

BOSSCHE BIJDAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXV

1960—1961

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ „ST. MICHAËL” — ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD:

Franciscus Sonnius door <i>Dr. Th. Goossens (met 3 afb.)</i>	blz. 1
Kerkvisitaties van Sonnius en zijn opvolgers door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 23
Prelaat Spierinck van Well en Franciscus Sonnius, eerste bisschop van 's-Hertogenbosch door <i>Dr. H. Th. Heijman (met 1 afb.)</i>	blz. 90
Sonnus aan Philips door <i>drs. P. van Beuningen pass.</i>	blz. 121
Franciscus Sonnius in de kroniek van Vichet door <i>Dr. M. H. Koyen, archivaris</i>	blz. 127
Sonnus' Kapelaan door <i>Dr. Th. Goossens</i>	blz. 131

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 50174.

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXV

1960—1961

INHOUD:

Franciscus Sonnius door <i>Dr. Th. Goossens (met 3 afb.)</i>	blz. 1
Kerkvisitaties van Sonnius en zijn opvolgers door <i>A. M. Frenken, pr.</i>	blz. 23
Prelaat Spierinck van Well en Franciscus Sonnius, eerste bisschop van 's-Hertogenbosch door <i>Dr. H. Th. Heijman (met 1 afb.)</i>	blz. 90
Sonnus aan Philips door <i>drs. P. van Beuningen pass.</i>	blz. 121
Franciscus Sonnius in de kroniek van Vichet door <i>Dr. M. H. Koyen, archivaris</i>	blz. 127
Sonnus' Kapelaan door <i>Dr. Th. Goossens</i>	blz. 131
Nieuwe gegevens over P. J. de Pauw, benoemd-bisschop van Den Bosch in 1810 door <i>Dr. W. A. J. Munier ss.cc.</i>	blz. 145
Brieven van Dr. Juliaan Bogaers door <i>A. M. Frenken pr. (met portret).</i>	blz. 157
Een onbekende genealogie Van Boort door <i>Mr. Dr. J. B. W. A. Smit, Oud-Rijksarchivaris in Noord Brabant</i>	blz. 272
Mgr. Van Velde de Melroy en de oprichting van het bisdom Den Bosch onder Napoleon door <i>Dr. W. J. A. Munier ss.cc.</i>	blz. 277
De aanstelling van r.k. kerkregenten in de staatse tijd door <i>M. D. S.</i>	blz. 321
Registers door <i>Drs. H. J. A. M. Schurink</i>	blz. 324

FRANCISCUS SONNIUS

TOEGESCHREVEN AAN F. POURBUS DE OUDERE

Museum voor Schone Kunsten, Antwerpen

Franciscus Sonnius

door

Dr. TH. GOOSSENS

Met deze aflevering begint het 25ste deel van *Bossche Bijdragen*. En gelijk het eerste artikel van het eerste deel de naam van Franciscus Sonnius als opschrift droeg, meent de Redactie, dat er reden is om ook in dit 25ste deel, dat toch wel mag worden beschouwd als een jubileum-deel, bijzondere aandacht aan Sonnius, de eerste bisschop van 's-Hertogenbosch, te wijden. Te meer reden is daarvoor, omdat nog kort geleden het 400 jaar geleden was, dat Sonnius in Rome een volledig nieuwe indeling van de Kerklijke hiërarchie in de Nederlanden wist te verkrijgen (12 mei 1559), het grootse werk, waaraan voor altijd zijn naam verbonden zal blijven.

In de pers is die datum niet onopgemerkt gebleven. De Redactie is verheugd, dat van verschillende zijde medewerking is gevonden om in dit nieuwe deel de persoon en het werk van Sonnius nader te belichten. Reeds is meer dan één aanloop gedaan om tot een biografie van Sonnius te komen, maar nog zonder uiteindelijk succes. De *Bossche Bijdragen*, wier opdracht het is bouwstenen samen te brengen voor de geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch, willen daarom wegens dit herdenkingsjaar speciaal de persoon en het werk van Sonnius op verschillende punten naar voren brengen. Tegenover de mening van een bezorgd historicus, dat men in 1917 met de oprichting van dit tijdschrift aan de verkeerde kant begonnen is, ¹⁾ stelt de Redactie eenstemmig, hare mening, dat de oprichting een verstandig besluit is geweest en dat zij haar taak nog geenszins vol-

tooid acht. Nadat in de loop der jaren over dit bisdom niet minder dan zes, min of meer samenvattende geschiedenissen zijn verschenen : drie in de 18e eeuw en drie in de 19e eeuw, was er juist behoefte aan de mogelijkheid om ter aanvulling van die werken detail-studies uit te geven, of bronnen te publiceren, waarvoor in een algemeen tijdschrift geen plaats is, omdat dit een geheel anders ingestelde lezerskring heeft dan een regionaal tijdschrift.

Wanneer terecht van Schutjes kan gezegd worden, dat hij, volgens onze opvatting, een al te ruime mantel der liefde hanteerde om misstanden en persoonlijke feilen bedekt te houden, ²⁾ — men bedenke daarbij echter, dat het bijna 90 jaar geleden is, dat hij zijn vijfdelig werk uitgaf —, dan kan juist dit tijdschrift dienen om die hiaten aan te vullen, al zullen er steeds grenzen te eerbiedigen zijn van burgerlijk fatsoen en christelijke liefde. ³⁾ Een belangrijke aanvulling op Schutjes en zijn voorgangers is in dit opzicht in dit deel te vinden, waar A. Frenken in extenso de protocollen publiceert over de canonieke visitatie van het bossche Kapittel door Sonnius in 1558, een stuk, dat Schutjes in handen heeft gehad, doch ter zijde heeft gelegd. Trouwens deze heeft zich, op voorbeeld van A. van Gils en J. Coppens meer beijverd om statistisch materiaal bijeen te brengen, dan wel om een synthese te geven.

Dat het bisdom Den Bosch in de loop der eeuwen niet statisch is geweest, en dat „het Bossche bisdom van mgr. Zwijsen geenszins identiek is met dat van Sonnius en zijn opvolgers”, ⁴⁾ kan natuurlijk geen bezwaar zijn om dat territoire grosso modo tot terrein te nemen voor onderzoek. In deze opvatting zou de geschiedenis van Nederland zich slechts over luttele jaren kunnen uitstrekken, en van een geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland zou slechts spraak kunnen zijn over het tijdperk, waarin een vastbegrensd Nederland bestaat.

Sonnus behoort om vele redenen tot de „Kerkgeschiedenis van Nederland”, maar op de eerste plaats toch tot de Kerkgeschiedenis van Brabant, — op zijn grafmonument wilde hij zijn Brabantse afkomst vermeld zien, — en tot de geschiedenis van

het Bossche bisdom, waarvan hij de grondlegger en de eerste herder is geweest, en daarom verdient hij de bijzondere aandacht in dit regionaal tijdschrift.

Zelf heeft hij er voor gezorgd, dat er omtrent zijn geboorteplaats geen twijfel kan bestaan, — zijn familienaam Van de Velde (of de Campo) verwisselde hij voor Sonnius (oorspronkelijk schreef hij Zonnius) naar de plaats van zijn geboorte. Dit was een persoonlijke naam, want noch zijn broer, scholaster van het kapittel te St. Oedenrode, noch zijn twee neven, respect. Kanunnik te Utrecht en te Antwerpen, hebben deze naam gevoerd: zij zijn zich de Campo blijven noemen. Mogelijk heeft Sonnius deze naam aangenomen op voorgang van een Heimericus Sonnius, die in 1460 een beurs te Leuven stichtte. Diens familienaam was ook de Campo, vermoedelijk dus een verre verwant van bisschop Sonnius. ⁵⁾

Er bestaat echter geen zekerheid omtrent jaar of datum van zijn geboorte. A. Erens geeft in 1922 daarvoor op: 12 Oogst 1507. ⁶⁾ Dat heeft hij herhaald in 1925, ⁷⁾ beide malen zonder vermelding van bron. ⁸⁾ Hoogstwaarschijnlijk heeft hij deze ontleend aan een artikel van Paul Alberdingk Thijm, de leuvense hoogleraar, dat te vinden is in *Wetzer und Welte's Kirchen-Lexikon*. Bnd. 11 (1899), i.v.. Als datum geeft deze 12 augustus, doch als geboortejaar 1506. Erens heeft dus waarschijnlijk reden menen te hebben 1506 te veranderen in 1507. Doch daarmee staat hij (met Dierickx) ⁹⁾ alleen, en hij geeft ook geen verantwoording van deze afwijking. Het jaar 1506 vinden wij bij J. F. v. d. Velde, ¹⁰⁾ bij A. C. de Schrevel, ¹¹⁾ bij welke opvatting ook ik mij heb aangesloten. ¹²⁾ Claessens houdt een slag om de arm, en spreekt van: „vers l'an 1506" ¹³⁾, terwijl Schutjes vermoedelijk op zijn voorgang dit eveneens doet, waar hij schrijft „omtrent het jaar 1506". ¹⁴⁾

Op het grafmonument van Sonnius stond vermeld, dat hij in juni 1576 is overleden in de ouderdom van 70 jaar. ¹⁵⁾ Ofschoon dergelijke opgaven niet onfeilbaar zijn en er sprake kan zijn van een voltooid levensjaar of een nog lopend levensjaar, mag zonder tegenbewijs worden aangenomen, dat hij in 1506 is geboren. Dit

wordt bevestigd door het volgende. In 1527 behaalde Sonnius de eerste plaats tussen 111 mededingers van de vier Paedagogieën (= convicten) aan de Universiteit te Leuven in het examen der Artes, een propaedeutisch examen van algemene strekking. ¹⁶⁾ Volgens een mededeling van Claessens, die echter geen bron vermeldt, zou Sonnius toen nog niet voluit 21 jaar zijn geweest. ¹⁷⁾ Deze examens, die volgens een ingewikkeld programma in twee étappes werden afgenomen, werden gehouden in september, ¹⁸⁾ zodat men mag aannemen, dat de verjaardag van Sonnius in het najaar viel ; dit bevestigt dus zijn geboorte in 1506.

Claessens zegt, dat Sonnius geboren werd „d'une famille de cultivateurs peu fortunés”. ¹⁹⁾ Mogelijk stond hem daarbij voor ogen, „ab humili ortu”, dat op Sonnius' grafmonument stond gebeiteld. ²⁰⁾ In geen geval mag hiervoor als bewijs gelden, dat hij bij zijn studie geldelijke steun heeft genoten, of tijdens zijn theologische studie in het Standonck-college voor arme studenten verbleef. Het was gebruik, dat de studenten toentertijd hun studie trachtten te doen, zonder financiële belasting van hun ouders. In 1555 droeg Sonnius het tweede deel van zijn uitgebreid theologisch werk: „*Demonstrationum religionis christianae*” op aan Charles de Croy, bisschop van Doornik, zijn Maecenas, vanaf het begin zijner studie in Leuven. Met grote dankbaarheid vermeldt hij, dat hij per jaar niet minder dan 100 goudgulden ontving, ²¹⁾ een som, die naar onze rekening zeker voldoende was om hem onbezorgd te laten studeren. Enigszins geheimzinnig voegt hij er aan toe, dat de Bisschop hieraan een einde heeft gemaakt op grond van boze fluisterpraatjes van een benijder. Dat had ook voor zijn studerende broer hetzelfde gevolg gehad. Verdere verklaring wordt er niet gegeven. Ofschoon er talrijke veronderstellingen te maken zijn, zou wellicht, gezien dat beide broers er de dupe van werden, de reden kunnen worden gezocht in de financiële omstandigheden van de familie Sonnius, alias de Campo, dat nl. zulke ondersteuning overbodig zou zijn. Omtrent de financiële situatie van het gezin is haast niets bekend ; de schepenprotocollen van Son uit de 16e eeuw zijn vrijwel alle verdwenen. Wel weten wij, dat Aleydis, de zuster van Sonnius

gehuwd was met een der best-geïtueerde boeren uit St. Michielsgestel, Rut Claessen van Griensven. En bij huwelijken op het platteland werd vroeger (en ook nog veel later) streng gekeken naar een zekere financiële gelijkheid der twee partijen. Ook het buitendorps trouwen (gelijk in casu) vond hierin vaak zijn oorzaak. In de schepenprotocollen van St. Michielsgestel vindt men onder dagtekening 8 oktober 1559 de boedelscheiding van wijlen Rut Claessen van Griensven en wijlen zijn vrouw Aleydis. ²²) En nu valt het op, dat in die boedel voorkomen verschillende percelen land, die gelegen zijn te Son en te Nuenen (een dorp grenzend aan Son), alsmede losrenten aldaar. Deze goederen zijn ongetwijfeld aangebracht door Aleydis uit de boedel van haar ouders, wat bewijst, dat deze niet behoorden tot de kleine boerenstand, doch behoorlijk, wellicht zeer goeod waren.

Omtrent het uiterlijk van Sonnius bezitten wij meer positieve gegevens. Bij v. Someren en Muller kan men de opgave vinden van verschillende portretten in hout- en kopergravure. Deze vertonen alle grote gelijkenis met een geschilderd portretje in medaillonvorm, dat zich bevindt in het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten te Antwerpen. Dit paneeltje, hetwelk behoort tot de verzameling Ertborn, is lang gecatalogiseerd geweest als: portret van een Kanunnik, totdat een dertig jaar geleden een bezoeker daarin Sonnius herkende. Tot nu toe is het slechts éénmaal gereproduceerd, en wel in een werk, waarin men het niet zou zoeken, nl. in het boek van Ds W. Bax, *Het Protestantisme in het bisdom Luik en vooral te Maastricht, 1505—1557* ('s-Gravenhage, 1937), blz. 332. De schrijver vermeldt, dat de schilder onbekend is. Naar een mededeling van de Museum-directie wordt het thans toegeschreven aan F. Pourbus de Oudere (1545—1581). In de donkere fond staat nauwelijks zichtbaar links de letter F. en rechts de letter P. ; misschien als signatuur bedoeld ?

Tegen de bovenzijde van het medaillon staat : 1577 en daaronder in wat slordig en te groot letterschrift : Aetalis sue 68. Dit opschrift maakt de indruk later te zijn aangebracht ; een onderzoek met de kwartslamp kan mogelijk hieromtrent zekerheid verschaffen.

Ds Bax, noch iemand anders, heeft opgemerkt, dat dit opschrift niet klopt. Wanneer het paneeltje Sonnius voorstelt op 68-jarige leeftijd, moet de datering zijn 1574. En wanneer het geschilderd is in 1577, dan is dat één jaar na zijn dood op 70-jarige leeftijd. Men zou kunnen veronderstellen, dat men later op het anonieme portret een en ander als verduidelijking heeft willen aanbrengen, doch niet voldoende op de hoogte was.

Dat het portret Sonnius voorstelt, lijdt geen twijfel. Men vergelijkte het met de hierbij gevoegde, nog niet gepubliceerde afbeelding van een schilderij, dat zich thans bevindt in de kapittelkamer van de O.L.Vrouwe-kerk te Antwerpen. Zij heeft heel wat minder kunstwaarde dan het portret door Pourbus. Deze schilderij wordt o.a. door de Rams vermeld.²³⁾ Sonnius is op het paneeltje van Pourbus voorgesteld als man op jaren, maar met een nog blozend uiterlijk, en volle wangen. De gezichtsuitdrukking is ernstig en wat stroef, en maakt de indruk, dat hij er voor geposeerd heeft. Het hoofd is gedekt door de doctorsbonnet, en om de schouders heeft hij het kanunnik-manteltje met kovel; knevel en baard zijn licht-grijzend aangegeven. Op de schilderij in de O.L.Vrouwe-kerk is de buste groter: deze laat duidelijk zien, dat Sonnius ruim gezet van postuur was. Ook de gravures stemmen hierin overeen. Een daarvan wordt ter documentatie hierbij gereproduceerd.

Overigens zeggen die afbeeldingen niets over de statuur van Sonnius, doch hieromtrent lichten ons de geschreven bronnen enigszins in. Sonnius was klein van gestalte, en hierin kwam hij overeen met een groot deel van de meierijsche bevolking, en eveneens stevig gebouwd. Blijkbaar is hij toch opvallend klein geweest. In de verhoren van de aangehouden beeldenstormers in Den Bosch komt daaromtrent een niet-mis-te verstaan zinnetje voor. Wij lezen daar, dat „de voerschreve Godefridus in Sint-Jacobs-capelle eens gepredickt heeft: dat hy liever aen die galge (d.i. op het galgeveld) begraeve waere, dan in de voerschreve capelle, naerdien het *bisschopken* (denoterende daarmede den bisschop van den Bossche) die gewyt hadde”.²⁴⁾

Sonnius was zich bewust van zijn kleine postuur, en maakte

er geen geheim van, dat hij dat wist; zelfs had hij bij tijd en wijl er een grapje over.

In oktober 1565 kon hij overgaan tot afkondiging van de decreten van het concilie van Trente. De Kathedraal was hem, ondanks vele pogingen, daarvoor door het kapittel geweigerd, en hij moest nu die promulgatie doen in het Sacramentskoor van de kloosterkerk der Dominicanen. Dat verliep niet zonder incidenten. De bisschop van Luik, die het nieuwe bisdom nog niet erkende, had twee of drie personen gezonden, die protest moesten indienen, vooral tegen de omschrijving der grenzen van het bisdom, dat afgenomen werd van Luik. Na tot tweemaal toe luidkeels geprotesteerd te hebben, heeft hun aanvoerder „in kleding en baard veel gelijkend op een bende-soldaat” de andere dag aan de deuren der kathedraal een geschrift aangeplakt „bijna langer dan ik ben”, voegt Sonnius er met een goedmoedig grapje in zijn brief aan Viglius aan toe.²⁵⁾

En tot tweemaal toe brengt hij in brieven aan Philips, geheel argeloos en niet zonder humor, zijn kleine gestalte ter sprake.

Toen hij op 13 mei 1559 aan de koning berichtte, dat de Paus daags te voren in een consistorie de oprichting der nieuwe bisdommen had afgekondigd, schrijft hij, dat hij, wanneer de bul gereed zou zijn, spoorslags de terugreis zal afleggen, mits de zwakheid van zijn klein corpus (pro imbecillitate corpusculi mei) het maar enigszins zal kunnen verdragen.²⁶⁾

En in een brief van 31 juli meldt hij aan de Koning zijn voorgenomen vertrek op 1 augustus, en opnieuw zegt hij, dat hij de reis zo snel mogelijk zal maken per postwagen met inspanning van alle krachten van zijn klein corpus (pro viribus corpusculi mei).⁷²⁾ Blijkbaar wilde hij heel goed weten, dat hij tot de „kleinen” behoorde.

De brabantse humor was Sonnius niet vreemd. Dat blijkt b.v. uit zijn beschrijving van een voorval tijdens het godsdienstgesprek te Worms. Viglius had blijkbaar aan Sonnius c.s. de raad gegeven, toen het gesprek niet al te best op gang kon komen, een ander strijdmiddel te beproeven, nl. met het wijnglas onder voorzitterschap van Bacchus. Sonnius en zijn collega's hadden zich

daarover erg vrolijk gemaakt. „Maar hoe zouden wij het aanleggen?” vraagt hij. „Immers de Joden vermijden de Samaritanen, en wederkerig de Samaritanen de Joden. Maar toen de gelegenheid zich aanbood, hebben wij het geprobeerd. Toen Philippus (Melanchton) met een hele stoet aanhangers eens bij ons aan de poort kwam, hebben wij hem met alle mogelijke vriendelijkheid gevraagd, dat hij althans één keer onze wijn zou komen proeven. Maar tevergeefs: zij haten ons en onze bediening.”²⁸⁾

„Klein maar dapper” zou men hem kunnen karakteriseren. Bakhuizen v. d. Brink zegt van hem: „Van lage geboorte, door studie en ijver tot hooge waardigheden opgeklommen, vertoonde hij dit echte beeld eens hierarchs, zoodat hij zelfs tegen Granvelle en de landvoogdes durfde optreden, wanneer hij meende, dat de belangen der Kerk met hunne bevelen in strijd waren”.²⁹⁾ De meningen over hem lopen vanzelfsprekend sterk uiteen. Dat was reeds in zijn eigen tijd het geval. Het is voldoende daarvoor te herinneren aan de pamfletten, die tegen hem gedrukt werden.³⁰⁾ terwijl van de andere kant pausen en kardinalen, en o.a. ook Petrus Canisius³¹⁾ hem ten hoogste waardeerden. En ook later is hij van protestantse zijde, vooral wegens zijn inquisiteursfunctie, niet vriendelijk beoordeeld. Ten bewijze een citaat uit een boek, dat ruim een eeuw geleden in Den Bosch is verschenen.

In „*Schetsen en beelden uit de Nederlandsche Hervorming-Geschiedenis*”, schrijft B. Glasius: „Franciscus Sonnius, van het Brabantsche dorp Son afkomstig, Doctor in de Godgeleerdheid, eerst pastoor van St. Jakob te Leuven, daarna Kanonik in den Dom te Utrecht, paarde aan veel bekwaamheid eene blakende eerezucht, aan ijver voor de belangen zijner Kerk boosheid en wreedheid.”³²⁾

Van Katholieke zijde vinden wij, tamelijk recent (1950), een korte karaktertekening van Sonnius in het rijk-gevulde boek van Dierickx over de invoering der nieuwe hiërarchie in de Nederlanden. Zoals te verwachten is, neemt Sonnius en zijn bemoeienissen daarmee daar terecht een zeer grote plaats in, en dat heeft waarschijnlijk de geleerde schrijver uitgelokt, om zijn indruk over de persoon van Sonnius mee te delen. Hij formuleert die aldus:

FRANCISCUS SONNIUS
ONBEKENDE MEESTER
O.L.Vrouwekerk, Antwerpen

„Sonnius was een gecultiveerd man, zeer belezen, en fijn humanist en tevens een echt redenaar, verkleefd aan Kerk en Vorst, en vooral begaan met het godsdienstig heil der Nederlanden. Toch verloor hij hierbij niet het eigen voordeel uit het oog — al heeft hij later voor zijn „inhaligheid” wel zwaar moeten boeten —, en ambitie was hem evenmin onbekend”.³³⁾

In tegenstelling tot de uitvoerige documentaire verantwoording, die het boek zo waardevol maakt, ontbreekt hier alle documentatie of verwijzing. En daarom kan, naar ik meen, het zijn nut hebben, om na te gaan, of het door Dierickx geschetste beeld, ook historisch juist is. Dat Sonnius een gecultiveerd man was en zeer belezen, kan geredelijk worden toegegeven, indien met dit laatste dan beperkt tot de theologie. Belezenheid in de klassieken blijkt nergens, en de toevoeging „fijn humanist” zal Dierickx moeilijk waar kunnen maken.

Sonnius schreef een vloeiend latijn, zonder humanistische inslag echter. Latijn was de voertaal der geleerden niet alleen, maar ook de officiële correspondentie werd in het latijn gevoerd, en alle colleges aan de Universiteit werden in het latijn gegeven. Ofschoon in de opzet van het boek niet noodzakelijk, had hier het zeer omvangrijke theologische werk van Sonnius kunnen worden vermeld. De Ram was de eerste, die hiervan een uitgebreid, doch nog verre van volledig overzicht heeft gegeven.³⁴⁾ Moreau gaat er niet geheel aan voorbij, doch hij maakt slechts een zeer bescheiden keus uit de vele werken, o.a. vermeldt hij de beknopte catechismus, die Sonnius maakte voor de „jongeren”.³⁵⁾ Zelfs in Italië verschenen daarvan edities.

Dat Sonnius niet tot de humanisten kan worden gerekend, blijkt wel hieruit, dat Roersch hem niet vermeldt, evenmin als enig ander theoloog uit Leuven in die tijd.³⁶⁾

Een tweede punt, door Dierickx naar voren gebracht, is van meer ernstige aard. Hij zegt, dat Sonnius bij al zijn werk voor Kerk en Staat eigen voordeel niet uit het oog verloor, en dat hij later voor zijn „inhaligheid” zwaar heeft moeten boeten. Ofschoon geen bewijzen voor een en ander worden bijgebracht, is het niet moeilijk de grond van deze mening te achterhalen. Er

zijn nog vele brieven van Sonnius, waarin hij spreekt van geldnood en financiële bekommernissen. Voor zover die aan Viglius zijn gericht, zijn zij door De Ram uitgegeven; omdat deze gedrukt voorliggen, zijn zij meer bekend en maken meer indruk dan die, welke nog in verschillende archieven bewaard zijn. De lezing van de gedrukte brieven kan geredelijk de suggestie wekken, dat Sonnius gemakkelijk klaagde, en dat het mogelijk wel niet zo erg geweest is. Een paar steekproeven als voorbeeld. In 1565 schrijft hij, dat hij, na meer dan enig ander voor de nieuwe Kerkregeling gewerkt te hebben, er het slechtst aan toe is, veel slechter dan een der andere bisschoppen. ³⁷⁾ In 1567 klaagt hij, dat zijn eigen geld bijna op is, en dat de toelagen, door de koning beloofd, noch door hem noch door de abdijen worden uitgekeerd. „Nec tamen possum episcopum agere sine pecunia”, voegt hij er mistroostig aan toe. ³⁸⁾ Een andere maal meldt hij, dat hij geld heeft moeten lenen voor zijn levensonderhoud, ³⁹⁾ of dat hij zich niet meer op straat durfde te vertonen uit vrees een schuldeiser tegen te komen. En wanneer hij vrijwel ten einde raad is, ziet hij als oplossing, zijn bisschoppelijke functie neer te leggen, naar Utrecht terug te gaan, en zijn plaats in het Domkapittel weer in te nemen. ⁴⁰⁾ Deze kleine bloemlezing maakt wel de indruk, dat Sonnius, vooral in de jaren 1560 tot 1569, er slecht voor zat. Maar mag gezegd worden, dat de ondergrond van dit alles was zijn „inhaligheid”, en zijn zucht naar eigen voordeel? Beslist niet, en het is jammer, dat dit woord in dit verband is gebezigd. Wat is het geval? Sonnius heeft nooit iets gevraagd dan wat hem rechtens toekwam. En dat mag toch geen „inhaligheid” worden genoemd. Want daaronder versta ik: schraapzucht, — naar zich toe halen, wat men maar grijpen kan.

Sonnus had drie zware debiteuren, die ofwel onwillig ofwel onmachtig waren hem het zijne te geven.

De eerste debiteur was Koning Philips II. Deze had hem de eervolle en ook moeilijke opdracht gegeven te Rome te onderhandelen over een nieuwe kerkelijke indeling van de Nederlanden. Met een reisgezelschap van vijf personen verbleef hij meer dan een jaar aldaar.

Na zijn thuiskomst is hij nog lange tijd te Brussel in dienst van de Koning bezig geweest met de verdere detaillering der plannen. Maar betaling van deze „vacaciones” bleef achterwege. Nog in 1563 was de staatskas hem daarvoor schuldig f 2000.—, Dierickx schrijft, „dat het jaren aanliep eer die Koninklijke schuld aan de straatarme Sonnius was afgelost”.⁴¹⁾ Midden 1564 bedroeg zij nog f 1400.—.⁴²⁾

De tweede debiteur was het Domkapittel te Utrecht, waar Sonnius een kanonikaat had. Voor de reis naar Rome had Sonnius verlof bekomen, met behoud van inkomsten. Doch dat verlof werd op 15 september 1559 als beëindigd beschouwd, omdat het kapittel vernomen had, dat Sonnius was teruggekeerd en in Brabant verbleef.⁴³⁾ Die inkomsten werden dus niet meer uitgekeerd. Sonnius beriep er zich op, dat zijn afwezigheid niet vrijwillig was, doch geschiedde op Koninklijk bevel.

Uit de notulen der kapittelvergaderingen blijkt, dat de Kanunniken het Sonnius erg kwalijk namen, dat hij vóór zijn vertrek verklaard had, dat zijn werk te Rome geenszins tot nadeel van de Utrechtse Kerk zou strekken, maar eerder tot voordeel, en dat nu volgens geruchte het Kapittel er wel schade van zou lijden door de overgang van het archidiaconaat en jurisdictie van West-Friesland naar het nieuwe bisdom Haarlem. De inkomsten van zijn prebende over 1560 en 1561 werden daarom ingehouden: dit beliep een som van 1400 gulden.⁴⁴⁾

Een derde debiteur was de Praemonstrantenser abdij te Tongerlo. Deze abdij was aangewezen voor de dotatie van het nieuwe bisdom Den Bosch. Maar over de wijze, waarop dit zou geschieden, door incorporatie bij de mensa episcopalis, dan wel door een jaarlijkse bijdrage, werd jarenlang strijd gevoerd, een strijd, die door Erens, en daarna door Dierickx, die nog meer materiaal ter beschikking had dan zijn voorganger, minutieus is beschreven. Tongerlo hield onderwijl de beurs dicht, zodat Sonnius, volgens een bericht aan Viglius, vanaf 11 maart 1560 tot januari 1565 minstens 24.000 gulden te vorderen had. Hoewel zonder gevolg, verklaarde Sonnius zich in die brief bereid zijn vordering tot de helft terug te brengen. Dit is toch wel geen bewijs van „inhalig-

heid". 45) En dat hij later zijn vordering op het kapittel te Utrecht met f 400.— verminderde, onder voorwaarde, dat zijn neef hem als kanunnik aldaar zal opvolgen, was voor het kapittel toch voordeliger dan voor Sonnius. 46)

Doch er zijn nog andere bewijzen, die verbieden aan Sonnius „inhaligheid" ten laste te leggen.

In 1551 draagt Karel V hem ongevraagd de dekenij van St. Pancratius te Leiden op. Sonnius weigert die aan te nemen. 47) Hij heeft blijkbaar een andere instelling op dit punt dan Granvelle, die door Dierickx genoemd wordt: „de op beneficies beluste Granvelle". 48) Wanneer Alva aan Philips voorstelde aan Sonnius behalve de vastgestelde dotatie van het bisdom Antwerpen, waarheen hij begin 1570 overgeplaatst werd, nog zijn jaargeld van f 3000.— op de abdij Tongerlo te doen behouden, weigerde Sonnius deze extra-beloning op motief, dat zijn diocesanen dit zeer kwalijk zouden beoordelen, en dat het het voornameste was zijn onderhorigen te stichten door een deugdzaam leven. 49)

Tijdens zijn ruim zesjarig verblijf te Antwerpen, kreeg hij de naam van zeer milddadig te zijn; toen Mechelen door de Spanjaarden geplunderd was, verkocht hij zijn zilverwerk om hulp te kunnen bieden. 50)

Zonder enige toelichting zegt Dierickx verder, dat Sonnius later voor zijn inhaligheid wel zwaar heeft moeten boeten. Wat daarmee bedoeld mag zijn, kan ik moeilijk gissen, of wordt misschien bedoeld, dat een aanmerkelijk deel van hem toegezegde gelden niet betaald is? Of wordt het gedeeltelijk mislukken van zijn ijveren voor een behoorlijke dotatie van het nieuwe bisdom Den Bosch, al dan niet met incorporatie van Tongerlo, hier uitsluitend als een persoonlijke zaak van hem en voor hem beschouwd, terwijl dit toch de blijvende en secure basis moest zijn voor het bestaan van het bisdom? Meer kunnen wij er, zonder nader bewijs, niet van zeggen.

„Ambitie was hem evenmin onbekend", aldus het slot van de karakterschets door Dierickx. Wanneer „ambitie" hier zou betekenen: ijver, toewijding, werklust, dan kan dit zonder bezwaar

worden onderschreven: Sonnius heeft heel zijn leven rusteloos gewerkt. Maar zou met „ambitie” hier bedoeld zijn: eerezucht, wat de kontekst ook doet veronderstellen, dan zou men toch gaarne enig bewijs daarvoor zien aangehaald. Als bewijs kan moeilijk gelden, dat ook Erens hem „wel wat persoonlijke ambitie” toeschrijft.⁵¹⁾ De vraag zou kunnen worden gesteld, of Erens voldoende objectief tegenover Sonnius staat. Voor hem is Sonnius een onrechtmatig aanvaller van de abdijen. In het slot van bovengenoemd artikel schijnt die stemming niet onduidelijk door. Als Sonnius zijn zending te Rome met volledig succes heeft volbracht, en dit nog persoonlijk aan de Koning heeft kunnen mededelen, schrijft Erens, „En nu hij de gunst van zijn Koning gewonnen had, door den uitslag waarmede zijn zending bekroond werd, was het hem wel toegelaten, bij de rusturen na de lange reis, te mijmeren van bisschoppelijke waardigheid en van de rijke inkomsten eener Brabantsche abdiij, hem uit koninklijke erken-
tenis geschonken!”⁵²⁾ Deze mijmerij mag gevoeglijk voor rekening worden gelaten van de schrijver.

Dat het met Sonnius' eerezucht nog al redelijk was gesteld, kan uit een paar belangrijke voorvallen niet moeilijk worden aangetoond. Toen op 31 juli 1559 de pauselijke breve was gezegeld, en daarmede de nieuwe kerkelijke indeling haar officiële bekrachtiging had gekregen, heeft de Paus in een afscheidsaudiëntie, in tegenwoordigheid van vele Kardinalen, Sonnius eigenhandig bekleed met het gewaad en de distinctieven (waartoe o.a. de pontificalia: mijter en ring behoren) van protonotarius curiae Romanae. Zeker wel een feit voor een „ambitieuze” man om er groot op te gaan. Maar als Sonnius het bericht er van aan de Koning meldt, schrijft hij: „Dit zou ik onder geen beding geduld hebben, indien ik niet had gevreesd Zijne Heiligheid er door te beledigen. Want ik ben niet naar Rome gekomen, om notarius of protonotarius te worden, maar om aan mijn allergenadigste Koning en aan Gods Kerk een dienst te bewijzen.”⁵⁴⁾

Een ander feit van een paar jaar vroeger, Viglius had hem gemeld, dat hij met andere theologanten uit Leuven en uit Duitsland was aangewezen om deel te nemen aan het door Keizer

Ferdinand beraamde religiegesprek te Worms. Sonnius antwoordde hem, zulke bijeenkomsten nutteloos te achten, waarvoor hij zich beroept op Tertullianus. Wat hem persoonlijk betreft, zegt hij, dat hij zo langzaam van begrip is en zo beperkt van geheugen, dat hij bijna niets voor de vuist kan presteren. Hij bezweert daarom Viglius mede te helpen zorgen, dat hij van die last wordt ontheven. Indien het besluit niet meer ongedaan kan worden gemaakt, dan is hij bereid te gaan.⁵⁵⁾ Dit is toch geen taal, van iemand, die zelf-verzekerd is, of een Streber zou zijn.

Evenmin vinden wij enig spoor van zelf-verheffing, bij het hoogtepunt in zijn werkzaam leven, zijn geheime zending naar Rome, om daar in opdracht van Philips rechtstreeks met de Paus te onderhandelen over de nieuwe hiërarchie in de Nederlanden. Wanneer hij na 15 maanden onderhandelen aan de Koning het uiteindelijke succes kan melden, schrijft hij in die brief: „quod fecerim dextre, res ipsa loquitur”,⁵⁶⁾ „dat ik het handig heb gedaan, bewijst de zaak zelf”. Die voldoening was zeker niet misplaatst na zulk moeilijk werk.

Wanneer Sonnius wat meer ambitieus ware geweest, zou wellicht wat meer bekend zijn van zijn aandeel in de voorgeschiedenis van dit grandiose verkavelingsplan op kerkelijk terrein. De schrijvers, die willen verklaren, waarom juist Sonnius voor deze opdracht in aanmerking kon komen, doen hun best een opgave te maken van de vele opdrachten, die Sonnius vóórdien al had vervuld. Als voorbeeld geven wij, wat Erens schrijft: „Sonnius was een der voornaamste figuren uit de Nederlanden der XVIe eeuw: de leraar aan de Leuvense hogeschool, de kanunnik van het Utrechtsch kapittel, de deelnemer-theoloog van het Trentsch concilie, het ijverig lid der inkwisisie, de schrijver van beroemde werken over catechesis en geloofsverdediging. Alom stond hij allergunstigst bekend; bij de tegenstrevers was hij gevreesd en gehaat.”⁵⁷⁾

Deze litanie is wel indrukwekkend, doch weinig overtuigend. De opgesomde activiteiten kan men moeilijk beschouwen als een directe of ook maar indirecte voorbereiding tot de moeilijke politieke opdracht, die in de zending naar Rome besloten lag.

Maar er zijn aanwijzingen, dat Sonnius bij de voorbereiding van dat plan al een rol, misschien wel de voornaamste rol heeft gespeeld, en dat hij daardoor als het ware de aangewezen man was om in Rome in hoogste instantie de goedkeuring van dit plan te gaan bepleiten. Dit geeft een meer bevredigende verklaring van zijne aanwijzing dan een beroep op zijn werkzaamheden in het verleden. Het opstellen dezer plannen en het gereedmaken der uitvoerige stukken geschiedde in het diepste geheim. Ook thans nog tast men in het duister op verschillende punten, wanneer men de gang van zaken tracht te reconstrueren. Ofschoon er reeds veel vroeger plannen zijn gemaakt voor een herziening der hierarchie in de Nederlanden, ⁵⁸⁾ kan men als punt van uitgang nemen de opdracht, die Karel V bij zijn vertrek uit de Nederlanden aan zijn zoon achterliet: de bestrijding der ketterij en de oprichting van nieuwe bisdommen. ⁵⁹⁾

Philips heeft deze zaak in handen gegeven van Viglius, voorzitter van de Raad van State en van de Geheime Raad. Deze had met Tapper, de kanselier der universiteit te Leuven, al lang aangedrongen op vermeerdering van het aantal bisdommen, opdat daardoor het opdringen van de ketterijen doeltreffender zou kunnen worden bestreden. Ofschoon het niet rechtstreeks te bewijzen is, dat Tapper naast Viglius en Philips Nigri, kanselier van het Gulden Vlies, behoord heeft tot een eerste commissie van voorbereiding, mag dat toch wel als vaststaand worden aangenomen. Nieuwe vondsten van Dierickx hebben, zoals vroeger reeds door anderen was vastgesteld, ⁶⁰⁾ bevestigd dat Granvelle geen lid van deze commissie is geweest. ⁶¹⁾

Ook Sonnius is er geen lid van geweest. Wel moet hij er verschillende contacten mede hebben gehad, gezien enige aanduidingen, die voorkomen in de brief, die hij na zijn terugkeer uit Worms aan Viglius zond op 22 december 1557. Hij herinnert er Viglius aan, dat de zaak, waarover hij vroeger in het geheim gesproken had, in Rome belangstelling trekt. Een vertrouwensman van Sonnius te Rome, Henricus Zeben van Dunghen, apostolisch penitencier, heeft hem bericht, dat de pauselijke secretaris, de aartsbisschop van Verona, Aloysius Lippoman, gelegenheid

heeft gehad wijd en breed met de Paus te spreken over „het oprichten van nieuwe kathedralen in de Nederlanden en daarbij nieuwe college's van geleerde mannen, om het katholiek geloof in die streek te verstevigen." Deze secretaris liet daarom verzoeken, dat Sonnius het plan daarvoor, „dat hij bij zich had", hem zou doen toekomen. Sonnius had echter geen vrijheid gevonden aan dit verzoek te voldoen, want daarvoor achtte hij de toestemming van de Koning nodig. ⁶²⁾

We zien hieruit dus, 1e dat Sonnius in het bezit was van een uitgewerkt plan, 2e dat dit plan ontstaan was op wens of in opdracht van de Koning, 3e dat Sonnius het bestaan van dit plan aan verschillende personen te Rome reeds had medegedeeld.

Het is wel heel duidelijk, dat Sonnius, hoewel geen lid van de voorbereidingscommissie, toch reeds ingeschakeld was bij dat werk. Misschien zelfs, dat hij het grootste gedeelte van het eerste werk heeft verricht. Beter dan een der leden van de commissie was hij op de hoogte van de kerkelijke toestanden in de Noordelijke Nederlanden; met Utrecht, Holland, Friesland, Gelre en Brabant was hij uitstekend bekend door zijn jarenlange inquisitie-reizen, en de financiële situatie van kloosters en stichtingen kon hij gemakkelijk te weten komen. Allerlei inlichtingen, die nodig waren voor de definitieve voorstellen aan de Paus kon hij of wel zelf of met behulp van anderen, waaronder zijn kapelaan Peter van Grinsven zeker mag worden genoemd, op niet-in-het-oog lopende wijze verzamelen.

Het is niet te gewaagd te veronderstellen, dat het Sonnius is geweest, die het eerste concept gemaakt heeft voor de nieuwe organisatie, en dit wel op verzoek of in opdracht van de koninklijke commissie.

Daarop wijst ook nog een andere passus in bovengenoemde brief. Sonnius schrijft nl. van de Deken van Leuven, Ruard Tapper, bericht te hebben ontvangen, dat de aangelegenheid „prae manibus" was. Dierickx vertaalt dit: dat de oprichting der bisdommen nakende (= op komst) was. ⁶³⁾ Ik geloof, dat het juister is te vertalen, dat de aangelegenheid (= het concept) onder handen was. Dit laatste was voor Sonnius belangrijker

FRANCISCUS SONNIUS, PRIMUS ANTVERPIENSIVM EPISCOPVS.

*En nouus hic tenebras dispellit Phœbus ab orbe
Belgarum, hinc nomen Belgica lingua dedit.*

*Eia age, pressa diu, Virtus animosa resurge,
Atra nec hæreseos nubila commoueant.*

*An verò, Impietas didicit si temnere Solem,
Miraris? gaudent crimina nocte tegi.*

Balth. Moretus.

FRANCISCUS SONNIUS

Verzameling Prov. Genootschap van K. en W. 's-Hertogenbosch.

In het opschrift aan de bovenzijde der gravure moet i.pl.v. Aet. LX,
worden gelezen Aet. LXX.

nieuws dan het eerste. Trouwens hij wist heel goed, dat deze zaak nog ver van huis was, zodat we niet kunnen aannemen dat Tapper hem in de waan zou hebben willen brengen, dat de oprichting al aanstaande zou zijn.

Hier rijst de vraag: Is dat concept van Sonnius nog bekend? Dierickx vermeldt als zijn voornaamste vondst in het Algemeen Rijksarchief te Brussel „een uitvoerig bisdommenplan van 1551—1552, dat over het aantal bisschoppen, de dotatie der bisdommen, en de samenstelling der kathedraalkapittels nagenoeg alle bepalingen bevat, die in de oprichtingsbul van 1559 voorkomen.” En verderop schrijft hij: „Meer dan één historicus heeft dit document reeds in handen gehad, maar nog niemand schijnt het uitzonderlijk belang ervan te hebben ingezien.”⁶⁴⁾ Door interne kritiek komt Dierickx tot de conclusie, dat het stuk dateert van 1551—1552. En wat de schrijver betreft, zegt hij: „Blijkbaar is het document opgesteld door een Nederlander uit het bisdom Utrecht, die het concilie van Trente bijwoonde.” Dan is er de keus tussen twee professoren van Leuven: Ruardus Tapper en Franciscus Sonnius. En hoewel op de omslag van het document „Sonnius” staat geschreven, geeft Dierickx de voorkeur aan Tapper, omdat deze zich sterk had geïnteresseerd voor de nieuwe hiërarchie, en hij (waarschijnlijk) deel uitmaakte van de voorbereidingscommissie, en niet Sonnius. Dit laatste past echter uitstekend in de bovengenoemde veronderstelling. Indien Sonnius belast is geweest met het maken van een plan, dan kan hem bezwaarlijk een plaats gegeven zijn in een commissie, die dat moest beoordelen. Elders schrijft Dierickx, dat het plan hoogstwaarschijnlijk niet van Sonnius afkomstig is.⁶⁵⁾ Met deze mening staat hij tegenover Erens. Ook deze heeft het stuk gekend, dat Dierickx van zulk groot gewicht acht. In zijn reeds boven geciteerd artikel spreekt hij er over, en geeft er een letterlijk citaat uit, dat over Tongerlo handelt.⁶⁶⁾ In zijn later werk komt het tot tweemaal toe ter sprake,⁶⁷⁾ doch Erens beschouwt het minder kritisch dan Dierickx, en ook minder objectief. Wat het auteurschap betreft, helt hij over naar Sonnius. „Dat dit document van Sonnius is, durven we niet uitdrukkelijk verzekeren.

Althans draagt het zijn naam en gaat het gansch in de richting zijner bedoelingen en wenschen." 68) Zo lang het stuk niet in zijn geheel gepubliceerd is, kan er bezwaarlijk een oordeel over worden geveld. Er zitten vele vragen aan vast, die een gezette bestudering van het stuk noodzakelijk maken. Het is daarom te hopen, dat de reeds tien jaren geleden in het vooruitzicht gestelde bronnenpublicatie niet lang meer op zich zal laten wachten. 69)

Sonnus heeft niet alleen, na moeilijke en lange onderhandelingen zijn opdracht met succes bekroond gezien, maar persoonlijk heeft hij zo'n goede indruk in Rome gemaakt, dat hij van vele zijden, van Kardinalen, en zelfs van de Paus de eervolste lofprijzingen heeft mogen horen. De Kardinaal van Alexandrië, Michaël Gislerius, opper-inquisiteur (later paus Pius V), verzocht aan Sonnius een overzicht van de werkwijze der inquisitie in de Nederlanden. En na het stuk gelezen te hebben, zei hij in tegenwoordigheid van vele Kardinalen: „Hadden wij maar meer mannen als Sonnius!" 70) Juist de humane wijze, waarop Sonnius dit ambt heeft uitgeoefend, zal op de Kardinaal indruk hebben gemaakt. Dierickx zegt van hem: „hij toonde zich begrijpend en schappelijk: een ketterjager was hij allerminst." 71) Een generaal-pardon, dat de Landvoogdes in de zomer 1554 verleende aan de kettters in Friesland, was op initiatief van Sonnius tot stand gekomen. 72) De Kardinaal van Napels prees in een brief aan Philips de grote kwaliteiten van Sonnius: zijn voorzichtigheid, zijn ijver, zijn goedheid, wetenschap, en vroomheid, waardoor hij de waardering van geheel het H. Collège verworven had. 73) En paus Paulus IV overtrof dat alles nog met zijn uitspraak: „Franciscus Sonnius, Johannes Gropper (kanunnik te Keulen) en Stanislaus Hosius (bisschop van Ermeland) zijn drie engelen Gods, die gezonden zijn om de voorvaderlijke godsdienst te herstellen in drie door de ketterij besmette landen." 74)

Het verwondert dan ook niet, dat de Paus aan Philips schreef, dat hij Sonnius gaarne in Rome zou hebben gehouden, terwijl hij zijn brief eindigde met de verzuchting, vrijwel identiek met de uitspraak van Kardinaal Gislerius: „Hadden wij maar een over-

vloed van dergelijke mannen".⁷⁵⁾ Indien Sonnius „ambitieuus" was geweest, zou hij de gelegenheid om in Rome, waar het klimaat voor hem zo gunstig was, „carrière" te maken, zeker benut hebben. Wie weet, wat hij daar te verwachten zou hebben gehad? De twee andere „engelen", Gropper en Hosius, hebben later de rode hoed ontvangen.

Sonnus verlangde echter zo spoedig mogelijk naar huis terug, om aan het werk, dat nu eigenlijk nog moest beginnen, al zijn krachten te geven.

Kardinaal Pacheco, spaans gezant te Rome, schreef aan Philips, dat Sonnius in aanmerking zou moeten komen voor een bisdom, terwijl Philips zelf hem gaarne benoemd zou zien als Pauselijk Legaat voor de uitvoering der verworven breve.⁷⁶⁾

De Paus benoemde echter Mgr Salvatore Pacini, bisschop van Chiusi, terwijl hij in een commissie van uitvoering aanwees, overeenkomstig voorstel van Sonnius: Granvelle, Viglius, Nigri en Driutius, deken van St. Pieter te Leuven. Deze laatste werd spoedig vervangen door Petrus Curtius, plebaan van St. Pieter. Natuurlijk had Sonnius zich zelf niet voor deze commissie kunnen voordragen, Philips heeft Sonnius tot vijfde lid van deze commissie benoemd.⁷⁷⁾ De Pauselijke Legaat heeft al spoedig, 7 oktober 1559, al zijne bevoegdheden aan deze commissie overgegeven. Het ligt voor de hand, dat Sonnius de spil werd van deze commissie, en dat hij voor het grootste gedeelte de last der vele en grote moeilijkheden, die nog gingen komen, heeft gedragen. Hij heeft ruimschoots ervaren, dat zijn wapen-devies: „Sine onere nihil", „Niets zonder moeite" voor hem bittere werkelijkheid was en niet alleen een spits bedenkfel, waarvan de aanvangsletters zijn naam spellen.⁷⁸⁾

Het was niet mijn bedoeling in dit artikel een overzicht te geven van het leven van Sonnius.

Voor al heb ik willen belichten enige fasen, die al min of meer aanleiding hebben gegeven tot mythe-vorming. Voor de geschied-beschrijving zijn zulke mythen verderfelijck, omdat zij taai zijn als woekerplanten, die zich ongemerkt vastzetten en al te gemakkelijk verdere verbreiding vinden in boek en blad.

Daarbij vond ik het aantrekkelijk meer dan tot nu toe is geschied, Sonnius te laten zien als de centrale figuur bij het tot stand brengen van de nieuwe hiërarchie in de Nederlanden, een werk, dat zijns gelijke in geen ander land heeft gehad. Zijn gehele persoon heeft hij daarvoor ingezet, uit de overtuiging, dat, zoals hij aan Viglius schreef: „Deo enim et patriae nati sumus”, „wij zijn geboren om God en het vaderland te dienen”. 79)

NOTEN

- 1) *Archief voor de geschiedenis van de Katholieke Kerk in Nederland*. Jrg. 1 (1959). Utrecht—Antwerpen, blz. 8.
- 2) *Archief enz.*, a.w., blz. 6.
- 3) Zie b.v. L. Ceysens o.f.m. in *Bijdragen tot de geschiedenis*. Jrg. 42 (1959). Antwerpen, blz. 173.
- 4) *Archief enz.*, a.w. blz. 7.
- 5) L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch, 1872, dl. 2, blz. 217 vlg.
De naam Sonnius komt in deze tijd nog elders voor. Zo wordt in 1565 de Paedagogie (= convict) Castrum te Leuven gedoteerd door Gerardus Zonnius, kapelaan van Sint Servaas te Maastricht. Valerius Andreas, *Fasti Academici studii generalis Lovaniensis*, Lovanii, 1635, p. 156.
- 6) *Bijdragen tot de geschiedenis*. Jrg. 14 (1922). Antwerpen, blz. 102 noot 3.
- 7) A. Erens, *Tongerloo en 's-Hertogenbosch*. Tongerloo, 1925, blz. 5 noot 4.
- 8) Op beide plaatsen geeft Erens een onjuiste sterfdatum, nl. 19 juni 1576 in plaats van 29 juni.
- 9) M. Dierickx s.j., *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Philips II*. Antwerpen—Utrecht, 1950, blz. 49.
- 10) J. v. d. Velde, *Synopsis monumentorum*, Gandavi, 1822, t. 3, p. 833.
- 11) *Biographie nationale de Belgique*, Bruxelles, t. 23 (1921—1924), p. 179.
- 12) Th. Goossens, *Franciscus Sonnius en de pamfletten*, 's-Hertogenbosch, 1917, blz. 8.
- 13) *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, Louvain, t. 7 (1870), p. 85.
- 14) L. Schutjes, a.w., al. 2, blz. 97.
- 15) P. de Ram, *Francisci Sonni... ad Viglium Zuichemum epistolae*. Bruxellis, 1850, p. XXVII.
- 16) *Analectes*, a.w., t. 3 (1865), p. 295.
- 17) *Analectes*, a.w., t. 7 (1870), p. 85.
- 18) L. Schutjes, a.w., dl. 1 p. 362.
- 19) *Analectes*, a.w., t. 7 (1870) p. 84.
- 20) P. de Ram, o.c., p. XXVI.
- 21) P. de Ram, o.c., p. XXXII.
- 22) 's-Hertogenbosch Rijksarchief. St. Michielsgestel schepenregister 1557—1566 f° 142 ro.
- 23) P. de Ram, o.c., p. XXVII.
- 24) Pr. Cuypers en van Velthoven, *Bois-le-Duc 1566—1570*. Bruxelles, 1858, p. 457.
- 25) P. de Ram, o.c., p. 96 sq.
- 26) P. de Ram, o.c., p. 65.
- 27) P. de Ram, o.c., p. 66.
- 28) P. de Ram, o.c., p. 37 sq.
- 29) *De Gids*, 1846, blz. 534.
- 30) Zie Th. Goossens, *Franciscus Sonnius in de pamfletten*, a.w.
- 31) M. Braunsberger s.j., *Epistolae et acta ... B. Petri Canisii*. Friburgi, 1896, t. 1, p. 39.
- 32) B. Glasius, *Schetsen en beelden uit de Nederlandse Hervormings-Geschiedenis*. 's-Hertogenbosch, 1851, blz. 111.
- 33) M. Dierickx s.j., a.w., blz. 49.

- 34) P. de Ram, *a.w.*, p. XXVIII—XLV.
- 35) E. de Moreau s.j., *Historie de l'Eglise en Belgique*, Bruxelles, t. 5, 1952, p. 46.
- 36) A. Roersch, *L'Humanisme belge à l'époque de la Renaissance*. Bruxelles, 1910.
- 37) P. de Ram, *o.c.*, p. 92.
- 38) P. de Ram, *o.c.*, p. 103.
- 39) P. de Ram, *o.c.*, p. 101.
- 40) P. de Ram, *o.c.*, p. 90.
- 41) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 142 noot 2.
- 42) P. de Ram, *o.c.*, p. 89.
- 43) *Bossche Bijdragen*, dl. 2 (1918/9), blz. 72, 73.
- 44) P. de Ram, *o.c.*, p. 83 noot 2.
- 45) P. de Ram, *o.c.*, p. 96.
- 46) *Bossche Bijdragen*, dl. 2 (1918/9), blz. 77.
- 47) P. de Ram, *o.c.*, p. XIII.
- 48) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 217.
- 49) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 273.
- 50) L. Schutjes, *a.w.*, dl. 2, blz. 104. Ch. Piot, *Correspondance du Cardinal de Granvelle*. Bruxelles, 1884—1896. T. 4, p. 493 noot 2. Fl. Prins, *Geschiedenis van Antwerpen*. Antwerpen, 1943, dl. 8, blz. 11.
- 51) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, *a.w.*, dl. 14, blz. 102.
- 52) Vgl. M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 266 noot 3.
- 53) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, *a.w.*, dl. 14, blz. 124.
- 54) P. de Ram, *o.c.*, p. 66.
- 55) P. de Ram, *o.c.*, p. 24.
- 56) P. de Ram, *o.c.*, p. 67.
- 57) A. Erens, *a.w.*, blz. 5.
- 58) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 26—43.
- 59) A. Miraëus—J. Foppens, *Opera diplomatica*, Bruxellis, 1748, t. 3, p. 516.
- 60) Th. Goossens, *a.w.*, blz. 47 en noot 3. M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 44 noot 3.
- 61) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 17, 45.
- 62) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 46.
- 63) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 37.
- 64) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 74.
- 65) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 74.
- 66) *Bijdragen tot de Geschiedenis*, *a.w.* Dl. 14, blz. 124 vlgg.
- 67) A. Erens, *a.w.*, blz. 32, 172.
- 68) A. Erens, *a.w.*, blz. 172 noot 3.
- 69) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 20.
- 70) A. Miraëus—J. Foppens, *o.c.*, t. 3, p. 533.
- 71) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 49.
- 72) Th. Goossens, *a.w.*, blz. 68.
- 73) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 61 noot 5.
- 74) A. Miraëus—J. Foppens, *o.c.*, t. 3, p. 533.
- 75) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 61.
- 76) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 59 vlg.
- 77) M. Dierickx s.j., *a.w.*, blz. 71.
- 78) Erens geeft ten onréchte als devies: „Sine labore nihil”. *Bijdragen tot de Geschiedenis*, *a.w.*, dl. 14, blz. 124.
- 79) P. de Ram, *o.c.*, p. 105.

Kerkvisitaties van Sonnius en zijn opvolgers

door

A. M. FRENKEN, pr.

Wij stellen ons voor een artikelenreeks te wijden aan de canonieke kerkvisitaties, die door de bisschoppen en landdekens in het Bossche bisdom gehouden zijn van af zijn oprichting in 1559 tot omstreeks het midden der 17e eeuw, toen het in een apostolisch vicariaat werd omgezet en geen canonieke visitaties meer mogelijk waren.

Onze voornaamste bronnen zijn de verslagen, die van de visitaties werden opgemaakt en grotendeels berusten in het oud-archief van het bisdom. Enkele daarvan werden reeds uitgegeven, zodat wij kunnen volstaan met daarnaar te verwijzen; de overige, en dat zijn de meeste, zullen wij in hun geheel of gedeeltelijk publiceren voor zover zij ons bekend zijn. Sommige immers zijn waarschijnlijk reeds sinds lang verloren en ook zouden er, b.v. in een of ander parochiearchief, nog kunnen verborgen liggen.

Aan Schutjes, de bekende geschiedschrijver van het bisdom, waren de meeste visitatieverslagen bekend. Hij heeft er echter een erg spaarzaam gebruik van gemaakt. Om het door hem ondernomen respectabel, zelfs gigantisch werk, de beschrijving van het bisdom en al deszelfs parochies, kloosters en kapittels niet volkomen onuitvoerbaar te maken, moest hij bij het benutten van al het hem voorhanden liggend archivalisch materiaal, zich noodzakelijk in hoge mate beperken. Wij verstaan dat en waarden het, maar minder goed kunnen wij waarden, dat hij wel het voorbeeldige en stichtende, dat de verslagen hem in de kerk en

kerkelijke bedienaren van het bisdom te zien gaven, steeds met zorg in het licht stelde, doch bijna altijd de ogen sloot voor het ergelijke en minder stichtende. Als verzachtende omstandigheid mag misschien gelden, dat zijn werk reeds enkele jaren in druk was verschenen, toen Paus Leo XIII in 1883 bij de openstelling van het geheim vaticaan's archief sprak: „*De eerste wet der geschiedenis is, dat ze het niet wáge iets te zeggen wat onwaar is, en de tweede, dat zij niet schrome alles te zeggen wat waar is.*”

I

Visitaties onder de drie eerste bisschoppen. 1)

De visitaties van Sonnius. Als men bedenkt, dat de visitaties, die hier ter behandeling komen, tijdens de tachtigjarige oorlog geschieden, zal men begrijpen, dat van een regelmatige visitatie der parochies in die tijd geen sprake kon zijn. De doortrekkende legertroepen maakten het gehele platteland in de Meierij van 's-Hertogenbosch schier voortdurend onveilig. Vooral de buiten alle discipline rondtrekkende soldatentroepjes, afkomstig uit de omliggende garnizoenen, de z.g. uitlopers, muiters, nachtegaalsgezellen, baanstropers, vrijbuiters of hoe ze verder nog heten mochten, plunderden en pleegden geweldenarijen door gans het platteland, zodat er het heen en weer reizen van de ene parochie naar de andere uiterst gevaarlijk was. 2) In de eerste jaren na zijn oprichting was het bisdom bovendien nog te gebrekkig georganiseerd voor het doen van regelmatige visitaties.

De eerste bisschop van het nieuwe bisdom, Franciscus Sonnius, die de oprichting met zoveel moeite had voorbereid, was ook de eerste visitator. Op het schutblad van het verslag der visitatie van de zegelaar P. van Grinsven en de aartsdiaken G. Coeverincx in 1571 staat aangetekend: *Visitatio Heusdensis et Geertruidimontensis districtuum et civitatum per sigilliferum et archidiaconum Buscoducenses, 1562.* Dit heeft bij Dr. Goossens twijfel doen rijzen, of reeds in 1562 een visitatie zou gehouden zijn. 3) Dat jaartal berust op een vergissing; in 1562 heeft geen visitatie

plaats gehad. 4) Naar mededeling van Schutjes bezocht Sonnius, na op 22 sept. 1565 in de Bossche kathedraal de bulla limitum te hebben afgekondigd, een gedeelte van zijn bisdom; 5) bijzonderheden worden niet vermeld. De eerste canonieke visitatie, die ons met zekerheid van hem bekend is, hield hij in de parochie Geel. Op 7 oct. 1567 woonde hij daar de jaarlijkse districtsvergadering der pastoors bij 6) en volgende dag visiteerde hij er kerk en kapittel; een officiële visitatieacte of verslag ontbreekt, maar Coeverincx liet enkele aantekeningen dienaangaande na. 7) De belangrijkste van de door Sonnius verrichtte visitaties is die van zijn kathedraal kapittel van St. Jan te 's-Hertogenbosch in 1568. Zij verdient een ample bespreking.

Het verslag daarvan, geschreven door de Bossche priester-beneficiant Christiaan van Schijndel, behelst in zijn perkamenten omslag, behalve 6 blancobladen, niet minder dan 23 beschreven folio's. Omdat het nog nooit gepubliceerd is, zal het hierachter als bijlage in extenso worden medegedeeld. Het eerste gedeelte begint met een beschrijving van de gebeurtenissen, die aan de visitatie vooraf gingen. Daarvan volge hier een kort resumé:

Op woensdag 17 maart 1568 verschijnt S(onnus) in de kapittelkamer der St. Jan en maakt zijn voornemen bekend om op last van de hertog van Alva het kapittel te visiteren. Na voorlezing van het frans, maar in het latijn vertaald schrijven van den hertog verlaten vier van de aanwezige kanunniken de kamer en vraagt de kapitteldeken Lucas Dielen uitstel om zich met de kanunniken over de visitatie te beraden. S. geeft uitstel tot volgende zaterdag, mits zij dan antwoord geven, of zij aan het schrijven van Alva betreffende de visitatie en reformatie van het kapittel willen gehoorzamen. Ter kapittelvergadering van zaterdag 20 maart verklaart de deken namens alle aanwezigen aan den bisschop, dat hertog Alva hun privileges en exempties, naar zij vertrouwen, hun niet zal willen ontnemen en dat zij niet kunnen handelen tegen de eed, die zij, en ook de bisschop zelf, bij ontvangst hunner kanunnikenprebenden hebben afgelegd. Zij zijn evenwel bereid elk misbruik uit te roeien en verzoeken, dat de

bisschop hun daarbij raad en bijstand zal verlenen. S. verzekert hun, dat zij zich geenszins bezorgd hoeven te maken over de vraag, of zij met het toestaan van een visitatie en reformatie zoals het Concilie van Trente voorschrijft, zullen handelen tegen hun eed. Willen zij aan het bevel van Alva niet voldoen, dan zal hij hem dit noodzakelijk moeten berichten. Menen zij zich bij den hertog met reden te kunnen verontschuldigen, dan moeten zij zelf hem dit maar mededelen. Hij zal niet langer afwachten dan tot maandag (22 maart). Zie bijlage I.

27 maart. Deken Dielen en twee kanunniken vragen opnieuw uitstel totdat zij de universiteit van Leuven zullen geraadpleegd hebben. S. antwoordt, dat hij, na lang genoeg gewacht te hebben, naar Alva heeft geschreven. De deken verzoekt hem dat schrijven op kosten van het kapittel te herroepen. S. weigert, zij kunnen zichzelf tot den hertog wenden en als ze willen, ook de Leuvense professoren consulteren. Vier weken later (24 april) stelt de bisschop in de kapittelvergadering weer de vraag, of zij aan het schrijven van Alva willen gehoorzamen.⁸⁾ Na hun antwoord zich niet tegen dat schrijven te willen verzetten, stelt S. voor om dagen, waarop hij ambtshalve buiten Den Bosch moet zijn, niet als absentiedagen te laten meetellen.⁹⁾ Dit wordt hem toegestaan tot St. Jan (24 juni) om in die tussentijd zijn bisschoppelijk wérk in het diocees te kunnen afdoen. Weer een paar weken later (11 mei) deelt deken Dielen hem mee, dat de heren van het kapittel hem de visitatie en reformatie onder enkele geringe voorwaarden willen toestaan, doch van generlei voorwaarden willende weten, geeft S. ten antwoord de visitatie en reformatie overeenkomstig het Trents Concilie te zullen doorzetten, zoals hem is voorgeschreven. Waarna de deken, zich blijkbaar niet langer durvende verzetten, hem zegt, dat hij kan beginnen wanneer hij wil. S. vraagt, of hij dit ook zal zeggen aan het kapittel, en krijgt ja ten antwoord. Zonder verdere tegenstribbeling af te wachten, laat de bisschop op 13 mei aan de kanunniken, priester-beneficianten en de gehele clerus van St. Jan bekend maken, dat hij volgende dag met de visitatie en reformatie der kathedrale kerk een aanvang zal maken en dat allen daarbij in religieus habijt

moeten tegenwoordig zijn op straffe van ongehoorzaamheid en de gramschap van hem (Alva), die de visitatie bevolen heeft. Omdat de deken wegens deze laatste woorden „op straffe van” enz. zeide de bekendmaking niet te durven publiceren en van mening was, dat de heren liever zouden komen als die woorden werden weggelaten, liet S. ze schrappen, hetgeen evenwel niet belette dat er onder de kanunniken over de publicatie gemord werd.

In de morgen van 14 mei om 7 uur verscheen S. in het kapittel om de visitatie te beginnen en ze later op dagen, dat zijn bezigheden het toelieten, tot in de maand december voort te zetten. Hij opende haar door in het hoogkoor der St. Jan een H. Mis ter ere van de H. Geest op te dragen en daarna in de kapittelkamer een latijnse preek te houden. Men begrijpt, dat de plechtigheid door verscheiden aanwezigen in weinig-devote stemming werd bijgewoond. Drie kanunniken waren niet opgekomen en twee verschenen zonder religieus habijt. Na de preek liet S. het schrijven van Alva nog eens voorlezen en vervolgens werd voorlezing gedaan van een paar pauselijke breven¹⁰⁾ en de decreten van het Concilie van Trente over de canonieke kerkvisitaties. Tot slot beval de bisschop, dat alle documenten van het kapittelarchief, die hij nodig had om de visitatie tot een goed einde te kunnen brengen, bij hem moesten ingediend worden.¹¹⁾ Voor de gebeurtenissen van af 27 maart, hierboven geresumeerd, zie bijlage II. Voor al wat nu nog volgt, zij verwezen naar bijlage III.

Deken Dielen werd ontboden op 19 mei 's morgens 10 uur ten huize van Sonnius te komen, om alsdan de eigenlijke visitatie te doen beginnen. Hij kwam, maar had twee kanunniken en één beneficiant bij zich. Door een van hen, de kanunnik en kapittelnotaris De Ruyter, werd namens het kapittel — „zoals hij zeide”¹²⁾ — een schriftelijk en lang protest tegen Sonnius wegens de visitatie uitgebracht. De visitor wees het protest als vals van de hand en wenste er zich niets van aan te trekken, zolang hem het protest of een afschrift daarvan niet werd ter hand gesteld.

Dit preludeum der visitatie komt nog voor in het eerste gedeelte van het verslag. Ook vindt men daarin nog een reeks korte noti-

ties over de kapittelheren, zoals zij, ieder op zijn beurt, van 20 mei tot in de maand december aan den bisschop en zijn assessoren kwamen presenteren ter ondervraging.¹³⁾ De verslaggever noteert hun naam en leeftijd, hun residentiejaren, dag en uur, waarop zij gehoord werden, van enkelen bovendien het protest, dat ze vóór hun ondervraging uitbrachten, en verwijst dan verder naar het tweede en ver-uit grootste gedeelte van het verslag, getiteld „*Libellus declarationum sive responsionum Dominorum de Capitulo*”, waar hij onder diverse letters van het alfabet hun antwoorden op de door Sonnius gestelde vragen schreef.

Bedoelde notities zullen wij in beknopte vorm en cursief weergeven en onmiddellijk daarop telkens bij iedere deponent uit het tweede gedeelte het door hem gegeven antwoord laten volgen.

Verklaringen van geen of weinig belang, of die, als slechts herhalingen zijnde van voorafgaande verklaringen, niets nieuws opleveren, laten we weg en zullen dit dan met enkele stippeltjes te kennen geven, doch alle antwoorden, die van enige weerspannigheid getuigen, zullen wij weergeven, ook al wordt slechts herhaald hetgeen andere deponenten verklaarden.¹⁴⁾

Het verslag houdt voor de historie van het bisdom in het eerste decennium van zijn bestaan een grote menigte wetenswaardigheden in, vooral aangaande het hoogste bestuursorgaan van en in het bisdom, het kathedraal kapittel van St. Jan. Haast elke bladzijde bewijst, voor welk een zware, schier hopeloze taak de eerste bisschop, alleen reeds bij de reformatie van dat college, zich gesteld zag. Ook doet het vele interessante bijzonderheden kennen over kerkelijke personen, instellingen, gebruiken en toestanden in de Bossche bisschopsstad van die tijd. De zo uitgebreide inhoud van het verslag der eigenlijke visitatie in het kort te resumeren is ondoenlijk; de eigen tekst van het verslag dient men te lezen. Wij bepalen ons daarom tot navolgende opmerkingen.

De kapitteldeken en de kanunniken werden het eerst ondervraagd. Vóór het einde der maand juni hadden allen op één na hun beurt gekregen. De voornaamste en meestal ook de eerste van de door Sonnius gestelde vragen, was deze: Of zij de decreten

van het Concilie van Trente wilden aannemen. Uit de antwoorden, die de bisschop vóór begin-juli had ontvangen, moet hij wel begrepen hebben, dat van de kapittelreformatie niet veel terecht zou komen zonder bijstand der landsregering. Maar zie, op 7 juli kwam een merkwaardig intermezzo — wellicht kort te voren door hem uitgelokt — de visitatie onderbreken. Alva, de alom gevreesde ijzeren hertog, was met twee leden van de Raad der Troebelen, Jan Vergas en Louis Delrio, in Den Bosch gearriveerd en kwam die dag het kapittel bevelen: Den bisschop te gehoorzamen en eerbiedigen, het Concilie van Trente en de visitatie en reformatie van hun college zonder enig protest of uitstel te aanvaarden, uit te zien naar oprichting van méér parochies in hun stad en hem vóór zijn vertrek in de morgen van de volgende dag een schriftelijke verklaring omtrent al deze punten te doen toekomen.¹⁵⁾ Dit had tot gevolg, dat Sonnius, na nog op 16 juli de laatste der kanunniken ondervraagd te hebben, op 20 juli ter capitulaire vergadering de voldoening smaakte, dat het kapittel (dank zij Alva!) plechtig en op schrift beloofde hem te zullen gehoorzamen¹⁶⁾ en dat hem eindelijk op 12 augustus ook de door hem meer dan eens opgeëiste documenten van het kapittelarchief werden bezorgd.

Op 13 augustus zette hij de visitatie voort onder de aan kerk en kapittel verbonden kapelanen en priester-beneficianten. Alleen de zes gedeputeerden onder hen — om hun zestal (sex) „sextariers” genoemd — werden door hem ondervraagd. Maar nauwelijks begonnen, moest hij de verdere ondervraging tot 8 oktober uitstellen wegens zijn overdrukke werkzaamheden (zoals de verslaggever schrijft „propter varia, multa eaque ardua negocia et necessarias occupationes, quae quotidie Revmum alio rapiunt et distrahunt”). Bijzondere vermelding verdient het geschreven vertoogje, dat kapelaan Elstius op 8 oktober den bisschop ter hand stelde en waarin hij hem te kennen gaf wat naar zijn oordeel in Den Bosch het meest noodzakelijk was tot voorziening in de zielzorg. Ten laatste, op 3 december, werd de kanunnik Petrus de Aqua (v. d. Water), die op 7 juli al was ondervraagd, nog een keer door Sonnius gehoord.

Hoewel men in de antwoorden die de visitorator van de kanunniken en beneficianten ontving, geen volkomen klare weerspiegeling heeft te zien van hun inwendige geestesgesteldheid, doen zij de kanunniken toch duidelijk onderscheiden in twee partijen: een „pars sanior” van goedwillenden, die Sonnius en zijn werk van harte wilden steunen — zoals v. Geffen, Coolen, Hels, Eeckhout, v. Dorne en waarschijnlijk ook Marschart¹⁷⁾ — en een tweede partij van felle recalcitranten — zoals De Ruyter, De Aqua, Mallants, Emberti, Peregrini en Craene —, die beweerden, dat Sonnius als bisschop niets over hen als exempten of over hun exempt kapittel te zeggen had, en door deken Dielen en de overige kanunniken, wanneer het ging over maatregelen strijdig met de oude kapittelprivileges, in hun obstructie tegen Sonnius meestal gevolgd werden en zo een meerderheid vormden. Dat deze ultra's, en ook zelfs deken Dielen, niet kieskeurig waren in het gebruik van middelen om bij de beraadslagingen in de kapittelkamer een meerderheid of schijnbare meerderheid van stemmen te behalen, blijkt uit de verklaringen, die door de kanunniken Coolen, Blickman en Vervoirt ter visitatie werden afgelegd.¹⁸⁾

Aan bovenstaande beschouwingen dient nog een kort woord toegevoegd over de statuten, die Sonnius als sluitstuk der visitatie van 1568 aan het kapittel bezorgde en ter capitulaire vergadering van 17 juni 1569 door zijn secretaris Martinus Bardoul (een leek) liet publiceren. Zij bestaan uit 30 artikelen. Zo goed als alle daarin behandelde punten hadden tot de agenda der vooraf gegane visitatie behoord. De eerste 12 artikelen behelzen voorschriften tot uitroeiing of voorkoming van misbruiken bij de koordienst, o.a. tot invoering van z.g. plumbeten (loden penningen) en verbod om kapittelvergaderingen te houden tijdens de voornaamste kerkdiensten. Dan volgen enkele artikelen over de bevoegdheid van de bisschop o.a. om kapittelleden te bestraffen (hem door het kapittel betwist), de kapittelvergaderingen bij te wonen en zelf ook uit te schrijven¹⁹⁾ en daarin de eerste plaats in te nemen (hem eveneens betwist). De voornaamste verdere voorschriften zijn: Elk kanunnik of beneficiant, alvorens te worden aangenomen

men, is verplicht te beloven trouw te blijven aan de R.K. Kerk en met eed of anderszins te bevestigen, dat hij van wettige geboorte is. Geen zoons van beneficianten mogen een beneficie ontvangen in de kerk, waar hun vader een beneficie bezit of bezeten heeft, noch enige dienst in die kerk doen. De kapittelheren mogen jaarlijks niet méér dan 60 dagen afwezig zijn, doch dagen, waarop de bisschop-kanunnik ambtshalve afwezig is, mogen niet voor absentiedagen gerekend worden (gelijk het kapittel eiste). Men mag niet méér dan één beneficie „onder hetzelfde dak” (in één kerk) aannemen, of men moet bewijzen, dat men pauselijke dispensatie heeft. Als de bisschop in de kathedraal H. Wijdingen toedient, moeten de kanunniken daarbij tegenwoordig zijn en ook bij andere door hem te verrichten plechtigheden, zo hij dit verlangt. Wat de verdere artikelen betreft, noteren wij nog slechts de bepalingen over fundaties en de daaraan verbonden verplichtingen, over kleding en eerbaar leven der geestelijkheid, over concubinaat, het Laetare-maal, ²⁰⁾ simonie en het kapittelverbond. ²¹⁾ Slotbepaling: Deze statuten moeten elk semester in het kapittel gelezen en ter geschikte plaatse, waar eenieder vrije toegang heeft, bewaard worden en van af de zevende dag na hun publicatie onderhouden worden. Zie bijlage IV.

De publicatie der statuten geschiedde in tegenwoordigheid van Henricus Verreept, kapitteldeken van Hilvarenbeek, mr. Heyman Voocht van Oudheusden, advocaat-fiscaal van het bisschoppelijk gerechtshof, Johan van Turnhout, roedragers van het kapittel (een leek), en verscheiden andere geestelijke en wereldlijke personen. Na de publicatie deden alle kanunniken, kapelaans, beneficianten en suppoosten van het kapittel hun geloofsbelijdenis en eed van trouw aan de R.K. Kerk.

Toch zou de toekomst nog overduidelijk leren, dat de recaltranten onder de kapittelheren nog geenszins toe waren aan een oprechte bekering. Dit bleek zelfs reeds kort na vermelde geloofsbelijdenis en eed, toen Sonnius op dinsdag 28 juni na de hoogmis deken en capitularen bij zich aan huis ontbood. Acht van de kanunniken lieten verstek gaan. De aanwezigen beval hij de statuten te gehoorzamen en volgende dag een beëdigde kapittelver-

gadering te beleggen²²⁾ om te verklaren, of zij de statuten wilden gehoorzamen, en om een besluit, dat zij na publicatie der statuten genomen hadden,²³⁾ te vernietigen, zie bijlage V. Op 7 oct. d.a.v. gebood Alva aan het kapittel de door Sonnius gegeven statuten te aanvaarden en onderhouden.²⁴⁾ In een en ander zien wij een eerste bewijs, dat het obstructionisme nog voortleefde.

Tot hiertoe over Sonnius' visitatie van het Bosch kapittel. Volgen we den visitator nu weer op zijn tochten naar elders in het bisdom.

Tijdens zijn Bossche visitatie, tussen de vele zittingen van maart tot december door, had hij nog verscheiden andere visitaties afgewerkt. Maandag 26 april 1568 bezocht hij het concilium van Hilvarenbeek.²⁵⁾ Vier dagen later bevond hij zich met zijn officiaal Jan Typoets in Helmond, waar hij de priesters bijeen riep en met hen een vergadering belegde.²⁶⁾ Op last van Alva bezocht hij zondag 26 sept. kerk en kapittel van Zaltbommel; ²⁷⁾ hij werd er plechtig ontvangen, droeg volgende dag de hoogmis op, preekte er, diende het H. Vormsel toe en gaf de vergaderde pastoors van het district de nodige instructies. Van dáár begaf hij zich naar Hedel, waar hij verbleef op het kasteel van graaf van den Berg en volgende dag preekte en vormde.²⁸⁾

De meeste kapittels bezocht hij in de maanden mei tot juli 1569 om er de decreten van het concilie van Trente door te voeren. Zoals dat van Oirschot op 3—4 mei met assistentie van zijn officiaal mr. Jan Typoets en zijn secretaris Gerardus Diemen²⁹⁾ en omstreeks diezelfde dagen ook dat van Boxtel.³⁰⁾ Naar aanleiding der visitatie van 1568 riep hij op 17 juni 1569, zoals wij reeds gezien hebben, het kapittel van 's-Hertogenbosch bijeen en gaf het nieuwe statuten. Acht dagen later toog hij op last van Alva — zo wordt dan wederom gezegd — naar het stadje van Willem van Oranje, het roerige en kettersgezinde Eindhoven, waar hij aan het kapittel eveneens nieuwe statuten ter reformatie voorschreef en door Ger. Diemen in het kapittel liet voorlezen en publiceren „presentibus ibidem honorabilibus et discretis viris, dominis et magistris Cornelio de Campo, canonico ecclesiae

metropolitanae Trajectensis, et Lazaro de Campo presbyteris, scholastico ecclesiae collegiatae B. Ode Rodensis, ³¹⁾ ac Natali de Juemont ³²⁾ et Seberto Joannis de Berchem, clericis". ³³⁾ Weer twee dagen daarna bevond hij zich, vergezeld van Diemen, de zegelaar Petrus van Grinsven en anderen, in het kapittel van St. Oedenrode om het reformatiestatuten op te leggen. ³⁴⁾ In dezelfde maand juni visiteerde hij het kapittel van Hilvarenbeek en bezorgde ook daar nieuwe statuten ³⁵⁾ en op 27 juli d.a.v. bezocht hij andermaal het kapittel van Oirschot in gezelschap van Diemen, „presentibus unacum mag. Mathia Typoots U.J.L., Natali de Juemont, mag. Martino Nicolai ab Ablas testibus" en publiceerde er de verordeningen, die hij ter reformatie nodig achtte. ³⁶⁾

Al deze door Sonnius gegeven reformatie-statuten (statuta reformationis) zijn nog aanwezig, behalve die der kapittels van Boxtel en Oirschot. Die van Eindhoven en Hilvarenbeek zijn ongeveer van dezelfde inhoud, ook zelfs woordelijk, als die van St. Oedenrode. ³⁷⁾

Bij bulle van 13 maart 1570 werd Sonnius tot bisschop van Antwerpen benoemd en als bisschop van 's-Hertogenbosch vervangen door Laurentius Metsius.

De visitaties van Metsius. Het werk van Sonnius werd door de tweede bisschop van 's-Hertogenbosch met grote ijver voortgezet.

In april 1571 gaf Metsius het kapittel van Hilvarenbeek nieuwe statuten, conform de besluiten van het in 1570 gehouden provinciaal concilie van Mechelen, maar uit niets blijkt, dat hij bij die gelegenheid Hilvarenbeek persoonlijk bezocht. ³⁸⁾ Wel bracht hij in 1571 een bezoek aan Eindhoven, waar hij 200 personen met de kerk verzoende. ³⁹⁾ Na in juli van dat jaar het kathedraal kapittel van 's Bosch gevisiteerd te hebben, begon hij in augustus een visitatietocht in hetzelfde noord-westelijk deel van het bisdom, dat door Sonnius in 1568 was bezocht en door hem (Metsius) op de eerste Bossche synode 10—12 mei 1571 was ingedeeld in drie dekenaten Zaltbommel, Heusden en Geertruidenberg. Hij

liet zich toen bijstaan door de zegelaar Petrus van Grinsven en de aartsdiaken Gijsbertus Coeverincx. ⁴⁰⁾

28 Maart 1572 bevond hij zich andermaal, alsdan met zijn officiaal J. Denies, te Eindhoven, waar hij Jan Maeseyck, priester-beneficiant der St. Catharinakerk, die de calvinistische beweging aldaar begunstigd had en verboden boeken bezat, o.a. tot boete oplegde al zijn verboden boeken in de kerk te verbranden en vier jaren in Leuven theologie te gaan studeren. ⁴¹⁾

11 April 1572 visiteerde hij de kerken van Sprang en Loon-op-Zand, twee parochies in het dekenaat Geertruidenberg. ⁴²⁾ Mogelijk dat hij toen ook andere parochies in die omgeving bezocht en dat de visitatieverslagen daarvan verloren zijn, doch meer waarschijnlijk is, dat hij wegens de strooptochten der watergeuzen langs Oude en Nieuwe Maas van de verdere visitaties, die hij zich had voorgenomen, moest afzien. De visitatie van het dekenaat Heusden in de daarop volgende meimaand droeg hij op aan de landdeken Henricus Christiaansen van Gestel, die pastoor was te Eethen en met veel minder gevaar de parochies van zijn dekenaat kon bereiken. Als diens secretaris fungeerde Franciscus Eustachius van Andel, pastoor van Genderen. ⁴³⁾

De voortdurend grote oorlogssperikelen maakten het Metsius van toen af onmogelijk ook de overige delen van het bisdom te doorkruisen. Wel visiteerde hij in die tijd wederom, waarschijnlijk meer dan eens, het kapittel zijner zetelstad en ook enkele kloosters in en bij Den Bosch. ⁴⁴⁾ Maar nauwelijks was het grootste oorlogsgeweld in maart 1575 voorbij, of hij bracht weer een bezoek aan Eindhoven. In welke toestand hij het stadje aantrof, leest men in zijn schrijven aan de landvoogd Don Louis de Requesens. ⁴⁵⁾ In juli van datzelfde jaar bevond hij zich opnieuw in het stadje van Kempenland, toen vergezeld van twee commissarissen van de Raad van Brabant. ⁴⁶⁾

Latere parochievisitaties zijn ons niet van Metsius bekend. Waarschijnlijk heeft hij er geen meer kunnen houden, òf omdat het krijgsbedrijf het hem belette, òf omdat hij als lid der Staten van Brabant en mede-voorzitter der Staten-Generaal voortdurend de vergaderingen der Staten in Brussel moest bijwonen. In het

laatst van 1577 voelde hij zich in zijn bisschopsstad niet meer veilig en moest hij de vlucht nemen naar het buitenland. 47)

Na Metsius' dood in 1580 bleef de Bossche zetel tot 1584 vacant. In die vier jaren werden de dagelijks voorkomende bestuurszaken vrij normaal afgewerkt, 48) maar kerkvisitaties werden, voor zover wij weten, niet gehouden, misschien mede ten gevolge van de onenigheid in het bestuur sede-vacante over het uitoefenen der bestuurlijke functies. 49)

Clemens Crabeels, bisschop van 's Bosch 1584—1592, schijnt zijn visitaties tot zijn bisschopsstad beperkt te hebben, voornamelijk tot de daar gevestigde kloosters en de refugiehuizen, die in die jaren druk bewoond waren door de vele van het platteland weggevluchte religieuzen. Hij zal zich die beperking hebben moeten opleggen om de grote onveiligheid der wegen en deels wellicht ook om zijn zwakke gezondheid. Toch werd het reformatieproces ook door hem, gesteund door Parma, voortgezet. Hij stierf 22 oktober 1592 en werd in 1594 door Gijsbertus Masius opgevolgd.

Resultaat van het reformatorisch werk van Sonnius en Metsius.

Bij beoordeling van hetgeen de twee eerste bisschoppen Sonnius en Metsius met hun visitaties en hun daarvan niet te scheiden overig reformatorisch werk bereikt hebben, verdient de houding der diocesane geestelijkheid ten opzichte van de reformatie bijzondere aandacht.

Voor de grote gebeurtenissen der 16e eeuw, de kerkscheuring, de oprichting der nieuwe bisdommen, de afkondiging van het concilie van Trente, de opstand tegen Spanje, de voortgang van het calvinisme en meer andere, kon de geestelijkheid van het Bossche bisdom, evenmin als die van de andere bisdommen, niet onverschillig blijven. Het lijkt ons uitgesloten, dat zij zich daarop niet ernstig zou bezonnen hebben. Zoals bekend, gingen vele priesters in de noordelijke bisdommen naar het protestantisme over, terwijl de nieuwe leer door de priesters van het bisdom 's-Hertogenbosch nagenoeg unaniem werd afgewezen. Toch waren er onder hen betrekkelijk weinigen ten volle overtuigd van de dringende

noodzakelijkheid ener katholieke hervorming in Trentse geest. De meesten beseften maar al te weinig de ernst van de tijd, die zij beleefden. Wel begrepen zij, dat men in sommige toestanden en verhoudingen niet mocht blijven berusten en tegenover zekere reformatorische maatregelen stonden zij dan ook volstrekt niet vijandig, maar van de hoge noodzakelijkheid ener ingrijpende reformatie, zoals door Sonnius en Metsius ingezet en systematisch doorgevoerd werd, waren zij zich niet bewust.

Vraagt men nu naar het resultaat van het reformatorisch werk der beide bisschoppen, dan dient vooreerst gezegd, dat hun restauratiepogingen in vele parochies van het noord-westelijk deel des bisdoms weinig of geen ingang vonden. Het bederf, bijzonder in het zedelijk leven der geestelijkheid, was daar te diep doorgedrongen om de wantoestand op korten termijn weg te nemen.⁵⁰⁾ En na 1572 lag dat gebied voor het doorvoeren ener katholieke restauratie voor goed gesloten. Reeds in de eerstvolgende jaren kreeg het protestantisme er vaste voet. Ook in het land van Megen en Ravenstein konden Sonnius en Metsius niets bereiken. Hoewel de parochies aldaar door de pauselijke bulle van 11 maart 1561 uitdrukkelijk bij het bisdom 's-Hertogenbosch waren gevoegd, weigerden de souverainen van die twee enclaven hen als hun bisschop te erkennen. Zij wilden onder de jurisdictie blijven van de bisschoppen van Luik, die zich voor een ingrijpende reformatie weinig moeite gaven.

In het overig en ver-uit grootste deel des bisdoms stond de zaak anders. Toen Sonnius in 1562 bezit nam van de Bossche zetel, trof hij ook daar moreel bederf onder de clerus aan, maar bij lange niet zo diep en algemeen als in de Bommelerwaard en het land van Heusden. Een decennium later waren Den Bosch en Eindhoven, evengoed als Zaltbommel, „nesten van ketterij” geworden en de calvinistische woelingen waren er, om zo te zeggen, aan de orde van den dag.⁵¹⁾ Maar ondanks grote moeilijkheden kon hier de restauratie, begonnen met de afkondiging van het Concilie van Trente door Sonnius in 1565, bij welke gelegenheid alle pastoors een exemplaar der decreten „de Reformatione” ontvingen, verder worden doorgezet en men kreeg er

tijd om de genomen maatregelen steeds meer effectief te doen worden.

Twee van de voornaamste waren de stichting van een seminarie en het beleggen der eerste Bossche synode, beiden in 1571 op initiatief van Metsius.⁵²⁾ Het aantal studenten in het eerste seminarie bleef echter wegens de slechte tijdsomstandigheden zeer gering: 4, meestal niet méér dan 6, nooit méér dan 12.⁵³⁾ Het bestaan van het instituut is in ieder geval van te korte duur geweest om door vorming van een nieuwe clerus van beslissende betekenis te zijn geweest voor de totstandkoming der katholieke restauratie. De eerste Bossche synode heeft daarop een veel grotere invloed gehad. Deze toch heeft de geestelijkheid meer bewust gemaakt van de noodzaak ener ingrijpende restauratie, haar wakker geschud uit haar dommelen en een omkeer teweeggebracht in haar mentaliteit en zedelijk leven. Toen Sonnius bisschop werd, waren er vele priesters in het bisdom, die het celebaat niet onderhielden, doch bij de aanvang van het episcopaat van Masius waren dat zeldzame uitzonderingen. Onnodig te zeggen, dat de omkeer van de clerus zijn terugslag vond in het volk.⁵⁴⁾

Wij menen dan ook te mogen besluiten, dat de reformatieopgingen van Sonnius en Metsius, ondanks zeer ongunstige tijdsomstandigheden, buitengewoon zegenrijk zijn geweest. Sonnius heeft door de oprichting van het bisdom de katholieke reformatie mogelijk gemaakt en bovendien door de organisatie van het nieuwe bisdom, de afkondiging van het concilie van Trente, het houden van canonieke visitaties en meer andere maatregelen een vaste grondslag gelegd, waarop Metsius met krachtig en onvermoeide hand heeft voortgebouwd. Toen Masius in 1594 het episcopaat aanvaardde, was de katholieke restauratie van het bisdom goeddeels voltrokken, zodat hij in een minder woelige tijd het grote werk van Sonnius en Metsius slechts hoefde voor te zetten.⁵⁵⁾

BIJLAGEN

I

17 maart 1568. Sonnius maakt aan het kapittel van 's-Hertogenbosch bekend, dat hij het op last van de Hertog van Alva wil visiteren. ⁵⁶⁾

XVII mensis martii anno 1568. Revmus D. Episcopus Buscoducensis, ingressus capitulum cathedrale Buscoducense ad hoc convocatum, exhibuit dominis de capitulo legendas et audiendas litteras Ill. D. ducis Albani gubernatoris super visitatione et reformatione facienda in ecclesia cathedrali de data XI martii ejusdem anni, quas legerunt et gallicas et in lingua latina versas, simul cum brevi apostolico Pii quarti super eodem negotio.

Super quibus modica inter se habita deliberatione, responderunt per organum vocis decani se nolle obluctari voluntati prefati ducis, sed petere ut detur eis tempus usque in diem sabbati proximum ad plenius respondendum propter absentiam quorundam, quorum duo (ut retulerunt) erant infirmi. Alii vero quatuor, ut scimus, separaverunt se post auditas dictas litteras et noluerunt praefatae deliberationi interesse, nescitur quo spiritu, nisi quod presumendum est quod non bono, quia manserunt in templo garrientes inter se, nullo serio negotio occupati, nempe canonicus Mallans, Aqua, Peregrini et Craene. Cum autem reliqui deliberantes perstitissent in petenda dilatione usque ad sabbatum proximum, asserentes se bene intellexisse dictas litteras ducis, convocaturi tunc omnes sub juramento, D. Revmus annuit eis, salvo quod tunc resolutorie responderent an vellent parere litteris ducis, ut visitatio et reformatio in iisdem mentionatae; et si tum vellent secundo legere litteras ducis, concederet eis, non autem copiam ne iret ad manus plebeiorum.

Exinde die sabbati praenarrato domini de capitulo rursus conveniunt ad capitulum, citati ad hoc sub juramento, ut plenius deliberarent super eo an vellent admittere visitationem et reformationem, in litteris ducis Albani Revmo D. prescriptas ut illas faceret. Et post longam deliberationem pene ad horam, quantum apparebat, tandem vocaverunt eundem Revmum ex choro ad capitulum per unum ex confratribus canonicis, D. Petrum Geffen, quo cum rediisset Revmus respondebat decanus nomine omnium ibidem assidentium ad ea quae priori capitulo proposita fuerant, se quidem nolle repugnare litteris Ill. ducis Albani, sed confidere se duces Albanum nolle auferre eis sua privilegia et exemptiones,

nec se suosque confratres posse facere contra juramenta sua in susceptione prebendarum facta, qualia etiam Tu, Reverendissime, — convertendo sermonem ad eum — prestitisti in susceptione prebendae tuae de conservandis privilegiis et exemptionibus ecclesiae; interim tamen dominos de capitulo paratos esse ad submovendam omnem abusum et corruptelam de ecclesia, petendo ut Revmus dignaretur in hoc auxilio et consilio esse. Ad quae respondit idem Revmus primo se certum esse et securum pro se et omnibus aliis canonicis, quod non faceret contra dicta juramenta admittendo visitationem et reformationem juxta formam Concilii Tridentini, prout litterae Ill. ducis postulabant; secundo se habere in mandatis ab Ill. duce et in primis a Conc. Trid. facere quamprimum visitationem et reformationem in ecclesia ista, quae apud ipsum est, hoc est cathedrali, deinde in aliis ecclesiis collegiatis et sic deinceps per totam diocesim suam; et ita se debere hic incipere, ut inferiores admoneantur et suae iniquitatis convocantur, et hoc vero in sancta hac quadragesima. Quodsi iidem domini de capitulo non acquiescerent mandatis ducis, hoc ipsum necessario deberet Revmus ad praefatum ducem perscribere; aut si sperarent se posse rationibus reddere contentum ducem, ipsimet illas perscriberent.

Cum autem decanus adhuc quaedam impertinentia vellet dicere, Revmus interrompendo sermonem ejus, eo quod eundem esset ei ad sacrum, dixit experesse: „Domine decane et reliqui confratres, ego non differam mandatum mihi datum diutius quam usque in diem lunae proximum, vos igitur nunc statuite inter vos, an velitis admittere necne”. Et sic exivit Revmus de capitulo ad peragendum sacrum.

II

Relaas van hetgeen verder tot 17 mei aan de visitatie vooraf ging.

Anno a Nativitate Domini XVc sexagesimo octavo, mensis martii die vigesima septima inter decimam et undecimam horas ante meridiem comparuerunt coram Revmo Dno Buscoducensi [Sonnio] domini decanus [Lucas Dielen], [Petrus de] Aqua et [Theod.] vander Meer, canonici Buscod. Quiquidem decanus imprimis petiit, quatenus Revmus dignaretur differre visitationem et reformationem tamdiu, donec ipsi consulissent doctores Lovanienses tam theologos quam jurisperitos super eo, num salvis eorum juramentis praestitis et conscientia Concilium Tridenti-

num et visitationem aut reformationem admittere possent. Ad quae respondendo Revmus dixit jam se, postquam satis diu expectasset responsum dominorum, rescripsisse ad Ducem ;⁵⁷⁾ et quantum ad juramenta capitularia illis in recipiendo reformationem aut visitationem conformiter Conc. Trid. non contravenire neque conscientias ipsorum in hoc gravari, dicens praeterea, cum ultimo in capitulo esset, hoc unum requisivisse repetitis vicibus, ut domini responderent ad hoc, anne vellent litteris Ducis acquiescere admittendo visitationem et reformationem in illis mentionatis, addens etiam se a Ruyter, notario capituli,⁵⁸⁾ requisivisse ut desuper notulam daret. Item quod singulis diebus interea, dum capitulum deliberavit ad respondendum, sepe fuerit in ecclesia aut domi, ut facile potuissent ei dare responsum capitulare si voluissent, priusquam nuntius ejus ivisset Bruxellam, quodque adhuc plus quam triduum expectaverit expectando resolutorium responsum capituli, antequam rescriperit Duci responsum. Decanus autem tunc declaravit, capitulum quidem paratissimum ad suscipiendum et admittendum reformationem, quam impedire nollent, imo declarabat eam omnino necessariam esse salvis eorum juramentis et privilegiis, cupientes tamen ut Revmus tamdiu eandem differat donec desuper doctores Lovanienses consuluissent ; quod si Revmus omnino differe nollet, posset facere sicut illi bonum visum fuerit. Ad quod Revmus respondit dicens : Quomodo possum aliquid facere in hac parte quamdiu vos adhuc persistitis, sicut vos persistere declaratis quod admittere hujusmodi visitationem et reformationem sit contra juramenta vestra et quod non potestis hujusmodi conscientiam deponere, non obstante quod vobis in capitulo manifeste declaraverim, quod admittendo non faceretis contra juramentum vestrum, de quo tamquam pastor et prelatus vester reddebam vos securos.

Cumque decanus jam missum esse responsum Dni Revmi ad Ducem intellexisset, petivit ut Revmus mitteret nuntium qui revocaret dictas litteras, etiam sumptibus capituli. Quod Revmus rennuit facere, sed si placeret eis, possent ipsi mittere vel litteras vel deputatos ad Ducem causa declarandi ei suas rationes et argumenta quo minus possent admittere visitationem et reformationem conformiter ad Conc. Trid., quodque deinde possent ire Lovanium, si vellent, ad consultandum cum doctoribus. Cumque replicaret decanus quod simul Revmus posset mittere Lovanium, respondit Revmus quod non esset hoc factururus, quia nihil dubitaret de causa sua, neque quicquam angere juramentum suum contra dictas visitationem et reformationem. Et sic recessum est. Et postea missi sunt ex parte capituli D. Decanus et vander Meer

Lovanium ad consultandum, prout antea doctoribus Lovaniensibus consulerunt.

Anno XVcLXVIII mensis aprilis die vicesima quarta R. D. Episcopus Buscod. est ingressus capitulum et proposuit et petivit a dominis decano et reliquis canonicis capitulariter congregatis, num vellent parere litteris ducis Albani, ultimo illis in capitulo super visitatione et reformatione fienda prelectis. Responderunt per organum decani se nolle litteris Ducis oblectari. Consequenter idem Dnus Revmus eidem proposuit, quod dies absentiae, quos canonici ratione suorum canonicatus et prebendae habent, non deberent ei currere, quando esset extra civitatem in functione episcopali in diocessi sua; super quo Revmus concessit decano et capitulo tempus deliberandi, ut desuper aliquid responderent. Et sic Revmus exivit capitulum. Postea vero venit decanus ejusdem capituli ad Revmum, indicando eidem dominos de capitulo concedere ipsi liberam absentiam usque festum Johannis, ut comode posset peragere officium suum per diocesim suam.

Et sic die lunae proxime sequenti, quae erat XXVI mensis aprilis profectus est Revmus ad celebrandum concilium in Hilvarenbeeck, prout constat ex libro visitationis.

Cum itaque Revmus reversus esset Buscoducis, die scilicet octava maii, postea undecima ejusdem mensis maii, cum exiret Dnus Revmus de officio matutinali, secutus est eum D. Decanus S. Joannis Buscod. (ut retulit Revmus) cum D. Petro Geffen, canonico ejusdem ecclesiae, et ante chorum dixit eidem D. Revmo, dominos de capitulo contentos esse admittere visitationem et reformationem, adjectis leviter quibusdam conditionibus, ad quas Revmus parum aut nihil attendit, sicut nihil ad eas attendendum [ut retulit] erat, sed respondit: Ego faciam visitationem et reformationem conformiter ad Conc. Trid., sicuti mihi prescriptum est; quod si non fecero, vos excipite.⁵⁹⁾ Ad quae D. Decanus respondit: Poterit ergo D. Revmus incipere quando placebit. Revmo autem interrogante, an hoc ipsius dictum esset responsurus capitulo, respondit ipse decanus: Ita. Et sic discessum est hincinde.

Revmus vero nolens perdere hanc occasionem die jovis proxime extunc sequenti, quae erat XIII ejusdem mensis, fecit scribi scedulas convocatorias totius cleri dictae ecclesiae cathedralis S. Joannis Buscod. sub hac forma sequenti: „Cras decima quarta hujus mensis per Dei gratiam ad horam septimam matutinam incipiet Revmus Buscod. visitationem et reformationem hujus cathedralis ecclesiae conformiter ad Conc. Trid.; fiet Sacrum de S. Spiritu in summo choro et post Sacrum concio latina ad

clerum in loco capitulari simulque proponentur quae tunc proponenda erunt. Curent itaque utrisque interesse in habitu religionis omnes de clero, qui inter supposita hujus ecclesiae annumerantur, sub pena inobedientiae et indignationis ejus, qui faciendi mandatum dedit.”

Sic subscriptum : Ex commissione ejusdem Dni Revmi

Gerardus Diemen, secr.

Quarum precopiatorum scedularum alteram jussit Revmus affigi tabulae chori, ubi solent mandata sive praescriptiones affigi, alteram vero ejusdem tenoris per me, Gerardum Diemen, misit D. Decano, ut traderet eam bastionario insinuandam singulis suppositis ecclesiae, salvo stipendio suo. Quam cum accepisset decanus in manus suas et legisset, dixit secundo : „Bene est”, idque finito summo sacro in capitulo ejusdem ecclesiae. Post meridiem vero ejusdem diei sub vespere, cum interrogaret Revmus ex bastionario, num accepisset de manibus decani scedulam preinsertam cum mandato insinuandi eam, ut dictum est, respondit quod non ; et simul accessit bastonarius decanum, a quo accepit scedulam, dicente tamen decano : Ego non audeo eam publicare ut decanus sub penis scedulae insertis et scio quod domini libentius comparebunt, si poenae illae non adjiciantur. Quod responsum decani referens bastonarius ad Revmum, respondit ei Revmus : Bene, si velit penas sublatas et nihilominus sint comparituri, deleantur scilicet illa verba „sub pena inobedientiae et indignationis ejus, qui faciendi mandatum dedit”, ut voluerit. Quo responso accepto bastonarius rediit ad decanum et deinde palam in choro delevit dictas penas et tunc cum dicta scedula ivit ad singulos canonicos in choro presentes, quibusdam obmurmurantibus in choro et magis extra chorum, Revmo tamen nesciente ob quid inter se conspirarunt, vel se habere capitulum postridie ad horam sextam, priusquam dicta visitatio inchoaretur. Quod capitulum postridie servaverunt, eodem Revmo ignorante ad quod aut super quo.

Processit itaque dictus D. Revmus juxta tenorem dictae scedulae et statim a septima hora celebravit ipse in persona Missam de S. Spiritu in summo choro, post missam vero cantatum est Veni S. Spiritus etc. cum collecta etc. Ac deinde statim ivit Revmus ad capitulum, decano cum plurimis canonicis et capellanis ejusdem ecclesiae subsequentibus, et ibidem tunc habuit Revmus concionem latinam sive exhortationem ad clerum, accepto pro themate illo Pauli ad Ephes. 4 : Obscuro vos fratres etc. Cui exhortationi sive concioni, sicuti et Missae defuerunt quidam ex canonicis, ut semper ita et nunc obstreperi, nempe Mal-

lants, Emberti et Peregrini, nulla necessitate impediti, quia tunc visi sunt in plateis spectantes militem, sed consueta animi aversione functionibus episcopalibus obsistentes. Similiter Aqua et Ruyter canonici non sunt dignati interesse in habitu religionis, cum tamen scedula convocatoria hoc habebat.

Finita adhortatione latina Dus Revmus jussit per suos secretarios legi litteras ducis Albani, versas ex gallico in linguam latinam, de quibus supra fit mentio, et duo brevia apostolica, quibus hec quae fiebant eidem Revmo districte injungebantur, et praeterea capita decretorum Conc. Trid., in quibus agitur de visitationibus ecclesiarum, etiam cathedralium, dicendo decano et capitulo ut curarent exhibere ad manus ejus erectiones capituli et beneficiorum ecclesiae, dotationes et onera, necnon munimenta sua erectionis dotationisque capituli et priorum statutorum ecclesiae ac etiam incorporationis curae pastoralis Buscoducensis, ut illis visis et singulis personis seorsum auditis citius absolveretur visitatio. Atque ita jussit Revmus beneficiatos exire. Sex tamen inter eos deputatos, quos vocant sextarios jussit in choro Divae Virginis expectare exitum suum. Quibus peractis D. Revmus exivit capitulum et locutus est similiter cum dictis sextariis in choro Divae Virginis.

Die lunae XVII prescripti mensis maii Revmus jussit ad se vocari decanum ecclesiae S. Joannis Buscod., cui Revmus tunc mandavit, ut curaret habere parata omnia et singula munimenta sui capituli, necnon foundationum et erectionum ac incorporationum, prout ultime in capitulo illi injunctum erat, et quod quando ab eodem Revmo vocaretur compareret, ut citius negotium visitationis et reformationis absolveretur, quod idem decanus se facturum dixit, presente Do Petro Geffen.

III

Verslag der visitatie, begonnen 19 mei 1568.

Die vero 19 ejusdem mensis maii vocavit Revmus D. decanum ad horam 10 ad se ut inchoatam visitationem continuaret, qui et venit hora sibi constituta et simul venerunt cum eo notarius capituli Ruyter, D. canonicus Wyfflet et D. Joannes Meuwen beneficiatus et legit D. Ruyther ex scedula unam longam protestationem nomine capituli (ut dicebat) factam.⁶⁰ Ad quam respondit Rev. se nihil defferre ejusmodi protestationi quum falsa

quaedam contineret, et si placeret eis, quod darent ejusdem protestationis scedulam aut copiam, alioqui se non posse in ulla parte ad illam attendere eo quod habeat humanam et labilem memoriam; si igitur eidem vellent insistere, darent hujus copiam.

Et assumpsit Revmus Dum et mag. Johannem Helzium canonicum et D. Petrum Geffen sigilliferum suum, etiam canonicum, velut et tamquam testes eorum quae agerentur, et me, Christianum a Schijndel, tamquam notarium ejusdem visitationis et reformationis, et accepit ab iisdem juramentum de non revelandis et ad aures aliorum transferendis ea quae hic in visitatione tractabunt, nisi scitu et voluntate prenarrati Revmi, quod et fecerunt in presentia D. Decani. Similiter et Gerardus Diemen, secretarius Revmi acceptatus est in nuntium hujus visitationis sub juramento fidelitatis, quod et praestitit in presentia praefatorum D. Decani et canonicorum.

Decanus simul attulit requisitus erectionem capituli ⁶¹⁾ eamque reliquit sub manibus D. Revmi repetendam quando opus erit. Et ordinatum est eidem Decano, ut postridie rediret ad horam matutinam septimam, prout rediit.

Die 20 maii decanus Lucas Dielen, aetatis suae 48° aut circiter, anno residentiae suae decanalıs 4° vel circiter.

Dicit et respondet esse 30 prebendas sacerdotales canonicas, prout plenius in libro erectionis continetur. Interrogatus an singulae prebendae sint obligatae ad certum onus missarum, dicit se referre ad erectionem et foundationem; hoc tamen sibi constare 4 prebendas esse, quarum possessoribus incumbit onus missae quotidianae, nempe Bammelro, Wijfflet, Ruyther et Mollener, quas credit certe celebrari, idque suis statutis temporibus. Deinde dicit turnatim cuilibet canonicorum incumbere missam quotidianam D. Conrardi et adhuc aliam ejusdem D. Conrardi secundam, ⁶²⁾ utramque in summo altari, unica atque altera die in septimana ut credit excepta, quibus dictae secundae missae celebratio (ut putat) incumbit beneficiatis. Dicit preterea quotidianam missam summam incumbere canonicis turnatim, exceptis 4 canonicis, quibus ut dictum est incumbit celebratio missae quotidianae, et decano cui incumbit celebratio in celebrioribus festis. In quarum predictarum missarum celebratione non putat esse aliquem defectum, nisi quod multae earum celebrentur per conductitios et non per canonicos, quem tamen non putat esse defectum. Onera antea et missas, si quae adhuc incumbant singulis canonicis ratione primarum foundationum antequam erigeretur [ecclesia] in collegiatam et successive cathedralem, certo specifi-

care nescit, sed credit pro certo illis fieri satis per capitulum seu alios per capitulum ad hoc conductos, quibus receptor capituli solvit. Ordinavit autem ei Revmus ut diligenter sese informet, an singulae prebendae sint obligatae ad certas missas in certis altaribus celebrandas.

Ulterius interrogatus de incorporationibus decimarum, quibus legibus et ad quem finem sint incorporatae, dicit credere incorporationes esse factas ad decantationes horarum canonicarum, ut ex illis visitantes chorum et interessentes decantationi horarum juxta erectionem et statuta ac laudabiles consuetudines congruam vitae sustentationem reciperent, referens sese ad dictas incorporationes, erectionem et statuta ac consuetudines laudabiles, si extent et non sint deperdita per commotiones et invasiones hisce temporibus calamitosis aut alias.

Interrogatus de antiquis statutis factis post primam erectionem capituli, ubi sint et an possint haberi, dicit se cum confratribus magnam saepe fecisse diligentiam ad hujusmodi statuta habenda, sed hactenus reperire non potuisse et ideo cum diligentia ex antiquis prothocollis et registris ac alias curasse extrahi statuta et ordinationes in illis reperta eaque simul colligi ac in capitulo legi, quae fuerunt sic reperta a capitulo acceptata.

Interrogatus super eo quod habet Conc. Trid. de lectione sacrae scripturae in ecclesia cathedrali ordinanda, ⁶³⁾ an posset nobis dare aliquem modum seu medium ad eam habendam, dicit pronunc ignorare medium sive modum convenientem, sed tamen de ea se diligentissime curaturum et cogitaturum. ⁶⁴⁾

Interrogatus de vigilantia seu diligentia pastorum, an utrumque hic inveniatur sicut officium pastorale requirit, dicit de presenti non scire aliquem notabilem aut peculiarem defectum et si aliquando fuerint, illos cum omni diligentia capituli se correxisse, tamen se adhibiturum diligentiam, ut percipiat si qui adhuc sint defectus, poteritque Revmus exactius scire ex aliis, ut ex custode vel aliis cognitionem habentibus.

Interrogatus an sint inter supposita hujus ecclesiae qui habeant plura beneficia sub eodem tecto vel alias incompatibilia, dicit se non bene scire, credere tamen dominos Dorn, Colen, Ruyther, Emberti et si qui sint alii habere cum prebenda beneficium seu officium et cum illis, si sint incompatibilia, esse dispensatum. Et petitum est interrogatus, diligenter legat constitutionem Innocentii „Volentes”, mentionatam in 14° capite Reformationis, sess. 7, sub Paulo 3°, item constitutionem Clementis V in concilio Viennensi editam, quae incipit „Quoniam”, mentionatam cap. 6 de Reformatione, sess. 4, sub Julio 3°.

Die vero 21a reversus idem [decanus] cum aliis assessoribus nostris, dicit se legisse praenarratas constitutiones et non invenire in clero hujus ecclesiae notabilem circa habitum cleri defectum, maxime tumultu illo superiore ⁶⁵) sedato.

Rursus interrogatus an ne adverterit aliquid corrigendum in moribus cleri dictae ecclesiae, dicit satis constare de incontinentia et concubina dni Baneldi beneficenti, verum monitus sub poena docuit de amotione; dicit praeterea illi injunctum sub pena ut abstineret a conversatione. Insuper addit suspicionem esse ex relatu vago de beneficiatis Johanne Hapart et Weert, quod habeant vel habuerint mulieres, de incontinentia cum ipsis suspectas, fuitque sepius serio injunctum bastionario ut diligenter investigaret incontinentes et procederet contra illos; qui bastionarius processit contra Mollener et Baneldum; an inquisiverit de aliis ignorat. Dicit etiam quod tempore suae residentiae non sciverit aliquid de incontinentia reliquorum, sed audivit murmur fuisse aliquando incontinentes Wijfflet et Peregrini canonicos, sed de presenti incontinentia non scit. Interrogatus an nihil sciat de presenti incontinentia D. Johannis de Platea et mag. Godefridi Vervoir canonicoꝝ et de scandalosis potationibus et ebrietatibus eorum ac etiam de lusibus eorum in chartis et aleis, dicit illos satis diffamari a notis habere ancillas satis audaces seu satis dominantes, ex quo suspicio incontinentiae eorum divulgatur; fama etiam est frequenter convenire diversos ad domos ipsorum ludentes chartis, aleis aut aliis lusibus, ut metuendum etiam sub divinis tempus consumentes computationibus. Dicit tempore residentiae suae, ex frequenti monitione in capitulo facta et ordinationibus desuper renovatis, cultum divinum et frequentationem horarum esse decentiorem et minus esse scandalosum, sed non omnino talem, qualem requirit in sacerdotibus divinus cultus, quia videt multos idque frequentissime ingredi chorum (ut apparet) non causa ibi invocandi et orandi Deum, sed percipiendi distributiones, quibus perceptis statim excurrunt, non perseverantes in choro. Alios etiam comparentes ad chorum temporibus statutis et redire sub finem officii divini, medio autem tempore excurrere et confabulari extra chorum. Et processiones non inchoari per omnes in choro et finiri, sed frequenter multos ingredi processionem in medio ecclesiae; alios etiam ante finem processions et ante depositionem Venerabilis Sacramenti et collectae decantationem excurrere, non sine offendiculo (ut timet) multorum.

Interrogatus an putet tertiam partem omnium fructuum et quorumcumque proventuum distribui in choro presentibus, dicit

se credere plus quam tertiam partem omnium proventuum esse conversam in distributiones, ⁶⁶⁾ imo omnes decimas esse incorporatas causa distributionis et visitationis horarum, et actu observari meliori modo quo fieri possit.

Interrogatus an habeant aliqua privilegia vel exemptionem aut constitutionem, quibus merito possit impediri quod sess. 6, cap. 1 de Reformatione, sub Pio IV celebrata, habetur, dicit se nullum scire tale statutum aut privilegium, quod contrarietur tali decreto. ⁶⁷⁾

Eodem die a prandio idem interrogatus, num inter ordinationes ecclesiae nunc cautum esset eò quod cathedralis facta est, quod nemo deinceps ad eam assumi possit nisi de legitimo thoro natus, dicit se referre ad ordinationes si quae desuper sint. Nihilominus si bene recordatur, credit factam mentionem hujusmodi statuti ordinandi et promulgandi et ideo ordinationem omissam, quia juris esse dicebatur.

Dicit preterea de vanis prophanisque colloquiis et deambulationibus ut non fiant, esse statuta, quae si non sufficiant nec observentur, addantur acriora, aut adhibeatur cura ut bene servantur. Dicit preterea quod temporibus ordinationum, ut adessent canonici, nescit eos fuisse requisitos. De scholis vero dicit capitulum adhibere omnem diligentiam, ut juvenus catholice instituatur et libri catholici et non alii, tam in majori schola, quam in caeteris minoribus praelegantur et curabit ut adhuc major adhibeatur diligentia. De confessariis non erit (ut sperat) aliqua difficultas, quin habebuntur presentes in choro dum audiunt confessiones in ecclesia. De eo quod omnes per seipos et non per substitutos divina faciant, refert se ad erectionem ac alias fundationes et laudabiles consuetudines, si quae sint.

Quantum ad faciendas distinctiones parochiarum etc., refert se ad sancta decreta Conc. [Trid.]. Super eo capite „Cogit temporum calamitas” etc. ⁶⁸⁾ dicit se et illi et aliis Conc. Trid. decretis velle conformare, quantum tenetur de jure. Quantum ad 14um caput sess. ultimae, ⁶⁹⁾ dicit sibi bene placere capitulum sessionis et se velle collaborare, ut excutioni detur.

Et petitum est ab eodem ut diligenter secum expendat omnia, quae pertinent ad hanc ecclesiam, et si quid aliud veniat in memoriam ejus preter jam dicta, quod merito emendari ac aliter disponi deberet, id nobis insinuare dignetur.

Die 23 maii ad horam a prandio 4am mag. Godefridus a Dorn, canonicus senior inter residentes, anno aetatis suae 61°, residentiae 21° :

In primis interrogatus an ne acceptet decreta Conc. Trid. in omnibus et singulis suis membris et velit ea observare, dicit se eadem acceptare et velle observare quantum et quousque permittit suum juramentum in acceptatione praebendae praestitum. Non tamen putat juramentum tale impedire, quin Ecclesia Catholica et concilium generale posset mores et usum ecclesiasticorum in melius commutare. Quia tamen certa privilegia et exemptiones habet ista ecclesia Buscod., dubitat an ne illis adversetur. Interrogatus num sciat de pluribus privilegiis quam habet ipsa erectio hujus ecclesiae S. Johannis in collegiatam, dicit se nescire de aliis; putat tamen alia adhuc esse aut fuisse in arcivis capituli et de illis posse dare meliorem rationem canonicos Colen et Ruyther, sicut putat eosdem confratres habere copias incorporationum.

Interrogatus quidnam potissimum putet ipse emendandum et corrigendum in ista cathedrali ecclesia, primo circa officium et mores chori, dicit quod bene apparet illi secundum erectionem et honestatem hujus ecclesiae neminem debere facere summam missam, evangelium et epistolam cantare in summo altari nisi canonicum, et sibi placere dummodo ii, qui vocem non habent, possent curare per alium canonicum confratrem fieri; similiter quod perpetuo essent ex canonicis duo succentores, ne chorus vacuus canonicis totum officium fiat per conductitios, quodque illi canonici haberent singulare mandatum, ut decenter et perfecte officium fiat sine confusione et irreverentia. Putaret etiam bene decorum esse quod numquam celebraretur capitulum sub summa missa, quodque distributiones non darentur nisi permanentibus usque ad finem in tribus majoribus horis matutinarum, summae missae et vesperarum, nisi evocati fuerint aut distributor notitiam causa exeundi habuerit.

Deinde interrogatus de officio pastoralis, dicit sibi videri necessarium ut strictius injungatur cappellanis quod in sacellis praedicent maxime ad mediam horam de catechismo ecclesiae juxta tenorem foundationis per D. et mag. Franciscum de Uden factae, quodque decentius Sacramenta ecclesiae administrent et populo ad longum explicent intelligibili voce mandata et ordinationes ecclesiae metter naebiecht singulis diebus dominicis, prout moris semper fuit, cum publicatione anniversariorum. Quodque diligenter admoneantur super honestate vitae et ministerio suo probe administrando.

Interrogatus an ne sciat modum aliquem ad erigendam hic lectionem theologalem juxta Conc. Trid., dicit quod non nisi per incorporationem alicujus beneficii. Et dicit nunc duo vacare, alterum

vacare in capella S. Georgii in altari S. Barbarae, alterum in ecclesia cathedrali ad altare S. Martini sive Petri, cujus postremus rector fuit D. et mag. Simon Pijnappel.

Dicit praeterea se nihil velle dicere contra id, quod habet cap. 1 de Reform. sess. 6 sub Pio IV. Placet ei praeterea ut caveatur per statutum, ne unquam amplius admittatur ad canonicatum vel beneficium hujus ecclesiae, qui habet defectum natalium. Insuper placet ei ordinatio concilii de eo quod canonici deberent permanere in choro quotiescumque conferuntur ordines sacri et episcopo existenti in officio assistant. Et paratus est facere sponsonem et juramentum de permanendo in obedientia ecclesiae Romanae et orthodoxae fidei observantia, cum requisitus fuerit. Placet ei decretum cap. 6 de Reform. sess. 9⁷⁰) sub Pio IV de duobus canonicis ordinandis, cum quibus officialis procedat in formando processus. Duo etiam nominentur, quibus causae apostolicae committantur.

Interrogatus an sint inter confratres canonicos aut beneficiatos, qui inhoneste cum suspectis personis quas vel domi vel foris habeant vivant, dicit satis notorium esse de Baneldo quod habeat concubinam, et licet sepius promiserit in capitulo, quod dimitteret eam, tamen reperitur in domo sepius, sicut ipsemet ante quinque dies eam invenit in horto ante domum, post documentum amotionis quod fecerat in capitulo. Dicit praeterea suspicionem esse de beneficiato Hapart et D. Johanne de Wert beneficiato et suspicionem de canonico D. Johanne de Platea, ex eo quod ancilla nollebat eum sequi ex Geffen Buscumducis, nisi ancilla antiqua prius ex parte posterioris domus amoveretur seu ejiceretur.

Et ordinatum est ei, ut secum diligenter expendat usus et abusus hujus ecclesiae, et si occurrant ei quae emendanda putaret preter jam dicta, indicare dignetur et velit. ⁷¹)

Die 24 maii, hora ante meridiem 7am, Petrus Eeckhoudt canonicus, aetatis suae anno 28°, residentiae suae anno 4° aut circiter :

In primis interrogatus, num velit servare et acceptare decreta Conc. Trid. in omnibus et singulis suis membris, dicit se contentum esse acceptare et observare, in quantum ad hoc jure obligetur. Interrogatus an putet inter munimenta capituli extare aliquod privilegium exemptionum vel constitutionum, quod eximeret canonicos a susceptione et observatione Concilii, dicit se de hac re nihil scire, quia non legit decreta Concilii, nec capituli omnia munimenta. Interrogatus quare ergo non credat Sedi Apost. et Regiae Majestati, volentibus ut observetur ab omnibus christifidelibus et a quolibet in quantum ipsum pro vitae suae

conditione concernit, dicit se credere illis et super hoc plenius deliberaturum secum atque tunc responsurum.

Interrogatus quid potissimum ipse putet emendandum in primis quantum ad officium chori, dicit sibi videri quod merito singuli deberent permanere sub divinis in choro et collaborare ad divinum officium peragendum, super quibus stipendia accipiunt, et maxime non esse tolerandum quod sub divinis in templo terant tempus fabulis, ambulationibus, circulis ⁷²) etc...

Interrogatus an ne sciat medium inveniendi stipendium pro lectione theologali, quam Concilium vult fieri in cathedralibus, dicit se nescire certum medium ad hoc, sed se paratum ad eam inchoandam aliquid contribuere et posse fieri per vacationem alicujus beneficii incorporandi ad illum finem, aut per communem contributionem canonicorum et beneficiatorum seu aliorum auditorum...

Interrogatus an paratus sit promittere et jurare se permansurum in obedientia ecclesiae Romanae et orthodoxae fidei catholicae observantia, dicit quod sic et de facto hoc ipsum Revmo promisit et juravit... ⁷³)

Die 25 maii, hora ante meridiem 7a, Petrus de Geffen, canonicus et sigilliferus D.Revmi, anno aetatis 47°, residentiae 6°, rursus interrogatus post meridiem hora 4a :

Interrogatus an velit se submittere decretis Conc. Trid. eaque observare in quantum concernit personam suam et statum suum canonicalem, dicit quod sic, seque cupere ut per omnia in singulis collegiis canonicorum observentur et executioni dentur. Advens esse corruptelas et malos usus in hac sua ecclesia Buscod., quae cuperet secundum formam Concilii reformata esse. Interrogatus quae sint illa, dicit : In primis quod officium chori non fit pertinenter et debite... Item quod in choro non observentur consuetae caeremoniae, imo pro consuetudine habent intrare sub finem Magnificat et post Magnificat exire ; similiter intrare ante ultimam lectionem Matutinarum, quando est officium 3 lectionum, et ante finem quartae lectionis, quando est officium 9 lectionum, qua lecta vagantur quocumque velint, et habetur satis si ante finem Benedictus iterum se praesentent. Dicit praeterea canonicos pene numquam presentes esse in parvis horis divinis, neque in illis datur eis ulla distributio, nisi sub Martyrologio et quando canitur pars psalterii in quadragesima sub hora Primarum. Dicit praeterea quod nimis facile admittuntur excusationes absentium quorumdam, quodque fere semper celebrantur capitula sub divinis et saepius sine necessitate, idque sub summa missa

et missa animarum, ita ut neutri missae intersint aliquando... De processionibus vero omnibus dicit, quod dentur presentibus in illis distributiones, quodque nemo gaudeat distributione, nisi simul cum crucibus decore exeat et rursus cum crucibus ad chorum revertatur, manendo ibidem donec oratio processionis absolvatur...

Interrogatus an sit defectus aliquis in pastornatu hujus civitatis administrando, dicit quod D. Petrus cappellanus ante annos 3 satis suspecte se gessit in concionibus et Sacramentorum administratione ac aliis ecclesiae ceremoniis, sed a tempore Goeusianismi⁷⁴) valde immutatus in melius et se exhibet fortem propugnatorem Ecclesiae Catholicae et veteris religionis. De D. Waltero [Elstius] capellano dicit, quod sit nimis intemperans in potu, quodque post pocula committat graves excessus pugnando, injurias ac contumelias dicendo ac scurriliter loquendo. De D. Adriano dicit, quod amore amicorum seu pecuniae videtur aliter facere in solemnizandis matrimoniis et audiendis confessionibus Hispanorum, posthabitis suppositis et subditis ecclesiae nostrae. De omnibus autem ecclesiae capellanis dicit, quod sint magis seduli in describendis testamentis apud aegrotos et nimis frigidi et indévoti in administrandis Sacramentis. Et in matrimoniis solemnizandis neque locum consuetum neque ceremonias consuetas semper observant, neque compellunt contrahentes ut confiteantur et audiant sacrum. Quodque moneantur, ne unquam admittant ad sponsalia pro tempore quo contrahentes ebrii sunt aut proximi amici et cognati absentes sunt, quodque super reliquis omnibus diligenter moneantur et praescribatur ratio, quam debeant sequi.

Praeterea de scholasteria, quae est capituli, dicit quod capitulum non debite praestet officium suum circa quosdam suspectos ludimagistros in minoribus scholis, qui omni mora postposita essent expellendi, nominatim magistrum Johannem Rodanum in platea Postulensi et Petrum in Campanula post Pontem Telonii. Et bene apparet, quod fuerint inter professores majoris scholae quidam vacillantes circa fidem catholicam, sed quousque et speciatim non posse dicere...

Interrogatus an judicaret expedire, quod unica cura pastoralis totius civitatis dismembraretur in plures, ut singuli pastores in singulis angulis hujus civitatis possint commodius agnoscere vultum pecudis Christi, dicit quod sic et hoc ipsum quam maxime esse necessarium. Quod putat utcumque commode posse fieri per incorporationem beneficiorum, sitorum in iisdem capellis, quae commutandae essent in parochiales ecclesias.⁷⁵)

Dicit praeterea quamprimum statuto publico providendum et

statuendum esse, ne deinceps admittatur quispiam ad prebendam vel beneficium hujus ecclesiae habens defectum natalium, etiamsi habeat dispensationem super natalibus.

Dicit insuper non solum bonum esse quod penitentiarius aliquis constituatur ab episcopo, sed etiam necessarium quod a capitulo constituantur tot numero quot magnitudo parochiae requirit viri eximii, optimi nominis et famae et sufficientis eruditionis, etiam ex canonicis; quodque illi omnes gaudeant distributionibus chori, dum fuerint occupati in confessionibus audiendis...

Addens quod perlibenter consentit in ordinationem Concilii cap. 6, sess. 9⁷⁶) sub Pio IV, nempe ut duo eligantur in capitulo, de quorum consilio et assensu episcopus sive officialis ejus in formandis processibus canonicorum procedat, quodque eligantur duo idonei de gremio capituli, quibus causae apostolicae committantur. Rogat autem instanter, ut advigiletur summa cura contra concubenarios aut alias scandalosa libidine infectos, contra etiam aleatores aut aliis lusibus tempus inutiliter terentes, potatores, ambulatores in templis, per quorum impunitate clerus venit in contemptum; etiam contra suspectos de simonia, de usura et similibus...

Die 26 maii, hora post meridiem 4a, D. Petrus Coolen, canonicus et decanus ruralis, aetatis 53°, residentiae canonicalis 16°; die 27 maii post meridiem juxta conductum idem dominus comparuit. Revocatus 8 junii.

... Dicit se acceptare dicta decreta [Conc. Trid.] et se velle, quantum possit Dei assistente gratia, ea observare, nullo omnino decreto excepto...

Dicit sibi videri inconueniens esse, quod canonici nec missas canonicas faciant, nec reliquum officium horarum chori per se, sed per conductitios tantum, officio decanali excepto; quia quantum recordatur, id fit contra primam erectionem et contra reformationes olim factas, quarum copias apud se habet; et coepere missae canonicae fieri per conductitios a 50 annis et citra, quantum recordatur, quia, ut putat, D. Michael de Huesch fuit ex primis conductitiis ad hoc assumptus... 77)

De modestia servanda in choro per chorales et Bonos Infantes⁷⁸) et reliquos hebdomadarios et beneficiatos, item de distincte et intelligibiliter cantando pro temporum ratione, ulterius de ingrediendo et egrediendo decenter chorum atque de uno latere ad aliud non inter statuas medii chori transeundo, necnon de reverentia et honore debitis tam Venerabili Sacramento, summo altari et prelati et canonicis ibidem praesentibus etc., dicit

in tabula ceremoniali conscribendum esse et a decano, eo vero absente, a seniore canonico studiose animadvertendum an sic fiat, prout in tabula descriptum est...

De capitulis vero dicit quod sint nimis frequentia et nimis prolixa et id saepe ob levissimam causam, quodque ibi non permittantur singulis suae deliberationes citra interruptionem, neque differt decanus suam sententiam usque post deliberationem aliorum, cum tamen id expresse contineatur in juramento suo et statuto capituli. Quodque jubet ad instantiam quorundam quosdam exire de capitulo tamquam partiales, cum tamen qui manent et id petunt magis sint partiales in re proposita, quam qui coguntur exire, prout sepius brevi jam factum est in variis deliberationibus super visitatione et reformatione faciendis conformiter ad Conc. Trid. Dicit preterea abusum esse quod acta capitularia subinde scribantur per non-notarium, prout adhuc actu fit, multum dubitans an fideliter, sed magis ex favore quorundam. Dicit preterea quod pro singulis mensibus solent acta capitularia deportari ad capitulum et ibi poni singulis volentibus inspicienda, prout expresse continetur in juramento notarii capitulo praestito.

Dicit preterea abusum esse quod commissarii officiorum capituli, ut administratores penoris et computatores bonorum ecclesiae atque alii, nempe provisores chori, scholarum et cappellano- rum, non constituuntur ut oportet, neque mutantur singulis annis sicuti oporteret, ut singuli de gremio capituli possint pervenire ad notitiam rerum ac negotiorum ejusdem capituli. Neque reddunt statis temporibus rationem et calculum administrationis suae, quod tamen maxime deberet fieri circa negocium penoris, quod pro tertia parte concernat etiam beneficiatos. 79) Etiam dicit corrigendum esse et quidem necessario, quod fiat commune regist- rum privilegiorum ecclesiae et prothocollorum omnium notario- rum capituli, qui successive fuerint, ac vicecuratorum; item fun- dationum et missarum et ad quas singuli de capitulo sint obligati. Quae missae, si rite fierent, deberent fieri 11 ex ordine, prout in actis capitularibus D. Johannis Amelrici folio 28 habetur anno 1456 expresse et nominatim de 9, quibus accedunt summa missa et undecimalis, ne unquam sacrificio frustrentur qui veniunt ad templum de populo...

Dicit se timere quasdam fundatas conciones intermitteri aut die- bus debitis saltem omitti et propterea bonum esse quod fieret unum registrum omnium concionum fundatarum, sicut et mis- sarum, tam in primaria ecclesia quam in capellis eidem subjectis. Dicit preterea in concionibus populum non sufficienter institui de ceremoniis ecclesiae, neque catechismum fieri de rudimentis

religionis, ad quod tamen ex fundatione a capitulo acceptata tenentur. Neque exponi Vitas Sanctorum pro loco et tempore, et post conciones populum non institui de mandatis ecclesiae alta et intelligibili voce, quod unus cappellanorum fere nunquam facit, nec recitari more solito ad institutionem populi die Nae- biecht. Etiam displicet ei quod Venerabile Sacramentum non deferatur ad infirmos, neque referatur ad templum cum ea veneratione et indulgentiarum publicatione iisque benedictionibus, sicut ante annos 10 fieri solet et rei majestas merito expostulat. Praeterea displicet ei quod capellani sint tam rari in sedibus suis confessionalibus et in templo, cum tamen perpetuo plures aut ad minus unus deberet in ecclesia praesens esse propter subitaneos casus, qui evenire possent. Addit expedire quod injungatur cappellanis, ut accurate servent registra super affidationibus et solemnizationibus matrimoniorum et super baptizandis exteris, ut semper factum est, atque nunc deinceps super universis baptizandis cum inscriptione patrinarum et matrinarum juxta formam Conc. Trid. 80)

Dicit quia scholasteria capitulo est magnis impensis unita et schola major magnis sumptibus intertenetur, sic videtur ei quod cura scholarum deberet certis canonicis ad hoc bene qualificatis committi juxta certa statuta desuper diversis vicibus facta, sicuti etiam saepius in capitulo propositum est. Dicit praeterea necessarium quod uno mense antea praesententur omnes libri praelegendi capitulo et Revmo et quod resumeretur antiqua et laudabilis consuetudo ducendi totam juventutem diebus dominicis ad concionem sacram in domo Fratrum vel alibi, ubi magis oportuum erit, quodque per rectores restituatur ad pristinum laudabilem modum, ne juvenus exeat scholas, eat vel currat per templum sicut per plateas, sed eant per cimiterium modeste legentes de Profundis pro defunctis, quodque singulis feriis secundis ducantur ad templum ad audiendum sacrum, exorandi causa Deum contra omnem mortalitatem, ut antiquitus diligenter observatum fuit. De parvis autem scholis valde putaret expedire quod nusquam docerentur masculi nisi *het cleyn gebet* et teutonice, libris tamen antea dictis duobus canonicis commissariis presentatis; atque ita omnes latine instituendi rogantur venire ad majorem scholam et rogantur rectores ibidem instituere in cantu et deducere in chorum, quodque diligenter cura adhibeatur, ne personae suspectae patiantur docere in majori et minoribus scholis, maxime personae non admissae per capitulum. De domo vero Bonorum Infantium, ut vocant, cuperet et putaret valde necessarium, quod non praeficeretur nisi bene institutus in cantu ac alias, ut

possit etiam domi juventutem illam instituere tam in cantu quam in aliis, et hoc faceret singulis diebus una hora post prandium, quemadmodum in domo Fratrum fieri solebat, et qui alias bene sit qualificatus ad gubernandum et levandum bonam domum, ut parcatur sumptibus receptoris acceptandi. Quodque idem cogatur singulis diebus suam juventutem ducere ad templum Divi Johannis ante altare Divae Virginis ante Venerabile Sacramentum et ante altare S. Catharinae virg. et in tribus illis locis legere quod consuetum est legere, et curet ut singulis vicibus, dum exeant scholas, legant ad sepulchrum fundatoris in nave ecclesiae Miserere et de Profundis.

Interrogatus an ne sciat aliquem modum vel medium aliquod ad instituendam et fundandam in hac ecclesia lectionem theologalem juxta decretum Conc. Trid., dicit se ignorare commodum medium nisi per incorporationem fructuum alicujus beneficii, quia canonicorum praebende tenues sunt :

Interrogatus de confessoribus ordinatis in hac ecclesia, quid sibi appareat, dicit sibi videri quod omnino deberent constitui aptiores et non solum ex beneficiatis, sed etiam ex canonicis.

Die 28 maii, hora 8a, D. et mag. Adrianus Marschart, canonicus, aetatis 64° aut circiter, residentiae 17° :

In primis interrogatus an ipse acceptet decreta Conc. Trid..., dicit se paratum pro posse et quantum de jure tenetur, addens „pro posse”, quia sunt quaedam decreta Concilii, ut de seminariis erigendis et de prebenda lectionali erigenda, quae videntur sibi excedere vires et facultates hujus ecclesiae propter prebendarum tenuitatem ; „de jure” addidit, quia Summus Pontifex neque Concilium neque Ecclesia intendunt aliquem ultra suum posse obligare ; addidit itaque „quantum de jure tenetur” propter casus infirmitatis aut impotentiae, propter quos de jure esset excusatus.

Interrogatus... circa officium chori, dicit pro honore et decore domus Dei sibi videri expedire ut omnes a maximo usque ad minimum in ingressu chori ac stalli provolutus aut flexis genibus orationem dominicam cum salutatione angelica aut aliud quidvis pro uniuscujusque devotione legat, tum demum sese erigat, sedeat aut stet juxta suum ordinem in stalli sibi ex suo ordine competente, deinde Invitatorio durante usque ad finem Gloria Patri etc. omnes sese erecti teneant, necnon ad Gloria Patri uniuscujusque psalmi assurgat, aut ad minimum caput aperiat... 81)

Dicit sibi placere quod statutum est in Conc. Trid..., addens nominatim de non alendis barbibus, sicuti ab antiquo in hac ecclesia non tolerandas esse barbibus ordinatum est.

Interrogatus de scholasteria... dicit quod pro nunc non habet suspensionem in schola majori, caeterum in minoribus esse quosdam, ut audit, quibus ne docerent prohibitum erat, adhuc continuare...

De distinguenda hac civitate in plures parochias, ut singuli pastores possint magis cognoscere vultum pecoris dominici, dicit id sibi gratum esse, dummodo id sine laesione capituli fieri posset...

Die 29 maii, hora matutina 8a, D. Godefridus Wyfflet, canonicus, anno aetatis 41°, residentiae 16° :

Interrogatus... an acceptat Conc. Trid., dicit quod acceptat prout de jure tenetur... Interrogatus an etiam secundum decreta Conc. Trid. velit se referre, respondit se referre ad decreta Conc. Trid....

Interrogatus an ne sciat modum, quo possit institui et dotari lectio theologalis... dicit se pro nunc nescire modum, sed diligentius super hoc secum cogitabit.

Interrogatus an sciat quicquam in hac ecclesia merito reformandum et corrigendum, dicit si D. Revmus sciat aliquem defectum, ut corrigatur et emendetur per ipsum.

Interrogatus an paratus sit promittere et jurare, quod manebit, perseverabit in obedientia Romanae ecclesiae et in orthodoxa veteris et catholicae religionis observantia, dicit se petere hoc ipsum caput in scriptis et se velle deliberare secum desuper. Et dictum est ei, ut quaerat sibi librum decretorum concilii et super singulis diligenter secum deliberet, an recipienda sint vel non. Similiter quod secum diligenter expendat de abusibus et corruptelis (si quae sint) hujus ecclesiae et dignetur nobis ea indicare, ut pro expectatione Concilii Romani Pontificis et Regiae Majestatis emendentur et corrigantur.

Die 29 maii, hora a meridie 4a, D. Leonardus Boirt, canonicus, aetatis 67° aut circiter, residentiae 13° aut circiter :

Interrogatus est an ne merito officium chori canonicale deberet fieri per canonicos, dicit quod cupit secum super eo deliberare.

Interrogatus an ne distributiones chori debeant solum dari illis, qui permanentiter manent in choro, cupit desuper deliberare secum...

Interrogatus an sciat aliquem defectum in scholis majori et minoribus hujus civitatis corrigendum, dicit quod non. Similiter interrogatus an sciat aliquem in officio pastoralis hujus ecclesiae defectum corrigendum, dicit similiter quod non. Si tamen aliqui

defectus inveniatur, cupit quod corrigantur et emendantur secundum decreta Conc. Trid., modo et in quantum juris fuerit...

Interrogatus an acceptet Conc. Trid..., dicit quod sic, in quantum juris est, paratus se regulare secundum decreta illius pro posse et prout juris fuerit...

Interrogatus an ne sciat modum aliquem, quo possit hic erigi lectio theolocalis secundum exigentiam Concilii, dicit quod refert se ad capitulum et paratus sit ad hoc ipsum collaborare...

Die 31 maii, hora ante meridiem 8a, D. et mag. Petrus Ruyther, canonicus, aetatis suae 38°, residentiae 8° aut circiter :

Salva, ut dicit, protestatione capituli de nullitate visitationis facta et insinuata 19 maii.

Ad quod respondit Revmus se nihil scire de ulla protestatione, nec ad ullum se posse habere respectum. Esse quidem verum coram Domino die praenarrata aliquid lectum fuisse sub nomine protestationis, sed cum D. Revmus peteret scedulam protestationis sibi tradi, alioqui se non posse habere respectum ad ea, quae in dicta scedula continebantur, propter causas tum eadem 19 maii expressas et statim post discessum protestantium in presentia D. Decani annotatas, ut est superius invenire 19a die praenarrata.

In primis interrogatus an acceptet Conc. Trid., a S. Sede Apost. approbatum et per regiam majestatem seu locumtenentem ducem Albanum observandum propositum... dicit: Quantum ad acceptationem, non putat se hoc loco vel tempore vel rerum agendarum ordine [ad] acceptationem teneri; de propositione ducis Albani nescit, paratus tamen est, quantum ad se pertinet et de jure tenetur, servare decreta Conc. Trid.

Interrogatus an ne adfuerit in capitulo, quando litterae ducis Albani super visitatione et informatione ecclesiarum hujus diocesis palam sunt lectae, dicit se interfuisse quando legerentur litterae in capitulo, ut videbatur ducis Albani et ex gallico translatae, facientes mentionem visitationis et reformationis predictarum, quae directae erant ad Revmum et non ad capitulum, et sic non potuit scire de aliqua propositione ducis Albani de Concilio observando.

Interrogatus an ne tum et alias postea fuerit facta propositio per Revmum, ut domini declararent, an domini vellent acquiescere praelectis litteris ducis Albani, admittendo visitationem et reformationem conformiter ad Conc. Trid., prout in dictis litteris continebatur, dicit se fuisse praesentem propositioni sic factae, ut premittitur.

Interrogatus an ne putet esse juris divini obedire Ecclesiae Dei juxta illud „Si ecclesiam non audierit, sit tibi tamquam ethnicus et publicanus”; loquitur autem ecclesia in Conciliis Generalibus et organo vocis Summi Pontificis. Dicit se sentire Ecclesiam Dei semper audiendam esse et Ecclesiam non posse errare, potissimum in Conciliis Generalibus.

Interrogatus, quid putet potissimum commutandum in melius... in Officio Divino peragendo. Dicit sibi nihil occurrere quod possit commutari in melius, si ea, quae dudum bene et pie ordinata fuerunt in hac ecclesia, sic observarentur.

Interrogatus an ne appareat sibi, quod missae canonicales ad summum altare et reliquum officium chori canoniale deberet fieri per ipsosmet canonicos juxta formam erectionis et mandatum Conc. Trid. Dicit sibi ex erectione non satis apparere canonicos ad quotidiana officia peragenda obligari ex erectione; quae tamen per D. Revmum praelecta videbatur eidem Revmo aliud habere; dicit tamen respondens sibi videri, quod possent ex erectione per alios procurare fieri. Quantum vero ad Conc. Trid. dicit se putare Concilium loqui de officiis, ad quae astringuntur.

Interrogatus an ne habeat pro abusu quod plurimi sub officio chori legant horas Romanas alienissimas ab officio chori, dicit multo fore decentius et convenientius, si singuli conformarent se officio chori.

Interrogatus an ne videatur sibi abusus, quod semel ingredienti chorum et mox egredientes habeant distributionem chori. Dicit ex erectione ecclesiae in collegiatam canonibus venientibus certo tempore et ad certum tempus permanentibus assignari certas distributiones. Et videtur ei esse abusus, si ante praescriptum tempus sine rationabili causa egrediantur, addens quod si quae statuta sunt bene observarentur et darentur executioni, jam essent exclusi omnes vagationes, fabulationes, circuli etc., quae fiunt per membra ecclesiae, non tamen tam frequenter (ut credit) quam solent.

Interrogatus num videatur inconveniens quod conventus capitularis fere semper servantur sub praecipuis officiis canonicalibus, nempe summa missa et missa animarum, ita quod nemo maneat in choro, exceptis conductitiis hebdomadariis. Dicit quod ex quo usus et consuetudo ubique et etiam (ut credit) sacri canones habeant, quod occupati sive detenti in rebus ecclesiae, vel extra vel infra civitate, habeantur pro praesentibus, nihil ipse potest discernere de inconvenientia, quod conventus capitulares fiant sub divinis et ibi de rebus capituli agatur.

Interrogatus an sciat ullum defectum merito emendandum in

cura pastorali hujus civitatis administranda, quae collegio canonicorum incumbit, dicit si sciret aliquem defectum, ex animo laboraret cum capitulo ut emendaretur.

Interrogatus de scholasteria hujus civitatis, quae incumbit capitulo, an nullus sit defectus corrigendus, dicit de quibusdam professoribus audiisse ex vago et incerto relatu aliquid suspicionis, sed nullam aliquam causam suspicionis se scire; interim capitulum unum dimitti petentem dimisisse et adhibere in hac parte, quantum sibi apparet, debitam diligentiam; in minoribus etiam scholis quosdam repulisse et adhuc adhiberi diligentiam, ne suspecti usquam in hac civitate doceant.

Die eodem, hora a prandio 3a, rursus comparuit juxta conditum et interrogatus est et respondit, prout sequitur:

Interrogatus an proposuerit capitulo quae ei ante meridiem a D. Revmo erant commissa ut proponeret, dicit quod sic, sed in aliis negociis missus foras nescit quid actum sit. Et idem a Revmo propositum ei, ut proximo capitulo ea renovet, quia Revmus iis carere non potest in hac visitatione.

Interrogatus de actis capitularibus, an unquam certis temporibus legantur et visitentur in capitulo, dicit singulis capitulis mensium deferri ad capitulum et ibi poni in mensa singulis inspicienda.

Interrogatus de munimentis ac litteris bonorum foundationum hujus ecclesiae, an sit bonus modus eadem conservandi ad utilitatem hujus ecclesiae, dicit quod in archivis capituli solet servari libellus sive registrum, cui omnes aliqua jura ex arcivis recipientes debent inscribere obligationem suam de iisdem restituendis et suo tempore restituendis sub certa pena.

Interrogatus de bonis et piis foundationibus pro pauperibus, dicit ea administrari per 3 canonicos, qui capitulo debent de iis facere debitum computum.

Interrogatus an inter membra ecclesiae sint qui scandalosa vita concubinatus vel suspectae cohabitationis vel simoniaca aut usuraria pravitate aut conventiculis ad lusum vel pocula faciunt clerum foetere in naribus populi, dicit se pronunc de scandalosa vita vel concubinatu etc. nihil scire et nihil dicere posse.

Interrogatus an nesciat aliquem modum, quo possit hic erigi lectio theologalis..., dicit constitutionem Concilii super hoc sibi valde placere, sed nescire modum quo possit fieri, similiter de seminario, praeter illud quod est in domo Fratrum, se quoque nescire.

Interrogatus an habeat vel sciat aliquid, quod possit impedire

executionem Conc. Trid. cap. 10, sess. 24, ⁸²⁾ dicit illa posse disputari aut discuti coram iudice aliquo competente.

Interrogatus an sit paratus facere fidei suae professionem et in Romanae Ecclesiae obedientia velle permanere, dicit se semper paratum esse profiteri quod permanebit per Dei gratiam in fide et obedientia Romanae Ecclesiae, tametsi non putat se ad hoc faciendum, promittendum vel jurandum teneri.

Interrogatus an ne placeat quod in usum deducatur decretum Trid. cap. 6, sess. 25, ⁸³⁾ refert se ad responsionem suam primo loco factam de decretis accipiendis Conc. Trid.

Interrogatus an putet singulas prebendas obligatas esse ad certas missas, dicit se scire de 4 prebendis obligatis ad quotidianas missas, de reliquis vero prebendis nihil unquam potuit invenire, etiam facta diligenti inquisitione.

Et ordinatum est ei, ut secum diligenter expendat etc. Dicit se cogitaturum diligenter et colloboraturum, ut abusus omnes debito modo tollantur.

Die 1 junii, hora ante meridiem 8a, D. Egidius Mallants, canonicus, aetatis 62°, residentiae 15° :

In primis interrogatus est an acceptat Conc. Trid... Dicit quod in primis inheret protestationi per capitulum factae. Ad quod Revmus respondet se non agnoscere nec posse agnoscere protestationem... Deinde dicit ipse respondens, quod de jure non putat se teneri ad acceptandum Concilium propter juramentum decano et capitulo suo praestitum et privilegia capituli sui.

Interrogatus an sciat aliquid quod merito esset corrigendum..., dicit hoc non concernere personam suam, sed capitulum et capitulum esse satis diligens et libenter emendaret, si sciret aliquem abusum.

... Dicit evagationes et fabulationes sub divinis extra chorum merito corrigendas, sed quod aliquis exeat ex rationabili causa vel necessitate naturae merito tolerandum esse, addens quod quando officium in choro ad summum altare decenter fiat, sive per canonicum fiat seu per alium idoneum sacerdotem, sibi videretur sufficere.

Interrogatus de cura pastorali..., dicit ad hoc non posse se respondere, sed committere hoc capitulo, sicut etiam de scholasteria, de bonis ecclesiae, de honestate vitae suppositorum committit capitulo et se de hujusmodi particulatim non posse respondere propter senium suum et vexationes, quibus turbatur, sed paratus est facere quidquid de jure tenetur facere et vult semper

persistere in obedientia Ecclesiae Romanae Catholicae et Apostolicae et capituli sui.

Die 1 junii, hora post meridiem 4a, D. Godefridus Blicman, canonicus; aetatis 48°, residentiae 14° aut circiter.

In primis interrogatus est, an acceptet Conc. Trid..., dicit quod sic, in quantum pro jure debet.

... Quantum ad divinum officium in hac ecclesiae dicit, quod multi abusus sunt a tempore quadragesimae correcti per capitulum; optaret tamen quod horae canonicae magis adhuc tractim ac reverenter cantarentur, sicut in Oirschot suo tempore vidit et audivit, quodque canonici canerent ad summum altare magnam missam juxta statutum erectionis et sicuti fit in multis aliis ecclesiis. Similiter quod deberent deputari 2 canonici secundum ordinem, qui perpetuo manerent in choro ex utroque latere et intenderent divino officio laudabiliter peragendo, ubicunque reliqui canonici sive in capitulo sive ad sepulchra essent occupati...

Interrogatus an ne in pastoratu qui concernunt capitulum nulli sint defectus merito corrigendi, dicit quod nunc nihil sciat, quia quando aliquid videt correctione dignum, indicat D. Decano.

De scholasteria... dicit se nihil scire, nisi bonum esse quod constituentur 2 vel 3 ex capitulo, qui ad scholas haberent oculum perpetuo intentum et diligenter intendant qui libri praelegantur. Quantum ad capitularia negocia dicit contingere et sepius contigisse, quod via facti procedunt ad sententiam, ordine justitiae administrandae omissa, adeo quod et penitentias imponant et pecuniam per modum mulctae extrahant nullo dato libello, neque reo permissa ulla defendendi se via.

Interrogatus an acta capitularia fideliter conscribantur..., non comprehensis nisi consentientibus, dicit in ea parte saepe esse defectum, quod in gratiosis scribunt capitulariter factum esse absolute, etiamsi multi non consentiant et aliquando contra protestentur. Dicit praeterea tempore suo et ante tempora sua contigisse quod quidam de gremio ecclesiae suscitaverant proles et id satis manifeste, nec tamen unquam super eo fuerunt citati vel correcti, quando non fovebant in domo, nec etiam citati aut correcti omnes foventes suspectas personas, quod tamen non audet asserere...

Die 4 junii, hora ante meridiem 8a, D. Jaspars Craen, canonicus, aetatis 48°, residentiae 14° aut circiter.

Dicit se acceptare Concilium in omnibus suis membris, salvis exemptionibus et privilegiis...

Interrogatus an usquam juraverit, quod non acceptaret decreta Conciliorum Generalium aut ordinationes Catholicae Ecclesiae, dicit quod refert se ad capitulum et aliud volebat dicere.

... Quantum ad divinum officium in hac ecclesia, dicit se nescire an sint abusus, et qui sint incumbere fisco capituli de illis inquirere...

Interrogatus an ne in pastoratu, qui incumbit capitulo, nulli sint defectus merito corrigendi, dicit se non scire aliquem defectum. De scholasteria vero dicit, sese nullum scire defectum, sed refert se ad eos confratres, quibus commissio super scholis data est. An ne vere missae... debite fiant, dicit se nescire an in hoc sit specialis aliquis defectus; quantum vero ad querelam, a Revmo super persona sua auditam, dicit quod illam facile excusabit per reductionem missarum, a Sede Apostolica factam, cujus exemplar Revmo exhibebit.

... Dicit se inter canonicos neminem scire, qui de concubinato vel vita inhonesta sit suspectus aut alias scandalose vivat per ebrietates, per lusum chartarum aut alearum, neque inter alios beneficiatos.

Interrogatus an ne sciat aliquod medium ad... lectionem theologalem juxta Conc. Trid., dicit se nescire convenientius medium quam quod incorporaretur ad hoc capellania ad altare S. Barbarae in sacello Divi Georgii nunc vacans et confidit, quod avunculus curaret eandem capellaniam exonerari a pensione, qua gravata est, dummodo ad pium opus fieret ejus incorporatio.

Interrogatus an paratus sit promittere et jurare se permansurum in obedientia Ecclesiae Rhomanae et orthodoxae fidei catholicae observantia, dicit se paratum esse ad promittendum id, se de juramento velle differre...

Die 4 junii, hora post meridiem 4a, D. et mag Cornelius Emberti, canonicus, aetatis 35° aut circiter, residentiae 12° aut circiter.

Interrogatus... an acceptet Conc. Trid..., dicit: quomodo posset ad hoc respondere, priusquam viderit Conc. Trid...

Interrogatus an putet aliquid esse... reformandum vel emendandum et primo in divinis officiis, dicit se putare quod non.

... In scholasteria... dicit se nullum notabilem defectum scire et commissum esse per capitulum 4 canonicis, ut se diligenter informarent super defectibus majoris scholae et caeterarum inferiorum...

Dicit praeterea esse qui habent plura beneficia sub eodem

tecto, sicut ipsemet habet, super quo ostendet dispensationem, quando oportunitas ei fuerit.

Interrogatus super moribus et vita cleri..., dicit se nihil scire praeter ea quae a capitulo sunt correctae...

Interrogatus an paratus sit se conformare ordinationi Concilii, ordinantis quod singuli canonici in cathedralibus ecclesiis spondeant se permansuros in observantia veteris et catholicae religionis et in obedientia Romanae Ecclesiae, dicit quod paratus est in quantum pro iure tenetur...

Die 5 junii, hora ante meridiem 8a, D. et mag. Theodoricus de Mera, canonicus, aetatis 35°, residentiae 8°.

Interrogatus in primis an acceptet Conc. Trid... dicit, salva protestatione nomine capituli sui facta 19 mensis maii, quod paratus est ad propositam interrogationem respondere, si interrogatur a se modo, tempore, forma et loco praescriptis in Concilio.

Interrogatus ut declaret nobis illum modum, tempus, formam et locum etc., quibus interrogari deberet, dicit quod ea habentur (ut putat in capitulo „Cogit temporum calamitas”,⁸⁴) subjiciens se iudicio Catholicae Ecclesiae quoad interpretationem illius canonis et omnium quae dicitur est, et illis quorum interest errantes in viam veritatis reducere. Et responsum est illi per Revmum, quod hoc iudicium Ecclesiae datum est in Conc. Gen. Trid. et ibi detecti sunt errores et abusus ab omnibus vitandi et quicumque noluerit acquiescere illis, habebitur tanquam contumaciter repugnans Ecclesiae Catholicae. Et quantum ad protestationem praemissam responsum est ei, quod ea pro nulla habetur propter rationes superius narratas.

... Dicit sibi videri quod satis decenter peragatur divinum officium hujus ecclesiae...

Interrogatus an non videatur sibi inconueniens, quod conventus capitulares toties fiant sub divinis, ita quod tum ne unus quidem canonicorum est in choro ad directionem hebdomadariorum, neque unus interest summae missae aut missae animarum. Dicit quod cum usus obtineat in omnibus locis, ubi ipse versatus est (ut credit) et canones permittant, quamvis non legerit illos canones, non potest ipse habere pro inconvenienti...

De piis foundationibus sive eleemosynis... dicit huiusmodi per capitulum committi 3 canonicis, annuatim sibi succedentibus, qui huiusmodi debeant curare et aliis sequentibus rationem de ea [administratione] reddere...

Dixit se libenter collaboraturum, ut omnia scandala et corrup-telae debito modo tollantur.

Die 5 junii, hora post meridiem 4a, D. Johannes de Platea, canonicus, aetatis 55° aut circiter, residentiae 2° aut circiter.

Interrogatus in primis an acceptet Conc. Trid...., dicit quod paratus est in quantum de jure tenetur et salvis juribus capituli.

Interrogatus an ne putet esse aliquid, quod merito posset emen-dari... et primo in officio divino, dicit quod nihil sciat, addens si moris esset et si alii canonici in hoc consentirent, quod officia in summo altari et choro facerent ipsi canonici per se et non per conductitios, placeret ei valde... De missis..., de cura item pas-torali... et de scholasteria... et de similibus, dicit se adhuc nihil scire quod notabiliter esset emendandum, ex quo non diu hic resedit... Etiam de illaudabili et scandalosa vita canonicorum vel beneficiatorum nihil scit specialiter dicere.

Die 7 junii, hora 7a ante meridiem, D. et mag. Petrus de Aqua, canonicus, aetatis 40° aut circiter, residentiae 16°.

Inheret idem protestationi maxime de mullitate istius actus et precedentium et subsequentium, quantum in se est, nuper 19 maii insinuati..., quam protestationem hic repetitam cupit. Hoc etiam considerato quod Revmus D. loquentem exemptum mandaverit vocari atque inquietari in sanctissimo festo Pente-costes⁸⁵⁾ sub Vesperis in templo ad comparendum postridie... ea nimirum hora, qua ibidem concionabatur, submittens etiam omnia, quae dicit, determinationi S. Romanae Ecclesiae et om-nium quorum interest deviantem in viam veritatis dirigere. Dic-tum est autem per Revmum, quod protestatio, de qua locutus est, pro nulla habetur et habebitur ex causis superius expressis, nisi scripto exhibeatur. Quantum ad reliquum, quod fuit modeste vocatus et requisitus extra divina ut veniret, et potuisset, si vo-luisset, pre aliquem actum religionis excusare, sed immodeste et irreverenter loquutus, prout ex relatione vocantis, ex juramen-to ipsius, suo tempore constabit.

Venit tamen postea ad horam condictam, cum jam alius ad tam sanctum opus visitationis se obtulisset. Dictus autem D. de Aqua cupit sibi dari terminum deliberandi, ut ad dicta posset respondere et datus est usque ad domincam proxime futuram.⁸⁶⁾

Interrogatus in primis an acceptet Conc. Trid...., dicit quod ad proposita non tenetur eo ordine, modo et forma hic propositis respondere ad singula, sed acceptare prout de jure tenetur.

Interrogatus anne teneatur christianus jure divino acquiescere

Ecclesiae Cath., loquenti per Conc. Gen., dicit in quantum de jure.

Interrogatus an putet... aliquid esse merito emendandum..., dicit quod putat capitulum esse in illis satis diligens... An ne putet, quod divina officia canonicalia ad summum altare... debeant fieri per ipsosmet canonicos, dicit quod refert se ad erectionem et laudabilia statuta... An ne distributiones... debeant dari solum illis, qui..., dicit quod refert se desuper ad foundationes et statuta laudabilia, si quae sint.

Interrogatus an sint aliqua laudabilia statuta et ubi invenienda, dicit se nescire ubi requirenda sint. Quantum vero ad evagationes..., dicit capitulum esse in eo, si quae sint, satis diligens, nec putat esse.

Interrogatus an foundationes..., dicit quod putat capitulum esse satis diligens.

Interrogatus..., dicit se audire quod sint qui habeant plura beneficia sub eodem tecto, sed cum illis esse legitime dispensatum.

Interrogatus an ne putat inconvenientius... quod conventus capitulares... celebrantur sub divinis officiis..., dicit quod refert se ad jus et laudabiles consuetudines.

Interrogatus super cura pastorali hujus civitatis, quae incumbit capitulo, ...putat capitulum satis diligenter curare, si sciret aliquem defectum. Similiter dicit de scholasteria..., similiter de piis foundationibus sive eleemosynis... dicit etiam ut supra...

Die 7 junii, hora post meridiem 4a, D. Theodoricus Borchgreve, decanus in Hemert ⁸⁷⁾ *et canonicus, aetatis 70° ant circiter, residentiae 8° aut circiter.*

Interrogatus... an ne acceptet Conc. Trid..., dicit se acceptare quantum concernit suam personam et Ecclesiam Catholicam.

Interrogatus an sciat aliquid... merito emendandum et reformatum et primo in divino officio, dicit sibi videri quod omnia bene fiant.

Interrogatus an ne... officium canonicale in summo altari... deberet fieri per ipsos canonicos..., dicit quod ipsemet senio confectus non possit id facere et multi sunt nescientes canere et non habentes vocem et ideo si fieret per canonicos, fieret saepe maxima confusio...

... Dicit sibi videri quod sine causa necessitatis deberent esse in choro secundum erectionem ecclesiae in 3 horis majoribus...

Postea autem subjunxit..., quod inhaeret protestationi a capitulo interpositae.

Die 9 junii, hora 7a ante meridiem D. Petrus Spina, canonicus, aetatis 36°, residentiae 9° aut circiter.

Interrogatus an acceptet Conc. Trid..., dicit se acceptare in quantum de jure debet et tenetur, praevia protestatione salva, facta 19 maii. Ad quod postremum dixit D. Revmus ut saepius supra.

... Dicit..., si quid sit reformandum, reforment qui de jure reformare debent et possunt... Optaret quod major esset modestia et ceremoniae chori melius observarentur et quod Boni Infantibus melius instituerentur.

Interrogatus an paratus sit spondere et jurare se permansurum in obedientia Romanae Ecclesiae..., dicit quod in quantum de jure tenetur, paratus est hoc facere loco et tempore debitum.

Die 10 junii, hora ante meridiem 8a, D. et mag Johannes Hels, canonicus et cantor, aetatis 45° aut circiter, residentiae 11° aut circiter.

Interrogatus in primis an acceptet Conc. Trid..., dicit se acceptare etiam quam maxime, quia in ipso Conc. agnoscit Cath. Ecclesiam loquentem, et extat confirmatio Concilii a Summo Pontifice facta et concessa est Regiae Majestati assistentia pro eodem Concilio recipiendo... Atque ita non intendit ipse... hoc actu aut alias praepiudicare aut derogare privilegiis, exemptionibus et praerogativis hujus capituli aut idem capitulum gravare ultra facultatem aut vires ipsius plus quam est de mente Concilii et sententia seu declaratione Sedis Apostolicae.

... Optaret divinum officium fieri decentius in horis canonicis protractius, distinctius, maturius et reverentius — absque levitate, risu, fabulis et somnolentia atque excursionibus — decantandis... De vagationibus extra chorum et fabulis suppositorum ecclesiae sub divinis, dicit eas omnino tollendas et graviter puniendas... De honestis et laudabilibus ceremoniis chori ab olim observatis, dicit eas valde evanuisse et omnino restituendas esse.

Interrogatus an putet admittendos ad peragendum divinum officium chori non-clericos — [laicos] conjugatos, bigamos, trigamos et se prorsus laicaliter in habitu et barbas alendis gerentes —, dicit quod se referat ad sacros canones atque statuta hujus capituli desuper facta. Ipse autem loquens praeponeret alios sacerdotes aut honestos clericos, si commode inveniri possent.

... Metuit autem magnum defectum esse in missis celebrandis, ad quas obligantur beneficiati, nec vinarios, ⁸⁸⁾ ut vocant, id satis diligenter observare, quamquam putat illos jurasse, et maxime putat esse defectum in quotidiana missa celebranda per capel-

lanos sive vicepastores hujus ecclesiae.

... Dicit quantum ad praedicationem Verbi Divini se in praesentiarum non scire notabilem defectum erroris, sed cupere ut in sermonibus de Sanctis, fundatis juxta foundationem eorumdem sermonum, Sanctorum exempla diligenter vicepastores proponant, ceremonias ecclesiae, quae in solemnioribus festivitatibus observantur, praecepta ecclesiae de feriis et jejuniis clare pronuncient, suffragia pro defunctis expetant, symbolum apostolicum cum generali confessione post concionem divulgent. In sacellis autem extra ecclesiam S. Johannis catechismum et alios ritus ecclesiasticos juxta tenorem foundationis concionum ibidem fundatarum pie explicant, horam concionandi praescriptam observent, nec ulterius protrahant, ut populus commode posset interesse divino officio, quod in ecclesia S. Johannis celebratur.

Die 21 junii, hora ante meridiem 8a, D. Godefridus Vervoit, canonicus, aetatis 43° vel circiter, residentiae 8° aut circiter. Rurus comparuit 30 junii.

Interrogatus in primis an acceptet Conc. Trid... dicit: Quaecumque Concilia Provincialia horum inferiorum regionum ordinauerint et decreverint eisdem regionibus convenire et quae statuerunt in illis fore et esse observanda, pro posse observabit, sub protestatione nihilominus quod non intendit per hujusmodi responsionem contravenire juramento capitulo praestito, nec eorum privilegiis et exemptionibus.

Interrogatus an putet Provincialia Concilia majoris esse auctoritatis quam Universalia, praeterea an putet ulla esse juramenta aut privilegia capitularia non subjecta ordinationi universalis ecclesiae, respondit primo negative; verum quia Universale Conc. diversa complectitur, quae his inferioribus regionibus sive provinciis non conveniunt, proinde refert se super illis ad Provincialia Concilia. Respondit secundo se idipsum ignorare, sed agnoscit se ligatum juramento capitulo praestito.

... Dicit se esse ex junioribus canonicis et juniores canonicos non vidisse foundationes et ordinationes antiquas ecclesiae et sic ignorare, an omnia divina officia laudabiliter et illis conformiter fiant. Addens si officia in choro et ad summum altare fierent per canonicos, sequerentur multa inconvenientia et defectus, ex quo pauci inter canonicos sint apti ad faciendum divinum officium per ipsosmet canonicos et probe instructi super modo faciendi...

Dicit quod vicecurati tot conciones acceptant sine licentia capituli, quod tandem ecclesia parochialis manebit tempore concionum et divini officii deserta; quodque capellani, potissimum

unus nomine D. Petrus, non bene annuntiant populo mandata ecclesiae, neque legi librum animarum, ut vocant, et jura parochialia, utpote oblationes pro defunctis, [D. Petrus] non commendat populo. Metuit etiam quod idem D. Petrus capellanus non rite observat ceremonias in administrandis Sacramentis ecclesiae, quod semel praesens vidit et notavit defectus varios in administranda Extrema Unctione...

Interrogatus an paratus sit spondere et jurare se permansurum in obedientia Rom. Ecclesiae et orthodoxa catholicae religionis observantia, dicit quod sic.

Interrogatus an nullum sciat inter membra hujus ecclesiae, qui scandalose vivat..., dicit se non esse perscrutatorem vitae alterius, additque se a prandio aliquando pro dimidio poculo vini in sumpsum ludere.

Interrogatus an capitula celebrentur sine jurgiis, convitiis ac contumeliis, dicit quod non semper.

Interrogatus an voces sive suffragia deliberantium sint libera et non perturbentur decani aut seniorum autoritate, dicit quod deberent esse libera, sed aliquando non sunt, alio alium perturbante, sed gravissimum esse defectum, quod in actis capitularibus nomina deliberantium et concludentium non exprimuntur, quodque toti capitulo ascribatur quod per pauciores conclusum est... Addit quod... singulis mensibus in mensionali capitulo notarius debet acta mensis exhibere omnibus inspicienda, si velint, in hoc tunc recipiens plumbetum ratione suae comparationis et exhibitionis.

Die 16 julii, hora 8a matutina, D. Wilhelmus Peregrini, canonicus, aetatis 36° aut circiter, residentiae 6° aut circiter.

Interrogatus in primis, an acceptet Conc. Trid... dicit quod sic, in quantum de jure tenetur et salva protestatione per capitulum interposita. Dicit preterea se nunquam legisse Concilium et multa esse in eodem, quae in istis regionibus observari non possunt. Ad quod respondit Revmus, quod ipsemet donaverit volumen Concilii dominis de capitulo capitulariter congregatis ante triennium vel circiter, ut legerent et contenta ejusdem viderent. Dicit autem respondens sibi non fuisse ostensum.

Interrogatus num sciat aliquos notabiles defectus... dicit quod non.

... De cura pastoralis dicit se nescire ullum ibi defectum, sed populo in predicationibus et sacramentorum administrationibus perquam commode serviri. De scholis autem dicit commissum

esse rectoribus majoris scholae, ut diligentur advigilent, ne sint ullae minores scholae suspectae aut malae doctrinae.

Wat nu volgt staat in het 1e gedeelte van het verslag.

Die 10 aug. 1568 ⁸⁹⁾ requisivit Revmus D. decanum sub summa missa, quod curaret ut postridie, ad horam 7am traderentur ei munimenta capituli, ad quae merito debet esse respectus in visitatione perficienda, ut sunt erectio, dotatio sive decimarum incorporatio, privilegia et exemptiones etc., prout antea a capitulo petitum est et accordatum a capitulo ut fieret; addendo quod D. decanus, Ruyther et plures canonici possent simul adesse, ut cessaret omnis suspicio malae custodiae dictarum literarum. Et die 11a venit Revmus hora constituta in capitulum atque ibidem inveniens nullum praeter D. Ruyther, qui solus non habebat accessum ad originalia, ut dicebat, habebat tamen apud se quasdam copias. Ordinatum est igitur ei, ut ipse conferret cum D. decano et reliquis de capitulo confratribus, maxime illis qui clavem arcivarum habent, ut cras ad horam 7am eadem munimenta nobis inspicienda tradantur.

Die 12 aug. 1568, hora ante meridiem 7a aut circiter, deputati domini de Capitulo — insequendo responsa Illmo Dno Albano et Revmo data — obtulerunt ac presentarunt Rev. Episcopo suo Buscoducensi munimenta ecclesiae suae, antea requisita ad inchoatam visitationem commode continuandam et perficiendam, nempe: Erectionem, incorporaciones decimarum in quatuor partibus, exemptionem Julii II papae. Et lecta est primo bulla Papae Johannis de dato 15 cal. julii, pontificatus sui 3°, in qua continetur incorporatio decimarum de Orthen et Buscoducis in augmentum distributionum chori. ⁹⁰⁾ Deinde lecta est incorporatio ecclesiae de Dinther de dato 12 cal. febr. sub Eugenio pontificatus sui anno 10°, ⁹¹⁾ in qua similiter incorporantur decimae ejusdem ecclesiae de Dinther ad opus communium distributionum pro canonicis ecclesiae D. Johannis Evang. Tertio lecta est bulla Nicolai Pontificis de dato 1451 12 cal. aprilis, pontificatus sui anno 5°, in qua incorporantur decimae villae de Roosmalen absolute et sine aliqua restrictione ad distributiones chori. ⁹²⁾ Quarto lecta est bulla incorporatio[nis] curae de Hees et decimarum ejus, facta per Eugenium Papam anno 1440 7 idus januarii, pontificatus sui anno 10°, in qua incorporantur decimae ad usum quotidianarum distributionum chori. ⁹³⁾ Quinto obtulerunt librum erectionis, quem habent auctenticum cum statutis erectionis, ad quem librum, quum quotidie possit esse recursus, non opus erat

pro nunc legere, nam et Revmus Dnus antea eum legit. Ultimo lecta est bulla exemptionis per Julium II concessa omnibus ecclesiis secundariis episcopatus Leodiensis, ⁹⁴) continens amplam, ut apparebat, exemptionem, sed quia multas habet clausulas et sepius recurrendum ad eandem erit, petivit D. Revmus ut datur ei copia ejusdem, aut sic poneretur ut possit esse recursus ad eam, sicut etiam reservat sibi D. Revmus recursus ad alia praenarrata pro visitatione inchoata debite perficienda.

Anno 1568 mensis augusti die 13 vocati fuerunt 6 deputati beneficiatorum (quos vocant sextarios) cum eorumdem reddituario ad horam 7am ante meridiem ad audienda ea, quae ipsis proponeretur a Revmo in causa inchoatae visitationis, et quia tantum 3 comparuissent, injunctum est ipsis, ut postridie cum ipsorum reddituario compareant ad horam 7am matutinam.

Anno ulterius die et hora condictis comparuerunt D. Igramus de Wel, Walterus Elstius, Hubertus Steensel, Mattheus Berlicum, Johannes Montenaken et Christianus a Schijndel, presbyteri et tanquam deputati et sextarii communium beneficiatorum suorum confratrum, cum D. Johanne de Meuwen, tanquam reddituario eorumdem beneficiatorum, ad audiendum et respondendum ad ea, quae a D. Revmo ipsis proponerentur et interrogarentur. Et post multas interrogationes super divinis officiis et pastoratu et scholasteria hujus ecclesiae, an aliquid in illis esset corrigendum meritoque in melius ordinandum, postquam illorum responsiones, quae parum faciebant ad rem, ordinatum est, ut eligerent duos cum receptore, qui irent ad arcivas et inspicerent si quae ibi essent munimenta, quae possint servire ad inchoatam visitationem debite perficiendam. Et elegerunt D. Igramum de Wel et D. Christianum de Schijndel, simul cum D. Joanne Meuwen receptore, quibus commissum est sub bona fide ante diem mercurii proximum [18 aug.].

Quum negotium visitationis inchoatae aliquamdiu fuerit intermissum propter varia, multa eaque ardua negotia et necessarias occupationes, quae quotidie Revmum aliò rapiunt et distrahunt, resumpsit eandem visitationem D. Revmus anno 1568 oct. 8, hora ante meridiem 8a aut circiter. Ad quam comparuit D. et mag. Walterus Elstius Oisterwicanus, cappellanus antiquior ec-

clesiae cathedr. S. Johannis Evang., et interrogatus respondit prout habetur in libello responsionum...

Wat volgt staat in het 2e gedeelte.

Interrogatus [8 oct.] in primis D. Walterus Elstius, antiquior capellanus..., exhibuit D. Revmo cartham, in qua propria manu descripserat, quae viderentur sibi corrigenda et emendanda, et potissimum circa officium pastorale; ejus vero tenor talis est, qui sequitur:

Ante omnia nitendum erit, ut D. Revmus neminem admittat ad regimen curae pastoralis vel ad ministerium Verbi Dei, qui sit haereticus vel aliquo modo de heresi suspectus. Per tales enim religio christiana emarcescere cepit in hoc oppido. Deinde summo opere necessarium esset, ut facta divisione parochiarum Revmus praeficiat unicuique parochiae tales pastores, qui diligenter inquirant statum uniuscujusque familiae, ac audiant confessionem subditorum suorum, ac nomina omnium confitentium scribant, neminique Sacramentum Eucharistiae dent nisi illi, qui doceat se esse confessum. Deinde consultum esset ut pastores per se vel per alios (mandato Regis suffragante) circumeant domos omnes semel in anno ac nomina omnium in sua parochia habitantium in unaquaque domo scribant, et sic facile scire poterint illos, qui confitebuntur an accipiant Venerabile Sacramentum Eucharistiae tempore suo congruo et qui non. Sunt enim meo iudicio multi cives variis erroribus infecti. Nonnulli enim sunt Calvinistae, nonnulli clanculo Lutheri, nonnulli confessioni Augustanae⁹⁵) adherentes. Nonnulli sunt, qui etsi videantur adherere Catholicae Ecclesiae, tamen in multis errant; nam ex illorum numero aliqui venerantur Sacramentum Eucharistiae, verum confessionem flocci pendunt, accedentes Coenam Dominicam absque ulla confessione. Alii etsi confitendum, tamen solum generaliter arbitrantes satis esse, si coram sacerdote se peccatores cognoscant. Multi deinde sunt contenti generali confessione, quae fit a sacerdote e suggestu. Aliqui etiam dicunt se filios Ecclesiae, sed Papam hujus Ecclesiae caput esse negant, et purgatorium somnium sacerdotum asserunt. Et tamen hi praedicti volunt videri Catholici hanc ob causam praecipue, quia non immiscuerunt se factioni Calvinistarum.

Summo igitur conamine annitendum erit in Ecclesiae Dei talem invenire modum ac ordinem, quibus pastores vel illorum vicarii valeant agnoscere vultum pecoris sui, alias faciem animae maculatam abluere non poterint.

Huc usque sicut in praenarrata scedula.

Deinde die et hora eisdem auditus est D. et mag. Adrianus, capellanorum junior, et inter alia non dixit notatum dignum, nisi quod libri, in quo scribantur nomina baptizandorum et contrahentium matrimonium, deberet meliori forma fieri et diligentius custodiri.

Anno ulterius mensis octobris die 9a, hora 8a aut circiter, vocati fuerunt D. Gherardus Berck, thesaurarius sive clenodiorum custos, et D. Arnoldus Lamberti, porrector vini missalis.

Et in primis interrogatus D. Gerardus Berck super officio suae sacristiae, dicit nullum ibi esse notabilem defectum nisi quod linea non saepius lavantur ex eo quod lotrix dicit non nisi semel in anno debere lavare. Dicit preterea dolendum esse quod aureae illae preciosae cappae nimium destruantur in choro in sedilibus a latere et in sedilibus cantoriae, quod putat commode posse vitari, si dictarum aurearum capparum non esset usus nisi in processionibus solemnibus et pro D. Decano quando thurificat; aut quod sedilia cantoriae tam commode fierent, quod qualibet vice cappae possint circumduci et non sederent super easdem. Preterea nihil scit quam frequentem esse controversiam inter thesaurarium et lotricem, an scilicet ipse debeat portare lavanda lotrici, an ipsa debeat auferre; quae similiter est inter matricularios et ipsam lotricem.

Deinde interrogatus D. Arnoldus predictus, vini porrector, dicit verum esse quod anterior sacristia non satis diligenter clauditur et sic posset dari occasio furti, sicut adhuc brevi tersoriae mappae⁹⁶⁾ furto ablatae sunt. Et quod linea pro divinis officiis, quae in eadem anteriore sacristia sunt, non satis frequenter lavantur, quodque repositoria ornamentorum non satis servantur clausa.

Interrogatus an bene ac fideliter observet de missis omnibus et suo tempore celebrandis, dicit quod pro posse observat, sed se non posse omnino bene observare, quia non traditur ei registrum de missis in singulis altaribus, quod semel atque iterum in capitulo petivit. Nescit tamen quod in nullo altari missae omnino omittantur; incidentes tamen defectus indicavit capitulo et seorsum D. Decano.

In 1e gedeelte :

Secundo vocatus idem D. et mag. Petrus [de Aqua] 3 dec. anno ulterius ad hoc, ut dicat et exponat post tempus deliberandi

expiratum ea, super quibus tempus deliberandi petiverat. Idem Aqua inherens protestationi nuper factae, dicit per se non stetisse quominus venisset intra tempus praescriptum, sicut etiam venit et obtulit se, sed Revmo respondente : „Vocabo te, cum primum per occupationes licuerit”, nunc primum vocatus est...

In 2e gedeelte :

Quantum ad reliqua, idem Revmus D. dicit, quod [P. de Aqua] fuisset modeste vocatus et requisitus ut veniret extra divina.

Dicit, salva reverentia, rem sic se non habere, sed se vocatum ipso die Pentecostes sub Vesperis in templo ad comparandum postridie hora 7a de mane, et illa hora concio fiebat et sic se vocatum sub divinis ut veniret. Dicit Revmus quod potuisset respondisse : „Cras fiet concio, cui interesse debeo”, et si sic respondisset, D. Revmus fuisset contentus. Dicit autem D. respondens, si id scivisset, videlicet quod D. Revmus fuisset contentus, eo modo se excusasset. Deinde ubi Revmus D. dicit se immodeste et irreverenter loquutum esse, dicit se cum omni modestia et reverentia solum respondisse : „Vocas jam me in die festo”, cupiens relationem vocantis sibi exhiberi in scriptis. Et quod dicit D. Revmus, quod immodestia et irreverentia constabit ex relatione vocantis Gerardi Diemen, dicit quod postridie, nimirum die martis in praedictis festis Pentecostalibus, in presentia mag. Joannis Helsi se vocasse praedictum Gerardum Diemen vocantem atque ibidem illi prelegisse — ex sua annotatione, quam dicit concordare cum originali scripto — responsionem Revmi, praecipue quoad suam allegatam relationem super immodestia et irreverentia, qui Gerardus dixit aperte se hoc Revmo D. non dixisse, neque se vocatum non immodeste neque irreverenter respondisse, cupiens ipsum Gerardum vocari et audiri, offerens etiam, si necesse sit, sic accidisse suo juramento confirmare paratum.

IV

Statuten, gegeven aan het kapittel van St. Jan te 's-Hertogenbosch door Sonnius 17 juni 1569. 97)

Statuta reformationis cathedralis ecclesiae Buscod. ordinata per Revmum D. Franciscum Sonnum, ejusdem ecclesiae Episcopum ac etiam Sedis Apost. in hac parte delegatum.

Cum teste apostolo Spiritus Sanctus posuerit Episcopos in grege dominico regere ecclesiam Dei, ne secus in ea quid geratur quam honeste et secundum ordinem a ducibus fidei patribusque institutum est, abusibus suppressis iisque per quos scandala eveniunt disciplina ecclesiastica prohibitis, haud quaquam volumus nostro deesse officio, potissimum moniti ad hoc, tam a Sancta Sede Apost. sub contestatione divini iudicii quam ab illustrissimo duce Albano, regis catholici nomine gubernatore, et quidem nominatim ut visitaremus et reformaremus ecclesias diocesis nostrae, primum cathedralem, deinde et reliquas inferiores conformiter ad decreta Concilii Tridentini. Itaque facta diligenti visitatione primariae nostrae ecclesiae Buscod. aliarumque inferiorum, invenimus nonnulla summopere emendatione indigere. Quae ut debite ad requisitum vigorem refoermentur, non potuimus non statuere atque prescribere dictae nostrae ecclesiae cathedrali haec quae sequuntur capita.

1. In primis quod omnes tam canonici quam beneficiati divinis officiis diurnis atque nocturnis non solum reverenter intersint, sed et devote cooperentur, psallentes cum psallitur, precantes cum preces dicuntur, sine fabulis, risu aliave morum levitate, Concilio Tridentino in hunc modum praescribente: Omnes in choro ad psallendum instituto hymnis et canticis nomen Dei reverenter, distincte devoteque laudare compellantur.

2. Deinde quod officium divinum non per substitutos conductitios fiat, sed diebus (quos decanales vocant) per ipsum D. decanum, omnibus vero aliis diebus per ipsos canonicos tam ad summum altare quam in choro (quod officium hebdomadarum vocant), etiam in minoribus horis, secundum ordinem ac vices in prebendarum erectione expressum, Concilio dicente: Omnes divina per se et non per substitutos compellantur obire officia. ⁹⁸⁾

3. Item quod nemo deinceps ad dignitatem, canonicatum aut portionem recipiatur in hac ecclesia, nisi qui eo ordine sacro aut sit initiatus, quem illa dignitas, prebenda aut portio requirit, aut in tali aetate ut infra tempus, a jure et Synodo Tridentina statutum, initiari valeat. ⁹⁹⁾

4. Nemo quoque posthac admittatur ad possessionem, potissimum vero ad perceptionem fructuum praebendae aut alterius beneficii hujus ecclesiae, nisi antea ab Episcopo per examen ac probam inventus fuerit idoneus et voluntarius ad faciendum officium chori et reliquum ministerium beneficio suo annexum. ¹⁰⁰⁾

5. Ut autem diligentius magisque sedulo omnes ad divina confluant, insequendo potestatem Episcopis a Concilio factam, decernimus omnia consueta emolumenta chori, quae manualia

nuncupantur et quae pro augmento denariorum Turonensium dari solita sunt, juxta erectionem capituli debere manere in usu pro singulis horis, prout hactenus fuerunt, sed modo qui infra dicitur distribuenda esse. Et ultra haec decimas, expresse incorporatas mensae capitulari hujus ecclesiae,¹⁰¹⁾ in augmentum quotidianarum distributionum debere converti in manualia et interessentibus divinis distribui, non quidem per defalcationem, sed per realem exhibitionem, sub certis signis sive plumbetis ad hoc aptandis.¹⁰²⁾ Ita quod singuli canonici comparentes ad matutinas, summam missam et vespervas qualibet vice lucrifaciant sibi ultra consueta quartam partem spyntae siliginis. In aliis vero horis et ordinariis vigiliis animarumque missis quaqua vice decimam sextam partem unius spyntae. Et quidquid in fine anni circa festum Johannis docuerint per plumbeta aut distributoris notulam se in choro lucratos fuisse de siligine, hoc eis in proximis decimis scedulandis realiter ex frumento assignabitur, tam defunctis quam vivis. Intelligendo per spyntam quartam partem sextarii, per sextarium vero octavam partem modii mensurae Buscoduc. Et hoc pacto erit singulis diebus in choro lucrandus unus modius siliginis ratione decimarum incorporatarum, prout etiam in suis statutis ordinarunt.

6. Statuimus vero et ordinamus, quod de praedictis emolumentis chori sive distributionibus, tam antiquis atque consuetis quam novis istis frumentariis, nemo particeps fiat nisi a principio usque ad finem presens fuerit in choro juxta formam, inquit Concilium,¹⁰³⁾ ab Episcopo praescribendam. Quam quoad ingressum et permanentiam praescribimus hoc modo: Ut omnes participes futuri debeant ingredi chorum in Summa et Animarum Missis ante epistolam, in Matutinis vero ante primam lectionem, in Vesperis ante finem tercii psalmi, in reliquis vero horis ante finem primi psalmi et ibidem permanere usque ad finem, scilicet Collectae officii illius horae. Ita quod quicumque post praescriptum ingrediendi tempus intraverit chorum aut ante finem recesserit, careat distributione illius horae, exceptis illis quos infirmitas seu justa et rationabilis corporalis necessitas aut evidens ecclesiae utilitas excusat. Et id donec per synodum provincialem desuper ordinatum fuerit.

7. Nullo autem modo gaudeant ejusmodi emolumentis chori, quinimo et distributione totius diei priventur qui extra chorum tempore divinorum aut horas suas legunt, quas in choro secundum foundationem et incorporaciones canere deberent, aut vagantur aut fabulis, deambulationibus aliisve negotiis ad scandalum populi intendunt, qualem corruptelam inprimis sublatam oportet

tet.¹⁰⁴) Et toties careant dictis emolumentis quoties sic agere deprehensi fuerint; crescente vero contumacia contra ejusmodi secundum sacrorum canonum constitutiones procedetur.

8. Quia vero uno aliquo cuique commisso censentur omnia alia illi commissa esse, sine quibus illud unum fieri aut executioni debite mandari nequit, ideo statuimus et ordinamus distributorem chori ejusque coadjutorem seu substitutum debere prestare expressum juramentum ante festum Johannis Baptistae instans coram episcopo vel vicario ejus et capitulo super distributionibus fideliter et citra fraudem tradendis iis dumtaxat, qui tempestive ingressi perseverant usque in finem juxta modum, supra annotatum c. 6, cui sive quibus pro laboribus suis assignetur cum consilio episcopi vel vicarii ejus tantum stipendii quantum merito sufficiat. Idemque juramentum iteretur quoties alius distributor est instituendus aliusve coadjutor ei dandus.

9. Quantum vero ad processiones sive supplicationes, tam dominicales quam alias, ordinamus praeter consueta, quae dominicalia aliove nomine vocantur, singulis vicibus cuique dandum esse decimam sextam partem spynthae siliginis per plumbetum ejus valoris, sic tamen ut neque istud accessorium, neque consueta dominicalia accipiant, nisi qui personaliter iisdem interfuerint, egredientes decenter cum crucibus de choro et cum eisdem regredientes in chorum, nisi excusati fuerint per infirmitates etc., ut supra.

10. Decernimus quoque tabulas ceremoniarum, quae aut dolo aut malitia extra chorum sublatae sunt, rursus suis locis appendendas esse, ut legant singuli, qua decentia quibusque ceremoniis sit divinum officium peragendum; quodque immorigeros corrigat decanus cum capitulo, alioquin episcopus illorum negligentiam supplebit.¹⁰⁵)

11. Similiter statuimus debere distributorem beneficiatorum ejusque coadjutorem praestare juramentum coram episcopo vel vicario ejus et capitulo ante festum Johannis Baptistae proximum super plumbetis non tradendis nisi iis, qui predicto modo ingressi chorum perseverant usque ad finem officii. Et toties careant distributione, quoties non sic exhibuerint se presentes, sicut praescriptum est c. 6. Celebrantibus in eadem ecclesia et audientibus confessiones vel alia sacramenta ministrantibus, dummodo illis peractis revertantur ad officium chori, aut necessitatem naturae patientibus exceptis, ut enim vix ingressi chorum mox accepto plumbeto avolent subinde non solum extra chorum, sed et extra templum sine omni cooperatione ad divina, prout fieri notorie constat, nullatenus tolerandum est. Ii vero qui tempore divino-

rum aut vagantur extra chorum aut fabulis aliisque negotiis intendunt, mulcentur qualibet vice medio stufero, a distributionibus eorum defalcando.

12. Adhaec, quia intolerabilis est abusus passim atque id saepius in hebdomada celebrare conventus capitulares negotiaque capitularia pertractare sub divinis officiis et iis quidem primariis, nempe Summa et Animarum Missis, solis hebdomadariis conductiis in choro permanentibus, atque hoc sane cum ea observatione ut ii, qui dictis Missis perseveranter interfuerint tempore capituli, distributione chori priventur, iis vero qui a choro absentes in capitulo manent iisdem gaudeant, cujusmodi directe adversantur tam Concilio Trid. quam constitutioni Bonifacii octavi.¹⁰⁶) Ideo statuimus et ordinamus quod capitula deinceps non celebrentur sub divinis officiis majoribus, sed inter Matutinas et Summam Animarumque Missas vel Summa Missa peracta; injungentes decano et vicedecano ne aliter fiat, sub penis arbitrio episcopi exigendis, nisi forte ob arduam aliquam urgentemque causam subito expediendam.

13. Ut autem liberius ac expeditius valeant domini capitulares vacare divinis officiis peragendis, districte inhibemus ne decanus aut vicedecanus et capitulum se deinceps intromittant de causis criminalibus et vitae incontinentiam concernentibus eorum, qui sunt de capitulo, sed reserventur ejusmodi causae cognitioni presulis aut vicarii ejus cum duobus de capitulo, prout a Concilio specificatum legitur,¹⁰⁷) neque preterea de ullis omnino causis ecclesiasticis se intromittant eorum, qui non sunt capitulares, dicente Concilio: Qui vero non obtinent dignitates nec sunt de capitulo, hi omnes in causis ecclesiasticis episcopo subjiciantur.¹⁰⁸)

14. Ne vero frustretur bulla limitum episcopatus Buscod., quae disponit quod episcopus sit canonicus ecclesiae suae cathedralis, sicuti est, habens locum et auctoritatem supra decanum et capitulum, etiam in loco capitulari; super quo Concilium Trid. similiter disponit, decernendo praeterea quod primaria rerum agendarum auctoritas sit penes episcopum.¹⁰⁹) Statuimus et ordinamus ne decanus aut vicedecanus unquam convocent ad conventum capitularem, quin simul et episcopo eam convocationem per bastionarium indicent cum insinuatione causae super qua etc., ut intersit si integrum ei fuerit, sub pena nullitatis actae capitularis, quae tunc fiet, et alia discernenda in decanum, vicedecanum aut bastionarium, cujus culpa aliter factum fuerit; qui episcopus et ipse, quoties expediens sibi videbitur, poterit per bastionarium convocare capitulum, vota exquirere et juxta ea

concludere. Sess. et cap. eisdem. Decernentes eandem ob causam episcopo relinquendum esse primum locum primamque hebdomadam in turno collationum super decanum et reliquos canonicos, sub pena nullitatis, si contrarium fiat; sedeantque omnes et deliberent in capitulo suo ordine.

15. Et ut insignis haec ecclesia, in cathedralem auctoritate apostolica commutata, non dehonestetur sectariis aut suspectae fidei personis, statuimus ne quis in ea recipiatur in canonicum, beneficiatum vel capellanum, nisi antea Summo Pontifici obedientiam spondeat seque catholicae et Romanae ecclesiae alumnus profiteatur et simul haereses omnes, a sacris canonibus et generalibus conciliis, praesertim a Synodo Trid. damnatas, palam detestetur et anathematizet; quique nunc sunt canonici aut beneficiati non solum coram episcopo seu ejus officiali, sed etiam in capitulo idipsum faciant, alioqui fructus non faciant suos, nec illis possessio suffragetur. ¹¹⁰⁾ .

16. Adhaec statuimus quod nemo deinceps admittatur in ista ecclesia ad canonicatum aut beneficium vel officium ecclesiasticum, nisi antea juraverit se de legitimo thoro procreatum esse aut alias fidem illius faciat, prout in cathedralibus ecclesiis fieri solitum est. Et ut paternae incontinentiae memoria a locis Deo consecratis, quae maxime puritas sanctitasque decet, longissime arceatur, non liceat filiis clericorum, qui non ex legitimo nati sunt matrimonio, in ecclesiis, ubi eorum patres beneficium aliquod ecclesiasticum habent aut habuerunt, quodcumque etiam dissimile beneficium obtinere, nec in dictis ecclesiis quoquo modo ministrare, nec pensiones super fructibus beneficiorum, quae parentes eorum obtinent vel alias obtinuerunt, habere. ¹¹¹⁾

17. Item quia statutum erectionis prebendarum hujus ecclesiae bene convenit cum bulla limitum episcopatus in eadem ecclesia super libera absentia canonicorum, nempe ad sexaginta dies, ideo ordinamus illud statutum districte debere observari, nec dandam esse ulteriorem licentiam absque pregnantibus causis, consensu episcopi approbandis, ¹¹²⁾ quam constitutionem ad omnes beneficiatos istius ecclesiae extendendam decernimus, salvo quod episcopo-canonico, cujus mensae unita est prebenda et canonicatus, non annumerentur pro diebus absentiae illi dies, quibus abest causa officii sui episcopalis, neque etiam graduatis canonicis, ipsius consiliariis, dum simili de causa ab episcopo foras missi fuerint, uti fusius in dicta bulla limitum videre licet.

18. Et attentis iis, quae Concilium expresse habet sess. 7, c. 5, statuimus et ordinamus quod nemo deinceps praesumat acceptare plura beneficia sub eodem tecto aliasve incompatibilia aut

etiam unum solum sub pretexto ullius dispensationis apostolicae, nisi antea dispensationem suam presentaverit examinandam episcopo vel officiali ejus num subreptitia sit, sub pena adeptae provisionis retractandae. Quodque illi qui nunc obtinent vel unum vel plura beneficia ecclesiastica in hac cathedrali ecclesia aut civitate vigore ullius dispensationis apostolicae, eandem similiter presentent episcopo aut officiali ejus intra trium septimanarum spatium, sub pena suspensionis aut privationis fructuum donec illam exhibeant, mandante Concilio ordinariis, ut illos suas dispensaciones exhibere districte compellant. ¹¹³⁾

19. Item cum ordines sacri mire exornent ecclesiam Dei ideoque debeant publice et cum debita solemnitate conferri, ordinamus et statuimus, quod quoties in choro cathedralis ecclesiae conferuntur dicti ordines, sint ibidem durante officio presentes canonici ejusdem ecclesiae, ¹¹⁴⁾ sub pena perdendi distributionem illius totius diei. Et similiter exhibeant se praesentes et officio assistentes in consecratione chrismatis ac sacrorum oleorum aliisque officiis solemnibus episcopi, quoties ad id requisiti fuerint, sub eadem pena, Concilio dicente : Omnes episcopo celebranti aut alia pontificalia exercenti assistere compellantur. ¹¹⁵⁾

20. Item ne piae voluntates fundatorum fraudentur, statuimus quod infra sex septimanas fiat a decano et capitulo registerum omnium fundatarum Missarum et detur ordinario exemplar ac iis, quorum est observare an debite statisque suis temporibus fiant. Simili quoque diligentia prospiciendum ordinamus de quibuscunque aliis piis foundationibus, nempe anniversariis et anniversariorum recordativis Missis, festis compositis, ¹¹⁶⁾ elemosinis, concionibus pridem aut olim fundatis, ut in eis exacte observetur pia fundatorum voluntas et intentio, uti expresse dicit Concilium : Quaecunque in diocesi ad Dei cultum spectant, ab ordinario diligenter curari atque iis, uti opus est, provideri aequum est. ¹¹⁷⁾

21. Quapropter et ordinamus quod iis ministris, quorum est curare, ut paramenta missarum, altarium ac sacerdotum celebrantium, pavimenta insuper chori et templi sint semper nitida beneque purgata. Adhaec ut campanarum pulsationes pro singulis officiis debite fiant, assignetur sufficiens stipendium, quo id lubentius et expeditius faciant, dignus enim est operarius cibo suo, et sub certis penis suo cogantur singuli satisfacere ministerio. Omnibus autem modis caveatur, ne quid ornamentis altarium addatur, quod indecentem habeat nuditatem aut procacem venustatem vel antiquitatem, ut vocant, hoc est lubricam gentilitatem, avertentem contemplationem christianorum a divinis. ¹¹⁸⁾

22. Item statuimus et ordinamus, ut singula membra ecclesiae gerant habitum ordini suo et dignitati congruentem, tam in ecclesia quam extra, qui neque pretio neque novitate inconsuetae formae offendat, ¹¹⁹⁾ coronis et barba decenter rasis.

23. Adhaec quaecunque a Summis Pontificibus et a sacris conciliis de clericorum vita, honestate, cultu doctrinaque retinenda ac simul de luxu, commessationibus, choreis, aleis, lusibus ac quibuscumque criminibus, necnon secularibus negotiis fugiendis copiose ac salubriter sancita sunt, ordinamus inviolabiliter observanda sub eisdem penis ac majoribus, si opus fuerit, nostro arbitrio imponendis; nec appellatio executionem eorum, quae ad morum correctionem pertinent, suspendat. ¹²⁰⁾

24. Insuper districte statuimus et ordinamus, ne quis suppositorum hujus cathedralis ecclesiae concubinam aut aliam mulierem, de qua possit haberi sinistra suspitio, in domo vel extra domum detineat aut cum ea ullam suspectam consuetudinem habeat, sub penis in Conc. Trid. ac sacris canonibus expressis. ¹²¹⁾ Quod praemissa monendo eosdem primo, secundo et tertio ac peremptorie per praesentes.

25. Convivium etiam „Letare”, hactenus a Dominica Letare usque Dominicam Passionis subinde produci solitum, omnino abrogamus et destituimus, eo quod neque sacrosanctum Conc. Trid., neque quadragesimalis observantia, jejuniis et abstinentiis deputata, neque tenuitas praebendarum, nec istud denique exulceratissimum tempus patiantur hujusmodi sumptus, luxum et crapulationem, prohibentes ne amplius fiat sub pena quatuor marcarum argenti, arbitrio episcopi in pium aliquem usum convertendo.

26. Cum autem Concilium serio mandet episcopis, ne ingressus illos ad praebendam vel alia beneficia, qui symoniacae labis aut sordidae avaritiae suspicionem habent, fieri permittant ¹²²⁾ prohibemus districte ne quid deinceps accipiatur in capitulis pro ingressu ad prebendam vel aliud beneficium, nisi antea coram nobis re bene expensa et justificata, alioqui processuri tam contra dantes quam contra accipientes secundum canones, sicuti contra simoniacos procedere oportet. Quod autem recens ab anno millesimo quingentesimo sexagesimo tertio ceptum est emungi in admissione ad praebendam aliave beneficia, occasione cujusdam federis septem ecclesiarum, ¹²³⁾ restituendum decernimus intra octo septimanas horum publicationem immediate sequentes, ipsumque fedus quatenus non est conforme oecumenico Conc. Trid. cassandum, prout cassamus.

27. Item statuimus et ordinamus, ut in executione testamen-

torum ad pias causas se regulent executores secundum Conc. Trid., ¹²⁴) quod se refert ad jus scriptum; proinde anno elapso teneantur episcopo rationem reddere eique omnia tradere et assignare munimenta, literas, registra et reliqua omnia, quae ad eandem rationem reddendam necessaria fuerint seu alias quomodolibet oportuna.

28. Nemini deinceps designetur sedes aut potestas audiendi confessionem, nisi per episcopum suumve vicarium examinatus et admissus fuerit. ¹²⁵) Admissi vero, sicuti et penitentiarius episcopatus, habeantur in choro praesentes quoties in confessionibus audiendis occupati fuerint.

29. Haec et omnia alia sacrosancti Conc. Trid. decreta, ecclesiam istam ejusque pastorem curam, scholasteriam, jurisdictionem aut capitulares actiones quoquo modo concernentia, districtè observanda mandamus sub penis in eodem concilio sacrisque canonibus expressis vel alias ad arbitrium episcopi relatis. Abrogantes omnia alia statuta, nisi a nobis repurgata fuerint et confirmata, quemadmodum et juramenta, quae in admissionibus fiunt, repurganda esse decernimus ac deinde confirmanda per episcopum, ut debite citra irreverentiam nominis Dei ac cujusquam injuriam timoratarumque conscientiarum perturbationem fiant.

30. Denique ordinamus quod statuta haec legantur singulis semestribus in capitulo et reponantur commodo aliquo loco ad liberum accessum singulorum, ne quis valeat praetendere ignorantiam, serio monentes et requirentes in virtute sanctae obedientiae decanum et capitulum, ut omnia et singula observent et quantum ad eos pertinet observari procurent intra septem dies a die publicationis, correctionibus quas oportet adhibitis. In quo si negligentes fuerint, non poterimus nos non adhibere ordinariam nostram potestatem supplendo praelatorum negligentiam et eam insuper quam tanquam Sedis Apostolicae delegati obtinemus, qua etiam in praenarratis statutis ordinandis usu sumus.

Ita statuimus, ordinamus et decernimus

Fra Sonnius, qui supra ¹²⁶)

Prenarrata capita reformationis in presentia prenominati Revmi Dni nostri, Dni Episcopi Buscod., coram Dnis decano et capitulo aliisque beneficiatis et suppositis hujus cathedralis ecclesie Buscod. in loco capitulari congregatis lecta sunt et publicata anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo sexagesimo nono, mensis junii die decima septima, indictione duodecima pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini nostri, domini Pii divina providentia papae quinti, anno suo quarto, presentibus

ibidem honorabilibus viris, dominis Henrico Verrept, presbytero-decano ecclesie collegiate Petri Beekensis, Heymanno Voocht J. U. L. et Johanne van Turnhout bastionario ac aliis diversis personis, tam spiritualibus quam secularibus, testibus ad premissa vocatis atque rogatis.

Quibus ut premittitur peractis omnes et singuli canonici, capellani, beneficiati ac suppositi pretacti capituli professi sunt ac sponderunt in hunc qui sequitur modum :

Ego N. profiteor palam veterem orthodoxam et catholicam fidem et in Romane ecclesie obedientia me permansurum spondeo ac juro, detestando universas hereses a sacris canonibus, conciliis generalibus ac sanctissima synodo Tridentina dampnatas

Gerardus Diemen, quoad pretactam publicationem notarius.

V

1569 juni 28. Sonnius ontbiedt het kapittel bij zich. ¹²⁷⁾

Anno XVc sexagesimo nono mensis junii die XXVIII Revmus jussit convocari D. Decanum et omnes capitulares ad domum suam post summum sacrum et comparuerunt decanus, Meerschart, Wyfflet, Vervoort, Coolen, Geffen, Typoots, Bruynincx, sed Aqua, Mallants, Ruyther, Peregrini, Emberti, Craen, Burchgraeff, etiam vocati, non comparuerunt. Quibus presentibus D. Revmus injunxit, ut in omnibus parerent statutis per ipsum editis. Item quod in die crastino D. Decanus indiceret capitulum sub juramento ad declarandum, an pretactis statutis obedire vellet, et annullandum tale statutum sive ordinationem per ipsum decanum et capitulum post publicationem statutorum D. Revmi factam. Presente D. Cornelio de Campo, D. Lazaro de Campo ac Bardoul testibus.

NOTEN

- 1) AK 1—2 = Arch. bisd. 's Bosch, AK 1—2 *Visitationes*.
AK 1—20 = Arch. bisd. 's Bosch, AK 1—20 *Capitulum Buscod*.
BB = Bossche Bijdragen.
Analecta = *Analecta Gijsberti Coeverincx*, bewerkt door G. van den Elsen en W. Hoevenaars.
Documenten = Documenten betreffende de kapitels van Hilvarenbeek, St. Oedenrode en Oirschot door A. M. Frenken.
- 2) Bewijzen o.a. in BB XXIII 38 en *Taxandria* jg. 36 blz. 19 v.v.
- 3) BB III 213.
- 4) De aantekening komt voor en slaat ook op bovengenoemde visitatie van 1571. Zij is van de hand van Ludovicus Smeyers O.P., secretaris van Ophovius, en moet dus minstens 65 jaar na 1562 zijn aangebracht, maar omdat ze foutief was, werd ze door zijn opvolger Maximilianus Martini O.P. doorgeslagen. Haar onjuistheid is duidelijk, want in 1562 had het Bossche bisdom nog geen aartsdiaken. De eerste was Coeverincx, die na de dood van Willem van Poitiers, aartsdiaken van het bisdom Luik, overleden 1 aug. 1570, werd aangesteld.
- 5) Schutjes II 32, 101. F. Willox, *L'Introduction des décrets du Concile de Trente* p. 256, 257 schrijft: „il put, en juillet 1566, faire une visite partielle de son diocèse.”
- 6) De jaarlijkse pastoorsvergadering werd toen nog meestal *concilium*, enkele jaren later *capitulum* genoemd. Het *concilium* Beeckense werd in 1567 gehouden te Hilvarenbeek op 9 september; het *concilium* Woensellense twee dagen later te Helmond, maar op geen van beide was Sonnius aanwezig. *Analecta* I 186.
- 7) *Analecta* I 187, 188.
- 8) De langdurige onderbrekingen der onderhandelingen zijn vooral toe te schrijven aan de vele werkzaamheden, die den bisschop keer op keer buiten Den Bosch naar elders riepen.
- 9) De recalcitranten onder de kanunniken beweerden, dat de bisschop als kanunnik, evenmin als zij, langer dan 60 dagen van het jaar mocht afwezig zijn en geen deel mocht hebben in de gebruikelijke dagelijkse distributies, indien hij méér dagen afwezig was.
- 10) De breve van Pius IV van 17 oct. 1565, uitgegeven in *Analecta* I 38—39, en een van Pius V, waarvan de inhoud ons niet bekend is.
- 11) Toen de bisschop op 17 mei den deken nog eens aan dit bevel herinnerde, gaf deze hem twee dagen later de stichtingsbrief van het kapittel; zoals nog blijken zal, zou het nog geruime tijd duren, eer hem de nodige overige stukken bezorgd werden.
- 12) Dit „zoals hij zeide” (*ut dicebat*) voegt de verslaggever er bij, omdat hij betwijfelde of het protest van het gehele kapittel uitging, en inderdaad had hij wel reden voor die twijfel, zoals straks nog blijken zal.
- 13) De assessoren waren waarschijnlijk de zegelaar Petrus van Geffen, alias Petrus van Grinsven, en de leek Gerardus Diemen, notaris en secretaris van Sonnius. De ondervraging geschiedde ten huize van Sonnius in de regel 's morgens om 7 of 8, 's namiddags om 3 of 4 uur.
- 14) Nog zij opgemerkt, dat wij jaartallen en ook andere getallen doorgaans met cijfers zullen weergeven.
- 15) *Analecta* I 46, 47.
- 16) Willox, *L'Introduction des décrets du Concile de Trente*, p. 257.

- 17) Van Dorne twijfelde, of sommige decreten van het concilie niet in strijd waren met de privileges en exemptie van het kapittel, maar daar kon hij best enige reden voor gehad hebben, die niet geheel ongegrond was. Wat Marschart betreft, op de vraag aangaande zijn bereidheid om eventueel belofte of eed te doen van trouw te blijven aan de R.K. Kerk, antwoordde hij zich daarover te willen beraden. Zeker heeft men in dit antwoord geen teken te zien van onrechtzinnigheid of een wankel geloofsovertuiging.
- 18) Ook elders wordt getuigd, dat de onwilligen van de afwezigheid der kanunniken, die Sonnius genegen waren, gebruik maakten tot het nemen van een besluit en dan in de desbetreffende acte lieten noteren, dat het besluit genomen was „in pleno capitulo, omnibus canonicis ad hoc vocatis”; eveneens, dat de kapittelnotaris de capitulaire acten somtijds te boek stelde „extra locum capitularem in absentia partis sanioris, non sine lesione veritatis”. Arch. bisd. AK 1—20, *Questiones seu difficultates inter Reverendissimum et Capitulum Cathedr. Buscod.*
- 19) Toen Sonnius eens met een particuliere notaris en getuigen een gewichtige zaak in het kapittel wilde komen behandelen, had men hem niet willen toelaten.
- 20) Het was van ouds gebruikelijk, dat kanunniken, die in de loop van het jaar met elkaar ruzie hadden gehad, zich op Half-Vasten-zondag (Dominica Laetare) verzoenden. In later tijd hadden sommige kanunniken een vriendenkring gevormd, die op die dag elkaar in hun woning beurtelings onthaalden op een maaltijd, een z.g. *convivium reconciliationis*, ook *convivium Laetare* genoemd, dat volgende dagen nog werd voortgezet. Hoewel Sonnius het om de daaruit voortspruitende excessen in art. 25 der statuten verbood, was het ten tijde van bisschop Masius nog steeds in zwang.
- 21) De kapittels van Den Bosch, Breda, Hilvarenbeek, Oirschot, St. Oedenrode, Eindhoven en Boxtel hadden tot handhaving hunner privileges 14 juli 1505 een verbond gesloten, dat zij 13 juli 1563 hadden vernieuwd. Miraeus III 222 v.v., Houben *Geschiedenis van Eindhoven* I 89 v.v., 394 v.v.
- 22) Op een ander tijd had Sonnius enkele kanunniken verweten, „quod non permittunt Revmum indicere capitulum sub juramento et si eo modo indicat ,multi recusant comparere, cum interpositione protestationis” Arch. bisd. KA 1—20.
- 23) Dit besluit is ons niet bekend.
- 24) Willcox a.w. blz. 258.
- 25) Bij die gelegenheid zal hij Henricus Verreep, kapitteldeken van Hilvarenbeek, verzocht hebben zijn kritische aanmerkingen op de oude en deels verouderde statuten van het Beeks kapittel te schrijven. *Documenten* p. 28, 29.
- 26) De daarvan opgemaakte acte, door de bisschop en de aanwezige priesters ondertekend, in BB VIII 162—164.
- 27) Mogelijk had hij zelf die lastgeving van Alva uitgelokt om krachtiger te kunnen optreden.
- 28) *Analecta* I 188, 189, BB III 213, Schutjes II 32, IV 60, V 975; een eigenlijk verslag is niet bekend, maar volgens Schutjes II 25 zijn „de aantekeningen over het dekenaat Bommel” afkomstig van Sonnius' secretaris Jan Vogelsanck.
- 29) Deze visitatie vindt men behandeld in *Documenten* blz. 169, 261—262.
- 30) Op 16 mei 1569 schreef hij van uit Geertruidenberg, dat hij niet alleen

de Langstraat en het Land van Heusden en Altena had bezocht, maar ook Oirschot en Boxtel (Schutjes II 103). Dat hij ook het kapittel van Boxtel visiteerde, blijkt verder nog uit het verslag der visitatie van dat kapittel door Masius 30 juli 1608.

- 31) De Utrechtse kanunnik Corn. de Campo (v. d. Velde) was een neef van Sonnius (zie BB II 78), evenals Lazarus de Campo, kanunnik en scholaster van St. Oedenrode, zoon van Sonnius broer, die in Antwerpen had gewoond en als kanonnier in dienst van de koning van Spanje in 1557 te Gaëta gesneuveld was (*Documenten* blz. 111).
- 32) Kamerdienaar (cubicularius) van Sonnius en waarschijnlijk dezelfde persoon als Natalis Bleyenberch, die 16 juli 1569 als getuige voorkomt bij de oprichting van de nieuwe parochies in Den Bosch. *Analecta* I 248.
- 33) Over deze visitatie van het kapittel te Eindhoven zie Schutjes III 566, 567, Houben I 137, 144. Nicolaas van der Ameyden, kapitteldeken van Eindhoven, schreef 17 juli 1569 aan Sonnius, dat zijn kapittel de nieuwe statuten had aangenomen, voor zo ver zij conform waren aan het Conc. v. Trente. *Arch. bisd. doss. Eindhoven*.
- 34) *Documenten* blz. 110—112, 131—133. De aan het kapittel van St. Oedenrode gegeven statuten bestaan uit 27 artikels en hebben veel overeenkomst met die van het kapittel van 's-Hertogenbosch, maar art. 3, 7, 25 komen niet voor in de Bossche statuten, terwijl de artikelen 5, 14, 16, 19, 25 der Bossche statuten ontbreken in die van St. Oedenrode. Deze laatste zijn afgedrukt in *Analecta* I 95—105, waar in art. 12 in plaats van „qua d[ie]” moet gelezen worden „qua decentia”, in art. 22 „emungi” i.p.v. „injungi” en in art. 26 „relatis” i.p.v. „relativi”.
- 35) *Documenten* blz. 29, 64—65.
- 36) *Documenten* blz. 196, 262—263.
- 37) Maar de artikelen 3, 7, 10, 11, 25 der statuten van St. Oedenrode komen niet voor in die van Eindhoven. Waarin de statuten van Hilvarenbeek van die van St. Oedenrode verschillen wordt aangegeven in *Documenten* blz. 64.
- 38) *Documenten* blz. 30, 65—74. Vermoedelijk gaf hij toen ook aan andere kapittels nieuwe statuten.
- 39) BB XXIII 37, 42. In een brief van 29 nov. 1570 schreef hij aan Alva, dat zich in dat jaar ongeveer 6000 personen van zijn diocees voor het generaal pardon hadden aangemeld, niet omdat zij grotelijks schuldig waren, maar „pour sécurité de conscience et pour satisfaire à l'ordonnance de Sa Sainteté et Sa Majesté, n'yans les uns que passé une seule fois par l'église durant la prêche des sectaires et les autres ouy seulement en passant quelque petite partie d'une prêche, estans au reste demourez bons catoliques”. M. Gachard, *Correspondance de Philippe II sur les affaires des-Pays-Bas* IV, Préface p. XVII, XVIII.
- 40) De verslagen van de toen gehouden visitaties zijn gepubliceerd door Dr. Th. Goossens in BB III 212 v.v., IV 120 v.v., V 134 v.v.
- 41) Het over hem door Metsius uitgesproken vonnis hopen wij later te publiceren.
- 42) Dr. Goossens in BB VI 123—128.
- 43) Idem in BB VI 106—123.
- 44) *Analecta* II passim.
- 45) Houben, *Geschiedenis van Eindhoven* I 157—159.
- 46) Over de dan genomen maatregelen Houben a.w. I 161—162; een spaans resumé van een latijns verslag, door Metsius aan de landvoogd

- uitgebracht, gaf J. Poelhekke in BB XXIII 41 v.v.
- 47) Dr. L. Pirenne, *'s-Hertogenbosch tussen Atrecht en Utrecht* (1959) blz. 92 veronderstelt, dat Metsius zijn bisdom verliet, omdat hij zich niet kon verenigen met het verzet tegen Don Juan en met de politiek der Staten-Generaal en dat hij op die wijze wilde protesteren tegen de gang van zaken in de Nederlanden. Deze veronderstelling lijkt ons ongegrond. Zonder bewijs is van geen enkel katholiek Bisschop aan te nemen, dat hij zijn bisdom zou verlaten alleen uit teleurstelling over de gang van zaken in de landspolitiek. En zeker niet van een zo krachtige persoonlijkheid als Metsius. De enige reden, die hem zijn bisdom tijdelijk deed verlaten, was inderdaad het hem bedreigend levensgevaar, omschreven bij Gachard, *Corresp. de Philippe II sur les affaires des Pays-Bas* IV 92 v.v. (vgl. *Brabantia* IV 108—109). Trouwens, ware hij slechts uitgeweken uit misnoegdheid over de gang van zaken in de Nederlanden, dan had het geen zin naar Koudewater te vluchten, gelijk hij aanvankelijk deed. Drie à vier weken later, toen hij zich ook dáár niet veilig voelde, vluchtte hij naar het buitenland.

In genoemd werk beging Dr. Pirenne nog een paar andere onjuistheden met betrekking tot Metsius. Op blz. 93 noemt hij diens secretaris M. Bardoul de voornaamste erfgenaam van Metsius en hij vermoedt, dat Bardoul een tijd lang werd gevangen gehouden om de betwiste inboedel van het bisschoppelijk paleis, waarover volgens schrijver (blz. 117, noot 290) „een felle twist tussen de abdij Tongerlo en de erfgenamen” (van Metsius) ontstond. Toch had hij kunnen weten, dat Bardoul niet tot de voornaamste erfgenamen van Metsius behoorde en dat bedoelde twist (een rechtsgeding) tussen genoemde abdij en het *Bosche Bisdom* werd gevoerd, zodat de grove beschuldigingen, door Dr. Erens en prof. Rogier naar aanleiding van dat rechtsgeding tegen Metsius ingebracht (door Pirenne, gelukkig, niet overgenomen) vals en onhoudbaar zijn. Zie B.B. XXII 278—285.

- 48) *Analecta* I 69—73.
- 49) Ook van Lindanus, die in 1583 op verzoek van Parma naar Den Bosch was gekomen, om de ontheilige kerken in het bisdom te reconciliëren, het H. Vormsel toe te dienen enz. is ons geen canonieke kerkvisitatie in het *Bosche bisdom* bekend.
- 50) Vóór de oprichting van het bisdom Den Bosch behoorden de *Bommelerwaard* en het land van *Altena* tot het bisdom Utrecht.
- 51) Op 29 nov. 1570 schreef Metsius, dat buiten Den Bosch, *Bommel*, *Eindhoven* en drie of vier dorpen rondom *Eindhoven* zich geen onregelmatigheden in zijn bisdom hadden voorgedaan. M. Gachard l.c.
- 52) De oprichting van een seminarie lag in 1568 al in het voornemen van *Sonnius*. Bij de visitatie van het *Bosch kapittel* in 1568 verklaarde kanunnik *De Ruyter* niet te weten, hoe dit tot stand zou kunnen komen; zie het verslag op 31 mei.
- 53) Arch. bisd. AK 1—20a.
- 54) De grootste en hardnekkigste tegenstand ondervonden *Sonnius* en *Metsius* bij hun kathedraal kapittel. De kleine meerderheid der *Bosche kanunniken* bleef zich ten einde toe verzetten tegen alle maatregelen, die haar oude kapittelprivileges aantastten. Toch is het werk van *Sonnius* en *Metsius* ook voor het *Bosche kapittel* niet vruchteloos geweest.
- 55) Bij alle waardering voor de twee eerste bisschoppen willen wij geenszins te kort doen aan de verdiensten van hen, bij wie *Sonnius* en

Metsius veel steun bij hun reformatorisch werk ondervonden. Op blz. 30 noemden wij enige Bossche kanunniken, die Sonnius ter zijde stonden; naast, zo niet boven hen, verdient ook Henricus Verreep, kapitteldeken van Hilvarenbeek, genoemd te worden. Metsius zag zich als reformator gesteund door de zegelaar Petrus van Geffen (v. Grinsven), de aartsdiaken Gijsb. Coeverincx, de aartspriester Ant. Bruynincx, de officiaal Corn. van Cuyck, de penitentiarius Joh. Deghens, de seminarieprofessor en later Bossche pastoor van St. Cathrien Conrardus Ottonis, de plebaan Jan Helsius, allen kanunniken van het Bossche kapittel, de zo even genoemde kapitteldeken van Hilvarenbeek e.a.

- 56) Het in de bijlagen I—III vervat verslag berust in Arch. bisd. AK 1—2.
 57) de hertog van Alva.
 58) mr. Petrus de Ruyter, kanunnik en kapittelnotaris.
 59) Aan dit zinnetje hapert wel iets.
 60) Voor dit „ut dicebat” zie blz. 27 en 30.
 61) De oprichtingsacte van het kapittel wordt in het verslag op verscheiden wijze aangeduid, als: *erectio capituli — liber, forma, statuta erectionis* — en ook wel als *erectio* zonder meer.
 62) Beide missen waren gefundeerd in de 2e helft der 14e eeuw door Conrardus v. Driel, zegelaar van de aartsdiaken van Kempenland (Reinaldus de Ursinis), kanunnik van Luik en 's Bosch en persona van Schijndel. *Handschrift Kievits*, Schutjes V 636.
 63) Sess. 5, cap. 1; vgl. *Statuta Iae Synodi Buscod.* (1571) Tit. 21 De praebenda affecta pro lectione theologica.
 64) De lectio theologica kwam tot stand. Om haar te ondersteunen stond de kanunnik Jan Hels(ius) 17 febr. 1573 er ten eeuwige dage zijn prebende aan af; al meerdere jaren was hij de docent geweest en wenste dit geheel zijn leven te blijven. *Arch. bisd.* AK 1—1.
 65) de woelingen in de stad van 1566—1567.
 66) Een derde deel der inkomsten van de kanunnikenprebenden moest aangewend worden voor de dagelijkse distributies aan hen, die in het officie tegenwoordig waren. *Conc. Trid. Sess. XXII cap. 3.*
 67) Dat decreet handelt over de residentie van de prelaten, ook van hen, die over een kathedrale kerk gesteld waren.
 68) Sess. 25 de Reform. cap. 2.
 69) De *ratione procedendi in causis clericorum concubinariorum.*
 70) moet zijn sess. 25.
 71) Eenzelfde soort aanbeveling vindt men in het relaas over de andere kanunniken, P. Coolen en J. Helsius toevallig uitgezonderd.
 72) Het woord *circulis* duidt op de gewoonte van sommigen om in de kerk staand of zittend in een kring met elkaar te praten.
 73) Ook door G. Blickman, P. v. Geffen, A. Marschart en L. Boirt werd de eed reeds bij het verhoor in tegenwoordigheid van Sonnius afgelegd. de beeldstormerij en calvinistische troebelen van 1566—1567.
 74) Over de oprichting der nieuwe parochiën in 's Bosch, zie *Analecta* I 242 v.v.
 76) moet zijn sess. 25.
 77) Aangaande de verplichting de dag- en nachtgetijden persoonlijk bij te wonen, verwijst hij o.a. naar de statuten van 3 juni 1453 „et alia vetustiora”.
 78) Schutjes IV 224, 225.
 79) Onder *negocium penoris* is waarschijnlijk uitsluitend te verstaan de verkoop van de wijn, die het kapittel in zijn gemeenschappelijke wijnkelder

- voorradij had ; de daaruit gemaakte winst kwam voor een derde deel de beneficianten toe.
- 80) De nu volgende verklaringen legde hij af op 8 juni.
- 81) Ook uit zijn verdere verklaringen blijkt, dat hij het koorgebied zo goed mogelijk verzorgd wilde hebben volgens de voorschriften in de „*tabula ceremoniarum*”.
- 82) De prohibitione solemnium nuptiarum certis temporibus.
- 83) De duobus canonicis ordinandis, cum quibus episcopus vel ejus vicarius contra aliquem ex canonicis aut suppositis capituli in criminibus procedat.
- 84) Conc. Trid. Sess. XXV cap. 2.
- 85) 6 junii.
- 86) Het nu volgend interrogatorium zal dus tussen 8 en 13 juni hebben plaats gehad. Het voorafgaande staat in het 1e gedeelte van het verslag genotuleerd.
- 87) Schutjes V 151, 152.
- 88) Zij, die de miswijn aan de celebranten bezorgden.
- 89) De vorige dag had Sonnius een schrijven over de residentieplicht der pastoors en beneficianten uitgevaardigd. *Analecta* I 47—49.
- 90) Bulle van 17 juni 1412, zie BB XXIII 66. 67 en een later door ons uit te geven *Handschr. Kievits*.
- 91) 21 jan. 1441 (n. st.), vgl. Mireaus III 188, 189, *Hs. Kievits*.
- 92) 21 maart 1451, vgl. Coppens III : blz. 298, *Hs. Kievits*.
- 93) 7 jan. 1441 (n. st.), *Hs. Kievits*.
- 94) Bulle van 11 aug. 1512, Mireaus IV 95 v.v.
- 95) De Augsburgse Confessie van 1530.
- 96) Uit hetgeen het glossarium van Ducange i.v. *tersor* en *tersorium* (van *tergere*) te lezen geeft, mag men afleiden, dat bovenvermelde *tersoriae mappae* handdoeken (*manutergia*) zullen geweest zijn, te meer omdat de diefstal plaats had in de voorste sacristie, waar de pomp stond en ook nu nog staat.
- 97) Origineel, geschreven door Gerardus Diemen in AK 1—20.
- 98) Zie voor het bepaalde sub 1—3 Conc. Trid. Sess. 24, c 12.
- 99) Sess. 24, c. 12.
- 100) Sess. 7, c. 13, Sess. 25, c. 9.
- 101) De tienden van Geffen, Nuland, Heesch, Dinther en Rosmalen.
- 102) Tot dan toe had een scriptor-distributor de „gebreken” in het dagelijks kerkelijk officie genoteerd ; Sonnius en Metsius voerden de plumbeten (loden penningen) in ; deze konden tegen gangbare munt worden ingewisseld.
- 103) Zie Sess. 22, c. 3.
- 104) Zie het decreet van Conc. Trid., Sess. 22 achter de 9 canones *De Sacrificio Missae*, getiteld *Decretum de observandis et evitandis in celebratione Missae*.
- 105) Conc. Trid. Sess. 21, c 8.
- 106) De constitutie *Consuetudinem*.
- 107) Sess. 25, c. 6.
- 108) Sess. 25, c. 6.
- 109) Sess. 25, c. 6.
- 110) Sess. 24, c. 12.
- 111) Sess. 25, c. 15.
- 112) Sess. 24, c. 12.
- 113) Sess. 7, c. 3.

- 114) Sess. 23, c. 8.
  - 115) Sess. 24, c. 12.
  - 116) Feesten zonder liturgische rang, die buiten universeel of diocesaan kerkverband in enig kerkelijk college of religieus convent waren ingesteld en daar plechtig gevierd werden.
  - 117) Sess. 25 de Purgatorio en Sess. 21, c. 8.
  - 118) Sess. 25, Prooemium.
  - 119) Sess. 14, c. 6.
  - 120) Sess. 22, c. 1.
  - 121) Sess. 25, c. 14.
  - 122) Sess. 24, c. 14.
  - 123) Het verband der zeven kapitels, zie noot 21.
  - 124) Sess. 22, c. 8.
  - 125) Sess. 23, c. 15.
  - 126) *Ita statuimus etc.* en ondertekening schreef Sonnius eigenhandig.
  - 127) Aantekening voorkomend in het visitatieverslag aan het einde van het stuk in bijlage I.
-

Prelaat Spierinck van Well en Franciscus Sonnius, eerste bisschop van 's-Hertogenbosch

door

Dr. H. TH. HEIJMAN

Voor de kennis van het kloosterlijk leven der abdij van Berne in het eerste decennium na het midden van de 16e eeuw is men hoofdzakelijk aangewezen op Brusselse documentatie. Want in-gevolge het indult, dat Karel van Habsburg (later Keizer Karel V) 5 juli 1515 van paus Leo X verkreeg, werd in de Neder-landen niemand tot de abtelijke waardigheid verheven zonder intensieve bemoeiingen van het Brusselse hof.

Zodra een abdij verweesd was, gaf 's lands regering aan een tweetal personen opdracht de situatie ter plaatse grondig te ver-kennen. Elke stemgerechtigde kloosterling werd *door en bij* hen ontboden om onder ede te verklaren, welke drie personen de ondervraagde geschikt achtte — met opgaaf van redenen — voor het bekleden van het abbatiaat. De aldus afgelegde verklaring moest de ondervraagde met zijn handtekening waarmerken. Na afloop van het verhoor rekenden de regeringscommissarissen nauwgezet uit, in welke volgorde de drie hoogst getaxeerden kwamen te staan. Vervolgens stelden ze nog een gedetailleerd verslag op, dat men als een onthulling van de toestand der abdij kan zien. Daarbij legden beide gecommitteerden ook hun eigen zienswijze bloot omtrent de geschiktheid van de 3 voorgestelde kandidaten. Op grond van het aldus samengesteld proces-verbaal ging de landvoogdes over tot het benoemen van een nieuwe abt.

Aanvankelijk gold in de norbertijnenorde de vrije abtskeuze, welke plaatsvond onder toezicht van de pater-abbas, d.w.z. de

bestuurder van de abdij, waaruit de verweerde abdij was voortgekomen. Berne verhiel zich krachtens dit filiatie-beginsel als dochter-abdij tegenover haar moeder-abdij Mariënweerd bij Beesd aan de Linge.

De keuze, waaraan priesters, diakens en subdiakens deelnamen, geschiedde toen via inspirationis (wanneer de kiezers zich eensgezind en spontaan uitspraken), of via scrutinii (wanneer de sanior pars, d.w.z. de meerderheid de doorslag gaf), of via compromissi, wanneer men aan kiesmannen de benoeming overliet. Na de keuze werd te Rome de bevestiging gevraagd.

Natuurlijk ontquam in latere eeuwen ook Berne niet aan de pauselijke reservatie. Sixtus IV gelastte 19 maart 1473 de prelaat van Mariënweerd de pauselijke benoeming van Arnold van Wijk tot abt van Berne ten uitvoer te brengen. Men kan echter in dit geval bezwaarlijk van „commenda” spreken. Want het abbatiaat van Berne werd toen (trouwens ook later) geschonken aan een priester, die tot het gremium Bernense behoorde.

Sinds echter Leo X de bul „Fervor purae devotionis” had uitgevaardigd, welke hij nog in zijn sterfjaar (1521) tot de rang van een nominatie-indult had verheven, was een rechtsinstituut ontstaan, dat het midden hield tussen een vrije abtskeuze en de absolute benoeming door de vorst. In de meeste gewesten kwam men tot een werkwijze, welke de achtereenvolgende fazen doorliep van *informatie*, *nominatie*, *electie* en *confirmatie* en waarbij de rechten der abdijen, van de ordeoversten en van de H. Stoel zoveel mogelijk werden gevrijwaard. 1)

Waar de nieuwe regeling in werking trad, kon men niet verwachten, dat de regeringscommissarissen een afschrift achterlieten van hun bevinding. Het authentieke rapport kreeg zijn plaats in het staatsarchief te Brussel. Daar ontdekte A. van Lommel s.j. op een van zijn vele speurtochten een officieel document van 1552, dat de keuze behelst van Theodoricus Spierinck van Well tot abt van Berne.

Bevreemdend doet het aan, dat Van Lommel het niet publiceerde om reden van het geringe verschil, dat er z.i. bestond tussen dit stuk en het door hem uitgegeven rapport van 1545,

waarin de keuze voorkomt van Spierinck's voorganger. 2) Gelukkig achtte zijn ordegenoot J. Kleijntjens in later tijd het verschil belangrijk genoeg om het onderschatte stuk alsnog in het licht te geven. 3)

Onafhankelijk van Kleijntjens nam Emiel Valvekens o.praem. kennis van bedoeld document en analyseerde het in zijn postuum verschenen studie „Les visites Canoniques des Abbayes prémontrées au seizième siècle” (blz. 76). 4) Maar er werd geen gebruik van gemaakt, ook niet door Dr Post in zijn werk over de „Kerkelijke verhoudingen in Nederland vóór de Reformatie van ± 1500 tot ± 1580”. 5)

Een beschrijving van Spierinck's abtskeuze, waardoor we de toenmalige toestand van Berne leren kennen, lijkt derhalve alleszins gerechtvaardigd. Bovendien verkeren we in de gelukkige omstandigheid enig licht te kunnen werpen op de eerste tien jaren van diens abbatiaat, als blijken moge uit een ander document, dat in het archief van Berne berust en als bijlage achter dit opstel wordt uitgegeven.

Nauwelijks was de Bernse abt, Otto van Boetzelaer, overleden (25 juli 1552), of de prior van de abdij kreeg twee regeringsgevolmachtigden te ontvangen: Arend Strejters, abt van Tongerlo, en Mr Cornelis Suys, „Raedt in Hollant”. 6) Hun opdracht luidde, bij de stemgerechtigde leden van de abdij tot *informatie* over te gaan om te komen tot de nominatie van een nieuwe prelaat. Maar tot ergernis van beiden verscheen ook de abt van Mariënweerd 7); als pater-abbas van Berne verkoos hij niet afzijdig te blijven bij een verkiezingsprocedure, welke geen steun vond in de traditionele standregelen van zijn orde. 8)

Meer behoeft men in zijn houding niet te zien. Men zou de Gelderse abt, Peter van Zuyren (geboortig van Zutfen), te hoog aanslaan, wanneer men bij hem een nawerking zou onderstellen van het anti-Habsburgs verzet. Hij mocht dan al gloriëren in het bezit van een hertogelijke zaal „dije harttiygen camer” in zijn Gelderse abdij, 9) anderzijds werd hij grif bereid gevonden met gegalonneerd dienstpersoneel zijn opwachting te maken bij „der keijserlicker majesteit, to komende binnen Utrecht, om al-

daer to ghijven het gulden Vlues".¹⁰⁾

De Gelderse abt liet zich echter kennen als afkerig van de staatskerkelijke regeling, krachtens welke het benoemen van prelaten aan de landsheer toekwam. Arend Streysters, abt van Tongerlo en rijksgecommitteerde, klaagde te Brussel over zijn onhebbelijk optreden.¹¹⁾ Men moge het waarden, dat Van Zuyren opkwam voor het handhaven van het orderecht, in elk geval gaf hij er geen blijk van met een Brabantse abt, als Streysters was, te kunnen omgaan. Van de opmerking, die Peter van Zuyren in zijn jonge jaren te Mariënweerd van zijn eigen abt, een Brabanter van geboorte,¹²⁾ te horen kreeg, had hij zich bitter weinig aangetrokken: „nosti enim pro parte mores Brabanticorum, qui mollibus et lenibus verbis demulceri volunt”.¹³⁾

Moet men er toeval in zien of opzet, dat de Betuwse dignitaris op een plaats terecht kwam, welke zijn voorrang aantastte? Zijn stem gold ongetwijfeld, maar werd verspild aan een religieus van twijfelachtig allooi, waarvoor alleen abt Peter van Zuyren geporteerd was, maar die bij de Tongerlose abt Streysters slechts onprettige herinneringen op kon wekken wegens diens gedrag bij een vorige prelaatskeuze in Berne.¹⁴⁾

Berne telde, toen Otto van Boetzelaer stierf, 22 priesters en 4 diakens. Subdiakens ontbraken. Elf priesters vervulden een functie buiten de abdij; ze bedienden een parochie of waren proost. Een van de buitenheren verbleef als „confessor” in „toudcloester in Breda” (het latere St. Catharinadal te Oosterhout).

Bij het horen van het woord „proost”, spitste de Tongerlose abt zijn oren. Hij had van deze waardigheid heus wel enig begrip, want hij behoefde maar aan zijn geboortestad Diest te denken, waar een kapittel van St. Sulpitius bestond, dat door Tongerlo was gesticht en een norbertijn van deze abdij tot proost had. Maar dat Berne onder haar kanunniken drie proosten telde: te Maarsbergen (Utrecht), in Altforst (Gelderland) en in Honswijk (bij Woudrichem) kon hij niet vatten. De pastoor van Bokhoven, oud-prior van Berne, maakte het de commissaris echter duidelijk wat betreft de proost van Maarsbergen, „daer hij nyet en is dan

een cappellaen, ende in effect missus in grangis sive in curtis. Seyt dat alle die gheen die sulcx uuytgesonden werdden in curtis ofte in eenich convent voor confessoers, werden nae ouder gewoente van deese abdie geheeten prepositi”.

Van de keuze was uiteraard uitgesloten „unus ex senioribus mente captus, detentus a multis retro annis in carcere prope bibliothecam”.¹⁵⁾

Hoewel Berne bij deze abtskeuze geen subdiakens had om mee te stemmen, volgt daaruit niet, dat er geen jongeren waren, die zich op het priesterschap voorbereidden. Van de supprior staat genoteerd, dat deze tevens „magister juvenum” was¹⁶⁾ en in het verslag van de beide commissarissen komt de term „novicenmeester” voor. Van lekebroeders wordt echter nergens gesproken. Wel kende men „bouknechten”, die onder toezicht van een proost (= provisor) de landerijen bewerkten.

De regeringscommissarissen wensten op de eerste plaats te weten, wie het meest geschikt werd geacht voor het handhaven van de kloostertucht en de verzorging der tijdelijke belangen. Uit de verklaringen bleek, dat Dirk Spierinck van Well bovenaan stond, echter op de voet gevolgd door Lambert Schilman, provisor der abdij.

Pastoor Spierinck genoot een goede reputatie. Hij had de parochie van Oudheusden uit haar verval opgeheven, was zachtmoedig en „redelyck wel geleert”. Men herinnerde zich zijn preken uit de tijd, dat hij naast het priorschap de functie van „pastor conventus” vervulde en als zodanig de taak had de klooster-gemeenschap te onderrichten.

Van Lambert Schilman, de provisor der abdij, viel eveneens veel goeds te zeggen. Hij had de taak van novicenmeester vervuld, en hield als prior een „zeer scerp toesicht totten choer”. Ook was hij „wel geleert” en als „pastor conventus” had hij bewezen „devotelyck ende wel” te kunnen preken. Prelaat van Boetzelaer zou hem tot zijn coadjutor hebben gewenst. Maar volgens de cellier (keldermeester) gaf hij zich over aan de drank, „drinckt somwylen wat hooch”. Hetgeen „uuyt syn aensicht oeck wel blyckt”, noteerden de commissarissen. Twee kamerlingen,

die reeds drie prelaten van Berne hadden gediend, verklaarden uitdrukkelijk, dat provisor Schilman voor zijn ambt niet deugde.

Wanneer we de uitslag van de stemming analyseren, blijkt daaruit, dat bij 13 leden der abdij pastoor Spierinck bovenaan stond; 10 anderen achtten provisor Schilman de beste; 3 wensden de proost van Honswijk tot abt. De proost van Maarsbergen, Gerardus Cuyck, geboortig uit Heusden, maakte geen kans, hoewel de prelaat van Mariënweerd hem om onbegrijpelijke redenen het meest geschikt vond. Van de tien, die voor de provisor geporteerd waren, verbleven er vier in de abdij. Het waren de cantor, ¹⁷⁾ de succentor, ¹⁸⁾ een 43-jarige zonder functie en een 60-jarige, die op Streysters en Suys de indruk maakte, „die cloucxe nyet te weesen van verstande”. ¹⁹⁾ De commissie qualificeerde de aanhang van de provisor als religieuzen „verhoepende voor eenen tydt daer toe ruymmer ende overvloediger tractement aen die tafele ende anders te gecryghen”. Tegen de derde candidaat, de proost van Honswijk, rees het bezwaar, dat hij „op syn jaeren was”. Hij lag aan de verkeerde kant van de vijftig.

De tweede vraag, welke de regeringscommissie het convent voorlegde, betrof het naleven der kloosterregelen en liturgische voorschriften. Vrij algemeen luidde het antwoord, dat er tucht heerste en dat de liturgie goed werd verzorgd. De supprior en de pastoor van Bokhoven prezen de handhaving van het kloosterlijk slot. Maar de pastoor van Vlijmen, wiens herinnering even ver terugging als die van de twee kamerlingen, was van gevoelen, dat het heden niet in de schaduw kon staan van het verleden. Zo oordeelde ook de provisor en de cellier, ofschoon ze 20 jaar jonger waren. Wanneer niet spoedig in de abtsvacature werd voorzien, vreesden ze, dat verslapping in zou treden. Een rustend priester kon dat reeds vaststellen, hoewel prelaat Van Boetzelaer nog geen maand dood was!

Het humanisme had op Berne geen vat kunnen krijgen, noch ten kwade, noch ten goede. Voor een centrum van geestescultuur kon deze abdij niet doorgaan. Op Streysters, de prelaat van Tongerlo, die de hogescholen van Leuven en Orleans gefrequentieerd had, die sedertdien relaties onderhield met humanisten ²⁰⁾ en

tot zijn dood kunst en wetenschap zou blijven begunstigen, maakte Spierinck van Well de indruk, „van goeden huysse” te zijn en ook „physiognomie ende representacie” te bezitten. Maar hij vond hem „wat becommerlyck te sprecken ende oeck die meeste clercq neyt te zijn”. 21)

Wanneer men deze woorden leest, kan men begrijpen, dat de abt van Tongerlo zich er wel voor wachtte, een afschrift van zijn rapport in Berne achter te laten. Maar oordeelde Streeters wel onbevangen? De alleszins bekwame abt, die echter nog niet aan een vaststaande familienaam toe was, 22) maar die als prelaat van Tongerlo tot het eerste lid der Staten van Brabant behoorde, voelde zich nogal tegenover een representant van de lagere Hollandse adel, die een pastoraatje uitoefende in Oudheusden, een kleine parochie in het land van Heusden.

De eenvoudige en ijverige herder van Oudheusden was zich echter wel bewust van voornamen huize te zijn. 23) Ook had hij zijn ogen niet gesloten voor het tekort aan geestelijke ontwikkeling, waaraan Berne leed. Hij vertolkte veler wens, „datter een goet geleert rector ofte professor sacrae scripturae binnen die voorscreve abdie gestelt werde tot onderwysinge van den jongen ende religieusen aldaer, aen den welcken zy oick haer toevlucht ende recours mochten nemen in dubijo, die hen souden gemoeten int studeren”. 24)

Maar de lector of professor theologiae, zoals de diakens het uitdrukten, zou ook praeceptor in het Latijn moeten wezen. De prelaat van Mariënweerd — dit moet tot Peter van Zuyren's eer gezegd — had Berne reeds een goed voorbeeld gegeven met aan zijn abdij een Bosschenaar te verbinden, magister Lambertus Priems, S.Th.L.F. 25) Ook Tongerlo was in dezen voorgegaan.

Het verlangen naar beter onderricht dateerde van vroeger. Toen de bejaarde pastoor van Hedikhuizen nog in de abdij verbleef en als hortulanus hof en tuin verzorgde, had deze al gewenst, dat men een lector aan zou stellen. Thans buiten de abdij zijnde maar dicht genoeg erbij om het leven aldaar gade te slaan, kwam hij op zijn oud verlangen terug. Hem ergerde het „leegghaen, drincken ende speelen”. Een jonge priester voelde zich in

de opleiding zo teleurgesteld, dat hij hoopte naar de universiteit van Leuven te worden gezonden „om bat te studeren dan hij gedaen heeft, ofte int convent wel doen mach by gebreecke van geleerden”.

Tot verontschuldiging der achterlijkheid kan worden aangevoerd, dat de economische positie der abdij verzwakt was door stormvloeden en het doortrekken van troepen. Onlangs nog waren er 400 soldaten ingekwartierd. In het eigenste jaar van de prelaatskeuze konden de beide commissarissen zien, dat de graanschuren bijna leeg stonden na de oogst.

Prelaat Streyers rapporteerde te Brussel zeer getrouw de zwakke economische positie, waarin Berne verkeerde. Maar zulks mocht niet beletten een lector aan te stellen. „Want al scynen hen eenighe te stooten aen tsallaris van sulcken professor, lettende upten soberen incommen desselvs convents, sullen nochtans sulcke oncosten wel gevonden werdden ende hem selfs int eynde betaelen deur tgroote proffyt, onderwys ende stichtinge vande religieusen, die daer deur gescapen is te commen. An alle welcke saecken wy de selve uwe Co : Maiesteyt zeer oetmoedelyck bidden die handt te willen houden, ten eynde die mitten eersten geffectueert werdden.”

Valvekens, de vroegtijdig gestorven archivaris van Averbode, merkte hierbij op : „Se trompant d'adresse, Streyers envoya ces recommandations à la Reine Marie de Hongrie. Il aurait dû les transmettre au Chapitre Général de son Ordre ou au père-abbé de Berne, le prélat de Mariënweerd.”²⁶⁾

Valvekens spreekt niet — overigens terecht — van de generaal der orde. Want het stamklooster, Prémontré, waar de topfunctionaris vanaf het ontstaan der orde placht te zetelen, was door de Romeinse curie in 1535 in commenda gegeven aan kardinaal Franciscus van Pisa en na diens heengaan (1561) aan kardinaal Hippolytus van Este (of Ferrara), die er tot 1572 heerste. Ze fungeerden als generaal-abt der norbertijnen, maar misbruikten de inkomsten van de hun geschonken abdij. Aan de kerkvergadering van Trente namen ze geen deel, zodat de orde der norbertijnen daar verstek moest laten gaan.²⁷⁾

Het is duidelijk, dat Premonté in het tijdsbestek 1535—1572 geen gezag kon doen gelden. De orde zou bezweken zijn, als het algemeen kapittel van 1543 geen besluit had genomen, dat even ongewoon als heilzaam was. Het hield in, dat de doctoren in de godgeleerdheid, oud-leerlingen van de Sorbonne, voortaan deel konden nemen aan het algemeen kapittel en mochten beschikken over een raadgevende stem. ²⁸⁾

In 1552, toen te Brussel in de vacature van prelaat Van Boetzelaer moest worden voorzien, vergaderde het ordekapittel in de abdij van Saint Just-en-Chaussée (dep. van de Oise) op een behoorlijke afstand van Prémontré, waar de handlangers van kardinaal Pisanus rondslopen. ²⁹⁾ Het volgend jaar, toen de keuze van prelaat Spierinck reeds was voltrokken, vergaderde het generaalkapittel te Parijs in het studiehuis, dat de orde daar sinds het midden van de 13e eeuw bezat. Juist op deze kapittels verschenen jonge religieuzen, als de Ham en Despruets, die de orde uit haar benarde positie zouden redden. Ze hadden beiden aan de Sorbonne gestudeerd en genoten het volle vertrouwen van het algemeen kapittel. Ze beschikten ook over de moed en het uithoudingsvermogen om een uitgeputte en moedeloze orde tot nieuwe groei en bloei te brengen. Jean Despruets stelde zich tot levenstaak de reformatie van Trente in zijn orde ingang te doen vinden. Hij is daarin geslaagd. Over Thomas de Ham, die als visitator ons land bezocht, spreken we nog.

Prelaat Streyters echter heeft de aansluiting gemist. Onderdanig Habsburger als hij was, hield hij zich ver van Frankrijk, waar toch het stamklooster van zijn orde stond. Het Brussels mandaat betreffende de abstkeuze in Berne achtte hij „juri rationique per omnia conforme”, ³⁰⁾ in tegenstelling tot de prelaat van Mariënweerd, die „nullo aulae cesareae habito respectu” opkwam voor het recht van de pater-abbas. ³¹⁾

27 september 1552 had de *nominatie* plaats. Dirk Spierinck werd door de Brusselse regering benoemd tot opvolger van Otto van Boetzelaer. Spierinck begaf zich naar Tongerlo, waar hij 6 oktober verklaarde: „promitto me obsecuturum voluntati Reginae de conducendo lectore post confirmationem in abbatem Ber-

nensem". 32) Viglius „religionis cultor praecipuus omniumque religiosorum patronus incomparabilis" 33) werd van de gang van zaken op de hoogte gesteld en de commissarissen verzuimden niet aan hun brief het strookje te hechten, waarop Spierinck zijn belofte omtrent het aanstellen van een lector had neergeschreven. 34)

Toen het kapittel van Berne onder het voorzitterschap van de prelaat van Mariënweerd en in aanwezigheid van abt Streyers de 14e oktober weer vergaderde, ging het over tot de *electie* „via Spiritus Sancti", 35) waarbij tot abt werd gekozen de door Maria van Hongarije reeds benoemde Spierinck van Well. Het getuigde van zin voor realiteit, dat men althans het voorlezen van het ordestatuut betreffende de abtskeuze achterwege had gelaten. Onsmakelijk handelde men echter bij de daarop volgende *confirmatie*, in zover de abt van Tongerlo de nieuw gekozene gehoorzaamheid liet beloven aan de abt van Prémontré, d.w.z. de kardinaal van Pisa, en het werkt misleidend, in de notariële akte, welke een Luikse geestelijke betreffende het verhandelde op 14 oktober opstelde, niet vermeld te vinden, dat deze bij het begin van de kapittelvergadering de benoemingsbrief van Hare Koninklijke Majesteit had voorgelezen. Wanneer men slechts het stuk van de Luikse notaris vóór zich had, zou men tot de mening komen (welke overigens wordt gesuggereerd), dat er gehandeld was in overeenstemming met de voorschriften en traditionele gebruiken van orde en abdij. 36)

Niet zonder grond mag worden aangenomen, dat prelaat Spierinck iets van een mecenas in zich had, hoe weinig de resten ook zijn, die daarvan getuigen. De kruisheren van 's-Hertogenbosch waren hem dankbaar voor het aandeel, dat hij nam aan de bouw van het koorgestoelte en het herstel van het hoogaltaar in hun kloosterkerk. 37) Aan de Sint Janskerk te Gouda schonk hij een gebrandschilderd glas. 38)

Als religieus en kloosteroverste moest hem echter vooral het geestelijk leven ter harte gaan. Tegenover de mystiek getinte vroomheid zijner dagen stond hij niet afwijzend. Tot zijn vriendenkring behoorde Antonius van Hemert, die met hem dezelfde

school der humaniora had doorlopen³⁹⁾ en Windesheimer was geworden in het klooster „Mariënhage” (Eindhoven). In 1560 droeg deze een van zijn oorspronkelijke werken aan hem op, nl. de Paracleseon of „Vertroestinghe in alle liden ende teghenspoet”.⁴⁰⁾ Van Hemert leefde echter niet in een gunstig geestelijk klimaat. Want Mariënhage stond in zijn tijd in geen goede reuk. In 1531 zat te Amsterdam een van zijn confraters gevangen, die ontrouw was geworden aan zijn geloof.⁴¹⁾ Met diens heengaan was echter het gevaar van verdere afval niet geweken. 27 November 1545 richtte Karel V een brief tot de bisschop van Luik, Joris van Oostenrijk, dat deze scherp toezicht zou houden op Mariënhage wegens „pluisieurs religieulx, qui manifestement sont infectez de sectes reprouvees”.⁴²⁾

Kernen van ketterij in Brabant naast kringen van ingekeerde vroomheid. „De Evangelische Peerle”, waarvan de schrijfster in de Meierij gezocht wordt, genoot bij tal van vromen grote bijval. Sinds het eerste verschijnen (1535) beleefde het boekje dertig jaren lang in Brabant druk na druk. Echter met een onderbreking in de jaren 1542—1548. De stilstand kan worden verklaard door de strijd, welke de Leuvense hogeschool aanbod tegen devote boekjes, die onder verdenking lagen. De leer van de „Peerle” kwam echter ongedeerd uit de strijd.⁴³⁾

Een gistende tijd van opkomend lutheranisme, schemerende mystiek en handhaving der rechtzinnigheid. Franciscus Sonnius, eigenlijk Van de Velde, geboren te Son (1506), die te Leuven studeerde en doctoreerde, daar professor werd en in 1543 rector der universiteit, kende de godsdienstige verhoudingen in zijn land als weinigen. Op het concilie van Trente verwijdde zijn blik en onderkende hij scherp het immense gevaar, dat ook zijn Brabant bedreigde. Zijn onderhandelingen te Rome, welke tot een nieuwe inrichting van de Nederlandse bisdommen leidden, mogen als bekend verondersteld worden. Mgr. Goossens heeft het vorig jaar er nog eens op gewezen, dat het in feite Sonnius was, aan wie men de nieuwe hiërarchie van 1559 te danken had.⁴⁴⁾

Typerend voor Filips II was de opdracht aan Sonnius om in Rome bekrachtiging te krijgen van diens besluit, dat de Neder-

landse kloosterlingen niet langer onder buitenlandse oversten zouden staan. Naar het heette om aldus te voorkomen, dat langs Duitse kloosters het protestantisme zou binnendringen en de kloostervisitatie door Fransen tot dekmantel van spionage kon dienen. In werkelijkheid echter om de Nederlanden ook in dit opzicht „nationaal” te binden. ⁴⁵⁾ Een dergelijk besluit kon fatale gevolgen hebben voor o.m. de premonstratenzers, waarvan de generaal statutair niet in Rome zetelde, doch in hun stamland, Frankrijk. De situatie kon een nog bedenkelijker vorm aannemen, indien Sonnius te Rome voor de koning het recht verwierf tot het benoemen van visitatoren voor hun kloosters.

In 1559 had Sonnius zijn taak, wat de nieuwe hiërarchie betreft, te Rome vervuld. Het moet voor hem een grote voldoening zijn geweest bij de laatste beslissingen de steun te hebben mogen ondervinden van kardinaal Carlo Borromeo, toen 22 jaar oud.

Een enorm werk had Sonnius verzet. De uitvoering der bullen zou echter een even grote inspanning vragen. De geschiedenis is bekend. Toch menen wij goed te doen in dit opstel enige bijzonderheden te vermelden, welke prelaat Spierinck regarderden.

In de norbertijnenabdij van Middelburg stierf 1561 abt Matthias Havenberch (van Heeswijk). Dientengevolge besloot men tot een abtskeuze over te gaan. In het archief van Berne bevindt zich een stuk, dat blijkbaar tot het dossier van deze verkiezing heeft behoord. ⁴⁶⁾ Een daarop voorkomende hand is van prelaat Spierinck. Hij heeft de namen genummerd van al degenen, die deelnamen aan de keuze en achter elke naam de uitgebrachte stemmen genoteerd overeenkomstig de aangenomen werkwijze bij een prelaatsverkiezing.

Op prior Cornelis Rosendael waren de meeste stemmen uitgebracht. Granvelle achtte hem wel bekwaam de bisschopszetel van Middelburg te bezetten, doch vond het een bezwaar, dat hij een academische graad miste. Filips kon daarover heen, maar Granvelle handhaafde zijn standpunt. Hij zag er ook geen heil in, dat de prior een studium generale doorliep. Margareta deelde dat gevoelen. ⁴⁷⁾ Zo zou de prior „elect” blijven. In zijn plaats werd Van der Burcht benoemd. Granvellé was zijn consecrator

en een norbertijnerabt (van Grimbergen) verleende daarbij assistentie. 48)

Om in het inkomen van de bisschop van 's-Hertogenbosch te voorzien, dacht men aanvankelijk beslag te leggen op o.m. de tienden der abdij van Berne. 49) Prelaat Spierinck kon tevreden zijn, dat het bezit der abdij onaangetast bleef, althans ten zuiden van de Maas. Want zijn vreugde werd getemperd, toen het tot hem doordrong, dat het nieuwe bisdom Roermond rechten kon doen gelden op de goederen der abdij in het land van Maas en Waal. Een geheimzinnig werkende inlichtingsdienst had daar het bestaan ondekt van een proosdij van St. Nicolaas, welke gelegen was in de parochie Altforst. Ze werd toegewezen aan het bisdom Roermond om mede te voorzien in het onderhoud van de deken, scholaster en kanunniken van de dom.

Bij Brom-Hensen gaat Altforst schuil achter de naam Aleonsi 50) en Alikosii. 51) Bij Knippenbergh heet het dorp Alevosi, 52) onder welke naam het ook voorkomt bij de historioograaf van de norbertijnerorde. Deze wijdde zelfs een klein artikel aan de proosdij, doch beging de fout, met haar een nederzetting van Mariënweerd te noemen, 53) welke onjuistheid men verder vindt bij Habets 54) en Rogier. 55)

In vroeger tijd kon men zeker niet van St. Nicolaas zeggen, dat het een proosdij was „conventu carens”. 56) Niet zonder reden immers sprak men te Altforst en Appeltern van Monnikenwoerd d.w.z. de woerd (het omdijkte land), waar monniken de zichtbare sporen van hun agrarische activiteit hadden achtergelaten. In de 16e eeuw echter en waarschijnlijk reeds eerder, kon men van de daar verblijvende praepositus zeggen, dat hij een veelzeggende titel droeg met schrale inhoud: „nullis praesidet aut praeponitur nisi forte animalibus gradientibus circa forum domus suae”. 57) Een proost zonder luister, zonder onderdanen, die niet vóór kon zitten in een eigen huishouding, al heette zijn woning dan ook „proosdij”. Daarin bevond zich een kapel om wekelijks drie H.H. Missen te lezen. Verder rustte op hem de zorg voor het bouw- en weiland en de veeteelt.

Toen prelaat Spierinck in 1552 tot abt werd gekozen, had men

de Tongerlose abt reeds duidelijk gemaakt, dat een Bernse proost heel iets anders was dan men zich in Tongerlo voorstelde.

Prelaat Spierinck bleef erop hameren, dat Monnikenwoerd te Altforst een uithof was. ⁵⁸⁾ Hij weigerde Lindanus (Willem van der Lindt), de eerste bisschop van Roermond, bezit te nemen van de belangrijkste dotatie van zijn abdij. ⁵⁹⁾

Rome werd erin gemoeid. Het lukte prelaat Spierinck de curie ervan te overtuigen, dat Monnikenwoerd geen praepositura was, doch een curtis of grangia. Pius V gaf 5 juli 1570 aan Schenk van Toutenburg, aartsbisschop van Utrecht, opdracht, de abt van Bernè in het bezit van de uithof te handhaven en zorg te dragen voor restitutie. Want Lindanus bleek reeds op eigen gezag, zoals de paus schreef, de colonus (pachter) van Monnikenwoerd te hebben verboden aan Spierinck de pachtsom over te dragen. Lindanus deed, alsof hij daar heer en meester was „in omnibus et per omnia pro domino se gerere cepit” schreef de paus. Pius V begreep niet, hoe Lindanus zich aan „spoliare” schuldig kon maken. „Nescitur quo spiritu ductus quove jure suffultus”. De paus herhaalde, dat de bisschop van Roermond in feite roof gepleegd had zonder zich op enige kanonieke titel te kunnen beroepen „de facto ac prorsus nullo jure aut titulo saltem canonico sibi suffragante”.

Het kan bevreemding wekken, dat aan Frederik Schenk van Toutenburg of diens plaatsvervanger opdracht werd gegeven het apostolisch mandaat tot uitvoering te brengen. Maar in het pauselijk schrijven vinden we een verklaring, welke van omzichtigheid getuigt: „cum tu, ut asseritur, unus ex ordinariis vicinioribus civitati et diocesi Buscoducensi existas”. Metsius, sinds 1570 bisschop van 's-Hertogenbosch, wenste de curie niet geplaatst te zien tegenover Lindanus. Tot de aangrenzende bisdommen behoorde ook Luik. Maar Gerard van Groesbeek, bisschop sinds 1564, kon zich kwalijk neerleggen bij het historisch gebeuren van 1559, dat voor hem een gevoelig verlies aan kerkelijk gebied betekende. Een Lindanus was hem zeker niet welgevallig. Het derde aangrenzende diocees was Antwerpen, waar Sonnius 13 maart 1570 bisschop werd. Doch deze kon worden verdacht van sym-

pathie voor prelaat Spierinck. In Utrecht zetelde wel de meest neutrale mandataris.

Méer bevreemdtd het, dat Pius V in de omschrijvingsbul van zijn voorganger voor ongeschreven hield de passus: *praeposituram „S. Nicolai... antea Trajectensis nunc vero Ruremundensis diocesis, Premonstratensis ordinis... tenore presentium perpetuo suppressimus et extinguimus”*.⁶⁰⁾

Wie zou echter deze voor Berne gunstige uitslag hebben bewerkt? In de narratio der breve heet het: „*Exponi nobis nuper fecit dilectus filius modernus abbas monasterii vel abbatiae de Berna ord. praem.*” Maar langs welke weg heeft Spierinck de Romeinse curie bereikt?

Heeft hij de generaal der orde in de arm genomen? Maar van kardinaal Hippolytus van Este (of Ferrara), die van 1562—1572 Prémontré uitbuitte, kon Spierinck op generlei wijze steun verwachten.

Zou het generaalkapittel de weg naar Rome hebben gebaand? Kardinaal Hippolytus had echter dit lichaam, dat rechtens de hoogste autoriteit in de orde bezat, tot machteloosheid gedoemd. Enkele abten kwamen nog bijeen, nu hier, dan daar. Dank zij Jean Despruets en Thomas de Ham bleef het vuur brandend, zij het in een armelijke studiecél van het kwijnende convict te Parijs.⁶¹⁾

Sprong wellicht een kardinaal-protector in de bres? Zo de orde er in die tijd al een gehad heeft, is van zijn invloed niets bekend.⁶²⁾

Zijn we er naast, wanneer we in Sonnius de persoon zien, die voor Berne opkwam? Klinkt het onaannemelijk, dat hij te Rome de aandacht heeft gevestigd op Schenk van Toutenburg? Want de abt van Berne stond hem steeds terzijde.

Toen Sonnius 18 november 1562 zijn intocht in 's-Hertogenbosch hield, deed het de bisschop goed, onder de disgenoten prelaat Spierinck aan te treffen, die hem — volgens de schrijver van een schotschrift — mijter en staf zou hebben geleend.⁶³⁾ Toen drie jaar later (22—9—1565) in het hoogkoor der St. Janskerk de plechtige afkondiging geschiedde van de pauselijke bul

betreffende de omschrijving van het nieuwe diocees, werd met name vermeld de aanwezigheid van de abt van Berne en diens broeder „castelleyn van den Huyse ende drossaet der stadt ende lande van Heusden”.⁶⁴⁾ Toen de bisschop ertoe overging het concilie van Trente af te kondigen in de kerk der dominicanen te 's-Hertogenbosch, bevond zich de abt aan zijn zijde.⁶⁵⁾

Het ontging de ogen van Sonnius' vijanden niet, dat bij belangrijke gebeurtenissen prelaat Spierinck te vinden was in de omgeving van de bisschop. Het afkondigen van de begrenzingsbul leverde stof voor een spotsermoen, waarvan het slot zowel de bisschop als de prelaat belachelijk trachtte te maken.⁶⁶⁾ Hun vriendschap kon er alleen maar bij winnen. Sonnius schonk de abt een van zijn apologetische werken, dat hij op het titelblad voorzag van een eigenhandige dedicatie. Het boek was in 1563 te Keulen van de pers gekomen en trachtte de waarheid van de christelijke godsdienst aan te tonen *ex verbo Dei*. De titel tekende de man der contrareformatie. Een norbertijn van Berne kan er zich slechts over verheugen, dat abt Spierinck zich van dit grootse streven niet afzijdig hield. Waarbij tevens de vraag rijst, of de prelaat ook betrekkingen had met de nieuwe kloosterorde, welke de restauratie van het katholicisme schraagde.

Inderdaad. Zulks blijkt uit een brief, die hij van Adrianus Loeff s.j. ontving, welk schrijven o.m. van hoge waardering voor de abt getuigt. Het stuk verdween uit het archief der abdij en belandde langs onnaspeurlijke wegen in de handschriften-afdeling van het Provinciaal Genootschap.⁶⁷⁾ L. van Miert wijdde een studie aan zijn ordegenoot en gaf de vertaling van een klein gedeelte van diens schrijven.⁶⁸⁾ De brief lijkt ons echter belangrijk genoeg om hem onverkort aan dit opstel toe te voegen.⁶⁹⁾

Al behoorde prelaat Spierinck niet tot de avant-garde van de contrareformatie, zeker stond hij voor haar ideaal open. De abt van Berne zou dan ook geen ogenblik aarzelen zijn medewerking te verlenen aan de verwezenlijking van het program van Trente, zodra een beroep op hem werd gedaan. Van een gelijke geest was zijn broer bezielde, de kastelein-drossaard van Heusden.

De familie Spierinck van Well stond ook te Brussel als ortho-

dox bekend. Commissarissen van de Raad van Brabant hadden de goede roep slechts kunnen versterken. Via Mr. Willem van der Noodt en Augustinus van der Borch bereikte de landvoogdes in 1567 een klacht over de kerkelijke toestand in het Land van Heusden en van Altena en in de omgeving van Eindhoven. De landvoogdes gebood Sonnius 20 oktober 1567 onverwijld een onderzoek in te stellen en de nodige maatregelen te treffen. Hij zou zich laten assisteren door de abt van Berne en diens broer. ⁷⁰⁾ Dat deze een dergelijke taak niet af zou wijzen blijkt wel uit zijn handelwijze in het kwartier van Heusden, waar hij 21 juli 1568 ambtshalve tegenwoordig was bij de terechtstelling van een afgedwaaide. ⁷¹⁾

De binding aan Sonnius zowel als de hoogachting van de Heusdense jezuïet, Adrianus Loeff, bewijzen voldoende, dat het religieuze leven in Spierinck's abdij aan normale eisen voldeed. Sinds hij de leiding der abdij had aanvaard (1552), kan men niet zeggen, dat er in het convent verslapping was ingetreden. Ter bevestiging van dit gevoelen kunnen we een bewijs in scripto overleggen. Helaas kan hetzelfde niet worden gezegd aangaande de proosdijen of uithoven, waar het „Vae soli” van de Prediker (4, 10) niet ingeslagen had.

Het document door ons bedoeld dateert uit de tijd, waarin de premonstratenzenorde trachtte zich zelf te blijven, hoe ongunstig de omstandigheden ook waren. Maar het generaal kapittel kwam jaarlijks bijeen, al slonk de deelname regelmatig. In 1561 waren slechts zes prelaten aanwezig, ⁷²⁾ een getal te klein, dan dat de abten de visitatie der kloosters op zich konden nemen. Daarom kreeg de jonge religieus, Thomas de Ham, van de abdij van La-Val-Dieu (in de Franse Ardennen) de taak opgelegd een canonieke visitatie te houden in de Friese abdijen.

Thomas de Ham had te Parijs het doctoraat in de theologie behaald en zich doen kennen als een veelbelovende kracht in de orde. In opdracht van het algemeen kapittel had hij reeds in 1559 de abdijen in Brabant en Vlaanderen bezocht en ze nader tot Prémontré gebracht. De pauselijke breve van 1 oktober 1552, krachtens welke Karel V van Julius III had verkregen, dat de

kloosters in de Nederlanden onafhankelijk waren van buitenlandse oversten, miste haar effect. ⁷³⁾

Thans in 1561 moest Thomas de Ham de *Friese, Groningse en Gelderse* abdijen visiteren. Daarvoor had hij de toestemming van Brussel nodig. Margareta verleende ze 13 juli 1561 „sonder prejudicie vander auctoriteyt vander Hoochheit van Zynder Majesteyt”. De Raad van Friesland, van Gelderland en de Hoofmeesters van Groningen moesten hem echter meegeven „eene prelaet, geestelycke persoene... hem belastende zunderlinge toezicht te nemen op die geselschap die den voirseiden visitator hem leyt... Indient den voirseiden toegegeven persoon merckt eenighe onbehoirlycke dinghen”, moest deze de Raden daarvan op de hoogte brengen. ⁷⁴⁾

Thomas de Ham heeft zijn taak daar volbracht. Maar eerder dan de abt van Lidlum ons wil doen geloven. In een brief van 1571 aan de prelaat van Steinfeld schreef de abt van Lidlum: „Wij hebben ons niets te verwijten. Nuperis annis visiteerde ons nog Thomas de Ham namens het generaal kapittel.” ⁷⁵⁾ Onder „nuperis annis” tien jaar te verstaan, lijkt ons nog al kras. Maar niet minder kras lijkt ons de bewering van de vader-abt te Steinfeld, dat men in het noorden geen canonieke visitatie verrichtte. ⁷⁶⁾

Ook is het ons niet duidelijk, hoe Berne geacht kon worden tot Gelre te behoren. Sinds 1357 immers maakte het Land van Heusden deel uit van Holland. Formeel gezien had de landvoogdes ook naar het Hof van Holland een schrijven moeten laten gaan. Vermoedelijk nam men echter genoeg met een toestemming van de kastelein-drossaard van Heusden, de reeds eerder genoemde broer van de prelaat van Berne.

22 Juli 1561 kwam Thomas de Ham in Berne aan, vergezeld van Johan van den Hove, de coadjutor van de abt van Mariënweerd. De volgende dag reeds was de voortvarende Fransman met de visitatie gereed. Slechts weinig had hij op het leven in de abdij aan te merken. Hij liet enige voorschriften na betreffende de kleding en de ontvangst van de gasten. ⁷⁷⁾ Aangaande het laatste punt waren er reeds klachten gerezen bij de abtskeuze van

prelaat Spierinck in 1552. ⁷⁸⁾ Maar men verklaarde toen tevens, dat de armen er niets onder hadden geleden. ⁷⁹⁾

Ongunstige berichten moeten de visitator echter hebben bereikt over het leven op de uithoven of proosdijen. Toen het generaal kapittel het volgend jaar weer vergaderde en Thomas de Ham daar ook verscheen, ⁸⁰⁾ werd nopens de uithoven van Berne verklaard, dat men er ongebonden en ontuchtig leefde, zonder zich van de kloosterregel veel aan te trekken. Ze zwierven rond en werden niet in toom gehouden. ⁸¹⁾

De prelaat van Berne was op het kapittel niet aanwezig. Alle Nederlandse prelaten lieten trouwens geregeld verstek gaan. Zulks hing ongetwijfeld samen met de politieke tegenstelling tussen het huis Habsburg en de Franse kroon.

Op het generaal kapittel werd beslist, dat hem de ban zou treffen, als hij de bewuste personen niet onmiddellijk naar de abdij terugriep en strafte. Verder mocht hij zonder voorafgaande goedkeuring van het algemeen kapittel geen andere leden der abdij in hun plaats benoemen. ⁸²⁾

Zoals men kan verwachten, toonde de abt zich gehoorzaam tegenover de hoogste ordesinstantie. Wat Monnikenwoerd betreft, zagen we reeds, dat Lindanus daar een pachter (colonus) ontmoette. Van Gerardus Zegeri Cuyck, die we reeds eerder als proost van Maarsbergen leerden kennen, wordt gezegd, dat hij in deze functie vermoedelijk bleef tot aan zijn dood (13 december 1561). Voorlopig is er geen sprake van een opvolger. ⁸³⁾ Omtrent de derde proosdij te Honswijk (bij Woudrichem) tasten we, wat de functionaris aangaat, in het duister.

In de zeventiger jaren gingen de wegen van Sonnius en Spierinck uiteen. Sonnius werd 13 maart 1570 tot bisschop van Antwerpen benoemd. Daar was hij er getuige van, dat Spaanse soldaten uit het noorden terugtrokken om in het rijke zuiden schadeloosstelling te zoeken voor hun gemiste soldij. Geen ogenblik aarzelde hij bij de regering erop aan te dringen de Spaanse troepen te verwijderen. De bisschop stierf 29 juni 1576. De 11e november raasde in zijn residentie de Spaanse furie.

Voor Spierinck ging in vervulling, wat zijn vriend, pater Loeff,

GRAFZERK VAN PRELAAT SPIERINCK VAN WELL, THANS OPGESTELD IN DE ABDIJKEEKR TE HEESWIJK

had gevreesd. In het eigenste jaar, waarin deze zijn brief schreef, plunderden Lumeys' benden, nadat ze den Briel hadden ingenomen, de abdij van Berne.⁸⁴⁾ Nog had hij deel kunnen nemen aan een nationaal (Nederlands) kapittel, dat 15—18 februari van dat jaar op bevel van Alva in de abdij van 't Park (bij Leuven) was gehouden.⁸⁵⁾ Maar na de plundering van zijn abdij achtte hij het veiliger zich naar den Bosch te begeven, waar de abdij een refugiehuis bezat in de St. Jorisstraat. Spoedig daarop begaf hij zich echter naar het Sticht, om zich te vestigen in het huis van de proost te Maarsbergen. Daar wist hij zich balling in de letterlijke zin van het woord.

Is hij enigszins „fout” geweest? Had hij open gestaan voor de noden van de berooide landadel? Zijn voorganger als abt was een Van Boetzelaer, welk geslacht bij de regering in kwade reuk stond!⁸⁶⁾ Bovendien was abt Spierinck geparenteerd aan de Barlaymonts! Koos abt Spierinck de partij van Oranje?

Hoe het zij, in 1581 vroeg hij Parma deemoedig in genade te worden opgenomen, welk verzoek werd ingewilligd.⁸⁷⁾ Tussen 1583 — 1584 werd hij zelfs ingeschreven in het poortersboek van 's-Hertogenbosch. Effect heeft dit niet gehad. In die tijd had hij Maarsbergen verlaten en huisvesting te Kuilenburg gevonden bij Jan van Kuik, de vader van de tweede bisschop van Roermond. In diens woning stierf hij 21 juni 1584.⁸⁸⁾ Sonnius, zijn steun mogen we wellicht zeggen, was acht jaar eerder gestorven.

Prelaat Spierinck werd in Kuilenburg begraven in het koor der collegiale kapittelkerk van St. Barbara.⁸⁹⁾ Bij de uitvaart waren aanwezig de prior der abdij, de provisor en de pastoor van Bokhoven. Ze maakten van zijn inboedel in het sterfhuis een gedetailleerde inventaris op. Enkel dit stuk is in de abdij terecht gekomen. Op het kerkhof te Berne kreeg hij een grafzerk, die thans staat opgesteld in de abdijskerk van Heeswijk. Men kwam er echter niet toe het jaar van zijn overlijden erin te beitelen. De tijd zat tegen.

Sonnus en Spierinck was het niet voor de wind gegaan. Maar als in de 17e en 18e eeuw een hechte band aanwijsbaar is tussen de abdij van Berne — zwaar gehavend — en het Bossche bisdom

— sinds 1657 verlaagd tot vicariaat — dan dunkt ons, dat deze zijn oorsprong vindt in de wederzijdse ahting, om niet te zeggen vriendschap, die Sonnius en Spierinck bond.

Abdij van Berne.

BIJLAGE I

Thomas de Ham, norbertijn van La-Val-Dieu en aangesteld tot visitator, treft regelingen voor de abdij van Berne.

23 juli 1561.

In nomine Domini, Amen. Hujus presentis relictı tenore cunctis pateat evidenter, quod anno ejusdem Domini nostri millesimo quingentesimo sexagesimo primo, mensis vero Julii die vigesima secunda nos frater Thomas de Ham, relligiosus professus monasterii Vallis Dei Ordinis Premonstratensis, sacre Theologie facultatis Parrisiensis humilis doctor et professor, atque etiam reverendissimi Domini, Domini Premonstratensis et Capituli Generalis ejusdem Ordinis anno eodem apud Premonstratum celebrati authoritate in partes extra Brabantiam, Flandriam et Floreffie circarias Generalis visitator atque reformator delegatus, in monasterium Bernense prope Heusden, comite reverendo in Christo patre, Domino et fratre Johanne van den Hoof, sancte Marie in Insula coadjutore meritissimo atque magistro Joanne de Bloys, notario nostro, ut juxta formam et tenorem commissionis nobis date idem visitaremonasterium, descendimus. Ubi post serias et debitas inquisitiones tam ex parte abbatis quam relligiosorum ejusdem monasterii hinc inde per viam scrutinii factas comperimus omnia, que statuto precipiuntur, exacte servari preterquam que hic adjicienda duximus.

Primo volumus et in virtute salutaris obedientie precipiendo mandamus relligiosis predicti monasterii, ut deinceps horas canonicas paulo modestius et tractim (ut voci adsit etiam affectus) decantent, ut in eos quadret dictum Apostoli: „Psallam spiritu, psallam et mente; orabo spiritu, orabo et mente”. Etiam horas beate Marie altius et distinctius legi volumus, ne precipitationis et nimie festinationis argui possint. Sic etiam in decantandis

Missis agendum est, a quibus nemini abesse licebit, nisi de proprii abbatis consensu aut prioris in ejus absentia, qui tamen non nisi certis de causis atque etiam seriis id permittent.

Horis ergo et officio omni completis statim finito Completorio omnes se aspergendos aqua lustrali offerant, ubi etiam volumus lectorem mense adesse, ut simul cum aliis dormitorium ascendat, nisi forte cum eo aut cum aliis etiam pro causa absentibus per reverendum dominum abbatem aliter dispensatum fuerit. Prior vero curabit, ut nemo possit deinceps, scilicet semel clauso dormitorio, descendere amplius, usquedum erit descendendum, signo dato ad Matutinas. Dabit etiam idem prior operam, ut post meridiem hora tertia, quando scilicet datur signum primum ad Vesperas, quod signum ad studium appellatur, sine mora omnes se ad locum studii recipiant, ut decenter, honeste et debito ordine simul ingrediantur ecclesiam.

Neque nos silentio pretereire oportet, quod nonnullos observaverimus brevioribus tunicis absque scapulari incedere, alios vero parva admodum gerere caputia, cum alioquin non liceat. Deinceps ergo districte precipimus, ut nemo neque in claustrum neque extra claustrum absque scapulari appareat et quod tam larga fiant caputia, que possint pileum totum tegere, ut moris est in Ordine nostro, precipue tamen in choro et refectorio, nisi sint dies minutionum. Nemo detectum sive caputio non opertum pileum gerere audeat sub pena gravis culpe per triduum sustinende.

Recreationes gratis et liberaliter per dominum reverendum abbatam relligiosis aliquoties qualibet septimana concedi solite non extendentur vesperi ultra octavam horam ad summum. Imo licebit priori aut presidenti conventus aliquando maturius surgere et alios, ut ecclesiam intrent, admonere; rebelles si qui sint (quod absit) jejunio trium dierum in pane et aqua punire et coercere.

Item volumus, ut peracto summo sacro antequam prandeatur, claudatur rubea janua, quae est in ecclesie umbilico manebitque clausa ab illa hora prandii usquequo fuerint percantate Vespere. Quibus peractis poterit iterum aperiri et manere aperta usque ad horam cene. Et tunc iterum claudetur et manebit clausa usque ad horam Prime sequentis diei.

Nemo relligiosorum audeat aliquem hospitem recipere quicumque ille fuerit etiamsi pater fuerit, frater aut consanguinei, et cum eis bibere, comedere, confabulari, accumbere mense sive quicquam aliud agere, nisi prius hac de re priorem convenerit. Quo facto tenebuntur, qui hospitem vel hospites receperint, indicare domino prelato per aliquem ex familia nomina et personas

hospitum receptorum tam cene quam prandii tempore. Quodsi contingat relligiosos aliquos, habita et obtenta licentia a prelato aut in ejus absentia a priore, extra conventum in domo feminarum prandere aut cenare cum aliquibus hospitibus. tenebuntur nihilominus hora tertia ad primum signum, ut supra dictum est, ad locum studii sese mature recipere, ut possint cum aliis chorum ingredi. Post cenam vero etiam obtenta venia non erunt ultra horam octavam in predicta domo feminarum, sed tempestive venient ad dormitorium. Istud tamen sic intelligi volumus, quando scilicet videbitur ita prelato aut priori expedire, qui si viderint non esse necessum ut usque ad horam octavam ibidem sint, poterunt eos citius et maturius ad dormitorium, si sit sero, ad locum vero studii, si meridie, revocare. Conceditur etiam aliquando jentari cum hospitibus, vel in conventu, vel in domo feminarum (obtenta venia), si modo illi hospites sint ante meridiem recessuri; alias non. Et hoc sumendi jentaculi pretextu nemo audeat abesse a Sacro, sed adsint omnes in choro ante ingressum sacerdotis, qui summum Sacrum est celebraturus. Porro etsi hec licentia ad sacerdotes extendatur, non tamen ad novitios, nisi eos qui erunt initiati sacris, quibus etiam poterit permitti, obtenta licentia, ut sepe dictum est a prelato aut in ejus absentia a priore, aliquando in supradictis locis jentari, prandere aut cenare, citius aut tardius redituri (sic), prout illis injunctum fuerit.

Denique quia statuto cautum esse ignorat, ne femine ingredientur claustrum aut refectorium, districte preceptum sit omnibus, ne contrarium attentent. Priori vero precipimus sub pena excommunicationis, ne aliquas ingredi patiatur, nisi de licentia domini prelati, aut nisi idem prior in ejusdem prelati absentia id honeste recusare non possit, scilicet quando erunt relligiosorum matres, sorores, amite, matertere, que tamen recepte in conventum semper emittentur ante primum signum hore tertiae, nisi ex speciali favore et gratia hic et in aliis etiam articulis per reverendum dominum abbatem aliter dispensatum fuerit.

Admonentes interim eundem reverendum dominum et predictum priorem et admonendo in virtute salutaris obedientie precipientes, ut, quatenus fieri poterit, hec omnia et singula premissa observari curent et precipiant; rebelles tamquam inobedientes et statutorum transgressores puniant, prout plus minusve per eos delictum fuerit, ut omnes et singuli hanc sequuti regulam sic vitam suam instituant, ut sit ad Dei omnipotentis gloriam et honorem, cui laus et benedictio perennis in secula seculorum. Amen.

Datum in monasterio Bernensi anno Domini millesimo quin-

gentesimo sexagesimo primo, mensis vero Julii die vigesima tertia, teste signo nostro et nostri notarii manualibus hic positis.

De mandato ejusdem domini visitatoris

f. Th. Ham

J. de Bloys.

Oorspronkelijk. — Archief der abdij van Berne te Heeswijk, afd. I, pl. IV, l. G.

BIJLAGE II

Adrianus Loeff, jezuiet te Trier; dankt prelaat Spierinck voor zijn weldadigheid en deelt hem uit Romeinse bronnen nieuws mee aangaande de strijd tegen de Turken. Hij drukt ook zijn vrees uit over het lot, dat zijn vaderland wellicht te wachten staat.

Trier, 16 juni 1572.

Pax Christi.

Admodum reverende pater et praelate in Domino mihi semper observande.

Heri edita professione solemnī me Deo fretus ipsius clementia obtuli, quod utinam holocaustum cum odore suavitatis accipiat atque ut ad offerendum ita ad explendum gratiam uberem largiatur.

Heri nostrum collegium pro reverenda paternitate tua tanquam pro benefactore atque munifico eleemosynario tremendum Missae sacrificium reliquasque preces obtulit. Ego meam professionem paternitati tuae, domino lectori et sanctae congregationi, quae sub tua obedientia et cura Deo servit commendatam cupio.

Asscribam e literis Roma missis quaedam reverendae paternitati tuae non injucunda (ut opinor) lectu idque pene ad verbum.

Accepimus, inquit, de Constantinopoli novem triremes in armamentario negligentia eorum, quibus commissae erant, conflasse easque Turca novas fecerat.

Rex catholicus extra Madridium pulcherrimum templum curavit edificandum ob natum filium et victoriam proxime contra Turcas et paulo ante contra Mauros partam.

Cardinalis Alexandrinus e Gallia reversus est. Quid responsi attulerit, ignoratur. Illud certum est eum 18. februarii prolixè a

rege christianissimo auditum. Missi sunt ei obviam ad 4 miliaria consiliarii quidam cum equite ordinis regii; deinde cardinales Borbonius et Estenius cum fratribus regis, dominis d'Anjou et d'Alençon. Ipse rex obviam ei processit usque ad schalas palatii.

Rumor est imperatorem Turcicum ad confoederatos literas mississe, in quibus inter alia haec verba fuisse dicuntur: Victus non cessabit. Victus non timebit. Victor non gaudebit. Quod an verum sit, pro certo non affirmatur.

Illud pro comperto habetur scripsisse illum ad dominum Joannem ab Austria nomine filiae suae, quae nupta erat Haly basae, qui praeerat classi Turcicae et in praelio occubuit, in haec verba:

„Selymus altissimi, invictissimi et gloriosissimi Solymani filius, XIII. Turcarum imperator, rex regum, dominator provinciarum, expugnator exercituum, terra marique terribilis, Joanni ab Austria.

Virtus tua, generose juvenis, quae meruit in tanto temporis spacio sola esse principium damni, quod unquam sublimis, semper foelix et augusta Ottomanorum familia a christianis perpessa est, nos invitat quamvis offensos his te muneribus honorare, quae eo pluris debes aestimare, quo certius inter omnes alios major digniorque iis iudicatus es. Sunt enim digna alta et expressa tua conditione, quae adepta est id, quod multi potius aspirando tentarint quam obtinuerunt. Ora Deum ut de nostra ira et furore te defendat.”

Munera haec sunt

x vestes ex Cebellino, quarum una aestimatur coronatis 1800.

Duae vestes de Marteis aestimatae coronatis 1000.

Tres vestes lineae, quarum una subducta est holoserico rubro, ornata limbis aureis unius palmae latitudinis, intexta rebus gestis Selymi, qui pater fuit Solymani et avus hujus Selymi, coronatis 5000.

Quatuor tapetes grandes elaborati serico et auro.

Duodecim obstragula serica vellicata vel sine pilis, elaborata partim serico et auro, partim solo auro.

XXIII tegmina lectorum preciosissima contexta auro et serico.

XII duodenae cultrorum auro et gemmis ornatae.

III duodenae arcuum cum sagittis et pharetris.

Duae duodenae gladiatorum Turcicorum cum capulis et vaginis aureis variis et preciosis gemmis distinctis. Omnes autem gladii adeo dicuntur praestantes et sic temperati, ut etiam si alio ferro contundantur, acies non vastetur.

Sex ephippia auro et argento pulcherrime elaborata.

Sex duodenae stapedum elaboratae more Damasco totidemque calcaria simili artificio fabricata.

Duodena scyphorum coriaceorum ex auro elaborata et pyxides cum aquis pretiosis aliaque munera singularia, quae scripto non continentur.

Haec ideo dicuntur missa domino Joanni ab Austria, quod adeo humaniter ac liberaliter tractarit filios Haly bassae, praefecti classis Turcicae. Hi enim filii, dum adhuc in mari captivi haberentur, assistebant mensae domini Joannis ab Austria mensaque sublata ipsi humi accubentes more Turcico super tapeti coriaceo cibum capiebant. Major natu Neapoli ex merore animi mortuus est, cum se a domino Joanne ab Austria abductum videret. Jussu enim regis Hispaniarum captivi omnes Romam, ut ibi custodirentur, ducebantur. Minor egregius est adolescentulus annorum circiter 12. Is cum videret in triremi domini Joannis ab Austria filium cujusdam capitanei egregii lachrymantem causaque lachrymarum quaesita esset responsum quod lachrymaretur propter patrem in pugna interfectum, nihil opus esse lachrymis ait, nam esse quendam in eadem triremi (de se nimirum loquens), qui et patrem et libertatem amisisset nec tamen lachrymaretur.

40 nobilissimi Turcarum Romam perducti sunt, qui in pulcherrimo palatio juxta templum divi Petri in custodia habentur. Tres vestitu holoserico caeruleo cum thyaris coccineis ac fasciis albis circumductis more regio. Hi autem dicebantur esse parvulus filius Haly bassae, de quo paulo ante; secundus filius Party bassae; tertius filius barbarossae. Reliqui 37 erant vestiti ex bysso Damascena caerulei coloris cum thyaris sive pileis ejusdem coloris et materiae more Hungarico.

Ajunt confoederatos matri filiorum Haly bassae ubique salvum conductum promisisse, si velit ad filium venire eo quod ejus videndi cupiditate ardere dicatur.

Ex aliis literis Roma missis.

Rex Philippus de adversa valetudine pontificis certior factus, statim significavit collegio cardinalium, si contingeret suam sanctitatem decedere, se totum onus classis sustentandae subiturum. Foederi se conjunxit rex Lusitaniae, qui mittit 30 naves cum quinque milibus fortissimorum militum. Instruit preterea classem ingentem pro defensione Indiarum eo quod intelligat Rosellae haereticos classem aliam (etiam?) moliri ad mare illud infestandum et Indos inquietandos.

Tres Melitenses triremes cum sex Turcarum navibus pugna commissa eas occuparunt et in suam potestatem redegerunt.

Hactenus reverende domine ex literis Romanis, quae dum leget reverenda paternitas tua interea animum abducat a cogitatione aerumnarum et calamitatum patriae nostrae, quas animus meus vel timet vel praesagit. Nam certi nihil post discessum meum audiivi.

Rumor hic est ex Bavaria magnum equitum numerum, deinde ex vicino Lutzenburgensi ducatu militum et equitum copias ad ducem Albanum properare. Ex qua re pericula vestra conjectare potius licet quam certo cognoscere.

Deus pro sua clementia avertat iram suam a nobis, et omnia dirigat ad gloriam nominis sui et ecclesiae tranquillitatem et reformationem. Ipse reverendam paternitatem tuam conservet cum congregatione sancta incolumem.

Raptim.

Treveris, 16. junii 1572.

Admodum reverendae paternitatis tuae deditissimus in Christo servus

Adrianus Loeff.

Een andere hand heeft aan de brief toegevoegd :

Superscriptio talis erat :

Admodum reverendo in Christo patri ac domino, domino Theodorico Spierinck, abbati Bernensi, domino meo plurimum observando.

Oorspronkelijk. — Rijksarchief in Noord-Brabant. Coll. handschriften Prov. Genootschap no. 388.

NOTEN

- 1) Uitvoerig handelt hierover P. Gorissen, De invoering van het vorstelijk benoemingsrecht in de Nederlandse Abdijen onder Karel V. *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, dl. IX, (1955), blz. 190 vlgg.; dl. X, (1956), blz. 25 vlgg.
- 2) *De Dietsche Warande*, dl. IX, (1871), blz. 377, noot 2.
- 3) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 156 vlgg. en 183 vlgg. Ten overvloede signaleerde Ambrosius Erens het bestaan van het rapport in de *Analecta Praemonstratensia*, dl. XIII, (1937), blz. 145.
- 4) Les visites Canoniques etc. werd als appendix gepubliceerd in *Anal. Praem.*, dl. XXIV, (1948).
- 5) Utrecht/Antwerpen, 1954.
- 6) Het mandaat, daterend van 30 juli 1552, is door de landvoogdes, Maria van Hongarije, ondertekend en bevindt zich in het archief der abdij van Berne, afd. II, C, 10.
- 7) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 163.
- 8) t.a.p., blz. 206.
- 9) *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, dl. XXIII, (1896), blz. 341.
- 10) t.a.p., blz. 332.
- 11) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 206.
- 12) Jan Sterck van den Berghe, afkomstig van Grimbergen, trad daar in de norbertijnenabdij; 29 januari 1529 volgde zijn benoeming tot abt van Mariënweerd. J. de Fremery, *De abten van Mariënweerd*, blz. 25. 's-Gravenhage, 1888.
- 13) *Archief — Utrecht*, dl. XXIII, (1896), blz. 311.
- 14) *De Dietsche Warande*, dl. IX, (1871), blz. 376. *Archief — Utrecht*, dl. XIX, (1892), blz. 180.
- 15) Aantekening van prelaat Streysters op een lijst der kiezers. *Archief van Berne*, afd. II, C, 10.
- 16) t.a.p.
- 17) Tevens custos (koster) volgens een aantekening van prelaat Streysters, t.a.p.
- 18) Ook magister infirmorum (ziekenoppasser) volgens dezelfde, t.a.p.
- 19) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 189. Opmerking verdient, dat hij op de oudste lijst der kloosterlingen van Berne achter zijn naam een lofspraak heeft staan, welke het tegendeel inhoudt: Vir doctissimus et multa humilitate et sanctitate conspicuus. *Archief van Berne*, afd. II, C, 9b.
- 20) *Anal. Praem.*, dl. XXVI, (1950), blz. 105.
- 21) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 202; vgl. blz. 157.
- 22) In 1546 noemde hij zich nog naar zijn geboorteplaats Aerd van Dyest. *De Dietsche Warande*, dl. IX, (1871), blz. 377.
- 23) Zulks blijkt uit een boekje, dat James de Fremery had verworven. „Ik bezit een oud perkamenten gebedenboekje, waarin geen naam staat, maar de vier kwartieren van den eigenaar. Die zijn op den grafsteen (van Theod. Spierinck) en in het gebedenboekje precies dezelfde. Het gebedenboekje is dus van dien abt afkomstig.” J. de Fremery aan W. Hoevensaars 22 maart 1899. *Archief van Berne*, afd. II, B, 11.
- 24) *Taxandria*, dl. XLI (1934), blz. 189.
- 25) *Archief — Utrecht*, dl. XXIII, (1896), blz. 331. — Priem(s) ging van Mariënweerd naar Leuven, waar hij president werd van het college van

- de H. Geest. N.N.B.W. dl. VI, (Leiden, 1924), kol. 1152.
- 26) t.a.p., blz. 77.
- 27) Wel hebben beiden de bevestigingsbul ondertekend.
- 28) *Analecta Praem.*, dl. XVI, (1940), blz. 20.
- 29) t.a.p., blz. 22.
- 30) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 205.
- 31) t.a.p., blz. 206, 209.
- 32) E. Valvekens, *Les visites canoniques etc.*, blz. 77.
- 33) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 205.
- 34) Enquêtes ecclésiastiques. Papiers d'État et de l'audience, nr. 896. Rijks-archief Brussel, Montagne de la Cour.
- 35) Vgl. P. Lefèvre, *L'Abbaye Norbertine d'Averbode pendant l'époque moderne*, dl. I, blz. 92. Leuven, 1924.
- 36) Stukken betreffende de prelaatskeuze van Spierinck. Archief van Berne, afd. II, C, 10. Genoemde documentatie is van belang voor het kennen van de moeilijkheden, waarvoor de orde-instanties zich zagen geplaatst, voordat men in 1620 tot een officiële regeling kwam. Vgl. Lefèvre, a.w., blz. 91 vlg.
- 37) C. Hermans, *Annales Ordinis S. Crucis*, dl. II, blz. 336. 's-Hertogenbosch, 1858.
- 38) *De Goudsche Glazen*, blz. 96. 's-Gravenhage, 1938.
- 39) *Ons geestelijk erf*, dl. VII, (1933), blz. 405.
- 40) *Ons geestelijk erf*, dl. IX, (1935), blz. 343.
- 41) *Kerkhistorisch archief*, dl. IV, (1866), blz. 198.
- 42) *Studiën en bijdragen op 't gebied der historische theologie*, dl. II, (1872), blz. 235, noot 3.
- 43) *Ons geestelijk erf*, dl. II, (1928), blz. 361 vlgg.
- 44) *De Volkskrant* van 12 mei 1959.
- 45) Het voornemen daartoe lag eigenlijk reeds vast in een overeenkomst tussen Karel V en Julius III (1 oktober 1552). Vgl. *Analecta Praem.*, dl. VI, (1930), blz. 77.
- 46) Het document werd uitgegeven in *De Katholiek* door G. van den Elsen, dl. XC, (1886), blz. 415. Zijn datering is echter niet juist. Hij kwam tot een andere opvatting in de *Bijdragen voor de gesch. van het bisd. Haarlem*, dl. XV, (1888), blz. 173. Doch ook deze is niet aanvaardbaar. Vgl. N. Backmünd, *Monasticon Praem.*, dl. II, blz. 311. Straubing, 1952—1955.
- 47) M. Dierickx, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Filips II*, blz. 78 vlgg. Antwerpen/Utrecht, 1950.
- 48) *Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek*, dl. III, (Leiden 1914), kol. 209.
- 49) [F. Foppens], *Historia Episcopatus Silvaeducensis*, blz. 54 (abusievelijk blz. 56, welke twee keer voorkomt). Brussel, 1721.
- 50) *Romeinsche bronnen voor den Kerkelijk-staatk. toestand der Nederlanden in de 16e eeuw*, blz. 108. 's-Gravenhage, 1922.
- 51) t.a.p., blz. 129.
- 52) *Historia ecclesiastica ducatus Geldriae*, blz. 167. Brussel, 1719.
- 53) [C. Hugo], *Ordinis Praem. annales*, dl. II, kol. 341. Nancy, 1736.
- 54) *Geschiedenis van het bisdom Roermond*, dl. II, blz. 428. Roermond, 1890.
- 55) *Geschiedenis van het katholicisme in Noord-Nederland in de 16e en de 17e eeuw*, dl. I, blz. 230. Amsterdam, 1945. De hier genoemde proostdij van Sint Nicolaas te Altforst wordt ten onrechte onder-

- scheiden van het klooster Monnikenweerd bij Appeltern (blz. 53), dat op deze plaats terecht een proostdij van Berne heet.
- 56) Zo zal men de termen van het onmogelijke Latijn der bulle van 1561 wel moeten corrigeren, rekening houdend met de pauselijke verklaring van 1565.
- 57) *Publications etc. de Limbourg*, dl. XVII, (1880), blz. 195 vlg.
- 58) Archief van Berne, cl. X, nr. 2.
- 59) M. Dierickx, t.a.p., blz. 280.
- 60) Brom-Hensen, t.a.p., blz. 108 vlg.
- 61) *Analecta Praem.*, dl. XVI, (1940), blz. 34 en dl. XVIII, (1942), blz. 135.
- 62) Voor het midden der 15e eeuw is een kard.-protector gesignaleerd door J. Evers, *Formularium Praemonstratense II*, blz. XV. Tongerlo, 1932.
- 63) Th. Goossens, *Franciscus Sonnius in de pamfletten*, blz. 41 en 119 vlg. 's-Hertogenbosch, 1917. Zie blz. 123 noot 3.
- 64) G. van den Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverinx*, dl. I, blz. 36. ['s-Hertogenbosch, 1907].
- 65) Th. Goossens, t.a.p., blz. 124.
- 66) *Bossche Bijdragen*, dl. IV, (1922), blz. 162 vlg.
- 67) A. van Sasse van Ysselt, *Nieuwe catalogus der oorkonden en handschriften*, blz. 87. 's-Hertogenbosch, 1900.
- 68) *Bossche Bijdragen*, dl. I, (1918), blz. 56 vlgg.
- 69) Met de jezuïeten van 's-Hertogenbosch kon de abt geen relaties hebben. Hier vestigden zij zich eerst in 1609. Wanneer F. Beelaerts van Blokland in zijn bijdrage tot de geschiedenis van het geslacht Spiering schrijft, dat de abt aan de jezuïetenkerk te 's-Hertogenbosch een venster schonk met zijn vier kwartieren, kunnen we niets anders zeggen dan dat zulks chronologisch onmogelijk is. Zie *Het missale van de kerk te Wijk enz.*, blz. 103. 's-Hertogenbosch, [1906].
- 70) A. Frenken, *Stukken betreffende de kerkelijke toestand te Eindhoven en Heusden tijdens de godsdienststroebelen in 1566 en 1567 in Land van mijn hart*, blz. 21 vlgg. Tilburg, 1952.
- 71) *Met gansen trouw*, dl. III, (1953), blz. 178 vlgg.
- 72) Het kapittel had plaats te Prémontré 4 mei en vlgg. *Analecta Praem.*, dl. XXIX, (1953), blz. 208. De geringe deelname blijkt uit Ch. Taïée, *Étude sur Prémontré*, blz. 29 in *Bulletin de la société académique de Laon*, dl. XX (1871—1873).
- 73) Zie noot 45.
- 74) *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, dl. XII, (1875), blz. 80. Vgl. *Analecta Praem.*, dl. XXV, (1949), blz. 123.
- 75) [C. Hugo], *Ord. Praem. annales*, dl. II, kol. 54. Nancy, 1736.
- 76) Aangehaald werk, dl. I, kol. 326. Nancy, 1734. — Vgl. R. Post, a.w., blz. 273.
- 77) Zijn relictum visitationis volgt als bijlage.
- 78) *Taxandria*, dl. XLI, (1934), blz. 189.
- 79) t.a.p., blz. 163.
- 80) *Analecta Praem.*, dl. XVIII, (1942), blz. 99.
- 81) t.a.p., blz. 101.
- 82) t.a.p.
- 83) *Archief — Utrecht*, dl. XVIII, (1890), blz. 124.
- 84) *Bossche Bijdragen*, dl. I, (1918), blz. 63.
- 85) *Analecta Praem.*, dl. VI, (1930), blz. 81.
- 86) Vgl. J. van Vlotten, *Nederland tijdens den volksopstand tegen Spanje*, dl. I, blz. 76. Schiedam, 1872.

- 87) *Analectes pour servir à l'hist. eccl. de la Belgique*, dl. V, (1868), blz. 328.
- 88) „Mane sub medium hore secunde”, zoals het onlangs teruggevonden dodenboek der abdij nauwkeurig wilde vastleggen. Ten onrechte geeft L. Schutjes in zijn *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. I, (St. Michielsgestel, 1870), blz. 292 als sterfdag 21 juli.
- 89) *Studiën*, dl. XXVII, (1887), blz. 63.
-

Sonnius aan Philips

door

drs P. VAN BEUNINGEN pass.

In Archivo General de Simancas, een onuitputtelijk reservoir voor onze vaderlandse historie der 16e eeuw, bevindt zich een brief van bisschop Sonnius aan Koning Philips II (4 augustus 1563), die wel als een uiterste noodkreet mag worden beschouwd van de in 's Konings dienst tot armoede gebrachte herder.

Na talloze malen geschreven te hebben aan Viglius, Granvelle en de Landvoogdes zelve om hunne medewerking te verkrijgen tot betaling vooral van wat de staatskas en het Domkapittel te Utrecht hem nog schuldig waren, heeft hij blijkbaar een rechtstreeks beroep op de Koning als laatste redmiddel gezien.

Dierickx, die de brief vermeldt, ¹⁾ noemt het een „roerende brief”, zonder evenwel aan de belangrijke inhoud nadere aandacht te schenken. De brief verdient evenwel een uitgave in extenso, omdat deze, voor zover bekend, de enige brief is, die Sonnius tot de Koning richtte om hem zijn penibele toestand bloot te leggen, en omdat hij in het kort een samenvatting geeft van vele al te gerechtvaardigde klachten van de Bisschop. Een brief van Sonnius, aan Granvelle, geschreven in maart 1563, dus enige maanden eerder, behandelt hetzelfde onderwerp, deels in gelijke bewoordingen. ²⁾

Sonnius had toen 10 maanden zijn bisschoppelijke functie vervuld (hij is geïntroniseerd 18 november 1562), en al die tijd beschikte hij niet over fondsen of inkomsten : hij had geen huis, zelfs geen mijter of staf. ³⁾ Maar wat erger was : hij had ook geen

bisdom, want alleen in Den Bosch kon hij zijn functie uitoefenen, immers de Bisschop van Luik liet dit deel van zijn gebied nog niet los. Eerst op 22 september 1565 heeft op bevel van de Koning de afkondiging plaats gehad van „die bullen aangaende die paelen ende limiten van den bisdom van den Bossche, bij onsen heyligen vadere den paus Pius verleent”,⁴⁾ terwijl enige dagen daarna aan de officiaal van het bisdom Luik verboden werd nog enige rechtsmacht uit te oefenen in het gebied van het bisdom Den Bosch. In welke kommervolle omstandigheden Sonnius die tijd heeft moeten doorkomen, kunnen wij enigszins opmaken uit zijn brief aan Philips, waarin hij schrijft, dat hij alles wat hij bezat, heeft moeten verkopen: huis, landerijen, huisraad, losrenten enz., en dat hij zo'n schulden heeft moeten maken, dat niemand hem verder geld wilde lenen.

Begrijpelijkerwijze vraagt hij dan de Koning financiële bijstand om zijn schulden te kunnen aflossen, en een toelage waarvan hij, gelijk de overige nieuwe bisschoppen, behoorlijk zal kunnen leven. Hij heeft dit verzoek reeds mondeling gericht aan de Landvoogdes, die hem echter geen andere troost kon geven dan dat zij dit aan Zijne Majesteit zou overbrieven. Daarenboven heeft hij op de staat nog een bedrag van f 2.000,— te goed, maar dit bedragje „summula”, (bedoeld is natuurlijk voor de staatskas, en niet in de appreciatie van Sonnius) kon de Rekenkamer niet voldoen, omdat zij zonder geld zit.

Doch niet alleen aan zich zelf denkt Sonnius. Aan het eind van de brief wijst hij de Koning er op, dat de nieuwe bisdommen in het Noord-Oosten van het land, die vroeger tot Utrecht gehoord hebben, nog steeds niet in werking zijn, en dat ook de delen van het Utrechtse bisdom, die nu bij het bisdom van Den Bosch zijn gevoegd, voor hem nog niet toegankelijk zijn.

Uit de apostille, die de Koning op de brief plaatste, blijkt dat Sonnius' brief min of meer in het vergeetboek was geraakt. Of het antwoord van de Koning, na maandenlang wachten hem veel solaes zal hebben gegeven, zegt de geschiedenis niet.

BIJLAGE

Egi, serenissime Domine Rex, per alias litteras, Majestati vestrae ex animo gratias, tum de quadringentis coronatis in septembri anni 1562 ex Hispania missis quam de episcopatu Buscoducensi in me licet immeritum collato.

In quo quidem Episcopatu continuo jam resedi mensibus decem peragens pro viribus meis quidquid ad ministerium Episcopale pertinere dinoscitur. Verum Domine mi Rex maneo in hunc usque diem sine dote, sine pensione, sine domo, mytra ac pedo, et omni prorsus subsidio rerum temporalium: quod plus est, sine diocesi, sola civitate Buscoducensi excepta. Sine dote quidem, quia obsistunt unioni factae status Brabantiae: sine pensione, quia vacante Abbatia Tongerloensi fuit pensioni antea designatae renunciatum uti debuit; sine domo etc. eo quod Buscoducis numquam Cathedram Episcopalem habuerat, et ego volens sacros canones et definitionem insequi Concilii Tridentini, etiam novum Majestatis Vestrae Institutum populo amabilius reddere prorsus nihil pro ulla functione Episcopali accipio. Denique sine diocesi quod non permittitur mihi agere Episcopatum extra muros Civitatis Buscoducensis; Causam ipse ignore quamquam putem Status Brabantiae non posse hoc aegrius accipere, cum pertulerint fieri jam pene annum integrum in Buscoducis, uno ex primariis opidis Ducatus Brabantiae. Tametsi autem omnibus praenominatis fuerim destitutus, tamen ut satis facerem expectationi Serenissimae Majestatis Vestrae, novumque Institutum necessariae erectionis Episcopatum ad desideratum perducantur effectum, de meo me huc usque alui in dicta residentia Buscoducensi universis, quae habui, domo, fundis, supellectile redditibus partim ibidem, partim in commissione ejusdem negotii consumptis. Adeoque me ipsum obaeravi ut ultra non inveniam qui mutare velit, debeamque deinceps relinquere locum et residentiam, nisi immensa vestra pietas in omnes propensissima aliunde mihi subveniat. Eamque ob causam veni 25 julii Bruxellam ad serenissimam Gubernatricem nostram, quae autem nihil aliud dat consolationis, quam quod ad Majestatem Vestram de statu rerum mearum et necessitate in quam redactus sum fideliter serviendo eidem Majestati Vestrae plene perscripserit. Oro itaque et obsecro per viscera misericordiae Dei ne me humilem servum et capellanum tuum penitus relinquant destitutum auxilio Majestatis Vestrae sine quo diutius persistere nequeo in ministerio Episcopali, sed assignes summam aliquam pecuniae qua aes alie-

num dissolvam, contractum pro tempore elapso, pensionem insuper qua deinceps, ut caeteri novi Praesules, honeste vivam. Quae sane duo ut hic obtineantur nulla videtur apparentia. Debent enim mihi, qui praesunt aerariis vestris, duo milia florenorum pro vacantiis meis, ante sesquiannum peractis, et ne illam quidam summulam solvant, non quod debitum negent, sed quod aeraria Majestatis Vestrae exhausta esse conquerantur.

Nec potuerunt litterae tam Vestrae Majestatis quam Gubernatricis nostrae obtinere solutionem 1300 florenorum praebendae meae Trajectensis pro annis quibus in negotio Episcopatum vacavi. Adhaec Praelati Brabantiae non minus nunc obstrepunt unioni Abbatiae Tongerloensis quam ab initio, Ita quod hic non videam ullius subsidii spem superesse. Cum tamen haud alienum foret, si augustissima illa liberalitas Majestatis Vestrae toto mundo perquam celebris, mihi qui pro novis Episcopis omnibus laboravi integrum quinquennium, praerogativam aliquam pro caeteris impendere dignaretur. Rogo insuper serenissime Domine Rex ut cures tandem perfici seu consummari negotium erectionis optime inchoatum, tuisque ditionibus non minus utile quam necessarium. Frisia enim, Groninga, Transyllania (?) et bona pars Gueldriae quae antea habuerunt Episcopum Trajectensem pro Pastore, jam nullum habent, suntque oves Christi sine pastore, hoc periculosissimo luporum tempore, quia novus Archiepiscopus Trajectensis novos habet fines suae dioecesis sibi certo designatos ultra quos etiamsi velit, extendere Jurisdictionem suam non potest. Sic territorium de Huysdem, territorium de Altena et territorium Bommelense nullum habent Episcopum praeter me et tamen non permittitur mihi ibidem exercere officium Episcopale. Reliqua insuper pars Brabantiae, Buscoducis excepto, pars item Geldriae superioris, pars Flandriae, etsi habeant Episcopus alii Cameraensem, alii Leodiensem alii Coloniensem, sunt tamen tamquam oves non habentes pastorem, propterea quod illi non amplius current ex animo salutem ipsorum, scientes eos novis Pastoribus per divisionem Episcopatum destinatos esse. Unde non potest non patere haereticis perquam latus aditus ad istas Majestatis Vestrae regiones depopulandas.

Precor serenissime Domine Rex, Majestati Vestrae omne bonum, quod a Deo et Christo Domino expectari potest.

Bruxellis 4 Augusti 1563

Serenissimae Catholicae Majestatis Vestrae
Humilimus servus et capellanus

Franciscus Sonnius Episcopus Buscoducensis
(eigenh. ondert.)

(adres) Serenissimo Catholico
Hispaniarum Regi etc.

(nota) Bruselas — A su Majestad. Del Zonio obispo de Bol-
duch a 4 agosto 1563

(eigenhandige apostille van Filips II. Enigszins beschadigde tekst)

Esta carta he topado de Zonio, obispo de bolduc por donde vereis loque dize. Como es tan viejo no me acuerdo ni hallo rostro de si le respondio o no, ni de que como sucedieron despues las cosas de alla tan mal. ho separado toda esta platica ⁵⁾ hasta agora pero por fin opino bien de escribir al duque una palabra en su recomendacion para que tenga la mano que se le pague lo que se le deve, y a el una cartilla (dicendole?) que por los embarajos pesosos no le he escrito antes de agora y que yo (.....) y avise en que termynos estan los negocios suyos. ⁶⁾

Estado, legajo 523, no. 126.

NOTEN

- 1) M. Dierickx, *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden*, blz. 142 noot 5.
  - 2) P. F. X. de Ram, *Francisci Sonni epistolae ad Viglium*, p. 83 noot 2.
  - 3) Dit is een merkwaardige bevestiging van het verhaal, dat voorkomt in een der pamfletten van Henricus Geldorpius, waarin gezegd wordt, dat Sonnius, bij gebrek van eigen mijter en staf, deze bij zijn intrede in Den Bosch ter leen heeft gehad van de Abt van Berne, Theodorus Spierinck van Wel. Zie Th. Goossens, *Franciscus Sonnius in de pamfletten. 's-Hertogenbosch*, 1917, blz. 119 Red. B.B.
  - 4) G. v. d. Elsen e.a., *Analecta Gijsberti Coeverincx*, Pars I p. 33.
  - 5) Platica : gesprek, rechtsgeding. Waarschijnlijk is bedoeld de twist over de incorporatie van Tongerlo bij de mensa episcopalis van Den Bosch.
  - 6) Vertaling van de apostille : Toevallig vond ik deze brief van Sonnius, bisschop van 's-Hertogenbosch, waaruit U kunt lezen wat hij zegt. Omdat hij (de brief) al zo oud is, herinner ik mij helemaal niet meer, of ik hem geantwoord heb of niet noch waarom de zaken ginds zich zo nadelig ontwikkelden. Ik heb mij tot dusver buiten deze twist gehouden, maar uiteindelijk meen ik, dat het goed is, een aanbevelend woordje aan de hertogin te schrijven, opdat zij er de hand aan houde, dat men hem betaalt wat men hem schuldig is, en aan hem zelf een briefje, dat ik wegens mijn zware bezigheden niet eerder heb kunnen schrijven, en dat ik ....., en dat hij moet berichten, hoe zijn zaken er nu voor staan.
De apostille van de Koning is wel niet gedateerd, doch de gehele brief (met dit antwoord) bevindt zich nog tussen de stukken van 1563, zodat deze reactie hoogstens 4 maanden na ontvangst zal moeten worden gedateerd.
-

Franciscus Sonnius in de kroniek van Vichet

door

Dr. M. H. KOYEN, archivaris

Reinier Vichet, kloosterling te Tongerlo, vervulde de functie van archivaris van maart 1699 tot einde 1702 en vervolgens van 1712 tot aan zijn overlijden op 22 oktober 1721. Als kroniekschrijver vervaardigde hij: *Memoriale, sive Necrologium Tongerloense*. Dit handschrift, waarin zeer vele gegevens over de confraters zijn verzameld, berust in het abdijsarchief. Een tweede werk van hem is de geschiedenis of de kronijk van Tongerlo: *Tungerloa sive ejusdem praeclarissimi coenobii origo et progressus*. Van dit werk bestaan twee handschriften. Het ene exemplaar berust in de Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel afdeling Handschriften, Fonds Goethals, nr. 86: *Cronique de l'abbaye de Tongerlo depuis l'origine jusqu'au commencement du XVIIIe siècle*. Dit exemplaar is netjes geschreven en het lijkt wel de definitieve redactie te zijn. Het tweede exemplaar, berustend in het abdijsarchief te Tongerlo, draagt al de kenmerken van een klad of eerste samenstelling. Allerhande toevoegingen in de tekst en in de margina, aangeduid door asterisken en andere tekens, maken de lezing niet altijd gemakkelijk; het geschrift is minder goed verzorgd en op meerdere plaatsen zeer onduidelijk. Het exemplaar te Tongerlo is vollediger of uitgebreider dan dit van Brussel. Ter onderlinge vergelijking geven wij de tekst van beide handschriften over de benoeming van bisschop Franciscus Sonnius tot abt van Tongerlo. Op 30 augustus 1569 werd Sonnius aangesteld tot abt van Tongerlo volgens de ge-

bruikelijke en voorgeschreven ceremonies. Gans de plechtigheid verliep met de nodige eerbied en de zes en veertig aanwezige kloosterlingen kwamen na de Mis van de H. Geest ieder afzonderlijk hun onderdanigheid beloven aan de bisschop-abt. De afgezette prelaat, Jacobus Veltacker, had zich onttrokken aan de pijnlijke ceremonie en zou slechts 's anderendaags zijn onderwerping komen aanbieden. Lang zou Sonnius niet in het bezit blijven van zijn commende-abdij. Bij breve van 13 maart 1570 werd Sonnius overgeplaatst naar het bisdom Antwerpen. Hij werd opgevolgd door Metsius, die op 4 mei bezit nam van de abdij Tongerlo. Vichet zegt over deze gebeurtenissen niet veel in zijn kronijk. Het weinig dat hij meedeelt, toont aan dat men te Tongerlo niet was ingenomen met de nieuwe regeling.

Tongerlo.

BIJLAGE I

Uittrekstel uit het handschrift van Vichet te Tongerlo :

pag. 520 (moderne nummering) : Non obstante priore regis nominatione et voluntate, non obstantibus inculpata vita, possessione, oblatione honorifice perpetue sustentationis episcopo, Jacobus noster abbatialem dignitatem abiurare compellitur imperio ducis de Alba (tussen de regel : Ms. Chr. : non tam ex suo motivo, qui contrarium (?) studium non semel non ostenderit, quam aliorum conciliis ad...) eamque resignare in manus Francisci Sonnii primi Silveducensis episcopi (in de margina : evanescente dismembratione ab episcopatu apud pontificem per regem pridem procurata).

Jacobus vero, quod indignum censerent religiosum innocuum, dignitatem quinto anno cum laude sustinentem, sic tractare, nomine prepositi insignitur eique distinctum incedere ac monasterium quoad viveret tam in spiritualibus quam temporalibus regere permittitur et consiliis patrie ut ante interesse iubetur, tantum episcopo titulum et honores abbatiales, supremam auctoritatem sublata exemptione cedere et congruam sustentationem prebere.

(Semper tamen Jacobus mansit erga pauperes summe liberalis :

deze tekst is doorstreept en vervangen door : His non obstantibus Veltackerus multa beneficia novelle congregationi Societatis Jesu Lovanii impendit. Gestabat plena charitatis viscera erga egenos, exemplo predecessorum consuetas eleemosynas neutiquam omit- tens, preter quotidianas eleemosynas qualibet hebdomada statutis diebus lune, mercurii et veneris ad portam coenobii ingenti nu- mero congregatis pauperibus erogabatur.

Superveniente annone raritate, adeo ut quandoque ad abbatie portam ultra 4500. uno die prope fame evectos jacentes, propria manu erexerit, confortaverit, amplexatus sit, quos porrectis vite necessariis ut filios dimisit (*tussen de regel* : qua de causa durante raritate in vicinis silvis, caveis, horreis pauperes se continebant) verus abbas, qui et dando accepit.

pag. 524 : 1569, 28 junii visitatum est in ecclesia tongerlense per Franciscum Sonnum, rerum nostrarum ignarum.

Idem Sonnius postquam 8 mensibus¹⁾ de Buscoducensibus prefuisset, fit antistes Antverpiensis; unde in episcopatu Silve- ducensi sufficitur Laurentius Metsius, qui coenobium in eo quo invenerat statu reliquit.

Discessit Sonnius anno salutis M.D. LXXVI.

BIJLAGE II

Uittreksel uit het handschrift van Vichet te Brussel :

pag. 276 ; Anno 1567 Silveducenses abbatiam Tungerlensem cir- cumsident, exspectantes irrumpendi signum quod, ne promiscuus religionis usus indulgeretur, daturus se coniurati promiserant.

Rebus in Belgio quasi tranquillatis, vir huc dux Albanus, ille patrie terror, appulerat, quin non obstante regis nominatione et voluntate, non obstantibus inculpata vita, possessione, oblatione honorifice sustentationis episcopo, iubet anno 1569 Jacobum nos- trum abbatialem dignitatem abiurare, eamque resignare in ma- nus Francisci Sonni, primi Sylveducensis episcopi. Jacobus vero, quod indignum censerent religiosum innocuum, dignitatem quin- to anno cum laude sustinentem sic tractare nomine prepositi insignitur, eique distinctum incedere ac coenobium quoad viveret tam in spiritualibus quam temporalibus regere permittitur, et consilii patrie ut ante interesse; iubetur tantum episcopo titu- lum, honores abbatiales, supremam authoritatem sublata exem- ptione cedere et congruam sustentationem prebere.

An ex mente regis? (*in margina*: An non contra privilegia et regulas iuris? Latius videres in Tongerloa nostra.). Sonnius vero ut cedenti Veltackero gratificaretur, concessit ei e bonis coenobii pensionem annuam mille florenorum preter victum et amictum; que pensio a successoribus suis episcopis augeri poterit (*pag. 277*) et si velit ab officio suo totaliter absolvi sibi que petat unam domum assignari in qua cum dicta pensione honeste vivat et quiete in eo serviat, se daturum spondet. Actum Tungerloa 1569, 3 februarii (*in margina*: ridiculum caput; ungulam concedit, bovem aufert).

His procellis non obstantibus Veltackerus multa beneficia novelle congregationi Societatis Jesu Lovanii impendit, gestabat plena charitatis viscera erga egenos, exemplo predecessorum consuetas elemosinas neutiquam ommittens.

Ad id tempus (anno 1569) visitatum est in ecclesia Tungerlensi per Franciscum Sonnum rerum nostrarum planè ignarum. Eodem Sonnio ad infulas Antverpie transvolante, in episcopatu Buscoducensi sufficitur Laurentius Metsius, qui 1570, 3 maii intrat Tongerloam, capturus coenobii possessionem.

¹⁾ Lees : annis.

Sonnius' Kapelaan

door

Dr. TH. GOOSSENS

In de door De Ram uitgegeven correspondentie van Sonnius met Viglius komen twee brieven voor (respect. 3 september 1558 en 30 oktober 1558),¹⁾ waarin Sonnius melding maakt van een Kapelaan. In beide brieven wordt aan Viglius hulp verzocht in zake de in-bezit-neming van een Kanunniksdij te Kassel (Vl.), die door de Paus aan de Kapelaan was toegekend.

In de eerste brief wordt deze genoemd: Petrus a Geffen; in de tweede: Petrus Griensvenne a Geffen. Gelijk hieronder nog zal worden uiteengezet is Griensven(ne) de familienaam, en Geffen (bij Oss) de geboorteplaats.

Deze Petrus van Griensven (of Grinsven), Sonnius' Kapelaan, komt uit dezen hoofde meermalen in betrekking tot Sonnius voor in stukken uit die tijd. De oudste vermelding, die ik vond, dateert van 1535, of kort daarna, als wanneer Petrus van Grinsven vice-pastor d.i. kapelaan wordt genoemd van Sonnius, die toen het pastoraat van de St. Jacobuskerk te Leuven verkregen had, als opvolger van de theoloog Johan Driedo,²⁾ hoogleraar te Leuven. Een volgende vermelding is van geruime tijd later, nl. van 1557. In de notulen van het Domkapittel te Utrecht wordt dd. 26 april 1557 een verzoek vermeld van Petrus Grynsvelt (= Grinsven) als bezitter van een vicarie in de Domkerk.³⁾ Hij vraagt dan verlof om met „domino Zonnio, suo hero”, op reis te mogen gaan voor een inquisitie-onderzoek, zodat hij gedurende die afwezigheid toch de inkomsten van zijn prebende zal mogen trekken.

Het Kapittel staat dat toe, mits bewijs geleverd wordt, dat hij „cum dicto suo domino” voor deze opdracht afwezig is geweest. Hier is dus sprake van een andere relatie met Sonnius. Deze wordt zijn „herus” genoemd en vervolgens: „dominus”, dus: heer, patroon, of wat gemoedelijker, als men wil: baas. Van een hulp in de zielzorg kan hier geen sprake zijn. Van Grinsven zal Sonnius hebben vergezeld als persoonlijke hulp of voor gezelschap, want hij had geen deel aan de eigenlijke inquisitoriale opdracht, die aan Sonnius tezamen met Nicolaas de Castro gegeven was.

Enige jaren vóór deze vermelding te Utrecht, was Peter van Grinsven te Trente, nl. tijdens de tweede periode van het Concilie, die loopt van mei 1551 tot april 1552. Vijf professoren uit Leuven waaronder ook Sonnius kwamen in september 1551 in Trente aan. Zij waren door de Keizer en de Universiteit aangewezen. Met hen gingen daarheen nog verschillende andere theologen, die de zuid-nederlandse bisschoppen terzijde zouden staan. In de rekening, die de betalingen bevat van de reis- en verblijfkosten en de vergoedingen aan de deelnemers, komt een post voor ten name van Maistre Jehan van Geffen, uit Leuven, die door de afgevaardigde theologen was gekozen om hen te vergezellen en voor hen te fungeren als pedel,⁴⁾ wat men ook zou kunnen omschrijven als ceremoniemeester, misschien ook als reisleader. Deze Jan van Geffen blijkt ook pauselijk en keizerlijk notaris geweest te zijn, want in die functie ondertekende hij een codicil van het testament van de hoogleraar Johannes van Hasselt, die 5 januari 1552 te Trente overleed. Daar noemt hij zich Johannes Emundi de Gheffen.⁵⁾ Het lijkt geen twijfel, dat deze dezelfde is als de Kapelaan van Sonnius uit Leuven. Alleen zijn voornaam Jan geeft een moeilijkheid, die zonder meer niet op te lossen is. Hij heet immers Peter. Hij noemt zich zoon van Emundus van Gheffen, terwijl hij zijn vader in nederlandse stukken noemt Eymbert, Mgr. J. Graaf brengt Emundus in verband met S. Egbertus, en daarvan is Eymbert niet moeilijk af te leiden.⁶⁾ Dat verblijf in Trente wordt door Peter van Grinsven in het voorbijgaan bevestigd in de stichtingsakte, waarbij hij een

vijftiental beurzen in het leven riep. Deze stichting dateert van 31 december 1580, en is vergezeld van een zeer uitgebreid reglement, dat èn in taal èn in voorstelling de indruk maakt van nog een uitloper te zijn van de rederijkerstijd. Het zou een afzonderlijke studie verdienen.

Als motief voor deze stichting geeft Peter van Grinsven aan: de opleiding van studenten tot het heilig priesterschap „tot alsulcke goddelijcke seminatie des graens evangeliaers, deugtelijcke plantatie der spruijten scholaer, ende nootelijcke extirpatie des oncruijts diabolicael, als ick eertijts wel hadde tot Trente int *Concilio Generael hooren commanderen*, tot Roomen in de godtvruchtbaer Socitijt nomine Jesu sien practiseren, ende alhier int bisdom Silvaeducael ten versueck van den hoochweerdigen heeren (quorum memoria sit in benedictione) Domini Francisci Sonni de ierste, et Domini Laurenti Metsii die tweede bisschop van Shertogenbossche helpen promoveren.”⁷⁾

Uit het gecursiveerde in deze aanhaling blijkt, dat Peter van Grinsven het concilie van Trente heeft meegemaakt. En dit wel in de tweede periode, waarin de artikelen over het priesterschap en de H. Mis in behandeling kwamen. De leuvense deputatie had daarin een belangrijk aandeel.⁸⁾ In die deputatie bekleedde Van Grinsven een zeer bescheiden plaats. Dat blijkt o.a. uit de dagvergoeding, die hem werd toegekend. Terwijl de professoren per dag een vergoeding ontvingen van 3 ponden vlaams 30 st., ontving de secretaris der commissie per dag 2 ponden vlaams 20 st., en Van Geffen slechts de helft daarvan, nl. 1 pond vlaams 10 st. Uit een andere post van de rekening blijkt, dat aan Van Geffen een bedrag is uitbetaald voor voorgeschoten gelden voor vrachten per schip en per kar voor de bagage en boeken der leuvense deelnemers. Blijkbaar was hij dus meegenomen voor de huishoudelijke dienst, wat hierboven is samengevat in de naam van reisleader.⁹⁾ Waarom hij in deze stukken Jan genoemd wordt, is zonder meer niet te verklaren. Het is ook overbodig hieromtrent hypothesen te maken. Want het staat vast, dat Petrus van Grinsven uit Geffen, die zegt te Trente te zijn geweest, geïdentificeerd moet worden met deze Jan van Geffen, die, ongetwijfeld

op verzoek van Sonnius deze taak op zich heeft genomen. Een tweede van Geffen wordt in de geciteerde rekening niet genoemd.

In het bovengegeven citaat uit het testament van Van Grinsven, schrijft hij ook, dat hij te Rome kennis heeft genomen van het werk der Jezuïeten voor de opvoeding der jeugd.

Te Rome werd door de H. Franciscus Borgias s.j. in 1550 het Collegium Romanum opgericht. Aanvankelijk was het een gymnasium, maar in 1553 werd dit omgezet in een universiteit, wat door paus Gregorius XIII werd bevestigd: dit is de nog bestaande Gregoriana.

In 1552 volgde het Collegium Germanicum,¹⁰⁾ en dit zal waarschijnlijk bedoeld zijn door Van Grinsven.

De bevestiging van dit bezoek aan Rome geven de notulen van het Domkapittel te Utrecht. Op 24 maart 1558 geeft het Kapittel hem verlof, met behoud van de emolumenten van zijne vicarie, op bedevaart te gaan en de graven der Apostelen Petrus en Paulus te Rome te bezoeken.¹¹⁾ E nu is het wel geen toeval, dat op diezelfde dag door het Kapittel een gelijk verlof gegeven wordt aan hun medebroeder Sonnius, waarbij de duur van het verlof op één jaar wordt berekend.¹²⁾

Reeds daags daarop is Sonnius naar Rome vertrokken, voor de vervulling van de opdracht van Philips II. Onder de vijf „ministri”, die met hem toen uit Utrecht naar Rome reisden, zal dus zeker Peter van Grinsven geweest zijn, en wel als „Kapelaan”; zijn reisgezel, belast met de huishoudelijke dienst, gelijk dat te Trente het geval was. Dat Sonnius hem in de brieven aan Viglius, geciteerd in het begin van dit artikel, dan nog „kapelaan” noemt, moet men niet zo verstaan, dat Van Grinsven een deel van de zielzorg in een parochiekerk uitoefende, maar toen, en ook nu nog, wordt daaronder verstaan een priester, die aan een prelaat of voornaam geestelijke wordt toegevoegd om hem van dienst te zijn.¹³⁾ En zo vindt men vanaf de Middeleeuwen haast ontelbare soorten kapelaans vermeld. Du Cange i.v. geeft een overvloed van voorbeelden uit middeleeuwse bronnen. In deze betekenis kan Sonnius op zijn diverse reizen Van Grinsven zijn kapelaan noemen, terwijl hij hem te Leuven tot Kapelaan had

als helper in de zielzorg, zij het dan niet in kerkrechtelijke zin van tegenwoordig. Een pastoor koos zelf zijn kapelaan(s), welke hun onderhoud vond(en) in de bediening van een of meer beneficies in die kerk.

Dat Van Grinsven Sonnius niet vergezeld heeft op diens reis naar het godsdienstgesprek te Worms (1557), behoeft ons niet te verwonderen. De deelnemers daaraan waren uitgenodigd door keizer Ferdinand, en Sonnius had daar maar een bescheiden plaats. Aan de zes woordvoerders waren zes adjuncten toegevoegd en tot dezen behoorde Sonnius.¹⁴⁾

De nieuwe kerkindeling der Nederlanden, door Sonnius na langdurige onderhandelingen te Rome (1558—1559) verkregen, bracht hem zelf de bisschoppelijke mijter. Maart 1560 werd hij benoemd tot bisschop van 's-Hertogenbosch; op 10 november 1562 werd hij te Brussel door Granvelle geconsacreerd, en acht dagen later deed hij zijn plechtige intocht in zijn zetelstad. De trouwe kapelaan deelde in de opgang van zijn meester. Tussen beide genoemde data lagen ook voor Peter van Grinsven twee belangrijke data.

Op 27 mei 1562 kreeg hij een kononikaat in de St. Jan te 's-Hertogenbosch,¹⁵⁾ en op 16 november 1562 belastte Sonnius hem om bij procuratie bezit te nemen van de bisschoppelijke zetel. De stemming van het Kapittel en de bevolking was niet zodanig, dat Sonnius het geraden achtte dit zelf te doen. Die in-bezit-neming verliep echter gunstig genoeg, dat reeds twee dagen later Sonnius, die de gang van zaken had afgewacht in het Karthuizerklooster te Vught, zijn plechtige intocht in Den Bosch deed.

Bij de organisatie van de bisschoppelijke kanselarij heeft Sonnius aan zijn trouwe helper een belangrijke post toevertrouwd. Hij benoemde hem tot sigillifer, d.i. zegelaar. De taak van de sigilliger wordt aldus omschreven: „De zegelaar moest alle brieven over kerkelijke aangelegenheden, eerst door de bisschop beoorlijk ondertekend, met zijn zegel bekrachtigen, bezat de macht om in een of twee huwelijksafkondigingen om billijke redenen te dispenserèn, verleende aan de geestelijken verlof om wils-

beschikking te maken en moest zijne goedkeuring aan de rekening hechten, die de executeuren van zulke testamenten genoodzaakt waren af te leggen. Verder schreef hij de brieven van admmissie voor de geestelijken, die tot een beneficie met of zonder jurisdictie benoemd waren, en nam de eed en de geloöfsbelijdenis, bij bullen van Pius IV voorgeschreven, van de geestelijken af." 16)

Schutjes l.c. dateert deze benoeming in 1562 In de volmacht, die Sonnius hem gaf op 6 november 1562 om bij procuratie bezit te nemen van de bisschoppelijke zetel, wordt Van Grinsven nog niet als sigillifer vermeld: 17) de benoeming zal derhalve na deze datum moeten worden gesteld. Naast deze zeer belangrijke functie, waarvan de inkomsten gedeeltelijk voor de bisschoppelijke kas en gedeeltelijk voor de sigillifer bestemd waren, heeft Van Grinsven nog menig andere taak vervuld. Zo was hij, met Joannes Helsius, assessor van Sonnius bij de visitatie van het kathedrale Kapittel, hetwelk, slechts wijkend voor de bedreiging van Alva, zijn tegenstand had opgegeven. Eerst in 1568, dus zes jaar na zijn intronisatie is Sonnius hiertoe kunnen overgaan. Ook is Van Grinsven blijkbaar meermalen verbindingspersoon geweest tussen Sonnius en het Kapittel. Als kanunnik van dat kapittel is ook Van Grinsven bij die visitatie ondervraagd door Sonnius. Uit het daarvan opgemaakte protocol, door Frenken in dit deel gepubliceerd, breng ik een enkel punt naar voren, dat de kerkelijke toestand typeert. Een der vragen, die aan alle kanunniken gesteld werd, betref het gezamenlijk dagelijks koorgebed, waartoe de kanunniken verplicht waren. Naar de mening van Peter van Grinsven geschiedt dat niet stipt en regelmatig genoeg. „Zelfs is het gebruik geworden, zo verklaarde hij, dat in de vespers de kanunniken tegen het einde van het Magnificat binnenkomen en na het Magnificat weggaan, en dat zij in de Metten, wanneer het een officie van 3 lessen is, bij de laatste les aankomen, en bij een officie van 9 lessen op het einde van de vierde les, waarna zij wat rondlopen en eerst weer verschijnen bij het einde van de Laudes. Verder zijn zij bijna nooit aanwezig in de kleine Uren, Primen, Tertsen, Sexten en Nomen, waarin geen uitdeling plaats vindt." De reden, dat zij een, zij het minimaal

gedeelte van het overige officie bijwoonden, zal wel gelegen zijn in de distributies of presentiegelden, die dan werden verdiend.

Vanzelfsprekend zullen niet alle kapittelheren zich zo hebben gedragen, maar een groot aantal van hen was er ongetwfeld debet aan. Een andere grief van hem is, dat de kapittelvergaderingen vaak worden geconvoceerd en gehouden tijdens de plechtige kapittelmis, die elke dag door de kanunniken moest worden bijgewoond. Wanneer wij ons dat voorstellen, tegen de achtergrond van een door de beeldenstorm in 1566 deerlijk geschonden kathedraal, waarvan de sporen nog al te zichtbaar waren,¹⁸⁾ dan moeten wij vaststellen, dat deze gruwel der verwoesting weinig of geen invloed ten goede heeft gehad. Het was een zware onweersbui geweest, waarvoor men zich in veiligheid had moeten stellen, hetzij door te vluchten, hetzij door zich te verschuilen, maar toen de bui was uitgewoed, meende men, dat alles op de oude voet kon voortgaan. De storm van het „Geusianisme”, zoals Van Grinsven het noemde, hebben velen blijkbaar niet anders beschouwd dan als een voorbijgaand incident. In de verklaring van Peter van Grinsven vinden wij hierop een opvallende uitzondering, een algehele bekering, vermeld, doch het is een „rara avis”, een witte raaf. Het procesverbaal vermeldt dit aldus: „De kapelaan Peter, die zich drie jaar geleden nogal verdacht gedragen heeft in zijn preken, de toediening der sacramenten en andere kerkelijke ceremoniën, is vanaf de tijd van het „Geusianisme” zeer veranderd ten goede en toont zich een krachtig verdediger van de katholieke kerk en van de oude godsdienst”.

Het zou een nuttig werk zijn de inhoud van deze visitatie eens systematisch te analyseren, omdat het een belangrijk document is voor de kennis van het kerkelijk leven in Den Bosch, speciaal wat betreft de aan de Kathedraal verbonden geestelijkheid.

De „Statuta reformationis” van het Kapittel, die een neerslag zijn op de feilen en misstanden, die bij de ondervragingen officieel aan het licht gekomen waren, heeft Sonnius uitgevaardigd op 17 juni 1569. Toen de Bisschop de kanunniken bij zich ontbood op 28 juni, om te vernemen of zij zich aan de uitgevaardigde statuten onderwierpen, verschenen er slechts acht; zeven bleven

thuis, en weigerden dus zonder meer de statuten te aanvaarden. Dit betekent niet, dat zij, die wel verschenen, allen bereid waren die statuten in practijk te brengen. Dat was natuurlijk wel het geval met Peter van Grinsven, die ook hierin de trouwe dienaar van de bisschop was.

Ook was Peter van Grinsven het geheel eens met een ander belangrijk besluit van Sonnius, nl. de oprichting van drie nieuwe parochies in Den Bosch, naast de parochie van St. Jan, aan welks Kapittel tot dan toe uitsluitend de zielzorg was toevertrouwd.

Een der vragen, die bij de kapittel-enquete aan Van Grinsven op 25 mei gesteld was, luidde of hij het gewenst vond, dat in plaats van één parochiekerk voor de gehele stad, er meerdere zouden komen, waardoor de pastoors beter in de gelegenheid zouden zijn in alle hoeken der stad het oog te houden op Christus' kudde. Zijn antwoord daarop was een volmondig ja, dat hij nog versterkte door het ten hoogste noodzakelijk te noemen. Het zal wel geen toeval zijn geweest, dat Alva, toen hij kort daarna (7—8 juli 1568) in Den Bosch was, de opdracht gaf na te gaan, hoe in deze „tam ampla civitate” meer pastoors zouden kunnen worden aangesteld.

In het decreet van de oprichting der nieuwe parochies en hun verdeling over de stad (en Den Dungen) zegt Sonnius, dat dit idee oorspronkelijk geheel van Alva afkomstig is.¹⁹⁾ Wij kunnen dan de vraag, die reeds op 25 mei aan Van Grinsven hieromtrent werd gesteld, als een preludium beschouwen op de opdracht van Alva, wiens autoriteit Sonnius gaarne zal hebben gebruikt tegenover het Kapittel en het stadsbestuur, die hierin ook een woord hadden mee te spreken.

Op 6 januari 1570 gaf de magistraat zijn definitieve toestemming,²⁰⁾ en op 7 maart d.a.v. het Kapittel, beide niet zonder veel reserves.²¹⁾

Dit was de laatste belangrijke daad van Sonnius in het hervormingswerk in zijn bisdom. Kort daarop, 13 maart 1570, werd hij door Pius V benoemd tot bisschop van Antwerpen.²²⁾

Voor het bisdom Antwerpen, ook in 1559 opgericht, was door allerlei tegenwerking van verschillende zijden nog geen bisschop

benoemd. Wachtensmoede had Paus Pius V in een op scherpe toon gestelde breve van 11 juni 1569 Alva gesommeerd eindelijk uitvoering te geven aan de oprichtingsbulle van 1559, omdat geen andere stad zo zeer de waakzaamheid van een bisschop nodig had.²³⁾ Nadat Alva drie kandidaten van de koning, Rythovius, Metsius en Vroedius had afgewezen, stelde hij Sonnius voor, en deze werd bereid gevonden op zijn oude dag (64 jaar) deze, ver van gemakkelijke taak op zich te nemen. Peter van Grinsven is hem niet daarheen gevolgd: hij stelde er blijkbaar prijs op zijn diensten aan het Bossche bisdom te blijven verlenen. Onder de twee opvolgende bisschoppen, Laurentius Metsius en Clemens Crabeels, heeft hij tot aan zijn dood (20 maart 1589) het ambt van sigillifer bekleed.²⁴⁾ Zijn functie van notaris, als hoedanig hij ook te Trente was opgetreden, toen Johannes van Hasselt een codicil aan zijn testament toevoegde,²⁵⁾ is hij ook blijkbaar blijven uitoefenen.²⁶⁾

Het zou interessant zijn te weten, hoe en wanneer het contact tussen Sonnius en Peter van Grinsven is tot stand gekomen. Explicite gegevens ontbreken daarvoor, en daarom moet men zich bepalen tot een min of meer vage veronderstelling. Peter van Grinsven werd te Geffen geboren in 1521, in 1568 verklaart hij 47 jaar oud te zijn. Bij voorkeur noemt hij zich naar zijn geboorteplaats: Petrus Geffen, of van Geffen, — de Geffen of Geffensis. In officiële akten gebruikt hij regelmatig zijn familienaam Van Grinsven of Van Griensven. Zo noemt hij zich in de aanhef van de fundatie-akte zijner beurzenstichting (31 december 1580): „Petrus Grinsphen de Geffen”, en in zijn testament (31 december 1587): „Petrus van Geffen, wettige zoon van Eymbert van Grinsven”.²⁷⁾ Ook in akten, verleden voor de Bossche schepenen, wordt hij met zijn familienaam genoemd; zo heet hij in een akte, waarbij hij een huis koopt in de Verwerstraat: „heer Peter Eymbert Peeterss. van Griensvenne, priester en kanunnik van St. Jan in Den Bosch”,²⁸⁾ in andere akten heet hij „heer en mr Peter Eymberts van Griensvenne”²⁹⁾ of „Peeter sone Eymbrecht Peeterss. van Griensvenne”.³⁰⁾ Een enkele maal wordt ook in een officiële akte deze familienaam

weggelaten; zo in een akte van 7 februari 1582, waarbij een erfcijs wordt gevestigd, wordt hij genoemd: „heer ende meester Peeter van Geffen, priestere ende canonick der Kercke van Sint Johan Evangelist bynnen der stadt van Shertogenbossche”.³¹⁾ Blijkbaar was Peeter aldus ook zonder familienaam voldoende geïdentificeerd.

De familienaam van Griensvenne wijst op een origine uit Den Dungen. Daar was een buurtschap, Griensven geheten (thans: Grinsel), waaraan een of meer families haar naam hebben ontleend. Wanneer een tak daarvan naar Geffen is overgeplant, is niet meer na te gaan. Doch dat Peter zich die herkomst uit Den Dungen nog bewust was, is op te maken uit het feit, dat hij in zijn testament een gedeelte van zijn bezit nalaat ter verdeling aan een aantal kerken. Op de eerste plaats noemt hij na de Kathedraal die van Geffen, en dan vóór vele andere: Den Dungen.³²⁾ Een begunstiging van de parochiekerk van dit kleine dorpje bij Den Bosch betekende hier een dankbare herinnering aan de bakermat van zijn familie. Ook geeft hij voorrang voor zijn beuzen aan de inwoners van Den Dungen, na die van Geffen.

Hier ligt ook naar mijn mening een belangrijk contactpunt met Sonnius.

Sonnus had ene zuster, Aleydis geheten, die te St. Michielsgestel woonde, waar zij gehuwd was met een welgestelde landbouwer: Rutger Claess van Griensven.³³⁾

Ook van deze familie is de bakermat te zoeken in de gelijknamige buurtschap van Den Dungen. Op de vraag, of beide tot een gemeenschappelijke stam behoren, is geen antwoord te geven. Daarvoor zouden genealogische gegevens beschikbaar moeten zijn, die tot diep in de 15e eeuw teruggaan. Er tegen pleit, dat beide families geen specifieke voornamen gemeen hebben: in de ene is de typische voornaam: Eymbert of Eymbrecht, in de andere Rutger, (later) Rogier. Van de andere kant is het niet waarschijnlijk, dat uit eenzelfde, niet zo uitgestrekte buurtschap, twee van elkaar onafhankelijke families, eenzelfde familienaam zijn gaan voeren.

Hoe het ook zij, via zijn zuster en zijn zwager kan Sonnius

gemakkelijk in kennis zijn gekomen met de van Griensvens uit Geffen en heeft hij aan Peter mogelijk reeds steun gegeven in zijn studietijd, wellicht ook financiële steun, want Peter getuigt van zich zelf, dat hij afkomstig was „uijtter leger agriculturen”.³⁴⁾

Peter is onmiddellijk of kort na zijn priesterwijding door Sonnius benoemd tot zijn kapelaan te Leuven, gelijk boven vermeld is,³⁵⁾ en tot 1570 heeft hij hem in verschillende functies trouw ter zijde gestaan.

Het tamelijk groot vermogen, dat hij op het einde van zijn leven bezat, heeft hij voor het grootste deel nagelaten voor een uitgebreide beurzen-stichting. De goederen, die hij had verkregen uit zijn kerkelijke beneficies, bestemde hij voor de vorming van goede en wel-onderlegde priesters, die de verwoeste Bossche Kerk weer zouden kunnen opbouwen. Immers in het bisdom waren „wel twee canonicale collegiën, wel veertich monachale conventen, ende bijnae wel tweehondert pastoraale parochiën ende elementale scholen, ende nauwelyck een geheijlighden tempel of altaer onghedeerd.”³⁶⁾ De beneficies en functies, waaruit Peter van Grinsven de gelden voor deze stichting heeft verkregen, heeft hij wel voor het grootste deel aan Sonnius' bemiddeling te danken. De heilzame vruchten van deze stichting, die tot op de dag van heden is blijven bestaan, mogen dus mede aan Sonnius worden toegeschreven.

Bij testament van 6 juni 1576 heeft Sonnius zijn trouwe helper en gezelschap nog met een legaat bedacht.³⁷⁾

In de correspondentie van Sonnius vinden wij nog een andere kapelaan vermeld, zij het dat deze slechts kort in functie is geweest.

In een belangrijke brief, die Sonnius vanuit Utrecht schreef aan Viglius (22 december 1557),³⁸⁾ vermeldt hij een kapelaan, die kennelijk een andere is dan Van Grinsven, als volgt: „Mij schreef ook de pauselijke penitencier, doctor in de theologie, eertijds mijn commissaris en daarna mijn kapelaan bij de afvaardiging naar het concilie van Trente”. Deze tekst spreekt duidelijk van een en dezelfde persoon, zodat Erens zich vergist door er twee personen van te maken: de penitencier en de kapelaan.³⁹⁾

Met „paüselijk penitencier” kan niemand anders bedoeld zijn dan Henricus Zebens (of Zeberts) van Den Dungen, wiens familienaam was : Van de Westelaken. ⁴⁰⁾ Deze was uit Den Dungen geboortig, en noemde zich daarom ook Dungensis. Hij had een broer, die getrouwd was met een nicht van Peter van Grinsven. ⁴¹⁾ Met „concilie van Trente”, waarover Sonnius hier schrijft, is bedoeld de tweede periode, die geduurd heeft van mei 1551 tot april 1552.

Gelijk boven reeds vermeld is, (blz. 129) maakte Sonnius deel uit van de leuvense delegatie, die in opdracht van de Landvoogdes dit gedeelte van het concilie bijwoonde, en ook Peter van Grinsven was daarbij ingedeeld, als econoom of reisverzorger. Hij fungeerde dus niet als kapelaan van Sonnius. Wanneer wij er op letten, dat Sonnius, en ook enige andere leden van de delegatie eerst in het najaar 1551 te Trente aankwamen, en dus niet vanaf het begin der heropening van het concilie aanwezig waren, dan kunnen wij wellicht een verklaring vinden voor de mededeling, dat Henricus Zeben van de Westelaken door Sonnius eerst commissaris wordt genoemd, en dan kapelaan. Deze zal met het eerste deel der groep naar Trente zijn vertrokken, en daar Sonnius hebben vertegenwoordigd, wel niet als plaatsvervanger, — hij had immers geen officiële opdracht —, maar meer als verslaggever. En wanneer dan Sonnius zelf is aangekomen, krijgt Henricus Zeben een andere status : dan fungeert hij als kapelaan van Sonnius : dus persoonlijk dienaar van hem, gelijk Peter van Grinsven reeds zo vaak was opgetreden, die toen echter een andere functie in de delegatie bekleedde.

Mogelijk heeft Henricus Zeben in Trente contacten gelegd, die geleid hebben tot zijn benoeming tot pauselijk penitencier, welke functie hij bekleed heeft van 1554 tot 1560. ⁴²⁾ Toen Sonnius in mei 1558 te Rome was aangekomen, was Henricus Zeben onder de eersten, die hij ging bezoeken, ⁴³⁾ en ongetwijfeld heeft hij van diens relaties in de H. Stad een nuttig gebruik weten te maken. Later ontmoeten wij hem als kanunnik van de O.L. Vrouwekerk te Antwerpen en als librorum censor. In 1595 is hij aldaar overleden. ⁴⁴⁾

Addendum.

In een brief van 6 april 1564 aan Viglius meldt Sonnius, dat deze wordt overgebracht door zijn kapelaan.⁴⁵⁾ Wie deze kapelaan geweest is, is niet na te gaan. Wellicht is het een ondergeschikte geestelijke geweest, die voor deze gelegenheid als zodanig optrad. Peter van Griensven kan het niet geweest zijn. Sonnius zou hem met zijn titel van sigillifer hebben aangekondigd.

NOTEN

- 1) P. de Ram, *Francisci Sonii ad Viglium Zuichemum epistolae*. Bruxellis, 1850, p. 47, 51.
- 2) P. de Ram, o.c., p. XII, XVIII.
- 3) *Bossche Bijdragen*, dl. 2 (1918/9), St. Michielsgestel, blz. 70.
- 4) P. de Ram, *Mémoire sur la part que le clergé de Belgique, et spécialement les docteurs de l'université de Louvain ont prise au concile de Trente*. Bruxelles, 1841, p. 43.
- 5) P. de Ram, *Mémoire o.c.*, p. 35.
- 6) J. Graaf, *Nederlandsche doopnamen*. Bussum, 1915, blz. XX.
- 7) A. v. d. Does de Willebois, *Studiebeurzen*. 's-Hertogenbosch, 1905, dl. 3, blz. 413.
- 8) P. de Ram, *Mémoire o.c.*, p. 37.
- 9) P. de Ram, *Mémoire o.c.*, p. 42—45.
- 10) G. van Gestel S.J., *Loyola en de Jezuïtenorde*, Utrecht 1956, blz. 201—202.
- 11) Utrecht, Stadsarchief, Notulen Dom 1554—1563. fo 106 ro.
- 12) *Bossche Bijdragen*, dl. 2, blz. 71 vlg.
- 13) Vgl. W. Nolet en P. Boeren, *Kerkelijke instellingen in de Middeleeuwen*. Blz. 336 vlgg. Als voorbeeld uit de 19e eeuw kan worden vermeld, dat de secretarissen van Mgr. Zwijsen de titel droegen van: kapelaan-secretaris. L. Schutjes, *Kerkelijke geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. 2. 's Bosch, 1872, blz. 27.
- 14) P. de Ram, *Epistolae o.c.*, p. 29.
- 15) L. Schutjes, *a.w.*, dl. 3, blz. 666.
- 16) L. Schutjes, *a.w.*, dl. 2, blz. 24 vlg.
- 17) G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta Gijsberti Coeverincx*. 's-Hertogenbosch, 1907. Dl. 1, blz. 21.
- 18) J. Mosmans, *De St. Janskerk te 's-Hertogenbosch*. 's-Hertogenbosch, 1931, blz. 417 vlgg.
- 19) G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta a.w.*, blz. 46.
- 20) G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta a.w.*, blz. 252—260.
- 21) A. Miraeus en J. Foppens, *Diplomatum Belgicorum nova collectio*. Bruxellis 1743, t. 3, p. 244 sqq.
- 22) M. Dierickx S.J., *De oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden onder Philips II 1559—1570*. Antwerpen, 1950, blz. 273.
- 23) G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta a.w.*, blz. 51.

- 25) Zie blz. 132.
- 26) G. v. d. Elsen en W. Hoevenaars, *Analecta a.w.*, blz. 10.
- 27) A. v. d. Does de Willebois, *a.w.*, blz. 413, 463.
- 28) 's-Hertogenbosch, Rijksarchief, Bossche protocollen, R. 1383, fo 12, 1562 oktober 14.
- 29) 's-Hertogenbosch, R.A., R. 1389, fo 37 vo, 1565 november 5.
- 30) 's-Hertogenbosch, R.A., R. 1389, fo 190 vo, 1566 maart 1.
- 31) 's-Hertogenbosch, R.A., R. 1404, fo 225.
- 32) A. v. d. Does de Willebois, *a.w.*, blz. 465.
- 33) *Taxandria*, Bergen-op-Zoom, jrg. 12 (1905), blz. 265.
- 34) A. v. d. Does de Willebois, *a.w.*, blz. 413.
- 35) Zie blz. 131.
- 36) A. v. d. Does de Willebois, *a.w.*, blz. 413 vlg.
- 37) *Biographie Nationale*, t. 23, p. 222.
- 38) P. de Ram, *Epistolae o.c.*, p. 38 sq.
- 39) A. Erens, *Tongerloo en 's-Hertogenbosch*. Tongerloo, 1925, blz. 77.
- 40) P. de Ram, *Epistolae o.c.*, p. XV.
- 41) fr. G. v. d. Elsen, *Lezing over de beurzenstichtingen*. Overdruk uit *Handelingen van het Provinciaal Genootschap, 's-Hertogenbosch 1891—1893*, blz. 64.
- 42) A. Erens, *a.w.*, blz. 11 noot 2.
- 43) P. de Ram, *Epistolae o.c.*, p. XV.
- 44) fr. G. v. d. Elsen, *Lezing a.w.*, blz. 64 noot 1.
- 45) P. de Ram, *Epistolae o.c.*, p. 88.
-

BOSSCHE BIJDRAGEN

afzonderlijke delen en afleveringen zijn — voor
zo ver nog voorhanden — verkrijgbaar bij de
Administratie.

Te koop één

volledige serie

dl. 1 tot en met 24 (in afl.) - Prijs op aanvraag.

ADMINISTRATIE BOSSCHE BIJDRAGEN

's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXV

AFLEVERING 2

MEI 1961

DRUKKERIJ EN UITGEVERIJ „ST. MICHAEL” — ST. MICHIELSGESTEL

INHOUD:

- Nieuwe gegevens over P. J. de Pauw, benoemd-bisschop
van Den Bosch in 1810 door Dr. W. A. J. Munier
ss.cc. blz. 145
- Brieven van Dr. Juliaan Bogaers door A. M. Frenken pr. blz. 157
(met portret). Slot in volgende aflevering.

VOORWAARDEN:

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en
hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een
deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogen-
bosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren
aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogen-
bosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 50174.

Nieuwe gegevens over P. J. de Pauw, benoemd-bisschop van Den Bosch in 1810

door

Dr. W. A. J. MUNIER ss.cc.

De geschiedschrijvers van het bisdom Den Bosch hebben met de persoon van P. J. de Pauw, die in 1810 door Napoleon tot bisschop van het door hem eigenmachtig herstelde bisdom benoemd werd, niet goed raad geweten. ¹⁾ Zij aarzelden als het er om ging de motieven te omschrijven die Napoleon er toe gebracht kunnen hebben zijn keuze te laten vallen op een grijsaard van 83 jaar. Nog groter werd hun onzekerheid bij het beantwoorden van de vraag, hoe de betrokkene zelf op deze benoeming heeft gereageerd. Zelfs de tijdgenoten tastten daarover in het duister. Een man als Van Gils b.v., die als president van het seminarie zo'n belangrijke rol heeft gespeeld bij de gebeurtenissen in verband met het herstel van het bisdom, schreef in een memorie dat men geen enkele zekerheid bezat, of De Pauw zijn benoeming had aanvaard. ²⁾

Door een gelukkig toeval ontdekte ik, tijdens onderzoekingen in de Archives nationales te Parijs, een aantal brieven die een duidelijk licht werpen op de gevoelens waarmee De Pauw op de voor zijn persoon zo ingrijpende beslissing van Napoleon reageerde, zodat aan alle onzekerheid, althans in dit opzicht, een einde komt. Deze brieven lijken mij daarom belangrijk genoeg om ze hier te laten volgen.

Het zijn brieven uit de correspondentie die de Pauw naar aanleiding van zijn benoeming met de toenmalige minister van eredienst, Bigot de Prémeneu, gevoerd heeft. Het eerste stuk is een

schrijven van deze laatste van 4 juni, waarin hij de benoeming, die in een keizerlijk decreet van 29 mei was vastgelegd, ³⁾ aan De Pauw meedeelt. Kort na zijn huwelijk met Marie-Louise had Napoleon, tijdens een tournée met zijn nieuwe gemalin door de meest Noordelijke departementen van zijn rijk, van 18—20 mei een bezoek gebracht aan Brugge. ⁴⁾ Tijdens een ontmoeting met de geestelijkheid van de stad had De Pauw, die als vicaris-generaal van de bisschop van Gent in Brugge resideerde, in naam van de verzamelde geestelijken de keizer en zijn gemalin gecompimenteerd. Hij deed dit op een door Napoleon zeer gewaardeerde manier en ook bij andere ontmoetingen maakte De Pauw een uitstekende indruk op de keizer. Nog tijdens het bezoek werd hij benoemd tot ridder van het Legioen van Eer en ontving hij van de keizer een kostbare ring met de woorden: „Acceptez cet anneau, Monsieur l'abbé, il peut quelque jour vous venir à point”. ⁵⁾ Het ligt voor de hand hierbij te denken aan Napoleons plannen betreffende de zetel van Den Bosch en uit te gaan van de veronderstelling dat zijn keuze van de toekomstige bisschop bij deze gelegenheid is gemaakt.

Uit het antwoord op de officiële mededeling van zijn benoeming, (no 2) blijkt dat de gezondheid van de candidaat te wensen overliet. Mogelijk waren de emoties van de voorbije dagen te groot geweest. De Pauw schrijft over een plotselinge instorting en beperkt er zich dan ook in dit schrijven toe zijn dank uit te spreken ten overstaan van de minister van erediens. Hij stelt echter in het vooruitzicht dat hij, zo gauw zijn gezondheid dit zal toestaan, in een volgend schrijven omstandiger zal antwoorden en enkele reflexies die hij nodig oordeelt, ter overweging te geven. Hij vraagt niettemin reeds om instructies over wat hem in de gegeven omstandigheden te doen stond. Opmerkelijk is bovendien dat hij reeds ondertekent met „nommé évêque de Bois-le-Duc”.

Veertien dagen later blijkt hij in zoverre hersteld, dat hij de gedane belofte kan inlossen. De brief van 22 juni (no 3) biedt wel de beste mogelijkheid binnen te dringen in de gevoelens waarmee De Pauw op zijn benoeming reageerde. Hij begint op-

nieuw met een gevoelvolle dankbetuiging aan het adres van de minister, die, naar zijn vaste overtuiging, niet vreemd is geweest aan het onverwachte gunstbewijs dat hem tebeurt is gevallen. Hij laat er echter in alle vrijmoedigheid een aantal bedenkingen op volgen die gegronde twijfel doen uitkomen, of hij de last van het episcopaat wel zal kunnen dragen. Als voornaamste bezwaar voert hij zijn hoge leeftijd en zijn zwakke gezondheid aan en legt aan de keizer de vraag voor, of het niet beter is naar een andere candidaat uit te zien. Of hierbij ook bezwaren hebben meegesproken tegen de manier waarop Napoleon was overgegaan tot de heroprichting van het bisdom Den Bosch zonder de paus er in te kennen, en of hij geprobeerd heeft zich te onttrekken aan de verantwoordelijkheid, daaraan zijn medewerking te verlenen, moet in het midden gelaten worden. Waarschijnlijk is dit niet, omdat hij er onmiddellijk op laat volgen dat hij ten volle bereid is de benoeming te aanvaarden, wanneer Napoleon het niet nodig oordeelt wegens de door hem gemaakte bedenkingen op zijn beslissing terug te komen. Veeleer valt in deze brief, evenals in de daarop volgende, de serviele toon te beluisteren, die zo zeer opvalt in het overgrote deel van de correspondentie van bisschoppen uit het Napoleontisch tijdvak.

De minister van eredienst heeft niet veel haast getoond deze brief te beantwoorden. De Pauw zag zich dan ook genoodzaakt in een brief van 15 juli terug te komen op de inhoud er van (no 4). Met de meeste aandrang verzoekt hij de minister hem mee te delen of de keizer bij zijn beslissing blijft, in welk geval hij hem opnieuw onvoorwaardelijke gehoorzaamheid toezegt.

Het antwoord van de minister liet nu niet lang op zich wachten. In slechts weinig, maar goed-gekozen bewoordingen ontvangt De Pauw in een brief van 19 juli (no 5) de mededeling dat de keizer niet op zijn beslissing wenst terug te komen. De hoge leeftijd van De Pauw zou slechts een reden te meer zijn om de hoogste verwachtingen over zijn persoon te koesteren. De geringe dunk die De Pauw aan de dag had gelegd omtrent zijn geschiktheid, zou deze des te sterker hebben doen uitkomen.

In zijn antwoord op deze brief van 27 juli (no 6) haast De

Pauw zich de lof die hem is toegezwaard, af te wijzen. Zijn bedenkingen zijn echter weggevallen en na alles nog eens rijp overwogen te hebben, heeft hij besloten de benoeming te aanvaarden. Hij verzoekt de minister daarom dit besluit aan de keizer mee te delen en hem te willen verzekeren dat hij de meest oprechte gevoelens koestert ten aanzien van zijn persoon. Hij rekent er ook op, dat de minister er zijn medewerking toe zal verlenen dat hij in het genot wordt gesteld van het tractement van benoemd-bisschop en eindigt met het verzoek om instructies over de te volgen gedragslijn.

Vermoedelijk heeft hij daarop ten antwoord gekregen dat hij zich onverwijld naar Parijs diende te begeven om de krachtens het Concordaat voorgeschreven eed van trouw aan de keizer af te leggen. Een desbetreffend schrijven heb ik niet kunnen vinden, maar deze reis naar Parijs vormt het voornaamste voorwerp van de twee laatste brieven uit deze correspondentie, en daarin wordt melding gemaakt van een reeds eerder door de minister geuite wens. ⁶⁾ In een brief van 12 augustus (no 7) bericht De Pauw dat hij niet onmiddellijk naar Parijs kan afreizen, omdat hij inmiddels op zich genomen had voor het aanstaande feest van 15 augustus, naamdag zowel van de keizer als van de keizerin, de predikatie te verzorgen. Bovendien circuleerden er in Brugge geruchten dat de keizer onmiddellijk na de feestviering in de Franse hoofdstad een bezoek zou brengen aan Antwerpen. ⁷⁾ Om niet het risico van een vergeefse reis te lopen, vraagt hij de minister hem op dit punt gerust te stellen. Hij van zijn kant kent geen vuriger wens dan zo spoedig mogelijk een persoonlijke ontmoeting met de keizer te hebben.

In zijn antwoord van 16 augustus (no 8) schrijft de minister dat van de bedoelde geruchten in Parijs niets bekend was. Hij herhaalt daarom zijn verzoek om onverwijld naar Parijs te komen. ⁸⁾

Als laatste stuk heb ik ten slotte een rapport van de minister van eredienst aan Napoleon opgenomen, waarin de stand van zaken beschreven wordt. Maatregelen worden voorgesteld om het vroegere bisschoppelijk paleis, dat voor de bestuursautoriteiten

toch niet onmisbaar was, ter beschikking van de nieuwe bisschop te stellen. Tegelijk met het herstel van de Sint Jan als kathedrale kerk moest deze maatregel de bekroning vormen van de benoeming van De Pauw. 9)

Tot slot rest mij nog te vermelden dat de brieven van De Pauw zonder uitzondering geheel eigenhandig geschreven originelen zijn. De brieven van de minister van eredienst zijn daarentegen in minuu tvorm. Evenals de brieven van De Pauw zijn zij ontleend aan een bundeltje in portefeuille F 19, 894, met uitzondering van de nummers 1 en 8, die ontleend werden aan de registers van het ministerie van eredienst, resp. de banden F 19*, 184, f. 15 en F 19*, 153, f. 30. De tekst wordt afgedrukt in de oorspronkelijke schrijfwijze. Slechts het gebruik van de hoofdletters is vereenvoudigd en de gebrekkige interpunctie aangevuld.

1. Bigot de Préameneu aan De Pauw.

minuut van een brief van 4 juni 1810, waarin mededeling wordt gedaan van de benoeming van De Pauw tot bisschop van Den Bosch.

Je m'empresse de vous faire passer une expédition en forme d'un décret de S. M. du 29 du mois dernier, ¹⁰⁾ qui vous nomme à l'évêché de Bois-le-Duc. C'est ainsi que l'Empereur élève aux premières dignités ceux qui, constamment et dans une longue carrière, se sont montrés dignes d'y parvenir. C'est avec une grande satisfaction que je vous adresse mon sincère compliment.

Je vous prie, Monsieur l'Evêque, de l'agréer avec tous les sentiments de ma considération distinguée.

2. De Pauw aan Bigot de Préameneu.

Bruges le 9 juin 1810.

Monsieur le Comte

Etant indisposé par un accès de fièvre et un gros catarre, je me trouve honoré du décret de S.M. l'Empereur et Roi qui daigne me nommer à l'évêché de Bois-le-Duc, nomination que V. Exc. a la bonté de me faire passer. Je ne puis en ce moment que la suppléer d'agréer les sentiments de la vive reconnaissance dont je suis pénétré, mais que j'aurai l'honneur de répéter, aus-

sitôt que ma santé le permettra, avec quelques réflexions que je prendrai la respectueuse liberté de soumettre à sa sagesse. Aidez-moi, s'il vous plaît, à remercier dignement notre auguste monarque d'un bienfait si signalé, et daignez m'instruire sur ce qui me reste à faire dans les circonstances où je me trouve. J'ose prendre cette confiance dans les bontés de V. Exc., et suis avec le plus profond respect,

Monsieur, de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur
P. J. De Pauw, nommé évêque de Bois-le-Duc.

3. De Pauw aan Bigot de Prémeneu.

Monsieur le Comte

Le Seigneur aiant permis que, depuis la lettre que j'ai eu l'honneur d'écrire à V. Exc.,¹¹⁾ je recouvre ma santé, j'emploie le premier moment à remplir la tâche que le plus sacré devoir m'impose.

Les influences que partage V. Exc. dans les faveurs qui émanent du trône, ne permettent pas de douter que je ne lui doive le bienfait signalé dont Sa Majesté l'Empereur et Roi, notre auguste souverain, vient de me combler, en me nommant à l'évêché de Bois-le-Duc, dont je réitère mes très humbles remerciemens à V. Exc. la priant de mettre sous les yeux du gracieux monarque les assurances de ma plus vive reconnaissance pour les faveurs et les grâces qu'elle a bien voulu successivement répandre sur moi depuis le moment qu'elle a honoré la ville de Bruges de son auguste présence.¹²⁾

Que V. E. permette neanmoins (sic) que dans un épanchement de coeur j'aie l'honneur d'observer que, malgré que j'aie remplis pendant 20 ans sous un grand évêque les fonctions de secrétaire,¹³⁾ que j'aie remplis les devoirs de vicaire général pendant deux vacances du siège épiscopal,¹⁴⁾ que, protégé par S. E. le Ministre Portalis votre illustre prédécesseur et par Mr le Sénateur de Viry pour lors préfet du département de la Lys,¹⁵⁾ j'ai été nommé vicaire-général du diocèse de Gand sous les seigneurs évêques de Beaumont¹⁶⁾ et de Broglie,¹⁷⁾ enfin malgré qu'après avoir été proposé à l'impératrice reine Marie Thérèse par le cardinal De Franckenberg, archevêque de Malines, et plusieurs autres évêques de la Belgique pour l'évêché de Bruges,¹⁸⁾ je fû (sic) nommé par l'empereur Léopold au doyenné de la cathédrale de Bruges, première dignité après les évêchés des Pays-Bas.¹⁹⁾

Je ne puis cependant ne point méconnoître mon insuffisance à pouvoir me charger d'un fardeau tel que celui de l'évêché de Bois-le-Duc, auquel S. M. a daigné me nommer et dont je désire de tout mon coeur de pouvoir m'en rendre digne.

Mais, considérant mon grand âge de 83 ans complets, la diminution de mes facultés phisiques, que d'ailleurs cet évêché, quoique situé dans un endroit agréable où la discipline de l'Eglise est bien maintenue, le clergé édifiant, et le peuple soumis, sera cependant d'une vaste étendue et difficile à gouverner, il semble que le bien-être de l'Etat demande que S. M. veuille me laisser finir ma carrière dans l'état où je suis, et nommer audit évêché un ecclésiastique dont la supériorité de mérites et de forces le rende (sic) plus propre à porter ce fardeau que moi.

Voulant cependant me conformer aux décrets éternels, dont je ne puis mieux connoître la volonté que par celle de l'auguste souverain, je me soumet, comme je me soumettrai toute ma vie, à ce que sa sagesse trouvera le plus convenable pour le bien de l'Eglise, le bonheur de ses états, et son impériale service.

Pénétré de la haute confiance que V. Exc. m'a inspirée, je la supplie de mettre sous les yeux de S. M. mes observations et mes inquiétudes, en l'assurant que telle que puisse être sa souveraine volonté, je l'exécuterai avec toute la soumission possible.

J'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect,

Monsieur le Comte, de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur

P. J. De Pauw, vicaire-général,
nommé évêque de Bois-le-Duc.

Bruges, 22 juin 1810.

4. De Pauw aan Bigot de Préameneu.

Bruges, le 16 juillet 1810.

Monsieur le Comte

J'ai pris la respectueuse confiance d'ouvrir mon coeur à V. Exc. par ma lettre du 22 juin dernier et de lui communiquer mes inquiétudes concernant les charges attachées à l'épiscopat auquel S. M. a daigné me nommer. J'ai eu en me [même] tems l'honneur de lui témoigner que je reconnetrai toujours la volonté de Dieu dans celle de mon auguste monarque, ne désirant rien tant que de la connoître, afin de m'y soumettre.

J'ose donc prendre mon recours vers V. Exc. comme l'organe de l'autorité souveraine, la suppliant très humblement de me faire savoir, si, malgré la médiocrité des mes mérites, c'est tou-

jours l'intention de S. M. que je me conforme à sa gracieuse nomination, afin que je puisse m'empresse à donner de suite les témoignages de ma plus parfaite soumission et de ma gratitude sans bornes.

Je suis avec le plus profond respect,

Monsieur le Comte, de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur

P. J. De Pauw, vicaire-général,
nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

5. Bigot de Prémeneu aan De Pauw.

minuut van een brief, opgesteld 19 juli 1810, verzonden op 21 juli.

J'ai reçu, Monsieur, votre lettre du 22 juin dernier renfermant des observations sur votre âge et vos forces relativement aux fonctions de l'épiscopat.²⁰⁾ S.M., en vous nommant à l'évêché de Bois-le-Duc, a reconnu que votre âge n'avoit fait que donner de la force et du poids à votre longue expérience en général et aux qualités qui vous distinguent. La modestie, qui vous a dicté vos observations, prouve de plus en plus combien vous êtes digne du choix que l'Empereur a fait de votre personne.

6. De Pauw aan Bigot de Prémeneu.

Bruges, le 27 juillet 1810.

Monsieur le Comte

Je dois avouer bien sincèrement que V. Exc. me fait trop d'honneur de porter un jugement si avantageux de ma personne et de mes qualités ; il ne se peut rien ajouter à la reconnoissance que j'en ai.

J'ai consulté, j'ai prié beaucoup le Seigneur afin qu'Il me fit connoître Sa volonté. J'ai considéré que l'épiscopat est un fardeau qui est redoutable aux anges mêmes ; d'un autre côté, que celui, qui selon les Saints Pères est vraiment humble, doit, en fuyant dans Son coeur, la dignité qu'on lui impose, néanmoins (sic) s'y soumettre par obéissance²¹⁾ et, quoiqu'on ne doit pas briguer les honneurs, on ne doit pas aussi refuser le travail.

D'après ces réflexions j'ai pris la résolution de laisser agir les bontés de S.M. à mon égard, et d'accepter l'évêché de Bois-le-Duc pour la plus grande gloire de Dieu, le bien de la religion et de l'Etat. J'ai la confiance que V. Exc. secondera mes bonnes

vues par sa haute et puissante protection près du monarque, en l'assurant de mes ferventes prières pour sa conservation et la prospérité de son glorieux règne. Ce seroit un curcroit de sa bonté, s'il daignoit m'accorder le traitement d'évêque-nommé, désir que j'ose exprimer ici parceque je connois les bonnes intentions de V. Exc. relativement à cet objet. Il ne me reste que de la supplier très humblement de daigner m'honorer de ses instructions, et de m'informer comment je dois me conduire envers S. M., et tout autre, dans le circonstances (sic) où je me trouve actuellement.

J'ai l'honneur d'être en très profond respect,

Monsieur le Comte, de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur

P. J. de Pauw, vicaire général,
nommé évêque de Bois-le-Duc.

7. De Pauw aan Bigot de Prémeneu.

Bruges, le 12 août 1810.

Monsieur le Comte,

Aiant entrepris de prononcer le discours le jour de la fête de Saint Napoléon, patron de S. M. notre auguste monarque, unie à celle de la Sainte Vierge Marie, tutélaire de S. M. l'Impératrice Marie Louise, 2°) je ne pourrai me rendre à Paris aussitôt que je le voudrois bien. D'ailleurs, on assure ici que l'Empereur doit arriver à Anvers immédiatement après la fête de l'Assomption, ce qui me fait craindre de ne pas trouver mon souverain et mon bienfaiteur. Oserais-je dans ces circonstances supplier V. Exc. de daigner me rassurer sur cet objet, afin que je puisse satisfaire à la gracieuse invitation dont elle m'honore. Le plus grand de mes désirs est celui d'être personnellement connu de V. Exc., et de réitérer de vive voix mes sentimens de gratitude et du profond respect, avec lesquels je suis,

Monsieur le Comte, de V. Exc. le très humble et très obéissant serviteur

P. J. De Pauw, vicaire-général,
nommé à l'évêché de Bois-le-Duc.

8. Bigot de Prémeneu aan De Pauw.

Paris, le 16 août 1810.

Monsieur l'Evêque,

Je m'empresse de répondre à votre lettre du 12 de ce mois. Je

vous réitère l'invitation de vous rendre à Paris et l'impression du plaisir que j'aurai à vous voir. Il n'est point encore à ma connaissance que l'Empereur doive faire un voyage à Anvers. Mais, en tout cas, ce seroit un motif de plus pour ne pas retarder votre départ. ²³⁾

Agrez, Monsieur l'Evêque, l'assurance de ma considération distinguée

Le Ministre des Cultes,
Bigot de Préameneu.

9. Rapport van de minister van erediensst aan Napoleon.
minuut van 1 augustus 1810.

Depuis que V. M. a nommé un évêque à Bois-le-Duc, j'ai pris des informations sur les moyens de loger convenablement ce prélat.

Le commissaire, nommé pour préparer l'organisation des cultes dans les départements des Bouches-du-Rhin et des Bouches-de-l'Escaut, ²⁴⁾ répond à ma demande de renseignemens qu'il existe dans la ville de Bois-le-Duc un palais épiscopal ²⁵⁾ qui touche à la grande église de cette ville qui par la création d'un évêché à Bois-le-Duc devient église cathédrale. ²⁶⁾

Il a été bâti, il y a très longtems, aux frais du gouvernement ²⁷⁾ pour être habité par les évêques ; et, quoique depuis la Réformation il ait été diversement employé, ²⁸⁾ il a toujours conservé la dénomination de palais épiscopal, et le voeu du public est qu'il soit rendu à sa véritable destination.

Ce bâtiment n'est affecté ni à la guerre, ni à la préfecture, ni à d'autres établissemens publics. On l'a employé pendant la révolution suivant les besoins du moment, et maintenant une partie se trouve occupée par des gardes-magazins et des employés du timbre.

Vû la création d'un évêché à Bois-le-Duc et la situation du bâtiment, dit l'ancien palais épiscopal, auprès de l'église qui se trouve érigée en cathédrale, j'ai l'honneur de proposer à V. M. le projet de décret ci-joint. ²⁹⁾

NOTEN

- 1) Van de recentere literatuur noem ik hier de volgende in dit tijdschrift verschenen artikelen: F. Franssen, *De troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersing van Napoleon I*, 1 (1917/8) vooral 180—181, en A. M. Frenken, *Van Alphen tijdens de Napoleontische troebelen*, 21 (1951/3) 18 vv. De bijdrage van A. C. de Schrevel over de levensloop van De Pauw in: *Biographie Nationale de Belgique* 16, Bruxelles 1901, 725—729 schijnt onopgemerkt te zijn gebleven. Slechts H. J. Allard weet in zijn: *Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd*, Den Bosch 1875, 183—184, enkele bijzonderheden over De Pauw mee te delen.
- 2) Cfr. Allard, o.c., bijlage XXXI onder no 9, p. 392.
- 3) De tekst van dit decreet heb ik niet kunnen vinden.
- 4) Cfr. P. Verhaegen, *La Belgique sous la domination française*, Bruxelles 1929, 460.
- 5) *Biogr. Nat. de Belg.* 16, 729. Pogingen door mij ondernomen om deze gegevens te verifiëren, hebben niet tot het gewenste resultaat geleid.
- 6) Het antwoord dat blijkens een kanselarijaantekening op de brief van 16 juli reeds op 21 juli werd gegeven, had hierop, naar alle waarschijnlijkheid, betrekking.
- 7) Napoleon bracht inderdaad enkele weken later een tweede bezoek aan België. Hij arriveerde op 30 september te Antwerpen en bleef er tot de volgende dag, cfr. Verhaegen, o.c., 465—466.
- 8) De Pauw moet korte tijd later naar Parijs zijn vertrokken. Dat dit onder dwang gebeurde, zoals De Schrevel in de reeds eerder genoemde bijdrage suggereert, is in het licht van de hier gevoerde correspondentie niet te aanvaarden. Over zijn verblijf te Parijs heb ik geen nadere bijzonderheden kunnen ontdekken. Zeker is dat hij er op 19 september 1810 gestorven is. Hij werd op Montmartre, naar het schijnt, begraven, cfr. *Biogr. Nat. de Belg.* 16, 729.
- 9) Beide maatregelen werden eerst onder de opvolger van De Pauw als candidaat voor de zetel van Den Bosch uitgevoerd, cfr. *Bossche Bijdr.* 1 (1917/8) 195—208.
- 10) 29 mei; cfr. aant. 3.
- 11) Voorgaande brief van 9 juni.
- 12) Cfr. aant. 4.
- 13) De Pauw was gedurende heel het episcopaat van Mgr. J. B. R. Caimo, bisschop van Brugge van 1754—1775 (*Biogr. Nat. de Belg.* 3, 243—245), diens secretaris, met uitzondering echter van een vijftal jaren, waarin hij als professor aan het seminarie van dit bisdom verbonden was, cfr. *Biogr. Nat. de Belg.* 16, 726.
- 14) Achtereenvolgens in 1775 en 1794. Nauwkeuriger gesproken was hij, tezamen met enkele andere geestelijken, vicarius capitularis, cfr. l.c.
- 15) Prefect van 1800—1804, cfr. *Biogr. Nat. de Belg.* 26, 780—781.
- 16) Bisschop van Gent van 1802—1807, cfr. *Biogr. Nat. de Belg.* 6, 878—880.
- 17) Bisschop van Gent van 1807—1821, cfr. *Biogr. Nat. de Belg.* 3, 83—88.
- 18) In 1776, cfr. P. F. Lefèvre, *Le recrutement de l'épiscopat dans les Pays-Bas pendant le régime autrichien*, in: *Bulletin de la Commission Royale d'Histoire* 103 (1938) 191.
- 19) In 1890. Hij was de laatste deken van het kapittel van Sint Donatianus, dat tegelijk met het bisdom Brugge in 1801 werd opgeheven. Voor een overzicht van de geschiedenis van dit bisdom, cfr. *Dict. Hist. Géogr. Ecclés.* 10, Paris 1938, 895—906; voor een lijst van de voornaamste figu-

- ren van het kapittel in de achttiende eeuw, cfr. Van de Putte, *Histoire du diocèse de Bruges*, Bruges 1849, 108—112.
- 20) Deze brief werd geschreven na ontvangst van de voorgaande brief van De Pauw, zoals blijkt uit enkele kanselarijaantekeningen op deze beide stukken.
- 21) Getortureerde zinsconstructie.
- 22) 15 augustus.
- 23) Cfr. aant. 7.
- 24) Overeenkomstig een decreet van 15 mei 1810 (tekst in: *Bossche Bijdr.* 1 (1917/8) 177—178) was een zekere Jantze tot commissaris benoemd om gegevens te verzamelen voor een kerkelijke reorganisatie van de twee genoemde departementen. Hij werkte met grote voortvarendheid, zoals o.m. blijkt uit het overvloedig materiaal dat hij het ministerie van eredienst toezond, cfr. *Archives Nationales* te Parijs, F 19, 700. In deze bundel komt o.m. een beschrijving voor van de geschiedenis van het bisdom Den Bosch en zijn kathedraal, samengesteld door deken Hoogaerts, evenals een schema voor de verdeling der kerken dat bij de uitwerking later tot leidraad heeft gediend.
- 25) De geschiedenis van dit gebouw is beschreven door A. F. O. van Sasse van Yssel, *Het gebouw der R.K. Lycea in de Hinthamerstraat te 's-Hertogenbosch*, 's-Hertogenbosch 1928. Het oude bisschoppelijk paleis werd in de loop van 1811 inderdaad aan de opvolger van De Pauw ter beschikking gesteld, o.c. 28.
- 26) Reeds tijdens zijn bezoek aan Den Bosch in mei 1810 had Napoleon toezeggingen gedaan over de teruggave van de Sint Jan, cfr. *Bossche Bijdr.* 1 (1917/8) 196—197.
- 27) Geheel juist is dit niet, omdat de tweede bisschop van Den Bosch, Laurentius Metsius, een tweetal bestaande huizen in 1574 aankocht om ze tot bisschoppelijk paleis te doen verbouwen, cfr. Van Sasse van Yssel, o.c. 5, 13—15.
- 28) Cfr. o.c. 24—29.
- 29) Dit ontwerp was niet in de registers opgenomen en ik heb het ook elders niet kunnen vinden.
-

MGR. DR. JULIAAN EGIDIUS BOGAERS

Brieven van Dr. Juliaan Bogaers

door

A. M. FRENKEN pr.

De briefschrijver, over wie in de volgende bladzijden gesproken wordt, Julianus Egidius Bogaers, was een der respectabelste priesters van het Bossche diocees der vorige eeuw.

Zijn ouders waren Henricus Peter Bogaers, geboren te St. Nikolaas in Oost-Vlaanderen 1772, linnenfabrikant te Helmond, armmeester aldaar (1805—'09), lid van de municipaliteit (1810), overleden 1857, en Maria Catharina Sanders, geboren te Helmond 1775, overleden aldaar 1858.

Zijn oudste broer Pieter Henricus stierf te Helmond in 1833 op 28-jarige leeftijd, nalatend een bundeltje eenvoudige, ongekunstelde gedichten, die getuigen van zijn vroom gemoed en edel karakter. ¹⁾ Zijn jongste broer Henricus Cornelis (doorgaans Hein genoemd), evenals zijn vader linnenfabrikant te Helmond en lange jaren kerkmeester, was gehuwd met Joanna Catharina Maas uit Leende en stierf op huize West-Ende te Helmond 30 dec. 1907. Zijn drie zusters kozen een voor een de religieuze staat. Anna Maria (Zr. Humiliana) trad in bij de Franciscanessen te Oisterwijk, Joanna Catharina (Zr. Benedicta) bij de congregatie der Liefdezusters van Tilburg, gesticht door Mgr. Zwijsen, en Maria Catharina (Zr. Alphonse) bij de Franciscanessen te Oirschot. ²⁾

Na deze vluchtige kennismaking met zijn naaste familieleden, die hij in zijn brieven dikwijls vermeldt, thans iets over de jeugd en studiejaren van Julianus Egidius. Hij werd geboren te Hel-

mond 28 april 1807. Daar ontving hij het lager onderwijs, bezocht een tijd lang de daar bestaande latijnse school en zette zijn studie voort aan een college te Kempen in de Rijnprovincie, waar hij in sept. 1826 de rhetorica beëindigde. ³⁾

Zoals bekend, mochten de Nederlandse seminaries sinds 1825 geen studenten aannemen, die de voorbereidende studie aan het Collegium Philosophicum te Leuven niet hadden volbracht. Wie de humaniora hadden afgemaakt, zagen zich daardoor genoodzaakt, wilden zij priester worden, hun studie voort te zetten privé bij een of ander priester, of wel in het buitenland. Bogaers verlangde vurig om dit in Rome te gaan doen, doch zijn ouders talmden om hem daartoe verlof te geven, ofschoon — gelijk hij in zijn Roomse reisbeschrijving aantekent — het hem „geenszins te doen was om meerder vrijheid, of om (zich) aan het ouderlijk gezag te onttrekken”, zodat hij niet op zich toepasselijk achtte de woorden van Virgilius .

Et quae tanta fuit Romam tibi causa videndi ?

Libertas. (Buc. Ecl. I)

Zo kwam het, dat hij pas een jaar later naar Rome kon vertrekken. Hij maakte de reis voor het grootst gedeelte te voet, samen met de student H. Nijssen, een Limburger, dië in dezelfde conditie verkeerde als hij, en heeft een uitvoerige en interessante van-dag-tot-dag-beschrijving van zijn Romereis in handschrift nagelaten. ⁴⁾

Op 16 oct. 1827 vertrok hij uit Helmond om in Rome zijn studie voort te zetten. Na ruim een maand bereikte hij met zijn reisgezel Italië. In zijn reisbeschrijving geeft hij zijn eerste indrukken van zijn aankomst aldaar. In de vroege morgen van 18 nov. passeert hij met zijn kameraad de douane aan de Zwitsers-Italiaanse grens bij het gehucht Ponte-Chiasso en lucht zijn verontwaardiging over de douaniers, die niet alleen „de bagaadje der reizigers ten ondersten-boven werken”, maar zich zelfs verstouten „den passagier tot in de zakken te voelen en de portefeuille open te maken”; „mensen *ex genere nebulonum*” (van het geslacht der bandieten) noemt hij hen. Dan de Italiaanse bodem betreffend en in de verte „onder den schoonen Italiaanschen hemel”

voor zich ziende liggen de stad Como met het Como-meer, „omgeven met aangename heuvels, met geheele bosschen van pijnbomen, cypressen, lauriers” enz., begroet hij Italië met de woorden van Virgilius :

Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virum, tibi res antiquae laudis et artis.

(Georg. lib. II)

14 dec. in de dorre vlakte der Campagna di Roma bij het gehucht Bacano op een landhoogte gekomen, doet zich aan hen op „het schoonste en merkwaardigste gezigt, wat wij op reis nog ontmoet hebben”. Dan toch ontdekken zij „niet zonder blijdschap en verrukking” op 5 uur afstand „de oude en heilige Stad, de Hoofdstad der Wereld :

Montibus ex septem totum circumspicit orbem”

(Ovid. Trist.)

Na een reis van twee volle maanden kwam hij met zijn makker 15 dec. 1827 te Rome aan. Hij studeerde er aan het Collegium Romanum, tegelijk met de twee Amsterdammers (geboren in hetzelfde jaar als hij), Bernard Hafkenscheid (de latere bekende Redemptorist pater Bernard) en Jan Theod. Beelen (later professor der H. Schrift aan de universiteit te Leuven), die beiden zijn vrienden werden.

Op 6 sept. 1830 behaalde hij het licentiaat in de filosofie, ⁵⁾ in 1831 het baccalaureaat in de theologie. De rector van het collegium gaf hem op 5 mei van dat jaar het getuigenschrift : „*Modestia bona valde, diligentia optima, profectu juxta diligentiam*”. Datzelfde jaar werd hij in de St. Jan van Lateranen door kardinaal Zurla, vicaris-generaal van de Paus, priester gewijd. ⁶⁾

Vanzelfsprekend schreef hij tijdens zijn romeinse studiejaren in 1827—1832 dikwijls aan zijn ouders te Helmond, zoals over zijn gezondheid, studie enz. Soms ook zond hij hun uitvoerige en interessante beschrijvingen van zijn uitstapjes onder de vacantie, van monumenten en bezienswaardigheden in Rome en omgeving, van kerkelijke en politieke gebeurtenissen in de Pauselijke Staat en zo meer. Een grote verzameling van deze brieven berust thans nog bij zijn familielid prof. dr. J. E. Bogaers. De meeste brieven

uit latere jaren in diezelfde verzameling zijn door zijn vrienden en bekenden aan hem gericht, waaronder vele in het italiaans, afkomstig van zijn vroegere studiegenoten aan het Collegium Romanum en van zijn oud-professoren of met hem bevriende Romeinse geleerden en hoogwaardigheidsbekleders, zoals Perrone, Vecchiotti e.a. 7) De collectie brieven, hier globaal en terloops vermeld, leent zich uiteraard niet tot speciale behandeling in dit tijdschrift, dat zich ten doel stelt bouwstoffen bij te dragen voor de geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch. Voor een zetal brieven — drie van Mgr. Zwijsen en drie van Bogaers zelf — moeten wij echter een uitzondering maken. Deze zullen straks nog besproken worden. 8)

Op 29 maart 1832 schreef Bogaers van uit Rome aan zijn ouders, dat hij wegens de aanhoudende koorts, waaraan hij leed, op raad van zijn doctoren de Eeuwige Stad zou moeten verlaten tot zijn allergrootste spijt, want graag had hij zijn theologische studie nog minstens een jaar blijven voortzetten. 9)

Met Bernard Hafkenscheid, die zijn studie aan het Collegium Romanum had voltooid, aanvaardde hij 7 mei 1832 de terugreis naar het vaderland en 3 juli arriveerde hij in Helmond. 10) Na afloop der grote vacantie kwam hij 26 sept. d.a.v. op het Bossche seminarie te Herlaar onder St. Michielsgestel, waar hij zijn theologische studie nog een jaar lang voortzette en vol-eindigde.

*

*   *

Bovenstaande beknopte jeugd-biografie van Bogaers meenden wij te moeten laten voorafgaan ter inleiding van ons eigenlijk onderwerp: de brieven, die hij schreef in zijn latere jaren, toen hij als kapelaan en professor in Limburg en als pastoor-deken in het land van Kuik werkzaam was. Zij zullen den briefschrijver doen kennen als een welgemoede, gulhartige Brabander en als een priester, die de hem opgelegde taak met hart en ziel vervulde en daarbuiten nog als iemand, die het openbare leven van zijn tijd ten volle medeleefde en zich voor de katholieke zaak in het algemeen zeer interesseerde. Hij geeft zich in zijn brieven

echt zoals hij was en veel, wat relevant is voor zijn tijd en omgeving, heeft hij, zonder het te bedoelen, er voor ons in vastgelegd. ¹¹⁾

Toch zijn er ook onder deze brieven vele, die ons vandaag niet meer kunnen interesseren. Dit geldt vooral voor die, welke hij schreef aan Mgr. Zwijsen, nadat hij in 1852 pastoor-deken was geworden. Deze schreef hij immers meestal ambtshalve over zaken van parochiale kerkadministratie of over aangelegenheden van zijn dekenaal bestuur, zoals gegeven publieke ergernissen in zijn dekenaat, huwelijkskwesties, bij hem ingekomen klachten van parochianen of clerus, promoties van pastoors en kapelaans enz.

Men zal dus begrijpen, dat wij de meeste brieven als ongeschikt ter publicatie stilzwijgend voorbij gaan. En onder die, welke naar onze mening ter behandeling in aanmerking komen, zijn er slechts enkele belangrijk genoeg om ze in extenso mede te delen. Van de overige zullen wij alleen die fragmenten weergeven, welke ons onder historisch opzicht van enig belang voorkomen, of kenschetsend zijn voor het karakter van de briefschrijver, ook waar het soms gaat over kleinigheden, onbeduidend op zich zelf, maar toch typerend voor zijn persoon. De geëxcerpeerde passages zullen wij deels woordelijk, deels min of meer beknopt samenvattend weergeven. Dikwijls ook zal het nodig zijn de brieven, soms zelfs vrij breedvoerig, toe te lichten. ¹²⁾

I

Kapelaan te Maastricht ¹³⁾

Nadat Bogaers zijn studie in Herlaar had voltooid, benoemde de administrator apostolicus van het Bossche vicariaat Henricus Den Dubbelden hem op 26 oct. 1833 tot assistent te Berlicum en op 28 april 1834 tot kapelaan der parochie van St. Servaas te Maastricht. Tegelijk en in diezelfde parochie van Maastricht benoemde hij alsdan tot kapelaan een ander priester van het Bossche vicariaat en oud-student van Herlaar, die 17 maart 1832 te Munster de priesterwijding ontvangen had, nl. Henricus Zwij-

sen, geboren en wonende in hetzelfde Berlicum, waar Bogaers assistent was. Hij was een broer van Joannes Zwijsen, toen pastoor te Tilburg, later aartsbisschop van Utrecht. ¹⁴⁾

De benoeming van Bogaers en Zwijsen tot kapelaan in de stad van St. Servaas, die tot het bisdom Luik behoorde, zal aan sommige lezers misschien abnormaal en zonderling toeschijnen. Toch was ze dat niet; zij werd veroorzaakt door de politieke toestand der stad sinds de in 1830 uitgebroken onlusten tussen België en Nederland. De burgerlijke en militaire autoriteiten wilden niet dulden, dat de Luikse bisschop Mgr. Corn. van Bommel (bisschop in het opstandige België!) zijn jurisdictie in Maastricht (en in Luiksgestel, dat ook tot het bisdom Luik behoorde) bleef uitoefenen en verboden hem alle toegang tot de stad. ¹⁵⁾ Vandaar dat de Nederlandse regering door haar gezant te Rome bewerkte, dat Paus Gregorius XVI aan Mgr. van Bommel verzocht om tijdelijk iemand in zijn plaats het geestelijk bestuur over Maastricht (alsmede over Luiksgestel) op te dragen. Dientengevolge was H. Den Dubbelden, de Bossche administrator apostolicus, op 16 dec. 1833 door Mgr. van Bommel tot zijn commissaris en vicaris generaal aangesteld. ¹⁶⁾ Deze vervulde zijn commissariaat met bewonderenswaardige ijver ¹⁷⁾ en de leke-apostel P. M. van der Vrecken, doctor in de rechten, graaf van het Pauselijk Paleis (Comes Pal. Pont.) en prothonotarius apostolicus, de vertrouwensman van v. Bommel en Den Dubbelden, maakte zich zeer verdienstelijk als hun tussenpersoon bij de uitoefening der jurisdictie, ¹⁸⁾ maar de toestand was en bleef toch feitelijk een noodtoestand. Zo geschiedde het dus, dat Den Dubbelden in 1834 twee jonge priesters van zijn vicariaat tot kapelaan der parochie van St. Servaas te Maastricht aanstelde.

Uit de jaren, dat Bogaers er kapelaan was, 1834—1841, zijn ons niet meer dan 15 oorspronkelijke brieven van hem bekend. Zij zijn gericht deels aan Den Dubbelden, deels aan diens secretaris Wilmer, wien Bogaers nog op Herlaar in 1833 tot professor had gehad. ¹⁹⁾ Aan de Maastrichtse brieven dient een korte verkenning van zijn nieuwe werkkring in de Servaasparochie vooraf te gaan.

Den Dubbelden had 16 febr. 1834 (enkele weken vóór de benoeming van Bogaers en Zwijsen) de Herlaarse professoren Jac. Cuyten en Wilmer opgedragen de kerkelijke situatie van Maastricht te gaan inspecteren. Zij deden dit 18—20 febr. d.a.v. en brachten 3 maart verslag aan hun opdrachtgever uit. Blijkbaar in overleg met hen zond de heer v. der Vrecken hem bovendien drie dagen later een lang epistel om ZHW. nog beter met de stand van zaken op de hoogte te brengen. ²⁰⁾

Vooraf ten gevolge van de toen reeds 4-jarige zware militaire bezetting liet de toestand in de vier parochies, die er waren, veel te wensen over, niet het minst onder godsdienstig-zedelijk opzicht. Een krachtig geestelijk gezag was nodig. Doch aan het hoofd der stedelijke geestelijkheid stond de meer dan 80-jarige afgeleefde *Henr. Laur. Partouns*, volgens v. d. Vrecken een allervoortreffelijkste man in de bloei zijner jaren, maar wiens bloeitijd voor goed voorbij was. Geboren te Maastricht 29 mei 1751, was hij in zijn jeugd Jezuiet geweest. Na opheffing der Orde was hij jaren lang directeur en professor der poësis en rhetorica van het athenaeum te Maastricht. In 1804 werd hij pastoor van de St. Nicolaasparochie aldaar en in 1815 van de parochie van St. Servaas. Sinds 1807 was hij tevens bisschoppelijk commissaris, wiens waardigheid en taak gelijk waren aan die van deken. ²¹⁾ Sinds lang heeft onze stad geen voerman („jam diu deest auriga”), schreef v. d. Vrecken 1 maart 1835 aan Den Dubbelden, en hij zag daarin de oorzaak van al de onheilen („origo omnium malorum”). „Le venerable octogénaire” — aldus *Mgr. van Bommel* 1 nov. 1835 — „qui pendant tant d’années a porté avec gloire le poids de l’administration, n’a plus assez de présence d’esprit, ni assez d’énergie pour faire face aujourd’hui aux difficultés, qui se présentent”.

Zo zagen Bogaers en Zwijsen zich dan in 1834 aangesteld tot kapelaan onder de versleten pastoor-commissaris *Partouns* in de parochie van St. Servaas, de voornaamste en hoofdparochie der stad. Ongetwijfeld een zeer eervolle promotie. Hun mede-kapelaans waren *J. Ph. Straatmans*, *P. D. Nijst*, *M. N. Hankar* en *J. A. Simons*, vier Maastrichtenaren, die bij hun familie te Maastricht

inwoonden. Pastoor Partouns woonde met zijn zuster in zijn eigen huis. Bogaers en Zwijsen gingen in de kost bij een burger.

Volgens een opgave uit 1840 telde de parochie van St. Servaas, de grootste van de vier, 6935 zielen en 5385 communicanten. ²²⁾ Al waren de kapelaans met hun zessen, toch zou er, mede met het oog op de diverse gestichten die zij moesten bedienen, voor ieder van hen werk genoeg zijn.

De heer v. d. Vrecken gaf aan Den Dubbelden, die hem reeds op 18 april de aanstaande benoeming van de twee Brabanders had laten weten en bijzonder Bogaers zeer geprezen had, al spoedig na hun aankomst aan ZHW. te kennen, dat beiden een goeden indruk maakten bij de parochianen. Hij toonde zich bijzonder ingenomen met Bogaers „wegens onze wederzijdsche hoedanigheid van *Romani*”, ²³⁾ maar ook Zwijsen beviel reeds aan iedereen „door zijn vriendelijk en open aanzien”. Ook in zijn volgende brieven aan ZHW. spreekt hij met lof over beiden, zoals 25 sept. . „Met voortduring voldoen de HH. Zwijsen en Bogaers ten vollen ; St. Mathiasparochie zou zich gelukkig achten twee dergelijken te bekommen” ; en 1 maart 1835 : „Mgr. [v. Bommel] toont mij zijne voldoening van Maastricht met zulke waardige priesters door UHW. te zien vervullen, die zeer nuttige veranderingen voor het geestelijke zullen te wege brengen... St. Mathias is nu wel voorzien en de heer pastor [M. Lysens] be-toont aan UHW. zijne dankzeggingen voor deze zendingen. ²⁴⁾ Ik heb met veel genoegen kennis met de 5 heeren gemaakt en heb hun mijn buiten ²⁵⁾ in beter seizoen tot verzet en rust aangeboden. De heer van Gulick toont zich ook een waarde en tref-felijke kapellaan te zijn, die zich bij alle weldenkende en knappe personen kan aanbieden”. Op 2 mei d.a.v. bericht hij nog aan Den Dubbelden : „De heer Bogaers heeft in St. Servaas gedurende de Vasten de meditatiën met algemeene toejuiging gepredigt en een allertalrijkste auditorium tot zich getrokken”.

De eerste brief, die ons van Bogaers als kapellaan bekend is, richtte hij op 11 juli 1834 aan Den Dubbelden, die toen nog in de pastorie te Gemert woonde. ²⁶⁾

Blijkbaar had hij hem reeds kort na zijn aankomst te Maas-

tricht geschreven over moeilijkheden, die hij en Zwijsen onder-
vonden aangaande hun toelagen der kerkfabriek (uit de kerk-
kas). Hij schijnt zich gehouden te hebben aan de regel der ouden
„Primum vivere, deinde philosophari”. Enkele fragmenten van
de brief :

Maastricht 11 juli 1834 : ...Eindelijk kan hij melden, dat
aan elk van hen, naar het zich laat aanzien, een jaarlijkse toelage
van f 150 zal toegekend worden. Dan tussen de regels te verstaan
gevend, dat de kerk- en parochiedienst in Maastricht nog al wat
te wensen overlaat, vervolgt hij :

... De zaken aangaande de regeling in de kerk zullen moeilijk
te veranderen zijn zolang onze oude Eerw. Heer [pastoor Par-
touns] blijft fungeren... Eventwel blijft alles heensloffen, van
visitatie hoort men nooit spreken, ²⁷⁾ hetgeen zeer noodzakelijk
was. Daar nu de Eerw. Pastoor in de materiele zaken der kerk
nalatig schijnt, hetgeen men mogelijk aan zijnen hoogen ouder-
dom moet toeschrijven, volgt de een den anderen na, want „Regis
ad exemplar totus componitur orbis”. Gelukkig was het, indien
wij de eer en het genoegen hadden UHW. eens in persoon bin-
nen onze muren te zien. Dit is ook het verlangen veler treflijke
ingezetenen... Overigens zijn wij goed tevreden en doen onze
werkzaamheden met ijver en voldoening... ²⁸⁾

Bogaers en Zwijsen konden het met hun Limburgse collega's
in St. Servaas best vinden. Alleen de manier van optreden van
kapelaan Nijst, die als „geestelijke koster” de zorg had voor de
regeling der kerkdiensten ²⁹⁾ en bovendien in de vergaderingen
van het kerkbestuur de plaats van pastoor Partouns verving, ³⁰⁾
hinderde hen. Bogaers prijst hem herhaaldelijk om zijn ijver,
maar vond hem daarin dikwijls te doordrijvend en bazig. Zoals
J. Minkeliers, pastoor-deken te Driel, geboren Maastrichtenaar,
die hem goed kende, het uitdrukte, scheen Nijst den ouden
pastoor Partouns „naar zijn capriciën te draayen”. Ook de heer
v. der Vrecken, die als de vertrouwensman van Mgr. van Bom-
mel en Den Dubbelden voortdurend door geestelijken en leken
werd op de hoogte gehouden van al wat er in de parochies der
stad omging, noemde hem overdreven in ijver ; „peccat per ex-

cessum" schreef hij aan Den Dubbelden. Zou de pastoor zelf rechtstreeks bevelen, verzekerde hij, dan zouden allen hem gehoorzamen, maar „door de handen van den heer Nijst passerende, verliezen zijn bevelen hun meeste kracht”.

In oktober 1834 kwamen Bogaers en Zwijsen met Nijst in conflict naar aanleiding van het ontslag van de organist door het kerkbestuur, dat buiten weten van de pastoor door Nijst bewerkt was, alsook naar aanleiding van een paar kerkdiensten, welke hij hun had opgedragen. Omdat zij zijn bevelen niet opvolgden, hing hij in de sacristie een lijst met daarop eigenmachtig door hem geschreven verordeningen betreffende de wekelijkse kerkdiensten. Bogaers kon dit niet dulden en hing de lijst ondersteboven. Toen liet Nijst „een kastje met glazen deuren” maken, waarin hij de lijst ophing. Het kastje is fijn in orde, zei Bogaers spottend tot hem, „niets ontbreekt er aan dan uw portret”. Hierop diende Nijst over het gebeurde bij Den Dubbelden een aanklacht tegen Bogaers en Zwijsen in. In hun verweerschrift gaven zij toe de lijst wel eens niet geëerbiedigd te hebben, doch dan behelsde zij „geen orders van den W.E.W. heer pastoor, maar slechts willekeurige verordeningen van den heer Nijst.” En hun medekapelaans Straetman, Hanckar en Simons gaven 8 jan. 1835 de schriftelijke en door hen ondertekende verklaring: „dat de Eerw. heeren Bogaers en Zwijsen hunne functiën altijd met ijver en de beste orde verricht hebben; dat zij ook alles hebben aangewend om de eendragt en liefde onder ons te bewaren, maar integendeel dat het de Eerw. heer Nijst is, die door zijne verkeerde en indiscrete middelen de liefde breekt en wanorders en tweedragt in kerk en sacristie daarsteld en dat bygevolg de beschuldigingen, tegen de voornoemde heeren gedaan, ongegrond en valsch zijn”.³¹⁾ De zaak is te onbelangrijk om er verder op in te gaan. Alleen zij vermeld, hoe zij op 25 jan. volgens onderstaand schrijven van Bogaers tot een goed einde kwam.

Maastricht 26 jan. 1835 aan Wilmer : ... Na lang genoeg herwaarts en derwaarts gehaspeld te hebben in iets, alwaar wij alle „judices in propria causa” waren, heb ik eindelijk den Wel-Ed. Heer v. d. Vrecken als middelaar ingeroepen om de zaak in

der minne te schikken. Zoowel de heer Zwijsen als ik hadden hiertoe reeds den eersten stap gedaan, doch het mislukte, de heer Nijst bleef volharden. Nu echter is het uit. De heer Nijst heeft in tegenwoordigheid der Weled. Heeren Koolen ³²⁾ en v. d. Vrecken en ook van mij beloofd de z.g. Protokolkast met de daarin zijnde voor ons aanstootelijke papieren van kant te maken en alle ingevoerde nieuwigheden af te schaffen. Het eerste heeft ZEW. dan ook reeds gedaan. Ook van onzen kant heb ik in tegenwoordigheid der drie voornoemde heeren beloofd, dat wij alle van ouds bestaande gebruiken en functien wilden nakomen en in liefde en eendragt zouden werken, zoodat — nisi aliud obstet — de geheele tragoedie geëindigd is. De WelEd. Heer v. d. Vrecken heeft op zich genomen hiervan aan Zijn HW. Heer [Den Dubbelden] kennis te zullen geven. Ik ben verzekerd, dat het HW. Heer niet onaangenaam zal zijn en voor ons is het zalig.

Verder schrijft hij over kapelaan Simons, die op zijn verzoek, toen enkele dagen geleden, als kapelaan zijn dimissie had gekregen, en spreekt de hoop uit, dat diens plaats niet ongevuld zal blijven, want zolang Partouns pastoor blijft, zal er voor vijf kapelaans te veel werk zijn, ten minste „wanneer men het goed doen wil”. ³³⁾

De nu volgende brief richtte hij aan Den Dubbelden :

Maastricht 8 april 1835. Heb de eer UHW. bij dezen kenbaar te maken, dat onze zaak ³⁴⁾ eindelijk is afgemaakt... zoodat wij van 1 januari passato aan gerekend jaarlijks f 224 zullen genieten, dus f 74 meer. De eenige grond, waarop de stedelijke regering onze verhooging geweigerd heeft, is omdat wij emolumenten uit de huizen genietende, ³⁵⁾ het maximum niet konden eischen. Doch dit is futile. De andere Heeren [kapelaans] hebben dit ook. Daarenboven zijn dit „labores separati et extraordinarii”. Nu echter staan wij met de overigen gelijk, het moge dan uit den pot komen of uit den ketel...

De nieuwe kapelaan, wiens benoeming eerlang verwacht wordt, zal als de jongste van de zes f 200 in plaats van f 224 uit de kerkekas ontvangen.

Ik hoop dat deze nieuwe coöperarius ons met Paaschen nog mag helpen, want het is overdruk. En wij twijfelen niet, of UHW. zal ons eenen vreedzamen en ijverigen medebroeder zenden, ook wat mensch in zijnen omgang, want daar bestaat

men hier zeer op, vooral in onze parochie, alwaar de voornaamste stand woont, ook mag de stem wel in het oog gehouden worden.

Overigens gaat alles goed; de Maastrichtenaren zijn ons niet ongenegen, mijne meditatiën zijn goed gefrequeenteerd geworden, ook zelfs door vele Protestanten. Voor eenige dagen werd mij eenen vonkelnieuwen en kostbaren missal vereerd, de beste editie, in turksch marokijn, en rondom alsook met 2 platen in het midden met zilver beslagen, waarin mijn naam gegraveerd was. Ik haal dit niet aan om mij te flatteren, maar omdat ik weet zulks aan UHW. troostelijk zal zijn.

Ook van den kant der autoriteiten staan wij goed, dit heb ik nog onlangs ondervonden. Het was mijne maand in de huizen en daar men in het militaire hospitaal, gedeeltelijk door Protestanten gedirigeerd, wel een handje aan had om ons eerst te roepen, wanneer de zieke reeds lag te zieltoogen, zoodat ik reeds aan 2 achter elkander nauwlijks tijd had om absolutie en H. Olyfsel per breviorum te geven, ging ik hierover myn beklag maken bij den intendant en dit heeft een goed effect gehad. Thans roept men ons altijd intijds en op de eerste aanvraag van den zieken. ³⁶⁾

De kapelaan, die Simons zou opvolgen, was J. van Kessel, afkomstig van Drunen (later pastoor te Besoyen), evenals Bogaers en Zwijsen oud-student van Herlaar. Hij werd door Den Dubbelden 13 april 1835 benoemd en kwam (gelijk Bogaers had gewenst) in Maastricht aan 24 april, vijf dagen vóór Pasen. Op 1 juli d.a.v. zou St. Servaas nog een vierde Brabander tot kapelaan ontvangen in de persoon van Ph. Deppen, aangesteld in plaats van kapelaan Hanckar, die op 24 juni op zijn verzoek ontslagen was. ³⁷⁾

Deppen (later secretaris van Mgr. Zwijsen, daarna bisschop van Samos i.p.i. en coadjutor van Mgr. Zwijsen) had in 1833, evenals Bogaers, op Herlaar zijn studie voltooid. Bogaers moet zijn nieuwe collega dus reeds vóór diens benoeming goed gekend hebben. In Maastricht intieme vrienden geworden, zouden zij dat hun gehele verder leven blijven. Niet lang na Deppens aanstelling in de St. Servaas deed zich een droevig voorval voor, waarbij beiden elkaar kloek en eendrachtig zouden ter zijde staan.

Een zekere abbé M. Lux, geboren te Maastricht, was na in de St. Mathiaskerk van Maastricht van 1820—1826 pastoor geweest

te zijn, in bediening gegaan te Brussel, waar hij later door de aartsbisschop van Mechelen, Engelbert Sterckx, werd gesuspendeerd, omdat hij iemand, die in een duel was gedood, tegen het bekend verbod der Kerk kerkelijk begraven had. Hij bleef halsstarrig weigeren zich aan de Kerk te onderwerpen en kwam 26 aug. 1835 in Brussel te sterven, waar een plechtige kerkelijke begrafenis voor hem plaats had, maar geen uitvaart, omdat die niet door de familie gevraagd werd. ³⁸⁾ Enige weken later zou dit geval nog een onverwachte en treurige nasleep krijgen in Maas-tricht. ³⁹⁾

In de late avond van 12 oktober wordt de kapelaans van St. Servaas aangezegd, dat volgende dag een plechtige lijkdienst voor Lux zal gecelebreerd worden. De kapelaans verbaasd gaan naar pastoor Partouns. Deze antwoordt: Hij is niet genoeg van de zaak onderricht, de geestelijke koster Nijst heeft alles beslist. De kapelaans naar Nijst met de vraag: Of de abbé vóór zijn sterven zich met de Kerk heeft verzoend. Antwoord: Twee familieleden van den overledene hebben hem gezegd, van de kapelaan van St. Gudule te Brussel vernomen te hebben, dat Lux in articulo mortis geabsolveerd was en het H. Oliesel had ontvangen. De kapelaans, niet tevreden met dit antwoord, vorderen een schriftelijk bewijs van de pastoor te Brussel. Dat bewijs zal hij hun later wel bezorgen en hij gebiedt hun te assisteren bij de lijkdienst. Bogaers en Deppen verklaarden daarop ronduit, dat de door hem aangehaalde reden hun van al te twijfelachtige aard voorkwam en dat hun geweten hun niet toeliet zich aan het gevaar bloot te stellen een zwaar verplichtende kerkelijke wet te overtreden. Niettegenstaande de gemaakte voorbereidselen kon de uitvaart dus niet doorgaan. Nijst stelde echter alles in het werk om ze dan maar enige dagen later te doen geschieden, ⁴⁰⁾ en zo zou nog veel geschrijf ontstaan, vooral tussen Bogaers, Deppen en Den Dubbelden en tussen Nijst en Mgr. v. Bommel. ⁴¹⁾ Deze laatste besprak de kwestie met de aartsbisschop van Mechelen, die hem zeide, „qu'il ne devait pas se faire pour lui [abbé Lux] de services, au moins solennels". Zoals hij 20 oct. schreef aan v. d. Vrecken, was Mgr. v. Bommel van oordeel, „que les vicaires

de Maastricht ont bien fait, à l'exception de Mr. Nijst, et qu'il faut s'en tenir là". Van Deppen zijn over het geval vier lange brieven aan Den Dubbelden, d.d. 13, 14, 19 en 24 oct.; van Bogaers één aan de secretaris van Den Dubbelden d.d. 26 oct., toen hem de brief van Mgr. v. Bommel aan v. d. Vrecken bekend was. Uit zijn brief een paar citaten :

Maastricht 26 oct. 1835. Bogaers aan Wilmer : 42)

... Dat de brief van Mgr. [v. Bommel], waarvan het copie zeker reeds in UEW. handen is, ons volkomene overwinning doet behalen, behoef ik niet te zeggen. De woorden van den Aartsbisschop „qu'il ne devait pas..." zijn decisiva en al te duidelijk en men ziet uit den geheelen samenhang, dat men er te Brussel ook neven gedaan heeft... Wij zijn verheugd, dat deze historie zoo is uitgevallen... Wat ten slotte ons verlangen nog is, dat Hoogw. Heer [Den Dubbelden] aan den Eerw. Heer pastoor inhibeert om iets aangaande deze zaak in de kerk te publiceren, noch ten voordeele van de eene partij, noch van de andere. Wij willen van onzen kant de zaak gaarne bedelven, ofschoon er eenige onwetende en onverstandige geestelijken veel ten onzen nadeele gesproken hebben...

Vermeldenswaard zijn nog twee brieven van Den Dubbelden, de een van 22 oct. aan Partouns, hem volstrekt verbiedend in zijn kerk voor Lux een uitvaart te doen houden, zonder overtuigend bewijs, dat deze zich met de Kerk heeft verzoend of enig teken van berouw heeft gegeven; de andere van 31 oct. aan Nijst, waarin hij hem berispt wegens zijn „indiscrete ijver, om niet te zeggen onbedrevenheid in de regels der kerkelijke tucht", waardoor hij ook nu wederom „de voorname oorzaak der gerezene onlusten" geworden is. 43) En nog een brief van Mgr. van Bommel aan Nijst op 1 nov., waarin hij hem kapittelt : „Vous même, Monsieur le vicaire, soyez plus prudent que vous ne l'êtes. Vous avez du zèle, de la bonne volonté, et vous en avez beaucoup, mais cela ne suffit pas au lieu où vous êtes, il y faut encore beaucoup de prudence et d'esprit de conseil. Je les demande pour vous à celui de qui vient tout don parfait, et je le prie de vous combler, vous et le vénérable Mr. Partouns et tous vos collègues dans le saint ministère, de toutes les graces et de toutes les bénédictions,

qu'il a accordées à ses saints et par lesquelles nous espérons pouvoir devenir saints nous mêmes". 44)

Op aansporing en dringend verzoek van Den Dubbelden legde de bijna 85 jaar oude Partouns eindelijk op 1 jan. 1836 zijn pastoraat en commissariaat neder. Zeker niet te vroeg; tweede kerstdag had hij nog aan de administrator apostolicus op de Ruwenberg geschreven: „Pedes vacillant, manus trepidant, oculi vix valent ad lectionem et scripturam". 45)

Paulus Antonius van Baer, geboren te Eindhoven, oud-professor van Herlaar, pastoor te Waalwijk, werd op 47-jarige leeftijd 22 jan. 1836 door Den Dubbelden aangesteld om Partouns als pastoor en commissaris op te volgen. Weldra volgden een paar kapelaansmutaties in St. Servaas. Begin-maart 1836 ging kapelaan Zwijsen heen wegens ziekte; hij keerde terug naar zijn ouders te Berlicum (Middelrode); 46) zijn plaats werd niet ingevuld. J. Ph. Straatmans, de oudste kapelaan, stierf 31 maart d.a.v.; in zijn plaats werd op 20 mei aangesteld de Brabantse H. F. Aarts, afkomstig van Bergeik, 47) zodat er van toen af vijf in plaats van zes kapelaans waren. Nu pastoor Partouns vervangen was door Van Baer, een man in de kracht des levens met talenten en werklust, kon men met één kapelaan minder het werk wel af.

Men begrijpt, dat kapelaan Bogaers met de benoeming van de Brabantse pastoor Van Baer was ingenomen. Toen hij hem evenwel een jaar gediend had, kon hij niet nalaten zijn oud-professor Wilmer, met wie hij steeds zeer confidentieel correspondeerde, terloops toe te vertrouwen, dat de nieuwe pastoor ondanks zijn capaciteiten hem toch eigenlijk een beetje teleurstelde.

Maastricht 12 jan. 1837. Bogaers aan Wilmer : 48)

... Niet dat wij ons te beklagen hebben, volstrekt niet. Het smart ons maar dat ZEW. niet meer bemind is, te meer daar het een pastoor hier met weinige moeite hebben kan, om van zijne parochianen op handen gedragen te worden. De groote oorzaak, zoo wij merken kunnen, van deze ontevredenheid is, dat ZEW. wat stuurs is... Het enige wat ik zou wenschen, is dat ZEW. wat vertrouwelijker en broederlijker met ons mogt omgaan. 49) Nog nooit heeft er iemand van ons zijne knieën onder de tafel gehad,

of niemand van de geheele stad. Van het oprichten der statiën [van de kruisweg] en van het daarstellen van een liefdadig gesticht hebben wij niets geweten dan wanneer wij het lang naderhand hier of daar in de parochie vernamen.⁵⁰⁾ Geheel anders doen wij van onzen kant. Om UEW. hiervan maar een staaltje aan te halen: Ik had van iemand duizend (f 1000) Ned. ter mijner dispositie gekregen, om hiervoor in de kerk iets volgens mijn goedvinden aan te schaffen of te versieren, doch ik heb om ZEW. dienst te doen en zijn verblijf altijd aangenamer te maken, de geheele som comptant [hem] in handen gegeven met toelating om ze in de nieuwe pastorij aan te wenden.⁵¹⁾ Menschen, die mij van tijd tot tijd geld voor den armen zonden, zelfs tot f 25 tegelijk, verzocht ik dat zij het bij den commissaris zouden brengen, opdat hij zich hierdoor bij de armen beminnelijker zou kunnen maken, terwijl hij zelf niet eens weet, dat zulks door mijne bewerking geschiedde.

Enfin, het is nog vroeg, wij hopen beterschap door verloop van tijd; indien men niet bemind is, kan men weinig vruchten doen...

Ten slotte schrijft hij nog over zijn broer Hein, die 22 dec. 1836 zijn studie in Herlaar voor de tweede maal had vaarwel gezegd en die Wilmer daar nog als professor gekend had:⁵²⁾

De tijding van mijn broeder Hein heeft mij weinig verwonderd. Ik heb dit reeds verwacht, vooral sedert men gezien had dat de Jesuiten hem niet eens konden genezen of helpen. Het zal mischien zijn roep niet zijn, „fiat voluntas Domini”. Ik ben voornemens hem eenigen tijd hier te laten komen om hem wat te verzetten, en vervolgens aan het werk te stellen, al is het ook voor jaren. Indien hij dan sterker wordt en geruster, kan men nog altijd zien; hij is nog jong en zijne gezondheid is zeer gealtereerd.

Uit 1838 is ons geen brief van Bogaers bekend.

Het jaar 1839, waarin de status-quo-tijd zou eindigen, zou voor Noord- en Zuid-Nederland, vooral voor de provincie Limburg, belangrijke beslissingen brengen, zowel onder kerkelijk als politiek opzicht. Niet alleen was men daar in spannende verwachting, of de streek, waar men woonde, onder Nederland of wel onder België zou komen, maar ook hoe er de kerkelijke orga-

nisatie zou ingericht worden. Zou het oude bisdom Roermond hersteld worden, zoals o.a. de heer v. d. Vrecken hoopte, of zou een nieuw apostolisch vicariaat voor Limburg worden ingesteld? Als candidaten voor het herderlijk opperbestuur werden reeds genoemd de Hollander Mgr. C. L. v. Wijckerslooth, bisschop van Curium i.p.i., de Bossche administrator apostolicus Den Dubbelden, vicaris-generaal van Maastricht, J. A. Paredis, pastoor van Roermond, en P. A. van Baer, pastoor-commissaris te Maastricht. ⁵³⁾ Meer bijzonder maakten velen zich bezorgd over het toekomstig lot der in Limburg in hoog aanzien staande Paters Redemptoristen, die in 1836 te Wittem hun eerste Nederlands klooster gevestigd hadden. Men vreesde, dat dit door de Nederlandse regering zou worden opgeheven, indien het onder haar gebied zou komen. Ook kapelaan Bogaers interesseerde zich zeer voor de eindregeling en bijzonder voor de toekomst van Wittem, want naast de Sociteit van Jezus, had de Congregatie van den Allerh. Verlosser, waar zijn vriend Hafkenscheidt, de toen reeds beroemde missieprediker Pater Bernard, was ingetreden, zijn warme sympathie. Getuige dit brieffragment : ⁵⁴⁾

Bogaers aan Wilmer, Maastricht 19 april [1839] : Gisteren had ik de eer en het genoegen een gunstig bericht van ZHW. [Den Dubbelden] te ontvangen aangaande de Paters van Wittem. Ik zal den inhoud onverwijld aan den Superior Czovitkoviez communiceren. Het ware inderdaad te wenschen, dat dit gesticht in alle voorvallen bleef bestaan. Deze dagen nog heb ik te Eben-Emal, 1½ uur van hier in het Walenkwartier, eene missie bijgewoond, alwaar o.a. ook mijn vriend Père Bernard in het fransch ageerde. Het is onbegrijpelijk, welke vruchten zulke missiën te wege brengen. Geheele dorpen worden er door veranderd en omgekeerd, misbruiken uitgeroeid, sacrilegiën van jaren en jaren gerepareerd, de pastoors en herders opnieuw geëerd en bemind, vijandschappen en restitutiën vereffend, kortom de voordelen zijn onuitsprekelijk. Ik heb er wat in den biechtstoel geholpen en het is eene waarlijke voldoening, hoe die anders zoo ruwe Waaltjes gedisponeerd en van wolven tot lammeren gemaakt worden. God gave, dat ook Wittem in stand blijve...

Verder deelt hij mede, dat de heer v. d. Vrecken heeft geschreven aan Mgr. Antonucci ⁵⁵⁾ over de kerkregeling in Lim-

burg, maar dat de fondsen van v. Baer bij v. d. Vrecken begonnen te dalen. ⁵⁶⁾

Ook bericht hij Wilmer in deze brief, dat kapelaan Deppen hem (Wilmer) een verslag zal geven van een nieuw schandaal.

Dit betrof eenzelfde soort tragedie als die zich in 1835 had afgespeeld na de dood van abbé Lux.

Een zekere Laurent, fransman van geboorte en van huis uit katholiek, had in de vele jaren sinds hij in Maastricht woonde, zoals algemeen bekend was, nooit zijn godsdienstplichten vervuld. ⁵⁷⁾ Hij had (volgens pastoor v. Baer) tot principe: „qu'il suffit de vivre selon les maximes de l'Évangile, d' être reconnaissant envers l'Être Suprême et d'être honnête homme pour entrer dans le ciel.” Hij kwam te lijden aan een slepende ziekte en toen kapelaan Bogaers op een avond vernam, dat zijn ziekte gevaarlijk werd, ging hij hem eens opzoeken. Hij werd echter niet toegelaten; „Papa bevond zich beter en was al op zijn kamer”, zei de dochter. De ziekte hield aan en enkele maanden later in de avond van 17 april komt de man onverwacht te sterven. Kapelaan Nijst werd metterhaast ontboden, maar vond hem dood. Nu was de vraag, of de overledene kerkelijk mocht begraven worden. Volgens verklaringen van zijn geneesheer en zijn kinderen, zou hij o.a. gezegd hebben wel te willen biechten, maar nog enkele dagen uit te stellen. Over de betrouwbaarheid der afgelegde verklaringen rees verschil tussen Bogaers en Deppen ener — en pastoor van Baer anderzijds. De pastoor was van mening, dat er voldoende reden was om de kerkelijke begrafenis toe te staan en besliste, dat de uitvaart op 20 april zou plaats hebben. Het geschil tussen de eerwaarde heren liep allengs zo hoog, dat Bogaers en Deppen weigerden de pastoor te gehoorzamen, toen deze hen streng gebood het lijk mede in te halen. Het was te Maastricht bij een uitvaart gebruikelijk, dat het lijk aan het sterfhuis door de priesters, die de uitvaart zouden doen, door de koster, voorzangers enz. werd afgehaald. Ook de kapelaans, die niet bij de uitvaartsmissie assisteerden, namen gewoonlijk deel aan de stoet, soms ook die uit de andere parochies. Dit was

echter niet noodzakelijk, maar ad libitum. Meermalen bleven ze weg en dan werd daar nooit captie op gemaakt. De weigering van Bogaers en Deppen betrof dus alleen de niet-noodzakelijke assistentie bij de lijkinhaling.⁵⁸⁾ Bij de uitvaartmis fungeerden hun collega's v. Kessel en Aarts, wier beurt het was om te assisteren, zodat de gehele plechtigheid zonder enige confusie plaats had. Niettemin zag van Baer in de weigering van Bogaers en Deppen een ergerlijke miskenning van zijn gezag als pastoor, zelfs als een daad van opstandigheid en rebellie tegenover den ordinarius, Den Dubbelden, wiens commissaris en gemachtigde hij was. Hij diende bij ZHW. een aanklacht tegen hen in. De beschuldigten verdedigden zich bij secretaris Wilmer. Op 30 april, de dag waarop zij van Baer aan tafel hadden genood, omdat zij Pater Bernard op bezoek kregen, ontvingen zij van de pastoor een in het latijn gesteld monitorium of dreigbriefje, dat hij hen in naam van de ordinarius zou suspenderen, indien zij hem geen excuus zouden vragen. Dit liet hij diezelfde dag aan Den Dubbelden weten, er bijvoegende dat hij tot 7 mei zou afwachten. Suspensie! een der zwaarste straffen, die de Kerk slechts om grote en openbare misdrijven, eerst na herhaalde aanmaning en alleen na gebleken hardnekkigheid oplegt! Bij eerste lezing deed het monitorium de beschuldigten niet weinig schrikken, maar bij enig nadenken begrepen zij, dat zulk een bedreiging noodzakelijk op een échec moest uitlopen. Zij betwijfelden zelfs, of de commissaris wel bij machte was om ooit iemand, zelfs wegens zwaar misdrijf, te suspenderen; zeker niet om zulk een frivoliteit. Doch de bedreiging alleen reeds wierp een schandvlek op hun priestereer. Hevig verontwaardigd schreef Deppen een lange en lang niet malse brief aan Wilmer over het gebeurde en de dag daarop (1 mei) bedienden Deppen en Bogaers samen den commissaris op diens „epistola minatoria” van repliek (eveneens in het latijn). Altijd en in alles — schrijven zij o.a. — hebben wij het gezag van de ordinarius hoog gehouden, maar het heeft ons ten zeerste verwonderd in geheel deze kwestie de ordinarius nooit te hebben horen vernoemen. Eerst post factum, na de begrafenis, werd hij er in betrokken. Dit had te voren moeten geschieden, want vol-

gens voorschrift heeft in twijfel of kerkelijke begrafenis al dan niet geoorloofd is, niemand anders dan de ordinarius te beslissen. Verder beloven zij in alle oprechtheid hem als pastoor-commissaris in de toekomst, evenals in het verleden, te willen eerbiedigen en gehoorzamen, maar hopen door hem welwillend als zijn medewerkers en confraters behandeld te worden. Ten slotte vragen zij hem de gehele zaak voor de ordinarius te brengen, gelijk ook zij enkele dagen geleden gedaan hebben, opdat deze zich pro of contra hen uitspreke en de kwestie beslisse. Mocht blijken, dat de bedreiging met suspensie ten onrechte is geschied, dan zullen zij ZHW. dringend verzoeken hun behoorlijk eerherstel te bezorgen. Mocht ZEW. (de pastoor) méér verlangen, dan zullen zij hun zaak coram behandelen.

Na lezing dezer repliek bericht van Baer (2 mei) aan Den Dubbelden, dat hij zijn bedreiging intrekt, te meer omdat de heren zelf aan ZHW. overlaten te oordelen „of zij al of niet schuldig zijn aan ongehoorzaamheid en opstand”. Wel verzoekt hij hun een korte, maar strenge berisping te geven met oplegging van satisfactie. Hij hoopt, dat ZHW. vóór 6 mei aan de droevige zaak een einde zal gemaakt hebben, anders zal hij haar „op de voorgedragene wijze” afwerken.

Nog diezelfde dag (2 mei) komt uit De Ruwenberg de beslissing. Aan elk van beide partijen richt ZHW. een afzonderlijk schrijven. Dat aan van Baer kwam hierop neer: Hij is van mening, dat de kerkelijke begrafenis had moeten geweigerd worden, laakt evenwel de handelwijze der twee kapelaans. Hij wil van te voren geraadpleegd worden, indien een priester ooit in zijn functies geschorst zou moeten worden. Het schrijven van ZHW. aan Deppen en Bogaers hield in: Hun gedrag keurt hij af, want in dergelijk geval van twijfel moeten zij aan het streng gebod van hun overste gehoorzamen („obediendum superiori instanter praecipienti”). Zij moeten dit schrijven aan de pastoor-commissaris te lezen geven en hem opnieuw hun goede diensten aanbieden.

Deppen en Bogaers gaan zonder uitstel naar van Baer en doen wat hun is opgelegd. ZHW. heeft gesproken, zij onderwerpen

zich volkomen aan diens beslissing; hij heeft hun inzicht en handelwijze afgekeurd, uit innerlijke overtuiging keuren ook zij ze af.

De 4e mei gingen drie brieven naar het Hoogw. Heer op De Ruwenberg. Eén van Deppen: Nog nooit waren ze zo vriendelijk door de commissaris ontvangen. Een tweede van v. Baer: Hij herinnerde de heren aan het woord van Augustinus „Ubi angustiantur vasa carnis, dilatentur spatia charitatis” en besloot met te zeggen: „Men zal dan alles met den mantel van liefde bedekken, het gebeurde als niet voorgevallen beschouwen en handelen als te voren”. Voorts sprak hij over andere zaken „en zoo is dan nu alles gelukkiglijk beëindigd”. En de derde brief was van Bogaers: 59)

Maastricht 4 mei 1839: UHWdes geëerde letteren zijn ons op heden geworden. Nauwlijks hadden wij den brief gelezen, of wij hebben ons dezes overeenkomstig gedragen. Wij gaven hem onmiddellijk aan den ZEerw. Heer Commissaris ter lezing, tevens verzekerende dat wij onze functien zooals altoos met ijver en naauwkeurigheid zouden voortzetten. ZEerw. was beleefder dan ooit, maakte volstrekt geene verdere aanmerkingen, maar zeide, dat nu alles moest vergeten en met den mantel van liefde moest bedekt worden, hetgene wij van onzen kant ook volgaarne willen doen. Ik kan UHW. echter niet ontveinzen, dat de straf, waarmede de ZEerw. Heer Commissaris ons bedreigde, mijns dunkens niet in evenredigheid is met de fout. En voor geen geld van de wereld wilde ik, dat mijne oude en goede ouders zulks vernamen; dit zoude hun zeker ten hoogste verdrieten. Genoeg, UHW. heeft gesproken en ik heb mij volgens deze uitspraak gedragen. Causa finita est.

Ik vraag UHW. ook ootmoedig excuse over al die briefwisseling, waarmede wij UHW. in alle drukke en belangrijker bezigheden komen stooren, terwijl ik UHW. bij deze gelegenheid de verzekering mijner hoogste achting en volkomen gehoorzaamheid nogmaals vernieuwe.

Postscriptum bij bovenstaande brief op een los strookje papier inliggend:

Tijdens het hierzijn van Pater Bernard heeft de generaal Baron van der Kapellen ons beiden ontboden en een geruime tijd

zeer vriendelijk met ons geconverseerd. ⁶⁰⁾ Zijn Excellentie had eenige kennis met Zijn Eerwdes familje. Hij vroeg ons de rede waarom wij in Italie gestudeerd hadden en wij verklaarden ook ronduit, dat het sluiten der seminariën hiervan de oorzaak was. Pater Bernard heeft bij deze gelegenheid de zaak der Redemptoristen met zijne welsprekende tong geen kwaad gedaan. Zijn Exc. vernam met genoegen, dat zij nooit op de missiën van politieke spraken, alsook dat de Heeren van Wittem, niettegenstaande alle aanzoekingen, die men voor eenige maanden gedaan heeft, nooit tegen Holland hebben willen teekenen. Op deze wijs en bij tijd en gelegenheid door tusschenkomst van ZHoogW. ⁶¹⁾ is er goede hoop voor het behoud dezer ijverige en voorbeeldige priesters.

Volgende brief is aan de secretaris van Den Dubbelden geadresseerd. Daar hij vernam, dat Den Dubbelden aan het hoofd van kerkelijk Limburg zou gesteld worden, meende hij niet te misdoen met aan diens secretaris „in vertrouwen” enige regelen te doen geworden.

Bogaers aan Wilmer 30 nov. [1839] : ⁶²⁾ ... De heer v. der Vrecken heeft ons dan de tijding medegedeeld der benoeming van ZHW. over het Limburgsche, zeggende dat, ofschoon hij het nog niet officieel wist, toch van de zaak zeker was. ⁶³⁾ UEW. kan wel begrijpen, hoe aangenaam ons allen deze tijding was, ofschoon het zeker een nieuwe last voor ZHW. moet worden. Wat hier echter te verwonderen is, dat niet alleen de ZEW. Heer Commissaris [v. Baer] (dit is niet te verwonderen), maar ook de anders zoo Meyereisch gezinde v. d. Vrecken hierover eenig misnoegen aan den dag leggen... De heer v. d. Vrecken zegt ook aan de geestelijken, dat nu hunne tractementen weer op het oude tarief zullen gebragt worden... Hoewel de heer v. d. Vrecken altijd een goede vriend van ons geweest is, vind ik zijn manier van doen in deze gevallen niet loffelijk en wanneer hij er zich in persoon tegen ons over uitlaat, zullen wij hem dit ook tout bonnement onder het oog brengen. Overigens schijnen de geestelijken in die streken ⁶⁴⁾ nog al wel gedisponeerd en die het eerst niet waren, zijn thans gekalmeerd. Ik ken particulier de Eerw. Dekens van Sittard en Meerssen... deze zeggen ronduit, dat het hun om het even is onder welk geestelijk gezag zij staan, genoeg wanneer Rome gesproken heeft... Overigens gaat alles nog al wel, wij doen stillerjes onze zaken en hiermee afgehandeld! Aan eenige donderbuijen stooren wij ons niet.

Onlangs was ik met Pater Bernard bij den Heer Borret. ⁶⁵⁾ Wij vroegen bij die gelegenheid, of het kwaad zoude kunnen, wanneer de Redemptoristen hier eens een missie kwamen geven. ZEd. antwoordde ons, dat hier niets tegen was en geen het minste kwaad kon, zoo zij maar in het interieur der kerk werkten... Mgr. van Luik was er sterk voor...

Niemand weet, dat ik hierover [over bovenbedoelde tijding] iets geschreven heb als vriend Deppen...

Aan Wilmer 4-maart [1840] : ⁶⁶⁾ Na vermeld te hebben, dat op donderdag 27 febr. de plechtige inkleding en professie der zusters van „ons kloostertje” [Onder de Bogen] had plaats gehad, waarbij de pastoor alleen kapelaan Nijst [als kosten?] en niet de vier andere kapelaans had uitgenodigd, schrijft hij :

Wij zijn hier benieuwd, hoe het met de geestelijke zaken zal gaan. De heer v. d. Vrecken verhaalde mij, dat hij onlangs vertrouwelijk aan Zijn Heiligheid in persoon geschreven had, voorstellende of men met goedvinden van het Hollandsch gouvernement het oude bisdom van Ruremonde niet meer zou oprigten. Wat hiervan geworden zal, zal UEW. beter bekend zijn dan mij. Dit is intusschen zeker, dat zoo er een bisschop of administrator in dit land komt, wiens naam P... is, ⁶⁷⁾ dan ziet het er met ons slapjes uit en dan zou men na[ar] de Meyerey beginnen te verlangen. Onze WelEerw. Heer [v. Baer] heeft reeds groote plannen in de kop en zegt ons nu reeds, dat bijaldien de 24 artikelen ⁶⁸⁾ doorgaan, hij niet meer zal kunnen preken. Dan zal het te druk worden met circularen en mandaten te schrijven, waarin ZEW. zich nu reeds oeffent. Het spant er soms als een oordeel. Mij dunkt het wel zaak ware dat, zoo HWHeer [Den Dubbelden] niet kan, UEW. eens overkwam om met den heer v. d. Vrecken te spreken.

Verder schrijft hij, dat „de goede heer Rutten” gevaarlijk ziek is. Zijn heengaan zou een verlies voor de stad zijn, want hoe zouden dan al zijn nuttige instellingen in stand blijven, zoals de avondschool der werklieden, de école gardienne en de christelijke onderwijzing. ⁶⁹⁾

De laatste brief, die ons van Bogaers als kapelaan te Maastricht bekend is, is van 27 aug. 1840. Pater Bernard was weer uit Luik overgekomen ter voorbereiding van de missie. Vorig jaar had de

katholieke gouverneur Borret hem al verzekerd geen bezwaar tegen een missie te hebben, eenzelfde verzekering had hij later van diens protestante mede-gouverneur Gericke ontvangen. Ook was reeds vastgesteld, dat de missie zou gegeven worden in de parochiekerk van St. Mathias, mede ter herdenking van het 100-jarig bestaan van zekere broederschap. Nu wenste hij nog de goedkeuring van ZHW. Den Dubbelden op het missieplan te bekomen. ⁷⁰⁾ Vriend Bogaers zou hem vanzelfsprekend zo veel hij kon bijstaan. Naast een schrijven van Pater Bernard, geda-teerd Maastricht 27 aug. 1840, waarin hij Den Dubbelden om goedkeuring vraagt, bevindt zich in het dossier dan ook een brief van Bogaers diezelfde dag aan ZHW. gericht, verzoekend het schrijven van Pater Bernard in gunstige ontvangst te nemen en „ons plan” te ondersteunen. Het bederf der eeuw, schrijft hij, is buitengewoon en daarom zijn buitengewone middelen nodig. Van de kant van het gouvernement bestaat geen bezwaar; „bij het in-wijden der synagoge heeft [een] dezer dagen een rabijn uit Keu-len gepreekt”... ⁷¹⁾

De missie werd gepreekt van 1—15 november en evenals over-al elders, waar Pater Bernard als missieprediker optrad, met buitengewoon succes. ⁷²⁾

Intussen was Maastricht tegelijk met het deel van Limburg, dat tot dan toe onderworpen was aan het rechtsgebied van de bisschop van Luik, bij breve van 2 juni 1840 door Gregorius XVI aan het toen nieuw-ingestelde apostolisch vicariaat van het her-togdom Limburg toegevoegd ⁷³⁾ en was Paredis, de pastoor-deken van Roermond, tot vicarius apostolicus benoemd, zodat het be-stuur van Den Dubbelden over Maastricht ultimo-december 1840 een einde nam.

Na oprichting van het seminarie te Roermond in 1841 be-noemde Mgr. Paredis kapelaan Bogaers op 2 oct. van dat jaar tot professor der dogmatiek aldaar. ⁷⁴⁾ Nu wachtte hem een rustiger, minder bewogen leven en zijn voornaamste correspon-dent zou niet meer Den Dubbelden, maar Mgr. Zwijzen zijn.

*

* *

De grootste en belangrijkste collectie van Bogaers' brieven berust in het archief van het Bossche bisdom.⁷⁵⁾ Zij bestaat uit meer dan 300 brieven, door hem geschreven in de jaren 1845—1881 tijdens zijn professoraat te Roermond en zijn daarop volgend pastoraat in het land van Kuik.⁷⁶⁾ De eerstvolgende serie dateert uit de tijd van zijn professoraat. Enkele daarvan werden door Mgr. Zwijsen aan hem geschreven, alle overige door hem aan Mgr. Zwijsen.

Hij stond bij Zwijsen niet alleen in hoog aanzien, maar genoot ook diens volste vertrouwen. Een bewijs daarvan zien wij niet zozeer hierin, dat Zwijsen in de brieven, die hij aan hem richtte, hem steeds zijn vriend noemt, als wel in de confidentiële en amicaal-vrijmoedige wijze, waarop Bogaers in zijn brieven allerlei aangelegenheden met Zwijsen behandelt, kwesties en moeilijkheden soms, die eigenlijk niet zozeer den schrijver als wel den bisschop zelf aangingen; reden om te veronderstellen, dat de bisschop hem in vele gevallen raadpleegde, zoals Bogaers trouwens meer dan eens uitdrukkelijk in zijn brieven te kennen geeft.

Als stichter van de congregatie der Tilburgse liefdezusters, welker stichting een van Zwijsens grootste gloriën is genoemd,⁷⁷⁾ moet de bisschop in hem bijzonder gewaardeerd hebben zijn onvermoeide ijver om die stichting te steunen, uit te breiden en tot bloei te brengen. In zijn brieven aan Zwijsen spreekt hij herhaaldelijk over de Tilburgse congregatie.⁷⁸⁾

II

Professor te Roermond

Tijdens zijn professoraat nam hij deel aan de strijd in die dagen tussen de katholieke wijsgeren, doch zonder zich zelf ooit naar voren te dringen. Zich kerend tegen de denkbeelden van Ubaghs c.s., toonde hij zich een vastberaden voorstander der doctrien van P. Kersten, redacteur van het destijds te Luik verschijnend katholiek maandblad *Journal historique et littéraire*, dat in België en ook daarbuiten grote invloed uitoefende.⁷⁹⁾ Vrij regelmatig

stond hij met Kersten over of in verband met de toen gevoerde controversen in correspondentie. Zijn warme sympathie voor Kersten en diens Journal ontboezemde hij in een brief van 23 jan. 1849 aan B. Gilson, pastoor-deken van Bouillon, een der voornaamste medewerkers van Kersten, waarin hij schreef: „Je pense que vous aurez admiré avec moi les articles politiques de Mr. Kersten; en Hollande on en fait le plus grand éloge et l'on n'hésite pas de le proclamer un des plus grands écrivains de notre époque. Tandis que plusieurs autres écrivains se laissaient entraîner et se trompaient sur les tendances et la situation de l'Europe, Mr. Kersten est resté conséquent, il s'est tenu aux idées saines et aux principes solides. Aussi les a-t-il défendus avec franchise et s'est montré parfois comme prophète”.⁸⁰⁾ Nu en dan werkte hij ook mede aan Kerstens Journal. Nog kapelaan te Maastricht plaatste hij daarin een niet met zijn naam ondertekend levensbericht over Philippus van de Ven, president van het seminarie Herlaar, geboren te Schijndel 21 dec. 1787, overleden te Herlaar 13 nov. 1837.⁸¹⁾ Ook wijdde hij een In Memoriam aan de geschiedschrijver van het Bossche bisdom Jos. Ant. Coppens, als rector der kapel van Handel, 15 jan. 1850 overleden.⁸²⁾ Vast medewerker van het *Journal historique et littéraire* schijnt hij echter niet geweest te zijn. Waarschijnlijk bepaalde hij zich hoofdzakelijk tot het recenseren af en toe van een of ander nieuw theologisch boek, dat hem interesseerde.⁸³⁾ In zijn Limburgse omgeving en Brabant en ook in België, vooral in kerkelijke kringen, stond hij bekend als een wetenschappelijk man van groot gezag. Kersten en Gilson in hun onderlinge correspondentie beroepen zich herhaaldelijk op hem. „Mr. Bogaers me parait au-dessus de toute crainte et à l'épreuve de tous les tentations”, schreef Kersten 29 maart 1850 aan Gilson.⁸⁴⁾ Enige dagen te voren had Gilson aan Kersten bericht: „J'ai vu avec plaisir le nom de Mr. Bogaers au bas d'une note édifiante, dans laquelle cet ecclésiastique distingué a saisi l'occasion de donner son approbation publique à vos doctrines sur MM. de Bonald et Lamennais. Espérons que son exemple aura des imitateurs”.⁸⁵⁾ Op dit getuigenis doelt wijlen prof. Brom, waar hij schrijft, dat de Roermondse

dogmaticus J. E. Bogaers zich tegen Leuven uitsprak. ⁸⁶⁾

Als professor te Roermond werd Bogaers in 1847 door Mgr. Zwijsen aangezocht om Mgr. Grooff, apostolisch vicaris van Nederlands Oost-Indië, op te volgen. Uit de aanstonds te behandelen brieven zal men zien hoe het kwam, dat niet hij, maar P. M. Vrancken, deken van Sittard, werd benoemd. In datzelfde jaar ging hij naar Rome om er de titel van doctor theologiae te behalen.

*
* *

De eerste van de ons bekende brieven, die hij als professor te Roermond schreef, zijn van 28 april en 7 mei 1845. ⁸⁷⁾ Men was daar toen bijna klaar met het bouwen van „een gesticht van liefdadige zusters”. Eerstdaags zou het gebouw voltrokken zijn, maar de vraag was nog, door welke zusters het zou geëxploiteerd worden. Genoemd werd de in 1833 gestichte congregatie der Franciscanessen te Heijthuisen. De burgerij der stad was echter met pastoor-deken Moonen algemeen het meest geporteerd voor de Liefdezusters van Tilburg, die overal, waar zij zich gevestigd hadden, veel opgang maakten. Mgr. Paredis verzocht daarom prof. Bogaers met hun stichter Mgr. Zwijsen over de zaak in overleg te treden. ⁸⁸⁾ Bogaers' sympathie voor de Tilburgse congregatie kennende, begrijpt men, dat aan het verzoek met groot genoegen werd voldaan. Ook Bogaers verkoos Tilburg boven Heijthuisen. In Roermond — zo schrijft hij in bovenvermelde brieven aan Zwijsen o.a. — verlangt men zusters, die zich belasten met het opvoeden van onvermogene kinderen, onderricht geven in handwerken en ziekenverpleging aan huis, doch die van Heijthuisen hebben een andere taak en hij houdt zich liefst aan het oude: „Quisque in arte sua credendus”. Hij hoopt, dat Zwijsen enige zusters van zijn congregatie voor Roermond zal disponibel stellen en daaronder zo mogelijk ook een, „die wat fransch kan babbelen”, want „dit zou bij onze grote lui en sommige fransch-bederfers bijval vinden”; niettemin wil hij ook hier doen gelden: „Ne corrumpatur substantia propter accidens”. In zijn antwoord toonde Zwijsen zich bereid enige van zijn zusters af te staan ⁸⁹⁾

en kort daarop vestigde zich in Roermond een nieuwe afdeling der Congregatie van Tilburg.

Den dan volgende brief aan Zwijsen schrijft de professor naar aanleiding van de moeilijkheden, die de zusters ondervinden bij het openen van een meisjesschool :

Roermond 15 febr. 1846. ⁹⁰⁾ Het belang, dat hij in de Roermondse afdeling stelt, en de onderhandelingen, die aan de stichting vooraf gingen, nopen hem enkele opmerkingen onder de aandacht van Mgr. te brengen. Hoewel de schoolopziener hem had verzekerd, dat alles goed zou gaan, durft deze thans de acte, die de zusters-onderwijzeressen in Den Bosch hebben behaald, niet voor Limburg laten gelden, zodat zij genoodzaakt zullen zijn te Maastricht opnieuw examen te doen. Evenals de schoolopziener is ook de gemeenteraad achterdochtig geworden, dat men voornemens zou zijn „eene soort van groote school voor burgerkinderen, pensionat etc. op te richten”, omdat in de petitie, die de zusters om toelating hadden ingediend, gezegd wordt, dat de school „*vooral*” voor arme en minvermogende meisjes zal dienen. Daarom veroorlooft hij zich op te merken, of in de volgende petitie het woordje „*vooral*” niet zou kunnen weggelaten worden ; later zou men toch wel andere kinderen vóór en na kunnen opnemen. En of het niet beter was een school van de 1e in plaats van de 2e klas aan te vragen, want de scholen der 2e klas worden onderhouden uit de schoolgelden en kunnen dus geen arm-scholen genoemd worden... Mgr. Paredis ⁹¹⁾ verklaarde hem, dat hij niet zoveel bijval van de gegoede burgerij verwacht had. Vooral de familie Michiels, van der Renne, mevrouw van Afferden, baron de Negri en „geheel het freule- en jufferschap” zijn de zusters zeer genegen. Boermans ⁹²⁾ heeft haar een nieuwe kelk gebracht. Hij zelf (Bogaers) heeft zondags de mis en het lof op zich genomen en doet dit met veel genoegen ; nu en dan als er enige titel is, schiet er nog een peperkoek voor haar over.

In jg. 1921—1922 van dit tijdschrift schreef wijlen Dr. J. Witlox een artikel over het aanzoek, dat Zwijsen in 1847 aan Bogaers deed, om Mgr. Grooff in Batavia op te volgen, en over de reactie

daarop van Bogaers.⁹³⁾ Dienaangaande publiceerde hij daar drie brieven van Zwijsen aan Bogaers d.d. 14 maart, 18 maart en 5 april 1847.⁹⁴⁾ In jaargang 1940—1941 werd het artikel van Witlox aangevuld door J. Kleyntjens S.J. met publicatie van enige andere brieven rakende datzelfde onderwerp, nl. drie van Zwijsen aan Mgr. Innocentius Ferrieri, internuntius in Den Haag, drie van Bogaers aan Zwijsen, één van Mgr. Paredis aan Zwijsen en één van Bogaers aan Mgr. Ferrieri.⁹⁵⁾ Onnodig deze brieven hier te resumeren, daar alle in dit tijdschrift zijn verschenen, maar tot goed begrip van enige nog onbekende brieven, die wij er aan zullen toevoegen, willen wij er toch een en ander uit aanstippen.

Per brief van 14 maart 1847 vroeg Mgr. Zwijsen aan Bogaers, of hij als missionaris naar Oost-Indië zou willen gaan en Mgr. Grooff als bisschop-coadjutor zou willen opvolgen; en of hij W. Heuvels kende, de pastoor te Margrate bij Maastricht, of andere geestelijken, geschikt en genegen om in de Oost te werken.⁹⁶⁾ In zijn antwoord op 17 maart schreef Bogaers, dat hij 3 jaren geleden bij het vertrek van Mgr. Grooff er ernstig aan gedacht had om als missionaris naar Indië te gaan, maar sinds de verbanning van Mgr. Grooff⁹⁷⁾ leek hem het missiewerk aldaar niet aantrekkelijk en de gedachte bisschop te worden — „Ik! de mijter op krijgen!” zo spotte hij met zichzelf — deed hem „geheel terugdeinzen”. Hij gaf zijn mening over genoemde Heuvels en als opvolger van Mgr. Grooff beval hij aan P. M. Vrancken, deken van Sittard, „een bezadigd, solide en ijverige man”, wien de mijter ook goed zou passen, of Van der Linden, pastoor van St. Mathias te Maastricht.⁹⁸⁾

De daarop volgende dag schrijft Zwijsen hem, dat het zijn bedoeling niet was te weten, of hij het ambt in kwestie zou verlangen, maar of hij zou weigeren het aan te nemen.⁹⁹⁾ Bogaers antwoordt 22 maart: Hij heeft zich in deze gewichtige zaak verplicht geacht Mgr. Paredis en de seminarie-president¹⁰⁰⁾ te raadplegen.¹⁰¹⁾ Hij meent zich te mogen houden aan het principe: „Waardigheden mag men altijd gerust afslaan”. Ook durft hij er niet aan denken om zijn stokoude vader en moeder over zulk een onderneming te spreken en verzoekt nogmaals van zijn

persoon af te zien. ¹⁰²⁾

De brief, die nu volgt, werd nog niet gepubliceerd.

Tilburg 24 maart 1847. Zwijsen aan Bogaers : ¹⁰³⁾ Op ontvangst van den brief van Mgr. Paredis heb ik Mgr. Ferrieri verslag gegeven van desselfs inhoud en van uwen eersten brief, latende het aan zijn oordeel geheel over hoe ten deze verder te handelen. Dezen morgen heb ik uwen brief van 23 maart ¹⁰⁴⁾ ontvangen. Ik schrijf vandaag daarover aan Mgr. F[errieri] en zal zijn DHW. verzoeken op UEW. niet meer te attenderen. Ik geloof dat het daarbij zal blijven en UEW. gerust kan wezen. Ik heb in deze zaak slechts gehandeld in het belang der bitter ongelukkige catholijken van Java en mijn oog op UEW. doen vallen, omdat ik in gemoede overtuigd was, dat UEW. de nodige waarborg en geschiktheid daarvoor bezat. Ik werd in dit gevoel gesterkt door mij te herinneren, dat UEW. mij eenige jaren geleden vertrouwelijk had medegedeeld plan te hebben om naar R[ome] ¹⁰⁵⁾ te gaan met het doel om zich naar de Missiën te begeven. Wat mij betreft, ik had veel liever dat UEW. hier in het land blijft.

In een schrijven van 2 april, gesteld in keurig frans en gericht aan de Internuntius, zet Bogaers uiteen wat hem deed terugschrikken om het aanbod, dat Mgr. Zwijsen hem deed, te aanvaarden. Hij heeft de zaak nog eens ernstig overwogen, vestigt weer de aandacht op deken Vrancken en pastoor van der Linden, maar kan Zijn Hoogheid niemand vinden, die hem geschikt voorkomt, dan zal hij zijn benoeming aannemen. ¹⁰⁶⁾ Hij zendt dit schrijven op 3 april ter inzage aan Zwijsen, die het op 5 april doorzendt aan Ferrieri. ¹⁰⁷⁾

Uit een brief van 5 april van Zwijsen aan Bogaers ¹⁰⁸⁾ blijkt dat de internuntius aan Zwijsen op diens brief van 24 maart geantwoord had: „Le choix de Mr. le professor Bogaers serait excellent, non seulement par les sentiments qu'il manifeste et par le témoignage qu'en donne Mgr. Paredis, mais aussi parce que son exemple et ses qualités pourraient déterminer d'autres ecclésiastiques également bons et capables à le suivre”. Verder deelt Zwijsen (in die brief van 5 april) aan Bogaers nog mede den internuntius bericht te hebben, „dat UEW. persisteerde bij

zijne eerste weigering". Toch denkt hij (Zwijsen), dat Ferrieri het oog op hem zal laten vallen en blijkbaar in de verwachting van zijn benoeming en zijn vertrek naar Indië vraagt hij hem : „Zou UEW. de familie te huis niet wat kunnen prepareren met van den ongelukkigen toestand der catholijken op Java te spreken?"

Het woord „weigering", dat men Zwijsen zo even zag gebruiken, moet men niet in te strikte zin nemen, want Bogaers heeft het hem aangeboden ambt nooit absoluut willen weigeren. De tot hertoe behandelde correspondentie getuigt wel van een zware tweestrijd, die hij in zichzelf te voeren had. Heel in het begin schrok hij hevig voor een eventuele benoeming terug en wenste hij er hartgrondig van bevrijd te blijven, maar bij nadere overweging liet hij de zaak al spoedig met een heilige onverschilligheid aan de Voorzieningheid over en na Zwijsens brief van 5 april wilde hij zelfs gaarne een eventuele benoeming aanvaarden, zoals uit de nu volgende brief nog duidelijker blijken zal.

Helmond 20 april 1847. Bogaers aan Zwijsen : 109)

UHWs. brief kwam mij te Oosterwijk zoo onverwacht op het lijf ¹¹⁰⁾ en ik had zo weinig tijd tot nadenken, dat ik niet eens meer weet wat ik heb geantwoord. Hoe meer ik later van de Indiën gehoord en hierover nagedacht heb, des te meer kwam de lust bij mij op om die zending te aanvaarden, wanneer zij mij definitief mogt opgedragen worden. Het spreekt van zelve dat, bij aldien de eerw. Heer Vrancken het wil en hertoe beter geschikt geoordeeld worde, men hem zal en moet aannemen, en zoo blijf ik die ik was en zal mijne functiën in het seminarie van Roermond continueren in het bewustzijn en met den zoeten troost, dat ik mijnen goeden wil getoond heb. Gisteren heb ik in dezen zin aan Mgr. Ferrieri geschreven, ¹¹¹⁾ zonder dat ZHW. iets van den brief van Oosterwijk kan opmerken. Ik heb echter bij wijze van voorstelling er bij gevoegd, of het niet beter ware dat de Bisschoppelijke waardigheid althans voor een paar jaren werd uitgesteld, en dit voorstel meen ik nog al solide te hebben gemotiveerd. Ik heb het regt en billijk geoordeeld UHW. hiervan te verwittigen en verzoek desaangaande stipte geheimhouding, gelijk ik ook gedaan heb. Deppen, nog niemand weet iets van mij.

De president Kuyten ¹¹²⁾ scheen nog wel hoop te hebben, dat de Redemptoristen zullen terugkomen en aannemen; ¹¹³⁾ het schijnt zelf[s], dat men op den Ruwenberg hierop blijft werken; ¹¹⁴⁾ ik heb in mynen l[aatsten] brief aan Mgr. Ferrieri dien wensch ook nog geuit en zal hiervoor bidden. Terwijl ik mij overigens aan de Goddelijke Voorzienigheid zal overgeven, quae disponit suaviter et attingit omnia fortiter. ¹¹⁵⁾

Ik heb daags na mijn vertrek van Tilburg ¹¹⁶⁾ uit het seminarie [Haaren] ook aan Mgr. Paredis geschreven en ZHW. den inhoud mijner 2 laatste brieven, zoo aan UHW. als aan Mgr. Ferrieri gerigt, medegedeeld, dat ik namentlijk bereid was om die Missie aan te nemen, indien niemand anders beter geschikt konde gevonden worden. Had ik Mgr. Paredis hiervan terstond kennis gegeven, ZHW. zou den deken van Sittard niet meer aangevraagd hebben; dat heeft dus zijn goed gehad en nu is Mgr. Paredis, zoo mij dunkt, het best in staat om te oordelen, wie het geschiktste is. Toen ik den deken van Sittard aan Mgr. voorstelde, scheen hij geheel niet in dien keus te geven; ¹¹⁷⁾ of dit zoo gemeend was, weet ik niet.

Mijne ouders, heb ik wel gevoeld, zouden er zich nog al wel in schikken, zij zijn te vol geloof; en Mieke met Cato ¹¹⁸⁾ zouden er bij applauderen en zich verheugen, doch ook zij weten niets zekers. Bij dit alles geef ik de zaak aan God en overigheid over en hoop er niet meer over te corresponderen.

Roermond 28 april 1847. Bogaers aan Zwijsen : ¹¹⁹⁾

Ik neem deze gelegenheid te baat om UHW. nog eenige regelen over de bewuste zaak te doen geworden. Mgr. Paredis heeft mij gezegd, dat hij den deken van Sittard met diens inwilliging gerecommandeerd heeft en dat dit reeds geschied was alvorens ZHW. mijnen brief, dien ik uit het seminarie van Haaren geschreven heb, ontvangen had. Dat komt juist uit met de tijding, die ik van UHW. te Oosterwijk ontving. De Providentie heeft misschien gewilt, dat ik van Roermond vertrokken ben zonder aan Mgr. Paredis kennis te geven van mijn besluit. Wat er verder zal gebeuren weet ik niet en het kan mij nooit tegenvallen, daar ik mij geheel in Gods beschikking heb overgegeven en onverschillig ben. Ik denk dat het op Sittard zal uitdraayen en deze schijnt er zeer mede in schik... Ook schijnt men op den Ruwenberg nog op andere heeren aan te dringen. ¹²⁰⁾ Wat er van zijn moge, ik hoop dat alles tot zegening van Kerk en Staat moge uitvallen...

Op het seminarie had men mij nog gaarne naar den Ruwen-

berg gehad, doch ik ben er niet geweest. Woensdag was Wilmer¹²¹⁾ terstond naar 's Bosch gegaan om den minister Van Son te spreken. Wie weet wat er nog zal geknoeid worden. Zij moeten mij het lintje van den Nederl. Leeuw maar geven, dan heb ik ook wat.¹²²⁾

Tilburg 14 mei 1847. Zwijsen aan Bogaers :¹²³⁾ Ik ben eergisteren uit 's Hage hier geariveerd. Ten gevolge der recom-mandaties van Mgr. Paredis en van UEW. is de deken [van Sittard] te Rome als coadjutor voorgedragen. Het schijnt dat uw bestemming dáár niet is geweest. Immers had UEW. die betrekking bij de eerste aanbieding aanvaard, dat was er van niemand anders kwestie geweest. Uwe latere toetreding tot het voorstel is eene zelfvoldoening voor UEW. Algemeen wordt UEW. gehouden voor den man, die naar B[atavia] gaat en ik heb het genoegen UEW. te kunnen berigten, dat ik mij niet vergist heb, toen ik aan UEW. gedagt heb, dat namelijk uwe benoeming de goedkeuring van het publiek zou wegdragen. Er gaan eenige medehelpers uit Limburg en Noord-Brabant mede naar Batavia, maar niemand uit Holland. Ik ken den deken [Vrancken] volstrekt niet. God geve dat alles wel uitvalle, men zal zeer spoedig vertrekken. Ik ga morgen naar de Hoeven om te assisteren...¹²⁴⁾

Roermond, woensdag (19 mei 1847). Bogaers aan Zwijsen :¹²⁵⁾

UHW's laatste brief heeft mij uit den droom geholpen¹²⁶⁾ en ik ben van die zaak af. Ik moet echter bekennen, dat die tijding eenen pijnlijken indruk op mij gemaakt heeft. Mijn besluit was nu eens zeker en mijn verlangen om dat groote werk voor God te ondernemen had van lieverlede toegenomen. Ook geloof ik niet dat mijn laatste brief bij Mgr. Ferrieri te laat kwam en het zou nog wel doorgegaan hebben, maar ik vermoede dat Mgr. Paredis meer op Sittard als Limburger heeft aangedrongen. Z.H.W. heeft mij over eenige dagen zoo wat laten ontvallen, ofschoon mij verzekerende niets zekers te weten. Enfin, het is zoo, ik had maar moeten doorbijten, doch ik moet UHW. verklaren, dat de mijter mij het meest heeft doen aarzelen, ik konde mij hiermee niet verenigen. Ik heb er hier reeds gevonden, die den keus van Vrancken afkeuren; dit grieft mij nog te meer. Het is met hem geheel publiek en het stond vandaag in het Journal van Limburg. Mgr. [Paredis] komt morgen met den president¹²⁷⁾ terug en ik ben verlangende om mijn hart eens bij den president te kunnen uitstorten, want ik kan met niemand hier spreken, daar zij niets

weten. Eén alleen had gehoord, dat een Noord-Brabander als candidaat van het gouvernement was, dat de minister Van Son met hem gesproken had etc. Wat historie! zoo zal ik ten laatsten er nog voor gehouden worden, dat ik bij het gouvernement gesolliciteerd heb!

Bij dit alles komt nog eene gedachte bij mij op, die ik UHW. ook wil vertrouwen en raad vragen; namentlijk ik denk er wel aan om toch met den deken mee te gaan en te zien of ik in dat gewest iets goed kan verrigten. Ik weet niet, of die gedachte van God komt en misschien zou ik den deken maar generen etc. Ik wenschte gaarne UHW. meening hierover wel eens te weten, doch verzoek van hiervan aan niemand te spreken...

Over ruim drie weken had ik eens vertrouwelijk en vriendschappelijk over de hangende zaak aan Sittard geschreven en hem openhartig derzelve loop en mijne handelingen medege-deeld, doch ik heb hier geen antwoord ontvangen. Daar het nu publiek is, heb ik hem gisteren andermaal geschreven en gefeliciteerd; ik vrees echter, dat ik weer geen antwoord zal krijgen.

Roermond 25 mei 1847. Gisteren heb ik eindelijk een brief van Sittard ontvangen ¹²⁸)... Zijne benoeming wekt hier die belangstelling niet op, welke ik verwacht had... Wat er van zijn moge, ik geloof altijd dat hij er beter voor geschikt is dan ik en dat het wel gaan zal...

Mijn broeder Hein is hier geweest en was zeer verblijd, dat ik er van af was. Moeder zoude zich alweer getroost hebben. Dan, God heeft het niet gewilt, zijn heilige wil geschiede! hiervoor had ik gebeden en de zaak onder de bescherming van Maria gesteld. Ik heb niet verlangd naar grootheid of onderscheiding en van hieruit, gelijk van het Oost en van elders, is ook een paadje naar den Hemel. God geve, dat ik het altijd moge bewandelen.

Ik heb nog vernomen, dat er suppositiën gemaakt worden alsof ik de candidaat van het gouvernement zoude geweest zijn. Wat moet men niet hooren! Ook weet ik, dat men het op den Ruwenberg kwalijk heeft genomen, dat ik niet daar geweest ben of niets gecommuniceerd heb, te meer daar ik nog niet definitive door de Meierei ben afgestaan. ¹²⁹) Ik heb hieraan niet gedacht en was ook wat gegeneerd; ik zal bij gelegenheid mijn respect gaan maken — misschien toekomende zondag, indien ik vrijdag naar huis ga — ik wil niet, dat de oude man ¹³⁰) verdriet van mij hebbe.

Tot nog toe is hier nog niemand zeker bekend, die zal mee

gaan; ¹³¹⁾ van drie heeren uit Noordbrabant heb ik vernomen. Ik hoop dat God ook dit gedeelte der onderneming zal zegenen.

Ik had niet gedacht, dat mijn keus, zooals UHW. gelieft te melden, in de Meierei zoo veel bijval zoude vinden, ik had mij juist het tegendeel voorgesteld...

Kort daarop maakte hij toebereidselen voor de reis naar Rome, om daar de doctorstitel in theologie te gaan halen. Mgr. Zwijsen zou bij Mgr. Ferrieri de daartoe nodige stukken voor hem aanvragen.

Roermond, juni of juli 1847.

Ik heb de eer UHW. mijne namen voor Mgr. Ferrieri over te maken. Ik zal niet vertrekken vóór 2 of 3 augustus en nog een paar dagen te Helmond vertoeven. Heeft UHW. het antwoord en de aanbeveling van Mgr. Ferrieri ontvangen, zou ik die te Helmond kunnen vinden.

Vandaag is Mgr. Vrancken hier aangekomen en heeft geheel den namiddag met Mgr. Paredis bij ons doorgebracht, doch weinig bijzonders verteld. ZHW. is drie dagen in Leuven geweest en heeft daar veel latijn hooren praten. ¹³²⁾ Het Sacre [de bischopswijding] zou den 15e aug. te Sittard plaats hebben; ik geloof dat UHW. en Mgr. van Curium ¹³³⁾ voor assistentes zullen verzocht worden en Mgr. Paredis zal consacreran. Niemand van ons begrijpt, hoe Mgr. Vranken naar Leuven is kunnen gaan, waar niets te doen was, in plaats van de Ordinarii in Noord-Brabant, die hij nodig heeft, ¹³⁴⁾ te gaan bezoeken. Mgr. Paredis was hierover ook niet best gemutst, doch ZHW. heeft hem door-gewerkt en moet zich nu ook goed houden... Ik moet bekennen, dat ik meer oordeel en bon-sens bij Mgr. Vranken verondersteld had.

Indien ik het mogelijk rukken kan, zal ik UHW. nog zien vóór mijn vertrek, UHW. gelieve mij anders maar te schrijven, indien er iets nodig is. Morgenvroeg ga ik naar Maastricht voor mijn paspoort en eenige andere commissies...

Roermond 17 juli 1847.

De Romijnsche reis is dan eindelijk bepaald. ¹³⁵⁾ Ik heb permissie van Mgr. Paredis om, zoo haast ik de concursus der seminaristen heb nagezien, te vertrekken en tot half october uit te blijven; op acht dagen kwam het niet op aan, zoo dat ik nu tijd genoeg heb. Ik ben voornemens 4 of 5 aug. te vertrekken langs Keulen over den Rhijn door Zwitserland etc. — dit is beter met

de warmte — en in het retour door Vrankrijk...

Mgr. [Paredis] is verlegen, waar de benoemde Bisschop van Colophon [Vrancken] blijft; hij komt niet en schrijft ook niet, hoe het hem in Holland gaat; Mgr. Paredis weet van niets, waar, wanneer en door wie het Sacre geschieden moet. Intusschen vertellen de dagbladen, dat de Bisschop van Emaus [Den Dubbelden] zal consacreren. Wat er van is, het is hier een raadsel voor ons allen.¹³⁶⁾ Ik ben benieuwd, hoe Sittard het gemaakt heeft bij het Gouvernement en of hij die vrijheid voluit zal gekregen hebben, zoals hij vóór had; ook het plan om Redemptoristen en hollandsche Jesuiten onder zijn beheer in de Indien te laten werken, zal mijns dunkens wel niet ten uitvoer komen. Mij dunkt dat al zijn plannen zoo groot en zoo schielijk waren. Intussen, dat alles moge goed gaan!

Ik heb onlangs schrijvens van Benedicta¹³⁷⁾ gehad, ik was toen nog niet geheel zeker over mijne reis; ik beveel mij thans in hare gebeden en zal haar iets meebrengen. Ik heb haar ook mijn gevoelen geschreven over die postulante van Maastricht. Over die andere zaken, die UHW. mij had aangestipt, heb ik met Mgr. Vranken niet kunnen spreken, er waren altijd andere tegenwoordig en ik heb niet de gelegenheid gehad om hem alleen te spreken. Ook heeft hij zich geheel met mij op eene distantie gehouden en heeft zich hier in Limburg bij niemand iets van mij laten aangaan, daar hij in tegendeel aan anderen vertelde, dat hem dien post met geweld en als met de pistool op de borst was opgedrongen. Goed, transeat! Crescat, fructificet!

Men heeft mij hier verteld, dat prof. Ingenhouz van Breda ook naar Rome wilde; zoo hij verkiest, kan hij met mij gezelschap maken. Ik zal Deppen ook nog eens engageren, doch ik vrees dat hij zijne duiten te lief heeft en niet moed genoeg...

Ik ben voornemens eene memorie op te maken over de Congregatie der Zusters, door UHW. opgericht en door de verschillende provincien van ons Rijk verspreid, haar nut, werkelijke verdiensten etc., en die memorie aan de voeten van Pius IX neer te leggen. Ik verzoek echter dringende dat UHW. hiervan aan niemand spreke, ik zal het ook stiptelijk voor mij houden. Hier konde nog wel eens iets op volgen, hetgene ik UHW. van harte zou gunnen, te meer daar het verdiend is.

Zoals hij dus schreef, zou hij 4 of 5 aug. naar Rome vertrekken. De heenreis duurde waarschijnlijk een maand ongeveer. In september doctoreerde hij aan het Collegium Theologicum en aanvaardde de 21ste van die maand de terugreis en vóór 23 oct. was

hij weer te Roermond. Ongeveer een week later schreef hij Zwijzen over zijn verblijf in de eeuwige stad.

Roermond 30 oct. 1847. Zoo ben ik dan van Rome terug en wederom stilletjes in mijne bezigheden. UHW. zal misschien verwonderd zijn, dat ik nooit uit Rome heb geschreven. De reden hiervan was, dat prof. Verhoeven ¹³⁸⁾ volgens zijn zeggen gestadig met UHW. in correspondentie was en van alles au courant hield. Ook zouden onze brieven waarschijnlijk in alle punten niet zijn overeen gekomen, daar ik in Rome ook menschen gezien en gesproken heb. Ik hoop met Paaschen of misschien vroeger in de gelegenheid te zijn UHW. een en ander mede te deelen. Ik durf UHW. hier in het voorbijgaan te zeggen, dat ik op de Propaganda en elders met genoegen vernam, hoe UHW. te Rome staat aangeteekend; de aanstelling als vice-superior ¹³⁹⁾ geeft hiervan ook een nieuw bewijs en ik heb van hetgene ik te Rome aangaande UHW. vernomen heb, te meer voldoening, daar ik hiermee den mond kan stoppen van Piet of Jan, die zulke onderscheidinge wel eens beneiden.

Mijne of beter onze receptie bij Pius IX was zeer liefvallig en vereerend. UHW. zal dit wel reeds hebben vernomen; ook de kardinaal Fransoni ¹⁴⁰⁾ en andere, waar ik mij heb gepresenteerd, waren zeer beleefd en vertrouwelijk. Van den Hollandschen ambassadeur, graaf Liederkerk, ¹⁴¹⁾ heb ik ook veel beleefdheid genoten; hij heeft mij ten eeten verzocht en tweemaal met zijne koets uitgereden; ook had ik de spoedige audientie bij Pius aan hem te danken. Onder andere heeft Z.H. met veel lof van onzen koning gesproken. Hij noemde hem een vorst van een edel hart „un sovrano di cuore nobile”. Ik heb hierop geantwoord, dat de katolijken van Nederland, zoo hoogere en lagere clergé als leken, den koning ook in het hart dragen. Ik wenschte dat de koning dit wist en zou het hem haast durven schrijven. Het is geen kleinigheid van eenen zoo grooten Paus in tegenwoordigheid van drie menschen zoo hoog geprezen te worden, doch zoo iets mag niet eens publiek worden om de onverdraagzame protestanten niet in hoogere mate te verbitteren.

Wat het H. Ligchaem ¹⁴²⁾ aangaat van de H. Daphne, hetwelk ik heb meegebracht, er is geene mogelijkheid geweest om het aan Tilburg te doen afstaan; ¹⁴³⁾ bij Mgr. Paredis zoude het nog wel gelukt hebben, doch de heeren van Rolduc wilden er niet na luisteren. Op het authentique instrument bevond zich ook, dat het den Prins Rospigliosi was gegeven om hetzelfde aan de kerk van Rolduc in Limburg ter openbare veneratie te schen-

ken.¹⁴⁴) Vorige zaterdag heb ik het ligchaam met Mgr. er naar toe gebracht en ik heb de volste voldoening voor de moeite, die ik er mede gehad heb. Zij hadden niet meer geestdrift en belangstelling kunnen aan den dag leggen; niet alleen geheel het seminarie, maar meer dan 5000 menschen van Kerkrade en omliggende dorpen zijn in processie een half uur ver de H. overblijfselen komen afhalen; Mgr. sloot den stoet in bisschoppelijk gewaad, geheel het dorp was versierd etc. etc.¹⁴⁵) Overigens kan het moederhuis te Tilburg verzekerd zijn, dat zij een H. ligchaam zullen hebben van een maagd en martelaresse en het staat nu reeds gedeponeed; de vraag zal maar zijn, hoe men het kan overbrengen. Dezer dagen zal ik nog naar Rome schrijven; ik denk dat Roelofs het best in staat is om eene gelegenheid te vinden. Het ware mij ook onmogelijk geweest twee lichamen mee te voeren en dat voor Rolduc kon of durfde ik niet weigeren. Hiervan genoeg.

Ik zie uit den brief van Benedicta,¹⁴⁶) dat mijne doctorale promotie in Tilburg reeds bekend is. Ja, Mgr., na 16 jaren baccalaureus en prolytus,¹⁴⁷) dat is apotheker en plattelands heelmeeester te zijn geweest, ben ik eindelijk doctor geworden.¹⁴⁸) Het is wel niet van groote beteekenis; wat mij eenigen prijs er aan doet hechten is, dat ik de zaak in forma in het Collegium Romanum en voor velen mijner oude professoren heb afgemaakt. Mgr. Paredis stelt hierin ook méér belang dan ik wel verwacht had.

Ik zie uit de courant, dat Mgr. Vranken eerstdaags zal vertrekken. Nu, het wordt ook tijd dat hij bij zijne kudde komt. In Rome verkeerde men in het gedacht, dat ZHW. reeds vertrokken was. Er zullen twee heeren van hier meegaan, een hunner schijnt mij weinig aanleg voor missionaris te hebben; dan wij willen hopen dat het goed moge gaan.

Ik heb een kleine gedachtenis voor UHW. meegebracht, bestaande in eenen metallenen gedenkpenning, op een zeide St. Pieterskerk en op de andere Paus Gregorius XVI, niet kostbaar maar schoon uitgewerkt; ik hoop dat het UHW. te aangenamer zal zijn, daar het eene Erinnerung zal geven aan den grooten Gregorius, die UHW. tot de bisschoppelijke waardigheid verheven heeft.

Terwijl ik met dezen onledig ben, wordt mij het Journal van Limburg binnen gebracht. Er is een artikel in over mijn verblijf en promotie te Rome. Het is onjuist: de Paus heeft mij niets eigenhandig geteekend dan eenen vollen aflat voor de familie en 40 vrienden in articulo mortis. Den kardinaal Mezzofanti heb ik

wel gesproken, doch Zijne Em. is bij mijne theses of promotie volstrekt niet tegenwoordig geweest, hij heeft dus niet kunnen applaudiseren. ¹⁴⁹⁾ Ik ben met zulke berichten niet gediend, vooral wanneer zij onjuist zijn, ik geloof het komt van [prof.] Peeters uit Rolduc...

Verhoeven heeft zich tijdens zijn verblijf volstrekt niet bij de Jesuiten vertoond, noch in het Collegium Romanum, noch in de Gesu, waar de generaal en andere voorname paters wonen. ¹⁵⁰⁾ Daags vóór ons vertrek is hij, terwijl ik uit was, aan Gestel en de Wit komen zeggen, dat hij met eene importante missie voor Holland belast was en welligt nog vóór ons zoude tehuis zijn en dat men spoedig hiervan zoude hooren. ¹⁵¹⁾ Ik heb al nieuwsgierig zitten wachten om te vernemen wat dit zijn zal, doch tot hertoe niets. De benoeming van UHW. kan het niet zijn, daar deze reeds lang geschied was; wij zijn 21 sept. vertrokken en UHW., zoo ik hier vernomen heb, was den 8ste reeds aangesteld. ¹⁵²⁾ Doch het kan nog komen. ¹⁵³⁾

Van mijne reisgezellen ben ik goed voldaan geweest. Vooral van Gestel, hij heeft een vrolijk en gevoegzaam karakter. Overigens beteekend voor zulke menschen de reis naar Rome niet veel en ik vrees, dat hij nog veel krietiek zal mee gebragt hebben. Ik moet UHW. verklaren, dat ik in het begin niet best gehumeurd was, toen ik vernam dat men mij dezen ook nog voor gezelschap had aangeplakt, te meer daar hij onpasselijk was. Alles is echter goed afgelopen, indien hij maar wat omzichtig is in het praten, vooral bij de burgers te Eindhoven.

Bij schrijven van 2 dec. 1847 deelde Mgr. Paredis prof. Bogaers mede, dat hij hem tot deken van Sittard zou benoemen, indien hij zulks verlangde. ¹⁵⁴⁾ Zoals Bogaers schrijft aan Zwijsen, wenste hij het aanbod niet te aanvaarden :

Roermond 20 jan. 1848. ... Ik ben er bij gebleven voor het dekenaat van Sittard te bedanken, ik had hiervoor volstrekt geene genegenheid...

Mgr. Vranken heeft uit Malta geschreven. ZHW. was aanhoudend ziek en leed veel van de zeekoorts, is overigens zeer bezorgd voor zijne portraiten, die in Amsterdam gemaakt zijn; hij heeft 200 hier bij eenen drukker en 400 te Sittard gedeponeerd om tegen 1 gl. Holl. te verkopen, doch volgens zeggen der uitverkoopers krijgen zij weinig aftrek... er wordt hier met die historie gelagchen...

Bij het benoemen der twee laatste ministers is de Koning hier te lande zeer gedaald in de publieke opinie. Zoo er nu de wet van 't Placet en de afschaffing der publieke processien bij komt, zal het misnoegen hier ten top stijgen en men vreest, dat dit verbod niet zal geëerbiedigd worden...

Ik heb onlangs nog eenen brief uit Rome ontvangen van iemand, die goed au courant der zaken is; en het ziet ellendig uit, de heethoofden worden zoo langer zoo stouter en de regering zwakker; men vreest dat de goede Pius IX nog veel zal onderstaan. Ik hoop dat het schoone discours van Montalembert ook in Italië eenen gunstigen indruk zal maken.

Met genoegen verneem ik, dat UHW. in Holland de achting en vertrouwen der geestelijkheid gewonnen heeft. Ik zal bidden dat God UHW's pogingen ondersteune, want er zal voor en na ook al eens te hakken vallen...

Het ligchaam der H. Perpetua zal nu ongemak¹⁵⁵⁾ afkomen; men kan dit ook nog later in Parijs bestellen, gezamenlijk met dat van Oorschot. Doch ik vraag voor mijne bemoeiing van de waarde Overste¹⁵⁶⁾ 2 dagen recreatie voor de zusters te Roermond, anders houden wij het hier.

Volgens schrijven van een onzer studenten van Leuven zou prof. Verhoeven in zijne les aangekondigd hebben, dat hij tegen Paaschen eene tweede editie van zijn singulier boekje¹⁵⁷⁾ zal uitgeven voorzien van vele goedkeuringen van hoog geplaatste personen in Rome. Wij zullen dan alweer afwachten. Prof. Malou, die mij voor eenige dagen nog geschreven heeft, maakt hiervan geen melding.

De zo juist genoemde J. B. Malou was professor te Leuven; 11 dec. 1848 werd hij bisschop van Brugge.

Roermond 2 febr. 1849 ... Ik had prof. Malou gefeliciteerd en heeft mij terstond geantwoord en instanter uitgenodigd; dit kan echter niet zijn vóór de groote vacantie. Hij teekent zich „*évêque nommé de Bruges*”. Ook (soit dit entre nous) is hij niet zeer bedroefd Leuven te moeten verlaten, doch vreest voor den zwaren post, dien hij moet aanvaarden. „*Je tremble*”, zegt hij, „*pour le lourd fardeau, que le Seigneur a imposé à mes faibles épaules*”. Het zal UHW. niet onbekend zijn, dat Mgr. Malou te Leuven nog al onaangenaamheden had, daar hij in de gevoelens van sommigen zijner collega's niet deelde en vijand van nieuwigheden was in het theologisch onderwijs. Ook was hij zeer bevriend met de Jesuiten, vooral met Perrone, waarmede hij tot

op den huidigen dag in Engeland correspondentie houdt.¹⁵⁸⁾ Ook dit konden sommige heeren niet goed verdragen; intusschen is hij die heeren over het hoofd gesprongen en volgens hetgene uit Leuven geschreven wordt moeten zij al aardig opkijken, ofschoon Malou daar nu zeer gefeteerd is. Kerstens,¹⁵⁹⁾ dien ik op het einde der groote vacantie bezocht heb, was in de confidentie van die zaak. Ik zal later nog aardige fraaiigheden daaromtrent aan UHW. kunnen mededeelen. Malou is thans in Parijs. Ik heb hier een brochure onder het oog (autographie) van eenen jongen nieuwen professor van het seminarie te Luik. Hij is van den Leuvenschen stempel en komt al wondere dingen aan zijn jeugdige levieten opdisschen; men moet er waarlijk mee lagchen en tevens compassie mee hebben. Al wat men in tegenwoordige seminaria leert betekend niets, wij zijn allen wel een eeuw ten achter. De positieve theologie moet aan kant en de speculative moet hare plaats inruimen; men moet *denken*, met de gedachte *doordringen* en *speculeren* en de memorie laten rusten. De voornaamste en meest beruchte theologie-boeken onzer eeuw betekenen niets, het is alles memoriewerk en zonder intellectus. Hij zegt veel geleerd en geput te hebben uit Gioberti (den apostaat revolutionnaire van Italie),¹⁶⁰⁾ uit de „Ere nouvelle”,¹⁶¹⁾ uit Tits, Ubachs, Lonay¹⁶²⁾ etc. etc., bij die lui vindt hij de ware geleerdheid. Niemand van ons begrijpt, hoe Mgr. van Luik zulk gebabbel in zijn seminarie wil dulden, te meer daar de jongere clergé toch zoo is opgewonden...¹⁶³⁾

Roermond 16 nov. 1849. Na weder een zaak betreffende de zusterschool te Roermond behandeld te hebben, wijdt hij in dit epistel enige regels aan een conflict tussen het Pruisisch gouvernement en Mgr. Müller, bisschop van Munster, die weigerde op bevel van het gouvernement de school te sluiten, welke hij nog pas op de Gasdonk bij Goch had geopend.¹⁶⁴⁾ Dan gaat hij verder:

Mgr. Vranken heeft onlangs weer eene lange courant aan Mgr. Paredis geschreven. Indien alles zoo gaat gelijk daarin vermeld wordt, zal Oost-Indien aldra geheel katholiek zijn. De gouverneur-generaal Rochussen heeft ook toegestaan, dat Zusters van Liefde zich in Batavia komen vestigen en Mgr. beklaagd bitter, dat hij nog geene ziet arriveren, evenzoo over de Frères chrétiens van Rutten,¹⁶⁵⁾ die ZHW. ook (van den 2de rang) gevraagd had. Hoezeer ik verheugd zoude zijn en van harte

wensch dat Jesus Kerk daar moge bloeijen, geloof ik echter dat alles wel wat overdreven is en de lust van groote en interessante brieven te schrijven hierin eene groote rol speelt. Tevens komt mij bij die gelegenheid weer altijd op wat vroeger gebeurd is ¹⁶⁶⁾ en kan mij dikwerf diep bedroeven — basta.

De voorname Jesuiten zijn weer veelal naar Rome terug. P. Patrizi, een mijner oude professoren en broeder van de prins-cardinaal Patrizi, heeft mij geschreven uit Leuven, dat hij ook weer ging vertrekken. Ik heb hem erinnerd, dat hij den cardinaal [Patrizi] en cardinaal Fransoni nog eens in het geheugen moest roepen waarover ik toenmaals gesproken en geschreven heb. Ik wenschte ook gaarne eene distinctie voor Kersten, waarover ik ook gehandeld heb. Ik doe dit ter eere Gods en om deftige mannen te ondersteunen. Niemand van alle mij bekende publicisten heeft altijd en vooral sedert twee jaren, toen alles in den maastroom meeinging, beter pal gestaan bij de ware goede beginselen en zoo deftig en zoo moedig de catholicisme, zoowel als de maatschappij en het onmisbaar politiek gezag verdedigd, getuigen hiervan nog zijn laatst livraison in het art. de fond, ¹⁶⁷⁾ alsook zijn aanmerkingen over het geschrift „Memoires” etc. ¹⁶⁸⁾ Ik hoop dat onze [Judocus] Smits en „De Tijd”, die ook wel eens galoppeerde en inconsequent was, daaruit eene nuttige les moge trekken.

[Roermond] 12 mei (1850): ... Zoo UDHW. ons de manuscripta van Coppens z[aliger] wilde afstaan, in zoo verre zij betrekking hebben tot Roermond, zou voor Limburg zeker eene groote gunst zijn. ¹⁶⁹⁾ Jammer dat hij het niet heeft kunnen afwerken. Men zal hier moeilijk iemand vinden om zoo veel geduld en vlijt aan den dag te leggen.

Binnen 14 dagen schrijf ik weer aan mijnen ouden professor Perrone. Hij bevindt zich wederom in het Collegium Romanum... Ik ga hem nog eens aan Kersten erinneren; niemand van alle publicisten heeft zich in de laatste jaren meer verdienstelijk gemaakt en beter consequent geworden. ¹⁷⁰⁾ Welligt heeft Mgr. Malou, die intime met Kersten gelieerd is, UHW. met die zaken bekend gemaakt. Ik zal hem ook een verslag geven van den toestand en werkzaamheden der Congregatie van Tilburg, zooals ik dit vóór Paschen aan Pater Patrizi... gedaan heb. Ik ben zeker dat ik mijn but reeds bereikt had, indien Pater Janssen, die deze punten zeer behartigde, niet onverwacht overleden was, te meer daar deze heilige en knappe Jesuit intime met den cardinaal Lambruscini en met den graaf d'Oultremont gelieerd was.

Roermond 27 July 1850. Met innig genoegen kan ik UDH. het volgende vertrouwelijk mededeelen. Zoodra ik de terugkomst vernam van onzen H. Vader Pius IX, ¹⁷¹) heb ik mijne breedvoerige relatie (die reeds 3 maanden klaar lag) over de werkzaamheden en uitbreiding der Zusters van Liefde in ons rijk en elders, alsmede wie daarvan de insteller en onvermoeide bevorderaar was, naar Rome opgezonden. Ik had die relatie opgesteld in forme van brief aan Pater Patrizi... met verzoek om den inhoud bij gelegenheid aan den H. Vader te communiceren. Daar ik destijds niet zeker wist of Pater Patrizi uit zijn ballingschap in Rome terug was, zond ik mijnen epistel onder enveloppe aan zijnen broeder den Cardinaal. Deze scheen, met dat stuk zoozeer ingenomen, dat hij hetzelfde in persoon aan den H. Vader is gaan voorlezen. Voor eenige weken ontving ik eenen brief van den professor, waarin hij zegt : „Mijn broeder de cardinaal heeft uwe interessante relatie aan Z.H. gaan voorlezen en de H. Vader vernam alles met waar genoegen en voldoening. Che consolazione, hoe troostelijk ! riep hij uit ; hij nam vervolgens de pen en teekende de namen op een stuk papier, zeggende : Prendiamo nota di questi uomini meritevoli (laten wij nota nemen van zulke verdienstelijke mannen)”. Nota bene, ik had in mijnen epistel ook melding gemaakt van Kersten, die zich door zijn orthodox en moedig schrijven zeker zeer verdienstig gemaakt heeft, weshalve hij ook reeds vroeger door den graaf d'Outremont aan Pius IX gerecommandeerd was. Pater Patrizi eindigt met te zeggen, dat men nu zal moeten zien en afwachten, wat de H. Vader verder gaat doen...

Vervolgens deelt hij aan Zwijsen mede, dat de Tilburgse Liefdezusters in Roermond haar scholen langer hoe meer zien bloeien, en gaat dan verder :

Wij hebben S. Vincent hier wel niet zoo plechtig gevierd als te Tilburg (De Tijd 23 Julij), toch hebben wij ons best gedaan. Ik heb de mis gedaan en gepreekt, de deken het lof. Ik had haar een paar taarten en eenige flesschen wijn laten brengen. De arme zielen, die zoo haar best doen, moeten toch iets hebben... Ik heb commissie van eene dame om in de vacantie eene remonstrance te koopen in België voor de zusters, ik zal ze daarmee verrassen. Op het einde van augustus ben ik voornemens naar Antwerpen, Brugge etc. te gaan ; ik zal zoo vrij zijn, Tilburg passerende, UHW. te komen bezoeken, alsook mijne zuster...

Roermond 22 jan. 1851. Met het hospitaal en de Zusters

te Roermond gaat het à merveille. Geheel de stad is er vol van. Moeder Giuliani heeft van het eerste oogenblik de gemoederen gewonnen. Geheel het hospitaal heeft reeds een nieuw aanzien. Zij is een ware virago... Mgr. Belgrado¹⁷²⁾ heeft een zilveren Christusbeeld met een statuette van O.L.Vrouw gezonden ten bate der expositie voor de armen der St. Vincentius-vereniging te Maastricht; dit is een blijkbare goedkeuring van deze vereniging en een bril op de neus van allen, die voor de nieuwe vereniging van St. Servaas gewerkt hebben.

Voor eenige dagen heb ik eenen brief van Pater Perrone uit Rome ontvangen, waarin hij mij o.a. schrijft en dringend verzoekt, dat ik hem een kort verslag zou geven van den toestand van het catholicisme in ons Rijk, zooals de katolieke bevolking in elk kerkdistrict of vicariaat, derzelver aanwas, bekeeringen, kloosters en gestichten. Het eerste kan men gemakkelijk uit het jaarboek overnemen, maar de bekeeringen zal moeilijker zijn juist op te geven. Benedicta zal mij wel eene relace geven over de etablissementen der Zusters, misschien zou UDHW. mij den weg kunnen wijzen om ook de andere vragen te beantwoorden. De werkzame en geleerde Jesuit heeft weer een nieuw werk onder handen, waarin hij ook over Holland moet spreken en ik zou hem gaarne deze materialen leveren.

Roermond 20 febr. 1951. ... A propos der kerkelijke organisatie¹⁷³⁾ moet ik UHW. iets *vertrouwelijk* mededelen. Bijna twee maanden verleden had ik uit eene goede bron vernomen, dat men daarvoor in Holland sterk werkte, dat ook de leden der Tweede Kamer ten dien einde vertogen naar Rome hadden opgezonden en wel met voorkennis en door bemiddeling van Mgr. Belgrado. Ik verhaalde dit aan Mgr. [Paredis], waarop ZHW. mij met eenige agitatie antwoordde: „Ik weet alles, ik weet dat te Mechelen alles gesmeed wordt; men wil mij aan den kant zetten en Limburg bij Den Bosch inlijven; ¹⁷⁴⁾ ik heb ook vrienden in Brabant, die mij de zaken overbrieven, ik heb onlangs nog tijding gehad etc., maar etc. etc.” Ik heb op die gezegdens wel niet veel acht geslagen, zij kwamen mij meer voor als eene onwillekeurige en ongegronde uiting van wantrouwen dan wel als iets ernstigs. Ik wil het UHW. echter *in vertrouwen* mededeelen à governo...

Roermond 14 mei 1851. ... De vraag van Mgr. [Paredis], of de geestelijkheid al dan niet verlangde onder 's Bosch te komen en waarop allen moesten teekenen, heeft hier veel opspraak gebaad. Het is onnoodig te zeggen, dat allen er zich hebben

tegen verklaard. Mij dunkt, het is iets uit de lucht gegrepen en „une fausse alarme” van Mgr., er is immers nooit kwestie van geweest.

Mgr. Paredis heeft de Romijnsche reis ook reeds publiek gemaakt ¹⁷⁵⁾ en heeft mij gezegd reeds toestemming te hebben verleend, ¹⁷⁶⁾ dat ik zou meegaan, UHW. kan dus over mij disponeren. Ik moet UHW. hier opmerken, dat men zou dienen op 't laatst van augustus daar te zijn; in september beginnen de vacaties, dan zijn alle collegien en de meeste congregatien gesloten, de cardinalen meest op de villa's of buiten, de H. Vader ook gewoonlijk te Castel-Gandolfo. Al die absenties en vide's zouden het, voor UHW. vooral, minder aangenaam en minder nuttig maken.

Kersten van Luik schrijft mij eenen langen épître van Mgr. Vrancken te hebben ontvangen. ZHW. beklagt zich daarin bitter over de onwilligheid der clergé, zoo seculiere als reguliere, om naar de Oost-Indiën te komen; ook de Broeders en de Zusters van Liefde worden er niet in gespaard. Kersten heeft er slechts een extract van gepubliceerd, zooals UHW. uit de laatste livraison zien kan. Van de Ursulinen is ook nog geen kwestie volgens hetgene mij de Moeder van Sittard gezegd heeft, of Mgr. Vrancken of Curium ¹⁷⁷⁾ moeten eerst reisgeld bezorgen.

Op 13 oct. 1851 overleed Mgr. H. Den Dubbelden op 82-jarige leeftijd. Mgr. Zwijsen, die in 1842 als zijn coadjutor met recht van opvolging was aangesteld, werd nu apostolicus vicarius ad interim van 's-Hertogenbosch. Bogaers zond hem een hartelijk felicitatie-schrijven.

Roermond 25 oct. 1851. Nu de eerste drukten voorbij zijn, gedogen de blijken van vertrouwen en vriendschap, waarmede UDHW. mij wilde vereren, en mijn positie „als zijnde nimmer vervreemd aan het apostolisch vicariaat van 's Bosch”, geen langer uitstel om mijn welgemeende en warme gelukwensen aan te bieden... UHW. heeft het bestuur van 's Bosch onder de beste auguria aanvaard. Uw eerster herderlijke brief zal een goede indruk maken...

Terstond na de dood van Den Dubbelden besloot Zwijsen het huis de Ruwenberg tot een instituut ter voorbereiding van de seminariestudie in te richten. Het was waarschijnlijk met het oog

op het samenstellen van het daarvoor nodig reglement, dat hij prof. Bogaers verzocht hem de statuten van het seminarie te Rolduc (gesticht in 1831 door Mgr. C. van Bommel) ter inzage te zenden.

Roermond 23 nov. 1851. Ik heb eindelijk niet zonder moeite de reglementen van Rolduc ter leening gekregen. Het zijn nog dezelfde als onder Mgr. van Luik [v. Bommel] gemaakt zijn. Daar men dit exemplaar terug verwacht, zoude UHW. wel doen hetzelfde te laten copiëren en het mij dan bij gelegenheid weer te doen geworden...

Ik weet niet of UHW. den brief gelezen heeft van den bisschop van Luik [Mgr. v. Bommel] aan den burgemeester dier stad Piercot. Die brief was zeer kras, doch nu heeft de burgemeester Piercot eenen open brief teruggeschreven van 40 pagina's, waarin aan Mgr. harde zaken gezegd worden.¹⁷⁸⁾

De nu volgende brief begint niet, zoals alle vorige, met de plechtige aanspreking „Monseigneur”, maar met het allervriendschappelijkste „Amicissime”. Bogaers richtte hem nl. aan zijn trouwe vriend J. Ph. Deppen, professor te Haaren en secretaris van Mgr. Zwijsen. Namens Monseigneur had Deppen hem schriftelijk gepolst, of hij de pastoor van Groot-Linden en deken van Kuik, Joannes Quitter, die stervende was, zou wenschen op te volgen. Quitter stierf 6 sept. 1852.¹⁷⁹⁾ Twee dagen later werd Deppen's informatief schrijven te Roermond door Bogaers ontvangen. Zijn antwoord kon van beslissende betekenis zijn voor geheel zijn verder leven. Hij moet de zaak dan ook in ernstig beraad gehouden hebben, want eerst drie dagen later gaf hij antwoord.

Roermond 11 febr. 1852. Ik had niet zoo spoedig tijding van U verwacht en toen mij vorige zondag uw brief werd overgereikt, had ik „als het ware” (zou Schoolmeester zeggen) een voorgevoel, dat er iets bijzonders moest gaande zijn. Uw brief openende zag ik dan ook weldra, dat mij presentiment gegrond was. Wat ga ik u thans antwoorden? Ik heb de zaak een paar dagen overwogen en 's Heeren licht ingeroepen en ziehier mijne gevoelens, welke gij ook aan Mgr. van Gerra [Zwijsen] kunt mededeelen, ingeval de tegenwoordige titulaire mogt sterven.¹⁸⁰⁾

Vooreerst behoef ik u niet te zeggen, want ge kent mij in zoo verre, dat ik op de dekanale waardigheid niet uit ben. Was ik gaarne deken geweest, dan had ik reeds over 4 jaren naar Sittard kunnen gaan, waarvan ik het schriftelijk aanbod van Mgr. Paredis nog heb liggen; ofschoon daarbij ook wel in aanmerking kwam, dat ik niet kon besluiten om mij geheel van de Meyerei te detacheren. Wat het parochietje [Groot-Linden] op zich zelve aanbetreft, daar zou ik ook niet op tegen kunnen komen; ik geloof dat men zich gewisser bij 300 schapen kan zalig maken dan bij 3000, de verantwoordelijkheid is althans zoo groot niet. Wat mij echter 't meest doet vreezen: het is zoo buitengewoon klein en dus zoo weinig variatie van werk, zonder kapellaan, dus geheel geïsoleerd, altijd alleen met eene 40 à 50-jarige Katrien, waarmede men zich op eene distantie moet houden; vervolgens in eene buurt, waar de Heeren zoowel als 't volk mij geheel vreemd zijn, want ik moet u verklaren dat ik in 't gansche dekanaat geen sterveling ken buiten den pastoor van Grève, dien ik een of tweemaal in mijn leven gezien heb. Dit alles maakt mij waarlijk huiverig en ik zou vreezen, het sociale leven, evenals gij, van jongs af aan gewoon zijnde, mij niet te zullen kunnen gewinnen. Wat uwe verdere considerans aangaat, dat ik als Romijn van studie en halve Roermondenaar bij die Heeren meer vertrouwen en ingang zou vinden en ik alzoo wezenlijke dienst aan de Kerk en aan het vicariaat van 's Bosch zou kunnen doen, dit ponderceert zeker veel en daarvoor zouden alle overige considerans moeten wijken, edoch ook dáárvan kan ik mij moeilijk overtuigen; iemand onder u zou daar welligt veel beter voldoen en ik zou er aankomen als viel ik uit de wolken. Daarbij komt nu nog dat ik op het oogenblik eene zaak onder de hand heb, waaruit nog al iets tot meerder eere van God en voor de behoeftigen door mijn toedoen kan geboren worden. Mgr. Paredis heeft mij verzocht en opgedragen om in zijne plaats te ageren ter zake van de successie eener rijke dame de Pollart, vorige winter alhier overleden. Het handelt zich over circa 300 duizend francs, die zij ad pias causas gelaten heeft en nominatim, gelijk zij zich in 't testament uitdrukt „pour un établissement de charité ou pour des orphelines, ou pour soigner des malades, ceci à convenir avec Mgr. Paredis, à qui” etc. ¹⁸¹)...

Ziedaar dan, goede vriend, wat ik gemeend heb u te moeten antwoorden. En laten wij het verder aan Gods beschikking, die Mgr. ook zeker zal toelichten, over. Intusschen moet ik Mgr. erkentelijk zijn voor zooveel vertrouwen, hetwelk ik niet verdiend heb... ¹⁸²)

Intussen had Zwijsen hem reeds op 10 febr. bericht : „Indien UEW. genegen moogt wezen de betrekkingen van deken van Cuijk en van pastoor van Groot-Linden aan te nemen en Mgr. Paredis UEW. kan en wil ontbeeren, ben ik bereid UEW. tot die dubbele betrekking te benoemen”.¹⁸³) Maar bij het vernemen van Bogaers' bovenstaand antwoord aan zijn secretaris Deppen liet hij hem onmiddellijk weten, dat hij besloten had tot zijn benoeming over te gaan, doch verzocht hem eerst Mgr. Paredis te gaan spreken om te weten, of deze hem zou willen missen. Waarop Bogaers hem antwoordde :

Aken zaterdag 14 febr. 1852. Ik was op het punt om voor een belangrijke zaak (waarover ik gedeeltelijk prof. Deppen geschreven heb) naar Aken te vertrekken, toen mij UWDHs schrijven overhandigd wierd. Er was toen geen tijd meer om wat te reflecteren, veel minder om Mgr. Paredis te spreken en daarom laat ik UHW. dezen uit Aken geworden.

Ofschoon ik in mijnen brief aan Deppen eenige bezwaren heb opgegeven, zouden die moeten vervallen, indien er geoordeeld wordt, dat ik daar op dit oogenblik van bijzonderen dienst zijn kan. Terstond bij mijne terugkomst (denk maandag) zal ik Mgr. Paredis gaan spreken; ik zou ook niet gaarne hebben, dat er wegens mijn vertrek eenige brouille zou geboren worden. In alle geval ware het te wenschen, dat deze zaak, waardoor ik zooveel goeds voor de armen onzer stad in 't algemeen, en voor de Zusters en hospitaal in 't bijzonder, kan daarstellen, eerst uitgemaakt wierd. Mij dunkt, het zoude geen groot inconvenient zijn, indien het pastorietje [te Groot-Linden] ook voor eenigen tijd eenen deservitor had. Daar waar de pastorijen volgens het canonique regt bij concursus vergeven worden, blijven de pastorijen gewoonlijk 2 à 3 maanden open. Mogt UDHW. echter anders oordeelen, is het mij ook wel. Intusschen moet ik UDHW. warme dankzegging aanbieden voor het opnieuw geschonken en onverdiend vertrouwen. En zal bij mijne terugkomst na Mgr. Paredis gehoord te hebben verder schrijven.

Sedert eenigen tijd heb ik bij Mgr. veel meer voldoening en vertrouwen ontwaard dan vroeger.

Na zijn terugkomst uit Aken ging hij blijkbaar Mgr. Paredis over de zaak spreken, die hem schijnt gezegd te hebben, dat hij er over aan Mgr. Zwijsen zou schrijven en diens antwoord zou

afwachten. Op 22 febr. meldde hij zich andermaal bij Mgr. Paredis in de hoop definitief bescheid te krijgen. Er was echter nog geen antwoord van Zwijsen gekomen.

Roermond, zondag 22 febr. 1852. Ik kom zoo even van Mgr. Paredis om te vernemen, of er nog geen beslissend antwoord gekomen was. Ik gevoel in deze zaak weer evident, dat onder gehoorzaamheid staan een waar gemak en voldoening verschaft. Wierd mij gezegd i, het *ibo* zou spoedig volgen, doch nu het zoo aan mijne verkiezing wordt overgelaten, geraakte ik aan het dobberen.

Wat dan nu? Ik weet niet wat Mgr. Paredis aan UDHW. nopens mij geschreven heeft, ofschoon mij docht dat ZDHW. mij liever wilde houden. Misschien zullen de brieven zich nu kruisen. Doch wat er van zijn moge of niet, ik stel mij thans geheel gerust en geef mij teenemaal aan UDHW's beschikking en oordeel over. UDHW. heeft thans Mgr. Paredis gehoord en kan nu 't beste oordeelen. Blijf ik hier, is het mij goed en dan zal ik ook maar in Limburg sterven. Roept UHW. mij, ik zal volgen en mij puntelijk op den door UHW. bestemden dag vertoonen, ¹⁸⁴) basta.

De rede waarom ik nu aan het wankelen ben geraakt, is ook wel dat hangende proces te Aken ¹⁸⁵)...

Mgr. [Paredis] weet van dezen brief niets en ik zal het ook zoo maar laten. Morgenvroeg zal ik ook weer gaan zien of er iets gekomen is uit Tilburg. ¹⁸⁶) UDHW. gelieve mij te versoonen „et compati humanae fragilitati”. ¹⁸⁷)

III

Pastoor van Groot-Linden en Deken van Kuik. ¹⁸⁸)

Op 1 maart 1852 volgde zijn aanstelling tot pastoor van Groot-Linden en deken van het landdekenaat Kuik en 18 maart werd hij door Mgr. Zwijsen ingeleid.

Er bestond voor Zwijsen een bijzondere reden om hem in 1852 tot pastoor-deken in het land van Kuik aan te stellen. Van af de oprichting der Nederlandse bisdommen in de 16e eeuw behoorde het land van Kuik tot het bisdom Roermond. Nadat dit bisdom ten gevolge van het concordaat van 1801 tussen Pius VII en keizer Napoleon in stukken was gebrokkeld, bleef de toen-

malige bisschop J. B. van Velde de Melroy het kerkelijk bestuur slechts behouden in het land van Kuik, het rijk van Nijmegen en in Maas-en-Waal. In afwachting van een nieuwe kerkregeling werden deze districten, tegelijk met het vicariaat van Megen en Ravenstein, in 1840 bij het apostolisch vicariaat 's Hertogenbosch gevoegd en onder het beheer gesteld van H. van der Velden als medehelper van H. Den Dubbelden (apostolisch administrator van het Bossche vicariaat),¹⁸⁹⁾ totdat Gregorius XVI in 1842 Zwijsen, coadjutor van Den Dubbelden (toen apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch), met het bestuur belastte. Van af de dood van Den Dubbelden in 1851 bestuurde Zwijsen als vicarius apostolicus het gehele Bossche vicariaat, genoemde districten inbegrepen.¹⁹⁰⁾ Begrijpelijk dat het land van Kuik in 1852, toen prof. Juliaan Bogaers er pastoor en deken werd, zich nog altijd kerkelijk georiënteerd voelde op het voormalig bisdom Roermond. Zwijsen mocht dus verwachten, dat Bogaers, die zoveel jaren als kapelaan en professor in het Roermondse dienst had gedaan, bij clerus en volk van het land van Kuik accept zou zijn.

In onderstaand schrijven brengt de nieuw-benoemde dignitaris als deken van Kuik aan Mgr. Zwijsen reeds verslag uit over de eerste door hem voorgezeten pastoorsvergadering; tevens bericht hij daarin, hoe hij in zijn nieuwe werkkring reeds een en ander bevonden heeft, en geeft hij de indruk weer, die de clergé van zijn dekenaat bij eerste ontmoeting op hem maakte.

Linden, 7 mei 1852. Daar ik veronderstelde UDHW. aanstaanden woensdag te Ravenstein te treffen, heb ik uitgesteld over mijne eerste decanale functie eenig verslag te geven. Dan, nu verneem ik, dat het gebruikelijk is zulks schriftelijk te doen en zoo kan ik UDHW. dan melden, dat ik te volle voldaan ben geweest over al de heeren pastoors; en zoo ik verneem, moeten zij ook van hunnen kant voldaan zijn geweest. Tegen de communicanda,¹⁹¹⁾ wegens de vrouwelijke dienst in de sacristij etc., werd niet de minste opmerking gemaakt en ik denk, dat het nu te Grave ook wel zal veranderen zijn. De pastoor van Beers was de eenige, die niet compareerde en hij kan ook niet meer. Hij zond mij met den koster f 9,60 zuivelgeld en f 4,76 voor 't seminarie, anders niets; toch heeft hij 20 leden in [het missie-

genootschap van] Franciscus Xav., maar de kapellaan zegt mij, dat hij het boeltje niet meer kan uiteen houden en dat hij die gelden zeker bij het zijne gestoken en verbruikt heeft. De kapellaan klaagt ook bitter, dat hij er weinig doen kan en geen de minste inzage heeft in de kerkelijke inkomsten, veel minder in de pastoreele. Die oude man moest zijn pensioen vragen ! Ik heb verder al die gelden met eenen brief gedetailleerd naar het seminarie opgezonden.

Daags na de H. Oliën had ik volgens het algemeen meyerisch gebruik al de Heeren van het district op den middag verzocht ; dit was men hier niet gewoon. Dit heeft eenen goeden indruk gemaakt, zij hebben er uitermate hunne tevredenheid over aan den dag gelegd ; ook maakte het mij zooveel niet en ik had er zelfs plaisir van. Alle waren gecompareerd, uitgenomen de twee Heeren uit Grave, die ik tot nu toe nog niet gezien heb ; toch had ik die twee eenige dagen te voren speciaal laten verzoeken. Aan tafel hebben de kapellanen twee tietels aangevoerd, waarop zij mij verzochten bij UDHW. dit jaar vrijstelling van concursus aan te vragen : de 1ste dat hun Bisschop (gelijk zij zeiden) nu ook Bisschop van geheel het vicariaat van 's Bosch geworden is ¹⁹²) en deze dunkt mij wel gegrond ; de 2de dat zij nu ook eenen nieuwen deken gekregen hadden, weegt minder, doch 't een zou 't ander kunnen helpen... De pastoor van Oeffelt is hier geweest met het plan zijner kerk, hetwelk mij zeer wel aanstond en voordeelig uitkomt. Ik zal het UHW. ter goedkeuring doen worden. De architect Cuypers van Roermond is mij zeer wel bekend en is in zijn vak zeer bekwaam en braaf ; hij heeft te Helmond ook last gekregen om eene teekening te maken en hij maakt bijzonder zijne studie van de oude christen-architecture, waarvan men sedert de reformatie zoo verre is afgeweken, vooral in Nederland.

Tot hiertoe ben ik bijna geen enkele dag zonder volk geweest, zoo uit deze landstreek als uit Limburg ; dit heeft mij ook verhinderd om mijne naburige pastoors eens te bezoeken. Alleen ben ik op eenen namiddag te Gassel geweest, waar ik zoo in de kerk als in de pastorie alles even netjes in volslagen order gevonden heb. Dit schijnt een ijverig en exact pastoorke ; ¹⁹³) hij vierde ook de maand mei met veel luister en toeloop. Om van UDHWs geduld en drukke bezigheden geen misbruik te maken, zal ik hier eindigen en dezen par exprès naar Grave laten brengen, ik hoop dat hij UHW. geworde. De correspondentie is ellendig.

Op last van Zwijzen was hij naar de Carmelieten te Boxmeer

gegaan tot onderzoek van een geschil over een jaargetijde tussen hen en zeker boertje, dat wegens het niet-betalen van enkele vaten rogge bij zijn Paasbiecht geen absolutie had gekregen en zich daarover bij Zwijsen beklaagd had. De deken had den man dag en uur laten weten, waarop hij met hem bij de Paters zou komen om de zaak te bespreken.

Linden, 17 mei 1852. ... Hij was pront daar en kwam met mij gezamentlijk bij den Prior binnen, die gereed zat met zijn twee adjudanten, den vicarius en Pater Rijken. Ik zag uit de geheele houding, dat men den deken zoowel als het boerke wilde imponeren en zoo wat overbluffen. Ik liet het woord eerst aan den Prior, die er voornamentlijk op uit was om het boerke de huid vol te schelden en met allerlei phrases te bedotten. Daarna liet ik het woord aan 't boerke, dat zich nog al tamelijk wist te verdedigen en den prior ook nog al aardigheden wist voor te werpen. Daarna nam ik het woord op en bemerkte, dat noch praatjes, noch grofheden hier iets konden afdoen, maar dat de Paters hunne tietels zouden produceren, waarop zij hun regt tegenover het boerke gegrond meenden. Dan, er kwam niets voor den dag dan oude registers die in zekere punten volstrekt niet voor de Paters pleitenden...

De deken deed „pro bono pacis et animae” een bemiddelingsvoorstel, waarmede het boertje terstond genoeg nam en de tegenpartij eindelijk ook. Na dit in zijn schrijven omstandig medegedeeld te hebben, vervolgt hij :

Toen het boerke weg was, heb ik de Paters nog ronduit de waarheid gezegd, dat het des priors competentie niet was om aan alle biechtvaders op te leggen, dat zij in casu de absolutie moesten weigeren, dat het eene zaak was van het forum externum ressorteerende en dat men zich aan Mgr. had moeten wenden ; dat het ook in alle geval niet zeer delicate gehandeld was zulke hevige middelen te bezigen, vooral in eene zaak, waar hun tijdelijk interest in het spel kwam...

Linden 23 mei 1852. Na o.a. gezegd te hebben, dat het reisje naar Boxmeer met zijn „lompe huifkar” hem toch nog 4 gl. had gekost, schrijft hij :

Dan, ik zal beter in staat komen. Vader heeft mij een builtje gezonden om eene chaise te koopen. Tot nog toe heb ik niemand van Helmond vernomen; zij zullen zoo spoedig en misschien nooit komen, vooral de oude lui niet; de afstand is ver en de wegen allerellendigst...

Ik ga dinsdag naar Roermond. Ik hoop, dat aan dat proces [over de nalatenschap der dame de Pollart, zie brief van 11 febr.] een einde zal kunnen gemaakt worden...

Mijne boerkens hebben veel plaisir in het vieren der maand mei. Zondag 's avonds is het gala en dan is het zoo vol als in de mis van obligatie; den tweeden Pinksterdag [31 mei] zal ik plechtig sluiten. Ik ben verwonderd, dat Quitter zaliger hun die devotie nog niet had leeren kennen.

Mgr. gelieve mijn gekrabbel en gebabbel wat te verschoonen, want na tweemaal gepreekt en gezongen en gecatechiseerd en nog tweemaal „geloft” te hebben, ben ik tamelijk afgetobt.

Linden 27 juni 1852. ... Ik heb [te Helmond] den ouden Timmermans en Frans gaan feliciteren.¹⁹⁴) Zij zijn zeer in hun nopjes, te meer daar de oude altijd gezegd heeft, dat de secretaris eene groote aanzienlijke plaats moet hebben, waarbij het gehucht Linden niets zou zijn. Nu, proficiat! vivent les gens d'esprit! de goede lui meenen, dat de pastoriën zijn gelijk peperkoeken, waar men de grootste het liefste heeft.

Ik heb gehoord, dat nog meerdere zijn genegen om de reis met UDHW. naar Rome te maken. UDHW. zal mij niet ten kwade duiden, zoo ik de opmerking maak en UHW. aanrade om het gezelschap niet groot te maken, dit verschaft op zulke groote reis veel last en ongemak, UHW. zal het ondervinden. Twee is het beste (en bini ziet men de bisschoppen uit België, Frankrijk en Engeland die reis gewoonlijk ondernemen); met drie is zeker genoeg. Nogtans moet voor mij niemand thuis blijven, ik kan mij altijd behelpen...

Linden 26 juli 1852. ... Vriend Deppen wierp mij onlangs voor, dat ik meer en dikwijler over zaken en personen van Kuik moest schrijven, maar wat zou ik toch schrijven, die hier zoo vreemd ben komen aanvallen en noch met personen, noch met zaken bekend ben? De visitatiën gehouden zijnde, zal ik met november mijn boeltje inleveren en dan zal ook de geheimschrijver kunnen zien, hoe ik de zaken bevonden heb, ofschoon ik ze dan nog niet genouw zal kennen, want bij de visitatie zorgt eenieder dat de zaken wat in order zijn. Het is alleen onder de kin-

deren in het christelijke onderwijs, dat men den pastoor het best leert waarderen, waarvan ik dan ook bij de visitatie bijzonder werk maak...

Over het algemeen heb ik kunnen bespeuren, dat er weinig oprechte vriendschap onder de Heeren is, zij mistrouwen elkander. Ik schrijf dit veel toe aan gebrek van uniformiteit in hunne studiën en opvoeding: deze komt van Uden,¹⁹⁵⁾ gene van Linden,¹⁹⁶⁾ een derde van Herpen,¹⁹⁷⁾ een vierde heeft private studiën gehad en anderen komen uit het seminarie, die zich dan ook distingueren. In zoo verre ik het terrein gesondeerd heb, oordeel ik het voorzichtigste en het beste voor UDHW. en voor Gods eer te zijn, dat ik met geduld en zachtzinnigheid te werk ga en dat ik het eerste woord van UHW's devise „mansuete" in 't oog houde...¹⁹⁸⁾

Ik ben onlangs te Nijmegen geweest bij den Deken... Elken zondag preekt hij over de oude verkiezingen. Wonder evangelie !...

Linden 13 aug. 1852. ... Zoo Mgr. mij mede op reis [naar Rome] verlangt, ben ik bereid, ofschoon ik het anders voor mij nog wel een jaar zou willen uitstellen.¹⁹⁹⁾ Ik ben geheel op den bodem van mijn beurs. Behalve de huishoudelijke zaken en meubelen had men mij even na Paschen nog eenen goeden buil van f 500 gezonden en het is op, zoodat ik eerstdaags weer naar Helmond moet hulp roepen... En nu zet men mij nog wel aan om een paard te koopen, gelijk andere landdekens hebben; „chi ha cavallo ha chi mangia", zeggen de Italianen en ik heb zelfs niet te eten, als het niet van Helmond komt...

Linden 17 sept. 1852. ... De heer Manders, priester-seminarist, die hier ruim 14 dagen heeft doorgebracht, bevalt mij goed en aan onze boerkens ook, zij noemen hem reeds „onzen kapellaan" en gaan daar groot op. Het zal in den winter toch te eenzaam zijn hier alleen met eene meid te zitten, van alles afgesloten; te Helmond ziet men het ook ongaarne. Ik wenschte dus dat UDH. den Eerw. Heer Manders voor assistent alhier geliefde te benoemen. Hij zal bij mij noch honger, noch dorst, noch koude lijden, maar verder zal er ook niets overschieten...

Maandag heb ik tot 's middags half twee op vriend Deppen met zijn zwager en Aarts van 's Bosch²⁰⁰⁾ zitten wachten. Zij hebben mij stellig beloofd om 12 uren te zullen bij mij zijn; ik had de visitatiën er op verschoven, eenige onkosten er op gemaakt etc. om ze gul te ontvangen, doch zij hebben zich niet

vertoond, noch geschreven wat hun belet heeft. Zoo leven die groote Heeren met eenen boerenpastoor...

In de nu volgende brief (en in zijn latere brieven herhaaldelijk nog) schrijft hij over een oude ex-pastoor van een der parochies van zijn dekenaat. Bogaers' voorganger, deken Quitter, had uit naam van Mgr. Zwijsen den man in 1841 onder toezegging van een pensioen zijn ontslag als pastoor laten tekenen. Diens opvolger had er in toegestemd, dat hem bovendien uit de inkomsten van het pastoraat een jaarlijkse toelage van 200 gl. zou betaald worden, indien hij zich goed-christelijk zou blijven gedragen. De reden van zijn ontslag vindt men nergens in de brieven van Bogaers vermeld.

Na zijn ontslag en vertrek uit de pastorie woonde de ex-pastoor in zijn eigen huisje te midden van zijn vroegere parochianen en leefde daar in grote armoede, samen met zijn zuster en zijn broeder, die nog 5 jaar ouder was dan hij en reeds vroeger als kapellaan was ontslagen. Een tijd later kreeg hij geschil met zijn opvolger. Behalve de toelage van 200 gl. verlangde hij van hem ook de pastorale inkomsten over een gedeelte van het laatste jaar, waarin hij nog als pastoor in dienst was geweest. Het geschil bracht hem tot harde klachten en verwijten aan het adres van zijn opvolger. Eens had hij zelfs publiek in een herberg gezegd: „Ik heb nog regt op de pastorie, totdat ik 600 gl. pensioen en 200 gl. toelage, te zamen 800 gl. heb; de pastoor en kapellaan zouden mij wel gaarne 1000 gl. geven, indien ze mij kwijt waren, maar ze zijn mij nog niet kwijt.” Zijn onbehoorlijk optreden had tot gevolg, dat hij 16 juli 1843, twee jaren na zijn ontslag, door Zwijsen gesuspendeerd werd, zodat hij geen Mis meer mocht lezen.²⁰¹⁾ Van toen af leefde hij met zijn broer en zuster geheel en al teruggetrokken uit de samenleving der mensen. Men zag hem zelden buiten zijn huisje komen.

Negen jaren lang had hij zo in stilte en diepe armoede geleefd, toen Bogaers in 1852 als pastoor-deken in Groot-Linden kwam. Na de ellendige toestand van den 76 jaar oude ex-pastoor vernomen te hebben, ging hij hem in zijn woning opzoeken in gezelschap van de pastoor, die hem in zijn vroegere parochie had op-

gevolgd. Na zijn bezoek schreef de deken aan Mgr. Zwijsen dit relaas :

29 sept. 1852. ... Het zag er vuil, ja walgelijk uit, 't lijkt juist een tovenaarswoning. De [oud]kapelaan scheen mij te zijn verkindscht. Ik heb den [oud-]pastoor gemoedelijk, zachtzinnig en broederlijk aangesproken. De pastoor [de opvolger] was bij mij en wij werden beleefdelijk ontvangen. Hij verlangde f 200 's jaars [van zijn opvolger], die hem door den deken Quitter z[aliger] beloofd zouden zijn, daarenboven het gedeelte der pastoreele revenues van het 1ste jaar.²⁰²⁾ Daarop kwam hij telkens terug. Op mijn herhaald verzoek, dat hij eens eerbiedig aan UHW. zou schrijven en dat al het overige dan wel zou volgen, dat hij vooral op die hooge jaren op zijne ziel moest denken etc. etc., antwoordde hij mij telkens, dat hij noch UHW., noch ooit iemand zijner overigheid ooit misdaan had, dat hij aan niemand iets te schrijven had, dat hij God in zijne kamer diende en na 33 jaren de parochie onberispelijk en ijverig bestierd te hebben, zijn lot aan God overgaf. Ik ben met droefheid en ontsteld vertrokken : ongelukkige priesters ! Bij het uitgaan liep hij mij nog tot buiten na en mij de hand drukkende smeekte hij nog, dat ik toch een einde aan die zaken zoude maken en dat zij zulke armoede hadden. Ik antwoord hem nogmaals, dat hij mij maar eens eenen brief zou schrijven, dien ik aan UDHW. konde overleggen. Daarop kreeg ik geen antwoord en ben heen gegaan. Later iets vernemende zal ik het UDHW. mededeelen. Ach, konden die menschen toch voor het heil hunner ziel gereconciëerd worden !

16 oct. 1852. ... Ik verneem dat de nieuwe Bisschop van Luik, Mgr. de Montpellier, den 28ste dezer te Luik zal gesacreerd worden.²⁰³⁾ Daar hij nog een studiekennis van Rome is en ik te Luik toch nog wat te doen heb, ben ik voornemens er naar toe te reizen. Indien ik nu kan weten, of UDHW. in die week te Tilburg is, zou ik den weg over Tilburg kunnen nemen en tevens mijne visitatie-stukken meebrengen, waarover ik UDHW. diende te spreken.

Kersten schreef mij onlangs, dat hij zeer verblijd was met de keuze van Mgr. de Montpellier, dat hij hem vele jaren intime gekend had, dat hij vijand was „de toute nouveauté en philosophie comme en theologie et que par la même il ne tarderait d'acquérir la sympathie du chapitre et du clergé plus avancé en

âge." Ik heb hem ook zoo beschouwd, daarbij weet ik dat hij zeer voor de Jesuitencollegies is.

Terwijl hij te 's Bosch in de St. Jacobsparochie van pastoor Kemps van 8—16 december het jubileum preekte, werd hem door Mgr. Zwijsen gevraagd, of hij zijn pastoraat van Linden zou wenschen te ruilen met dat van Beers, waar pastoor van der Wie-
len overleden was.

17 dec. 1852. ... Wat mijn overtrekken [naar Beers] aangaat, zoo heb ik daar nog al eens over nagedacht en een paar vrienden geraadpleegd. Ook zal ik er nog al eens om bidden, want dat heeft voor mijn wel zijn bezwaren. De eene raadt het mij aan en de andere af. Door zoo spoedig en dikwijls te veranderen verliest men het vertrouwen en de achting. Deppen heeft mij op mijn passage aan het seminarie nog sterk aangespoord om er naar toe te trekken, edoch daarna luister ik niet veel; de ondervinding heeft mij meermalen geleerd, dat hij niet veel tact heeft in het promoveren en plaatsens. Had hij *van* mij niet gesproken, of ten minste Linden beschreven gelijk het lag en was, dan zou ik te Roermond nog wel een jaar afgewacht hebben. Doch hij heeft het zeker goed gemeend, daarvoor is hij mij te goed bekend en opregte vriend en dus „à tout pèché miséricorde". UDHW. zal wel gedogen, dat ik mij nog eenige dagen bedenk. In alle geval zal ik vóór Nieuwjaar definitief schrijven, voor na Driekoningen kan ik toch niet van hier vertrekken: zondagavond beginnen wij het jubilé te preken en dan vervolgens alle avonden tot Kersmis; daarop komen al die heiligdagen en kan men aan geen verhuizen denken... Hier in 't dorpje is alles stil, de goede eenvoudige luitjes denken niet, dat er eenige questie is van vertrekken en meenen dat Groot-Linden een aardsparadijsje is omdat de inkomsten beter zijn dan op de meeste andere parochiën...

De jubilé is in 's Bosch goed afgelopen en ik heb voldoening gehad van mijn werk...

21 dec. 1852. Heden over acht dagen ontving ik UDHW's ersten missiven betrekkelijk Beers; dus een week om zich eens te bedenken, vooral waar ik zoovele andere drukten aan het hoofd had, is toch wel niet te lang. De bezwaren, welke ik had om van hier te vertrekken en welligt toch niet lang in Beers te blijven, ²⁰⁴⁾ kan ik maar niet wegcijferen. Edoch om de zaak

te eindigen en voor UDHW. gemakkelijk te maken, heb ik in geweten besloten niets te kiezen, maar mij geheel ter beschikking te stellen van UDHW. Ontvang ik dus tijding, dat UDHW. eenen anderen pastoor voor Beers benoemd heeft, zal ik er genoeg mee nemen; wordt ik benoemd, dan zal ik na Nieuwjaar met den Heer Manders²⁰⁵⁾ derwaarts begeven. Così basta...

UHW. sprak mij laatst over het Collège Belge te Rome. Na hierover nog eens te hebben nagedagt, zou ik UDHW. beter raden van zich tot dat logement niet te verbinden.²⁰⁶⁾ Beter en vrijer zou het zijn in een goed logement op te trekken zooals Albergo d'Allemagna of della Minerva in het centrum der stad, waar het zeer geschikt is, een brave huisbaas en niet duur, vooral wanneer men voor eene maand accoord maakt. In het laatst logeren vele prelaten, Mgr. van Curium en Rutten waren er ook; deze was zeer tevrede. Men kan te Rome ook zeer gemakkelijk een quartier of gehuurde kamers krijgen. De rede waarom ik het Collège Belge niet zeer zou aanraden, het formeert te Rome eene soort van partij; die Heeren zijn bekend als geheel tegen de Jesuiten. Ik heb dit over 5 jaren ondervonden en ook uit den mond van de aanzienlijkste onder de Jesuiten vernomen en daar Pater Roothaan thans een der voorname raadslieden is van Pius IX, was het voor UDHW. misschien geraadzamer zich wat op eene distantie te houden en neutraliteit te toonen...

28 dec. 1852. Het besluit door UDHW. genomen voldoet mij des te meer, daar sedert eenige dagen het gerucht zich onder onze boertjes verspreid had, dat ik hen ging verlaten om naar Beers te trekken. Het was een algemeen alarm, zij kwamen het mij categorisch afvragen en met de tranen in de oogen uithooren, wat mij dan in hen misviel. Ik antwoordde, dat ik alle voldoening van hen had en dat ik ook niet naar Beers zou trekken als op uitdrukkelijk bevel van Mgr.; genoeg, zij zijn thans in hunnen schik.

Gisteravond hebben wij het jubilé plegtig gesloten. Wij hebben de laatste 9 dagen alle avonden gepreekt en Heumen is komen biechten. Zondag om 9 uren had geheel het parochietje het jubilé gehouden, de koster zelf niet uitgenomen...

Ik heb dezer dagen tijding uit Roermond gekregen. Mgr. Paredis, zo schrijft men, had de confidentieele, doch zekere tijding uit 's Hage dat de kerkelijke organisatie reeds van den 4en dezer uit Rome was afgekomen en dat ZHW. bisschop van Roermond geworden was...

Eiland Linden, nieuwjaarsdag 1853. Daar ik morgen eene

gelegenheid heb over Nijmegen, laat ik dezen die route nemen, aangezien wij door het water omspoeld worden. Het is hier waarlijk wat Ovidius op zijn ballingschap zong: „Quidquid ubique video, nihil est nisi pontus et aether”... ²⁰⁷)

Linden 7 jan. 1853. Na zijn verzoek om machtiging voor de pastoors van Maashees en Vierlingsbeek tot instelling van het Veertigungebed, spreekt hij — gelijk hij al eens meer gedaan had — over de grote behoefte in de parochie Boxmeer aan Zusters van Liefde, die er zich met het onderwijs en de godsdienstig-zedelijke opvoeding der arme meisjes en met de ziekenzorg zouden belasten. Parochianen hadden hem verzekerd, dat men daarvoor zelfs een gedeelte der aanzienlijke armenfondsen beschikbaar wilde stellen. De Paters Carmelieten, vooral de pastoor, verzetten zich echter tegen het plan, hetgeen hem de opmerking doet maken: „Die venerabiles van Elias kanten toch maar aan tegen alle goede instellingen en behoeftens van onzen tijd.”...

In het postscriptum schrijft hij :

In eenen volgenden brief zal ik uit hoofde der kerkelijke organisatie welligt het adres moeten veranderen en zoo men mij verzekerd zal ik voor UHWs titel een *Archi* moeten plaatsn. Dit is excellent, maar zoo ik van Limburgers hoor, bejammert men zeer, dat het zijn vol beslag niet krijgt, ²⁰⁸) en dit dunkt mij ook. Wij hebben dit aan de ongunstige stemming van ons P[rotestantsch] Gouvernement te danken. De verklaring vroeger reeds door den minister in de Kamers gegeven, dat de organisatie op eenen eenvoudigen voet zoude geregeld worden, geeft daartoe grond. Strens ²⁰⁹) moet hetzelfde ook geconfirmeerd hebben.

Linden 20 jan. 1853. ... Zoodra het eenigszins doenlijk is, zal ik met een bootje naar Beers laveren, thans met den harden wind en slecht gereedschap is het gevaarlijk. Tusschen hier en Beers—Grave—Gassel is één zee. 't Is in Groot Linden nooit mooi, maar sedert eenige dagen is het er akelig. Men zegt, dat dit somtijds duurt tot Paschen. In Beers is het in het dorp nog slimmer dan hier. 't Is maar goed, dat ik ben hier gebleven, ook was het verhuizen letterlijk onmogelijk geweest...

Linden 26 jan. 1853. ... Dezer dagen ontving ik eenen

brief van mijnen vriend Deppen, die mij gesmart heeft om meer dan één punt van deszelfs inhoud, maar in zonderheid, dat hij in de meening verkeerd als had ik hem bij UDHW. willen denigreren of verklijnen en in achtung doen dalen.²¹⁰⁾ Hij kon toch wel beseffen, dat dit nimmer mijn oogmerk geweest is en ik durf de getuigenis van UDHW. zelf inroepen, hoe ik altijd over Deppen gedacht en gesproken heb en hoe ik UHW. in de maand maart, des avonds alleen zijnde, nog gezegd heb dat hij niet alleen dóórknop, deugdzaam en vreedzaam was in zijnen omgang, maar ook als secretaris alle vertrouwen verdiende. Dit herhaal ik nogmaals, al heeft hij er in mijne zaak en *naar mijn inzien* neven geslagen. Ik zeg *naar mijn inzien*, want bij God kan hij het toch zeer wel voor mij gedaan hebben en tot mijne meerdere zaligheid. Moet ik dan bij alle trubbels ook het chagrin nog hebben, dat mijne beste vrienden zich van mij losscheuren? Het past mij niet UDHW. met deze bisbille langer bezig te houden. Ik heb hem onverwijld geantwoord en ik veronderstel, dat hij het thans beter begrepen heeft...

Ik ben dezen winter in drukke relatiën geweest met onze geestelijke Dames²¹¹⁾ uit 's Bosch. Ik zend haar beste halvekoppen van de fijne land-van-Kuiksche varkens, daarentegen heeft Kemps mij ook beste heijhazen gezonden uit de omstreken van Leende.²¹²⁾

Linden 10 febr. 1853. ... De oude gesuspendeerde ex-pastoor²¹³⁾ lijdt met zijn broer en zuster bittere armoede, van een pensioen van f 450 kunnen zij niet leven. Zij zijn alle drie stokoud en hun einde gaat naderen. Ik heb medelijden met die ongelukkige mensen, hoe verkeerd zij vroeger ook mogen geweest zijn. Om wille van hun zaligheid en om de ergernis weg te nemen, zou ik graag zien, dat de ex-pastoor weer op het altaar kwam en zich reconcilieerde. Toen ik bij hem op visitatie kwam, werd ik zeer beleefd ontvangen, geen enkel ongepast woord heb ik hem tegen zijn geestelijke overheid horen uiten. Hij kwam er slechts op terug, dat hem door zijn opvolger f 200 waren toegezegd, zoals deken Quitter hem onder getuigen verklaard zou hebben. Ik heb zijn opvolger hierover aangesproken, maar deze schuift de zaak van zich af. UHW. zal zich wellicht nog herinneren, wat toentertijd is overeen gekomen, en omdat de ex-pastoor niet „degradatus” is, doch slechts „depositus” en „suspensus ab officio et beneficio”, behoort hij nog onder UHW's geestelijke zonen, zoals de canonisten leren: „Simplex depositio clerico non adimit fori et canonis privilegium, unde ipse, ut antea,

ecclesiastico subest imperio, nec proinde negligendus".²¹⁴) Het ware te wensen, dat aan deze zaak een einde kwam; als de ex-pastor innerlijk de overtuiging heeft, dat hem die f 200 onrechtmatig onthouden worden, terwijl hij in armoede verkeert, dan is het waarlijk „om iemand het hoofd op den hof te helpen en tot uiterste te doen overgaan." De ex-pastor heeft de naam dat hij alles weggaf, terwijl zijn opvolger de naam heeft van zeer zuinig te zijn.

Linden 19 febr. 1853. ... Uit UHWs laatste missive verneem ik met genoegen, dat in Holland nu twee Bisschoppen zullen komen. 't Is gelukkig, want dáár is juist de grootste behoefte. Men gist en zegt algemeen, dat UDHW. Aartsbisschop van Utrecht zal worden. Men gaat zelfs zoo ver, dat men den successor voor 's Bosch designeerd, sommige zeggen Borret; iemand noemde mij zelfs den deken van V..., doch hierop heb ik geantwoord: „God beware onze kerk voor zulke kwasten".²¹⁵) Nu de menschen moeten gissen en praten; intusschen zullen wij voor de kerk van geheel Nederland bidden en ik voor mij köester de hoop, dat het aartsbisdom in 's Bosch zal komen, dan zullen wij UDHW. van zelve behouden...

Linden 21 maart 1853. Ik ben nu zeker onderrigt, dat de [gesuspendeerde] oud-pastoor... sedert eenige weken regt christelijk leeft, dagelijks ook door koude en sneeuw op 9 minuten afstand ter kerke gaat en het H. Misoffer bijwoont en alzoo de verergeris, die hij mogt gegeven hebben, hersteld. Hij heeft mij ook geschreven, dat hij zijn Paschen wil houden en verder alles doen wat ik verlang. Ik ben verwonderd, dat zijn opvolger mij niet van zelve zulke goede tijding heeft medegedeeld, ik heb het van andere menschen moeten vernemen.²¹⁶) In de laatste conferentie heb ik het hem echter in tegenwoordigheid der andere Heeren afgevraagd, die mij dan ook moest getuigen hetgene ik boven vermeld heb.²¹⁷) Hoe moet ik mij nu verder gedragen wegens de afrekening, die hij met zijn opvolger nog te doen heeft?... Zou het ook niet goed zijn, dat de oud-pastoor na zijn Paschen gehouden te hebben van de suspensie ontheven wierd om weer te kunnen celebreren?... Ik heb van onpartijdige menschen vernomen, dat hij nimmer aan het geld gehecht en altijd goed voor de armen was, en dit kan wel de grond zijn, dat God hem in zijnen ouden dag nog zoo genadig is.

Ik zal UDHW. nog maar niet feliciteren voordat ik zekere en officieele tijding heb, want men kan aan al het praten en schrij-

ven der couranten geen geloof hebben. Te Maashees was tijding gekomen uit het klein seminarie dat UDHW. aartsbisshop van Utrecht geworden was en ons ging verlaten. Deze tijding vliegt hier door het geheele land. Vorige week ben ik te Helmond de oude lui gaan bezoeken en daar had men op de pastorij dezelfde tijding ontvangen; door geheel de Meijerei was het gerucht verspreid. Daar „De Tijd” er nog niets van meldt, zullen zij wel zien dat het nieuws te voorbarig was...

Ik was voornemens Alphonse te Oorschot te bezoeken, doch werd door den sneeuw verhinderd en heb schrikkelijk moeten sukkelen om Groot Linden terug te vinden. Wij zijn van den kant van Grave en Beers nog met water omgeven en het ijs was niet sterk genoeg...

Toen het herstel der hiërarchie eindelijk een voldongen feit was geworden, was het Bogaers, die door Mgr. Zwijsen belast werd om de officiële documenten naar Mgr. Paredis over te brengen.²¹⁸⁾ Het schijnt dat ze hem in de late avond van 8 april door of namens Zwijsen bezorgd werden en dat hij ze zonder uitsstel doorheen de nacht naar Roermond bracht. Want te midden van de grote vreugde, die zijn verrassend nieuws op 9 april te Roermond veroorzaakte, vond hij nog gelegenheid aan Zwijsen het navolgende te berichten over zijn ervaren in het volbrengen van de hem toevertrouwde opdracht:

Roermond, zaterdag [9 april 1853]. Ofschoon ik over de kanaal [de Zuid-Willemsvaart] een lastige nachtreis gehad heb, ben ik heden morgen hier gearriveerd. Ik begaf mij terstond tot Mgr. Paredis om mijn zending te volbrengen en niet alleen ik, maar ook mijne commissie en dépêches werden met voldoening en vreugde ontvangen. De mare verspreidde zich ook wel dra door de stad en terwijl ik met Mgr. nog aan tafel zat, kwam de deken met zijn kapellaans en rectoren hunne hommagia aanbieden. Zij werden al even zeer gretig en beleefdelijk ontvangen; de champagne werd opgehaald en een, zoo mij zeker dunkt, welgemeende toast wierd door den nieuwen Suffragaan aan den nieuwen Aartsbisshop ingesteld; met een woord, het kon niet beter en ik had het zoo niet kunnen verwachten. Zelfs kreeg ik onder het eeten een fraai gouden snuifdoosje ten geschenke tot aandenken en indemnisseering mijner reis. Ook heb ik Mgr. ge-

zegd, dat men verlangde om alles in stilte te behandelen en geene feestelijkheden aan te richten. Mgr. deelde dit gevoelen, doch ik geloof dat men het hier niet zal keeren. ZHW. heeft stiptelijk verboden de klokken te luiden, zooals men voornemens was, doch ik hoor thans (5 uren) van de Heeren, dat men hem van avond eene serenade wil brengen.

Mgr. heeft mij gezegd, dat het beter zoude zijn, indien de Prelaten gezamentlijk te Tilburg kwamen om over een en ander te spreken, en is voornemens UDHW. daarover te schrijven.

Met de Zusters gaat alles goed, morgen ga ik er mis lezen en vervolgens op Linden vertrekken.

Met haast, doch alle eerbied en hoogachting.

Linden 16 april 1853. Mijn schrijven uit Roermond zal UDHW. zeker aangenaam geweest zijn. Ik had de vol-doening en belangstelling van Mgr. Paredis²¹⁹⁾ zoo niet verwacht; het doet mij innig plaisir... Ik veronderstel, dat Mgr. van Roermond reeds geschreven heeft of op weg is naar Tilburg om zijne opwachting te maken, zooals zijn plan was...

Gisteren namiddag... heb ik den ouden ex-pastor andermaal gaan bezoeken... Na over een en ander gemoedelijk met hem te hebben gesproken, zeide ik hem dat hij, om nu een blijk te geven van opregte meening, ook eens zelve aan UDHW. moest schrijven en zich in alles als een gehoorzaam zoon moest onderwerpen; ik gaf hem op in welken zin en hij antwoordde mij, dat hij zulks zonder uitstel doen zoude. UDHW. zal dus eerstdaags een brief van hem ontvangen, of zoo hij hem aan mij opzend, zal ik hem terstond overmaken en zoo zullen wij het vertrouwen en den troost hebben om dien ongelukkigen op den regten weg te krijgen... Sedert Paschen heeft de ex-pastor altijd blijven continueren om dagelijks ter kerke te gaan; het volk is in hem gesticht geweest en is ook algemeen in verwachting, dat hij weer tot het H. Altaar zal toegelaten worden. De [ex-]kapellaan kan niet meer gaan en heeft zijn Paschen aan huis gehouden. In de hoop dat deze zaak nu spoedig met eenen gelukkigen uitslag moge bekrond worden en waarvoor ik nog zal bidden, heb ik de eer...

Linden 7 mei 1853. ...Wat heeft het er gespannen²²⁰⁾ en nog! Dan, ik durf in dezen brief daarover niet uit te weiden. Intusschen begrijp ik, dat de positie voor UDHW. zoo tegenover de regering als tegenover den H. Stoel moeilijk is en veel

netiger dan voor de andere Bisschoppen. Wij kunnen niet beter doen als hartelijk er voor te bidden...

Linden 10 mei 1853. Ik ontvang zoo even eenen brief van Mgr. den Bisschop van Roermond, die voornemens is met de diligence van Roermond te komen tot Mook en vervolgens vrijdag avond hier te komen vernachten om zaterdag namiddag met de diligence om half drie uit Grave naar Tilburg te vertrekken. ZHW. vraagt mij of dit goed kan en heden nog antwoord ik natuurlijk: Ja zeer gemakkelijk, want het is mij zeer vereerend en aangenaam ZHW. onder mijn dak en aan tafel te hebben...

's Bosch 19 mei 1853. ... Van nacht ben ik op het seminarie geweest en zoude terloops naar Tilburg gekomen zijn, indien ik niet genoodzaakt ware van avond thuis te zijn om den herderlijken brief te expedieren. God zij gedankt, dat het nu al zoo ver is. Het overige zal wel volgen, hoewel Mgr. Paredis bij ons niet veel moed scheen te hebben.

Ik heb mijnen vriend Deppen aangeraden om eenige dagen naar Akens baden te gaan; niets is voor zulke kwalen heilzamer; kunstbaden, die hij voornemens is te nemen, kunnen daartegen niet aan. Zijn familie zou dit ook graag hebben en ik heb Deppen gepresenteerd om er hem naar toe te brengen en een goed kosthuis te bezorgen... De Heeren op het seminarie zouden toch wel voortkomen en Deppen verdient die attentie...

Helmond, vigilie St. Jan Bapt [23 juni] 1853. Mijn voornemen was vandaag op reis te gaan naar Tilburg om UDHW. over een en ander te spreken en tevens mijne heilwensen te komen aanbieden ter gelegenheid van het Patroonsfeest. Dan ben ik hier twee dagen ongesteld geweest en zal morgen weer stilletjes op Groot Linden aantrekken... Ik wensch UDHW. alle mogelijke zegening naar ziel en ligchaam, terwijl ik God smeeek, dat Hij UHW. met den Geest uws H. Patroons vervulle, vooral in deze kritieke en duistere tijdsomstandigheden, „ut praeëas ante Deum in spiritu et virtute Eliae parare Domino plebem perfectam... et manus Ejus tecum sit”, want inderdaad het ziet er nog maar donker uit. Men schijnt vervolging en vexatie te willen, maar laten wij op ons goed regt en op God vertrouwen, die grootere stormen heeft doen bedaren en alle tegenspoed tot ons eigen voordeel en tot meerder glorie en vooruitgang onzer H. Godsdienst kan doen gedijen.

In ons district van Kuik is geen nieuws... dan dat de ex-pastor

zich goed en stichtend blijft gedragen...

Vader en moeder en verdere familie zijn welvarende en verzoeken hun respect. Moeder werkt maar met den roozekrans en bidt vooral wegens de tijdsomstandigheden; ik vertrouw dat zij bij onze Lieve Heer nog al wat vermag...

Pastoor Kemps wilde absolut dezen zomer nog met mij naar Rome, doch ik hoor er niets meer van.

Linden 22 july 1853. ... Geheel het district heeft gepetitioneerd,²²¹) doch de onderteekenaars hadden menigvuldiger kunnen zijn en de geestelijken hebben, in zoo verre ik weet, allen in hoedanigheid van kiezer geteekend, sommige hebben bloot hun naam geteekend. Misschien zou het niet ondoelmatig zijn, dat de geestelijken nog eens afzonderlijk in hunne hoedanigheid een adres opzonden; het is echter te vrezen, dat de Domine's dan ook afzonderlijk zullen beginnen. Ik heb ook reeds voor 8 dagen een relatie en opgave der plaatsen wegens het petitionement aan De Tijd opgezonden; tot hier toe zie ik het niet geïnserieerd; insgelijks aan den nieuwen Noord-brabander... De zaken zitten nog maar duister en het doordrijven schijnt ongelukkig aan het karakter van [minister] van Hall eigen te zijn. Dezer dagen schreef mij Mgr. Paredis en noodigt mij uit om met mijnen hansel²²²) naar Roermond te komen. ZHW. is ook van mening dat de wet doorgaat en dat vervolgens de 1ste Kamer zal onbonden worden. Met petitioneren blijven de Limburgers nog achter, ofschoon zij op sommige plaatsen begonnen zijn...

Linden 27 dec. 1853. ... Mgr. had hem gevraagd, of hij verlangt, dat zijn assistent, de Heer Manders, gepromoveerd wordt. Hij antwoordt, dat hij niet wenst van hem af te zijn, want hij heeft hem altijd en in alles goed voldaan. Maar wordt hij gepromoveerd en kan hij volgens het oordeel van Mgr., „cui sollicitudo omnium ecclesiarum” elders nuttiger werkzaam zijn, dan zal hij er genoegen mee nemen. Ook gelooft hij niet, dat Manders het in Linden moe is. Besluit Mgr. hem weg te nemen, dan zou hij toch niet gaarne alleen blijven, want — schrijft hij — „ik ben het gezellige leven van jeugd af aan gewoon geweest en al kan ik den dag en den langen avond zeer goed en nuttig overbrengen, moet ik toch aan tafel en nu en dan aanspraak hebben. Ja, Mgr., ik verklaar het zonder omwegen, liever wilde ik mijn honorable ontslag vragen als met een meid alleen te zitten huizen.

In alle geval hoop en vertrouw ik dan eenen geschikten jongen priester te zullen terug krijgen; ofschoon mijn meening finaliter nog wel is, dat Manders nog wat zal blijven" ... 223)

Linden 27 jan. 1854. ... Hij denkt, dat Mgr. van het gouvernement wel een toelage zou kunnen krijgen voor zijn assistent. Hij zelf heeft nauwelijks genoeg om fatsoenlijk, laat staan „decanaliter" te leven. Hij is blij, dat hij (vóór zijn pastoorsbenoeming) niet naar de opbrengst van het pastoraat heeft gevraagd, indachtig het woord van St. Franciscus Salesius: „Un prêtre qui n'est pas content avec la nourriture et le vêtement, ne merite pas le nom de prêtre, ni que Dieu soit la part de son héritage et de son calice". Enige tijd geleden werd hem door goede vrienden, die hij in Limburg had achtergelaten, „een geldelijk geschenk" gepresenteerd, indien hij wegens het verlies van zijn jaarwedde te kort mocht komen. 224) Hij heeft dit aanbod „uit eergevoel" afgeslagen, maar wel mocht hij lijden, „dat zij mij eenige honderde francs voor speelpenning gaven om er nog eens een reisje mee naar Rome te doen, niet om Kamerheer te worden, 225) maar om Rome, wat mij altijd dierbaar is, nog al eens te zien"...

Intussen was hij steeds bezorgd gebleven over het lot van den ouden ex-pastoor in zijn dekenaat. In september 1853 was hem in zijn huis door zijn opvolger in het bijzijn van de deken een zak met 500 gl. aangeboden tot afrekening van hetgeen hem nog toekwam wegens zijn laatste dienstjaar. Hij weigerde ze echter aan te nemen, of men moest hem eerst verzekeren, dat hem ook de jaarlijkse toelage van 200 gl. zou betaald worden; het verschuldigde over de jaren, die reeds voorbij waren, wilde hij wel kwijtschelden, maar die 200 gl. waren hem toegezegd toen hij afstand deed en daarop wilde hij recht hebben. Toen deken Bogaers hem opmerkte, dat die toezegging gedaan was onder de conditie „indien hij zich goed schikte", antwoordde hij, dat hij alle jaren na zijn afstand zich steeds goed gedragen had en als priester leefde; dat hij nooit aan de Bisschop weerspanning of ongehoorzaam was geweest, ook niets tegen hem had en hem als

zijn overheid erkende; dat de Bisschop hem het Mislezen had verboden, omdat hij in een herberg wat te veel gepraat had en dat hij dit verbod had gerespecteerd. De deken verzocht hem nog het geld maar te accepteren en dat verder alles wel terecht zou komen. Doch vruchteloos; hij wilde vooraf verzekering van die 200 gl. hebben en anders wilde hij maar liever in zijn armoede blijven. Op het zeggen van de deken niet gemachtigd te zijn om hem die verzekering te geven, antwoordde hij: „Patientie dan, in Gods Heere naam”, waarop de bezoekers onverrichterzake met het geld vertrokken. ²²⁶⁾ Toen zijn opvolger hem enige tijd later door een deurwaarder het geld liet aanbieden, joeg hij den deurwaarder met het geld de deur uit, zeggende dat hij op allerlei wijze mishandeld werd. ²²⁷⁾ Ook daarna bleef hij zich stichtend gedragen en ruim een half jaar later, eind-april 1854, rekende hij met zijn opvolger af over hetgeen hem uit de inkomsten van diens 1ste dienstjaar toekwam. Dezelfde dag, dat hij het geld ontving (bijna 480 gl.) liet hij het wegbrengen om zijn schulden te betalen. Op 30 april gaf hij den deken per brief van de afrekening kennis en verzocht hij de H. Mis te mogen lezen. De deken deelde een en ander onmiddellijk aan Mgr. mede. ²²⁸⁾ Enige dagen later zond hij nog een tweede brief aan de deken, die zich haastte hem naar Haaren door te zenden, begeleid van navolgend schrijven :

Linden, 12 mei 1854. Gisteren ontving ik eenen zeer schoonen brief van den ex-pastor — met nevensgaande voor UDHW. ingesloten — die aan UDHW., zoowel als aan mij, troost en voldoening verschaffen moet. Zoo is hij dan eindelijk de brug, waarover hij zoo lang stil stond, overgestapt en heeft zich zelve overwonnen. Zijne milddadigheid voor de armen, waarvan ook zijne vijanden getuigenis aflegden, heeft mij altijd hoop gegeven, dat hij weer eenmaal zou teregt komen „quoniam eleemosyna a peccato liberat et a morte et non patietur animam in tenebras”, gelijk de oude Tobias sprak. En vermits de jaren hoog zijn (78) en hij nu reeds jaren lang aan het stille afgezonderd leven gewoon is, daarbij... goed ter kerke komt en bidt, mag men veronderstellen en hopen, dat de ex-pastor op den ingeslagen weg zal volharden. UDHW. gelieve hem dan ook maar weer aan te nemen „in osculo pacis” en op het H. Altaar

te herstellen. Zou ik later vernemen, dat hij niet stichtend mis leest of in een of ander te kort blijft, dan zal ik de eerste zijn om hem na te gaan en UDHW. te berigten... Ik ben blijde, dat hij eindelijk zoo ver gekomen is...

Maandag ga ik de oude luitjes te Helmond eens bezoeken. Met mijn paard, hetwelk ik uit de opbrengst van eenige pakken uitschot van boeken had aangekocht, ben ik niet zeer gelukkig; de arme hansel zal gaan sterven en ik moet zien, of ik bij moeder voor eenen anderen wat kan los krijgen...

Linden 9 juni 1854. Sedert O. Heeren Hemelvaart [25 mei] heeft de ex-pastor dan wederom de H. Mis gelezen. Voor eenige dagen ontving ik eenen brief van hem, waarin hij zijnen dank en vreugde nogmaals betuigt en belooft, dat hij mij zoo-wel als den Aartsbisschop aan het altaar zal gedenken. Vorigsteren sprak ik eenen capucijn, die hem had zien mis lezen. Deze getuigde mij, dat dit goed en stichtend toeging. Gelukkig dat die zaak nu eenmaal uit de wereld is en laten wij hopen, dat hij met Gods gratie moge volharden... ²²⁹⁾

Het ondersteunen van Witz vond (op de congregatio pastorum) niet veel bijval; men zegt dat hij te splendet leeft... ²³⁰⁾

Zwijzen was 7 nov. 1854 naar Rome vertrokken tot bijwoning der dogmaverklaring van Maria's Onbevleete Ontvangenis (8 dec.). Toen Bogaers hem op 5 jan. 1855 over verscheiden aangelegenheden betreffende zijn dekenaat schrijven moest, was hij terug gekeerd.

Linden 5 jan. 1855 Ik heb de diplomata voor de Heeren Kapellanen ontvangen en zag daarbij met vreugde UDHW. gelukkig retour uit de eeuwige Stad, die mij altijd zoo dierbaar was...²³¹⁾

De la Geneste ²³²⁾ schreef mij gisteren ook, dat hij van Rome terug was. Hij is vol enthousiasme van Rome. Behalve de plegtigheid kan hij in dien korten tijd toch niet veel gezien hebben, al had hij ook den vliegende signor Mercurio Magrini ²³³⁾ tot leidsman gehad...

Het water is weer wat gevallen en van heden kan onze brievenbesteller weer geregeld met de laarssen naar Cuik sukkelen. Wij hebben er anders erg in gezeten en in 10 dagen had ik geene courant ontvangen...

Linden 27 jan. 1855. ... Bij het inleiden van den rector te

Vortum hebben de kerkmeesters mij beloofd, dat zij gedurende 14 dagen in hun huishouden den roozekrans voor den Aartsbisschop zouden bidden, die hun nu zulken goeden rector gezonden had... ²³⁴⁾

Ik ontving eergisteren een brief [uit Rome] van Perrone; ²³⁵⁾ hij had spijt, dat ik niet was mede gekomen, en ik niet minder, maar zoo gaat het in der Welt. ²³⁶⁾

[Linden ... febr. 1855.] ...De Prior van St. Agatha is overleden. ²³⁷⁾ Het hoogwaardig Heer van Uden, Guillame le Taciturne, ²³⁸⁾ was denzelfden dag reeds met mijter en staf te St. Agatha. Men zegt dat hij er zal blijven; nu, 't is er ook vrij wat beter dan in het schrale Uden... De Prior zaliger was een exemplare deftige priester, doch hij was er niet op uit om zijne jongelui in de studien te laten doorzetten. Of dit nu beter zal gaan, mag men betwijfelen, want te Uden niet meer als hier ²³⁹⁾ bevinden zich groote liefhebbers voor de studie... Van dien kant is het te Boxmeer veel beter gesteld; daar spreken die jonge Paters eens gaarne over theologie en Pater van den Brand heeft zijn les geven weer hernomen; hij doceert, zoo mij dunkt, tamelijk goed. Ik heb hem gezegd, dat hij in de Schrijftuur de methode van Udens hooge school zoo genaamd moet daarlaten en die van het seminarie volgen. ²⁴⁰⁾

Linden [febr. 1855.] ...De dood van den deken van Baar heeft mij toch getroffen. Mgr. Deppen, zoowel als ik, wij mogen nog wel eens een memento voor hem maken. Wij hebben hem den voet nog al eens dwars gezet... ²⁴¹⁾

Uit het postscriptum van deze brief blijkt, dat zijn assistent Manders intussen vervangen was door Van der Heyden. ²⁴²⁾ Al spoedig na zijn komst deelde de nieuwe assistent hem mede, dat hij Jezuiet wilde worden. Kort daarop, thuis gekomen uit de Langstraat, wilde hij zijn voornemen nog wat uitstellen, want zijn vader te Waalwijk was er tegen en de deken van Drunen had hem aangeraden zich nog enige tijd te bedenken. Op weg naar de Langstraat had hij de zaak ook met Mgr. Zwijsen besproken. Op zijn verzoek deelt Bogaers nu een en ander aan Mgr. Zwijsen mede:

Linden 21 maart 1855. ... Ik voor mij heb nooit die vocatie in hem gezien, doch aangezien Pater Labry ²⁴³⁾ hem zoo gretig

admitteerde, heb ik het ook niet durven afraden. Overigens denk ik dat de Jesuit in de Langstraat er geheel is afgespoeld. Hij is een sukkelbaaske, maar is toch van goeden wil en ik ben tot hiertoe van hem voldaan.

In het landje van Cuyk is geen nieuws, in Groot Linden evenmin. De „abundantia aquarum” is hier geen nieuws. De eene collecte geschiedt hier na de andere voor de watersnood...

Linden 16 sept. 1855. De Heer van der Heyden persisteerd om Jesuit te worden. Hij is enigszins huiverig om UDHW. te naderen. Ik heb hem hierin gerust gesteld naardien ik de verzekering heb dat UDHW. er niets tegen heeft, dat onze priesters den religieusen staat omhelzen en een roemvol order intreden, te meer daar onze diocees geen gebrek heeft. Overigens ben ik in alle deelen van hem tevrede, zóódanig zelf dat ik zijne plaats te Groot-Linden wel eenige weken wil vakant laten om hem terug te nemen, indien hij van zijn voornemen mogt terugkomen en wanneer UDHW. zulks goedgekeurd...

Ik ben donderdag van Helmond terug gekomen... De pastoor van Helmond moet het voornemen hebben om de kapel van het Liefdehuis te vergrooten ten gerieve der parochie. Ik hoor dat dit plan door kerkmeesters, zoowel als door andere wordt afgekeurd. Men verlangt eene flinke kerk naast het Liefdehuis met het front of gevel op de Binderstraat, die voor 2 à 3000 menschen kan dienen.

Linden 30 sept. 1855. De Heer van der Heyden is woensdag, door zijn vader hier afgehaald, naar Ravestijn vertrokken. Laten wij hopen dat hij in zijn voornemen moge volharden. Wat nu zijn aanvulling betreft, alle omstandigheden ingezien hebbende, mag ik wel lijden, dat de assistentplaats voorlopig open blijve. Ik zal het eens alleen proberen. 't Is hier wel eenzaam, maar men gewend zich aan alles; ik heb mij sedert 3½ jaar al aan méér moeten gewennen. De omstandigheden kunnen al spoedig veranderen.

De ingezetenen van Klein-Linden en Katwijk, twee gehuchten onder Kuik, hadden zijn bemiddeling verzocht, om van Mgr. Zwijzen verbetering van hun kerkdienst te verkrijgen. Een kapelaan uit Kuik was gewoon voor hen op zon- en feestdagen in de St. Nicolaaskapel te Klein-Linden dienst te komen doen, maar zij zouden gaarne een eigen pastoor hebben. Zij hadden voor

f 2300 ingetekend „om daarvoor een nieuw (kerkje of kapel?) te bouwen”. De nieuwe pastoor zou reeds terstond en gratis een schoon huis kunnen betrekken, zeer aangenaam vlak aan de Maas te Katwijk; hij zou zeker een inkomen van f 800 hebben, „dus een bestaantje om te beginnen”.²⁴⁴⁾ De deken was onmiddellijk bereid hun zaak bij Zwijsen te bepleiten. In zijn schrijven aan Mgr. haalt hij o.a. een persoonlijk en wel zeer eigenaardig motief aan :

Linden 18 dec. 1855. ... Hierbij komt nog dat een pastoor voor Klein-Linden tevens weldaad zou zijn voor Groot-Linden. Als het water hoog is, vormt Groot en Klein Linden met Katwijk een eiland „dans toute la force du terme”, een eiland waarop de pastoor van Linden dan alléén zit, zoodanig zelf dat indien het stormachtig weer is, niemand zelfs met de beste boot niet bij hem zou kunnen komen. En zoo zoude het geval zich kunnen opdoen, dat hij bij ziekte de laatste H. Sacramenten niet zou kunnen ontvangen...

Linden [jan. of febr.] 1856. ...Nog iets confidentieel : Onlangs ontdekte ik bij geval, dat een pastoor uit onze buurt hier bij eenen goeden boer had uitstaan een kapitaal van f 2500, bij eenen anderen te Beers f 2000, bij eenen te Malden f 800 en dit alles nog wel aan eenen goeden intrest. Daarentegen is zijne kerk ellendig, ik mag zeggen, het schandaal van geheel onze dioceze, en van zich zelve heeft hij niets. Dit is dus een wreedaardige potter en hoorde hij onder ons dekenaat, ik ging er terstond op af om hem de Levieten²⁴⁵⁾ voor te lezen en voor zijne eige kerk wat los te krijgen. Nu kan ik er mij echter niet mede bemoeijen.

Linden 28 febr. 1856. In een der parochies van zijn dekenaat waren twee echtgenoten eigenmachtig zonder iemand te kennen overgegaan tot „separatio a thoro et cohabitatione”. De pastoor had hem daarvan met geen enkel woord kennis gegeven, zoals de Statuta Diocesana toch voorschreven. De deken had hem dit laten voelen en schrijft : „Hij kan persoonlijk op mij zoo lang pratten en pruilen als hij zal verkiezen, maar de zaken moeten toch hun gang hebben, vooral waar het zich handelt over schandalen en het heil der zielen”.

Hij had plan dat jaar weer eens naar Rome te gaan. Zwijsen schijnt daartegen wel enig bezwaar geopperd te hebben, vooral met het oog op den hogen leeftijd van vader (84 j.) en moeder (81 j.); vorig jaar 16 sept. had de deken hem nog laten weten, dat moeder „aan 't sukkelen” was. Op 19 april bericht hij daarom den bisschop, dat hij naar Helmond zal gaan en horen „wat de oude luitjes zeggen zullen op de voornaamste objectie door UDHW. tegen mijn romijnsch reisje gemaakt”. Twee weken daarna komt hij terug op zijn „geprojecteerde reis ad Limina Apostolorum”.

Linden 3 mei 1856. ... Vader en moeder hebben er niets tegen en gisteren ontving ik nog tijding, dat beide welvarende zijn. Zoo UDHW. mij vraagt wat ik er ga doen, antwoord ik opregtelijk, dat ik er niets te doen heb; ik zou gaan gedeeltelijk uit devotie, maar ook gedeeltelijk voor eigen voldoening en „pro honesta recreatione”; er is geen ander doel. Gedurende de wintermaanden zit ik letterlijk gevangen, geen pastoor in de geheele diocese is in dat geval; mij dunkt, ik mag dan zoo iets wel in compensatie hebben. Verlangde ik naar Madrid of Constantinopel te gaan, was het iets anders. Voor Rome en Italie heb ik eene praedilectie en heb die van kindsbeen gehad. Zelfs zou ik die reis alle 5 jaren willen doen, zoo lang ik niet versleten ben. In 1850 verlangde UDHW. dat ik de reis met UHW. zoude maken en ofschoon ik er twee jaren te voren nog geweest was, ²⁴⁶⁾ stelde ik mij ter dispositie, en nu 6 jaren later zou het mij positive geweigerd worden; „quod nemini nocet, aequitas patitur”. Mijne parochie van nog geen 200 communicanten zal er niet bij lijden en vóór de visitatien ben ik met Gods hulp weer terug. Moch UDH. er iets bijzonders op tegen hebben, dat ik dit jaar de reis onderneme, om redenen mij onbekend, zoo neem ik er genoeg mede, indien het mij toekomstige jaar vergund worde. Edoch het zal dan moeilijker zijn, vermits [dan] in ons dekenaat gevormd wordt en Paschen later valt.

Waarschijnlijk vertrok hij kort daarop naar Rome en keerde hij vóór 10 juli terug, want die dag zond hij weer een brief uit Linden aan Zwijsen, waarin hij evenwel niet van de reis gewaagt. ²⁴⁷⁾

Linden 2 oct. 1856. In zijn dekenaat kwam een kleine

parochie vacant. In een postscriptum zegt hij te geloven, dat zekere kapelaan uit de buurt, die nog al kieskeurig scheen te zijn, er wel pastoor zou willen worden. „Dan kan hij ook voor zich alleen de pap zoo dun en zoo dik eeten als hij verkiest.”

In datzelfde postscriptum schrijft hij nog :

De rector uit Grave [de la Geneste] is heden familiair bij mij komen eeten... Hij had hedenmorgen [Adam Bernst] den pastoor [van Grave], nog bezocht, die iets beter wierd, ofschoon hij het bed nog hield. Gelijk er iets geheimzinnigs in geheel dezen Adam is, zoo ook in zijne ziekte. Hij heeft twee dokters, de eene komt overdag en de andere 's avonds of 's nachts, zonder dat zij van elkander weten. De rector zeide dat men dagelijks met bloedzuigers werkte, zonder dat de kapelaans wisten waar die geplaatst worden en tot welk einde. Wonderbare zieke, eenig in zijn soort !

Linden 25 oct. 1856. ... Daar het in de winter zoo eenzaam is en ik nu en dan door verkouwenheid ongesteld ben, wenschte ik wel eenen assistent uit het seminarie te krijgen voor de drie wintermaanden, want op den duur vervelen zij zich hier. Ik hoop, Mgr., dat mij dit wel zal vergund worden. Ik zou hem dan nog gaarne vóór Allerheiligen hier hebben. Thuis ²⁴⁸) dringt men er ook op aan, tevens voor de veiligheid. Die goede oude lui hebben compassie met mij, ofschoon ik mij altijd goed houdt voor hen.

Daags vóór Allerheiligen kwam als zijn nieuwe assistent M. A. van de Ven, „Hij heeft al trouw mee geholpen, hij schijnt mij een brave, en welopgevoede Heer”, schrijft hij op zondag 2 nov. aan Mgr. en op 22 nov. : „Hij zou gaarne zijne boeken en andere zaken hier hebben, ik heb hem dan geraden om aanstaande week naar het seminarie te gaan... ; hij heeft mij gezegd hier wel zoo lang te willen verblijven als Mgr. zal believe, en daarmede neem ik van mijnen kant ook genoeg”; item op 7 dec. : „De Heer van de Ven is al goed gewoon en voldoet in alle opzigten”. ²⁴⁹)

Groot Linden 5 nov. 1856 : Het bestuur der kapel te Holthees, parochie Vierlingsbeek, had in een adres aan de deken gevraagd : 1° dat een priester in de kapel de H. Sacramenten (Eucharistie en Biecht) zou mogen toedienen ; 2° dat de rector of kapelaan van Holthees, die thans zijn verblijf houdt te Maas-

hees, naar Vierlingsbeek zou overgeplaatst worden. Hierop brengt de deken aan Zwijsen rapport uit. Hij meent, dat het heilzaam zou zijn aan het verlangen der mensen van dat gehucht te voldoen. Er zijn echter bezwaren, immers :

1° De kapel van Holthees is arm en er wonen ook weinig gegoedden, zoodat er nieuwe bezwaren zullen komen om den olie voor de godslamp aan te schaffen. Niet dan met veel moeite wordt thans het benodigde voor de kapel en den bedienaar bijeen gebracht.

2° Zij hebben geen ciborium ; de pastoor van Sambeek wil een ciborium uit zijne kerk overgeven, wat hij echter „*propria autoritate*” niet vermag.

3° Voornoemde kapel hoort onder de parochie Vierlingsbeek en ik verneem, dat de pastoor van Vierlingsbeek tegen hun verzoek is, op grond dat [de bestuurders van] zijne andere kapel, van [het gehucht] Groeningen, alsdan dezelfde privilegie zullen aanvragen en vorderen ; en op die wijze zullen de heeren kapellaans des zondags geheel den morgen in de kapellen doorbrengen, terwijl men hem in de moederkerk alleen zal laten sukkelen. Volgens mijne meening dient de pastoor van Vierlingsbeek hierin gekend te worden, niet alleen „*ex aequitate*”, maar ook het „*jus ecclesiasticum*” pleit daarvoor.

Wat het 2e punt aangaat, met verplaatsing van bedoelde rector of kapelaan zouden de bezwaren niet opgeheven worden. Immers:

Het zal moeyelijk zijn om, gelijk zij opgeven, het communicantengeld met 10 cent over geheel de parochie te verhoogen, te meer daar de ingezetenen van Vierlingsbeek geen belang in de kapellen hebben en wel zouden mogen lijden, dat de eene zoolwel als de andere gesupprimeerd wierd. Zij hebben mij reeds vroeger geklaagd, dat die van Holthees en van Groeningen (in dit gehucht wonen gegoedden) alles aan hunne kapellen besteden en nooit iets aan de groote moederkerk geven, waardoor deze in verval komt. Dit laatste behelst waarheid. Ik voor mij zie er niet veel goeds van te maken en na deze aanmerkingen laat ik de zaak aan het wijs oordeel van ZDHW. over. Alleen moet ik nog opmerken : ... de kinderen van Holthees ... gaan te Maashees naar school en hebben dan geen tijd meer om in hunne parochie ter catechismus te komen.

Het beste en kortste zou naar mijn inzien zijn, beide kapellen te supprimeren. De eene is ¼ uur en de andere 20 minuten van

de moederkerk verwijderd. In de Meierij, waar de gehuchten tweemaal zoo groot zijn en veel verder verwijderd, vind men er eene meenigt zonder kapellen of rectors. Of wel men zou zich met den Bisschop van Roermond moeten verstaan en Holhees met het Venraay's gehucht De Smak, wat er vast tegenaan ligt, vereenigen, van de twee kapellen ééne maken en eenen permanenten rector of pastoor aanstellen, die alternatim door den Bisschop van 's Bosch en die van Roermond zoude benoemd worden, terwijl de visitatie ook zoo door beide dekens van Venray en van Cuyk alternatim zou geschieden. Het gehucht De Smak, waar omstreeks 200 menschen wonen, is eene volle uur van Venray en men zou dat daar wel willen afstaan op zulken voet; thans moet een der kapellanen alle zon- en feestdagen derwaarts.

Helmond 9 febr. [1857] : ll. dinsdag naar Helmond ontboden zijnde vond ik onzen goeden ouden vader voorzien van de laatste H. Sacramenten; en niettegenstaande alle mogelijke zorgen en oppassen hebben wij ons aan Gods wil moeten onderwerpen. Vader is gisterenmorgen in den ouderdom van bijna 85 jaren en na eene echtvereeniging van bijna 55 ontslapen. Moeder is zeer bedroefd en ik vrees, dat zij er veel van zal lijden. Deze dient dan ook om UDHW. in kennis te leggen, dat ik nog enige dagen zal verblijven om te zien hoe het met moeder gaat... Wij hebben overdag ééne en des nachts twee zusters gehad om op te passen, die alle mogelijke lof en erkentelijkheid verdienen; vooral van zuster Alexia was vader zoo gaarne bediend.

[P.S.] UDHW. gelieve den vorm te verschoonen, want ik ben ook aangedaan en moet daarbij alle anderen opbeuren.

Linden 28 maart 1857. ... Ik heb met zekerheid vernomen, dat een pastoor in de buurt nooit de Godslamp laat branden uit oeconomie, terwijl hij timmert, bouwt, erfjaargetijden aanneemt zonder iemand daarin te kennen. Ik ben voornemens eerstdaags onverwacht daar heen te gaan om er mij zelf van te overtuigen. Niet alleen is dit de Statuta wegcijferen, maar volgens vele theologanten is het ook, wat de Godslamp aangaat „peccatum grave”, en liever wil ik mijn decanaal postje neerleggen dan dit alles te dulden. Een andere, zoo ik verneem, geeft altijd permissie om zondags te werken, als men maar zijn gezag erkend en hem komt vragen. Zoo iets kan ik met mijne theologie niet overeen brengen. Ik zal hem ook een monitum toezenden. Het gaat zoo ver, dat men daar tegenwoordig op zondag met de mestkar reidt. Wij hebben hier al wonderbare apostelen.

Uit de dan volgende brieven van 1857 kan nog worden aangestipt, dat hij op 8 juni den capucijn Mgr. Carli — „een regte en geestige Italiaan”, die op weg was naar Mgr. Zwijsen op Rijsenburg, — met den custos, den guardiaan van Velp (Benedictus van den Dries) en de la Geneste aan tafel had (Brief 10 juni) en dat de internuntius Vecchiotti hem in de daarop volgende maand met een present-exemplaar van deel I van zijn bekend werk over het Jus Canonicum vereerde (Brief 14 juli).²⁵⁰)

IV

Pastoor-Deken van Kuik

16 jan. 1858 stierf Bernard van Bronkhorst, pastoor van Kuik. Eén of twee dagen na zijn begrafenis (19 jan.) werd deken Bogaers door Mgr. Zwijsen als diens opvolger aangezocht. „Ofschoon ik aan niemand iets gezegd heb” — aldus schrijft hij op 23 jan. aan Mgr. — „is het gerucht toch overal, dat ik naar Cuyk ga; onze goede menschen zijn er zeer over in verlegenheid en het gaat mij aan 't hart, ik hoop dat zij maar eenen goeden vreedzamigen herder in de plaats krijgen.” Op 30 jan. volgde zijn aanstelling en 1 febr. leidde Zwijsen hem in. Zijn eerste brief van uit Kuik aan Zwijsen is gedateerd 17 febr. (as-woensdag) d.a.v. „Tot hiertoe bevalt het mij te Cuyk zeer wel”, zo leest men daarin. „De menschen zijn goed en godsdienstig; ik heb het bewijs er van gehad met deze vastenavond-dagen, de kerk was met het Veertig-Uren-gebed aanhoudend vol en 's avonds hoorde men op straat niets. Ook de kapellanen Barten en Bovens bevalen mij goed”.²⁵¹)

Nu de deken hun eigen pastoor was geworden, herleefde bij de ingezetenen van Klein-Linden en Katwijk de hoop op een nieuwe parochie. Terstond na zijn benoeming tot pastoor van Kuik hadden zij reeds een adres aan Mgr. Zwijsen gezonden. Maar ondanks de offers, die zij er voor over hadden, betwijfelde Bogaers, of ze voor onderhoud van een eigen pastoor toch voldoende konden opbrengen. Overigens mocht hij lijden, dat zij zouden

slagen; „zoo veel te minder verantwoordelijkheid voor mij”, oordeelde hij, „en ik zal het dan ook gemakkelijk met éénen kapellaan afkunnen”.²⁵²⁾

Kuik 25 nov. 1859. Na in antwoord op een missive van Zwijßen uitvoerige inlichtingen gegeven te hebben over een legaat van zijn parochiane Anna Theodora Hermans, een grote weldoenster van kerk en liefdegesticht te Kuik, maakt hij over H. P. Jaspers, benoemd kapellaan te Mill, en over J. F. E. Kerstens, kapellaan te St. Anthonis, deze opmerkingen :

Dat Jaspers met zijne promotie geen „exultet” aanheft, verwondert mij niet. Men wil uit de Meierij maar niet de Peel over. Intusschen zou ik voor Mil geen betere weten te vinden...

Kersten, de kapellaan van St. Antonis, stelt zich aan als een halve gek. Hij loopt de dorpen af om eene zwarte geit te koopen, die veel melk geeft. Te Wanrooy is hij aan den heikant huis voor huis af geweest, maar heeft nog niet kunnen slagen. Wat besef van eigenwaarde ! Zulke kuren hooren te Geel thuis.

In juni 1861 presenteerde zich aan hem een ex-kloosterling, om rector te worden bij de Zusters in het Liefdegesticht, waar „Heerroom” Cleysens omstreeks het begin des jaars gestorven was. Dat hij den sollicitant met weinig hoop van slagen zal heen gezonden hebben, doet zijn aantekening vermoeden : „Ik hou mij aan 't Italiaansch gezegde : Frate sfratato e cavol' riscaldato non fie mai buono, dat is : Een monnik, die de kap afwerpt en een opgewarmde kool deugd niet.”²⁵³⁾

Kuik 13 dec. 1861. Gisteren avond ontving ik een schrijven van Z.Exc. Mgr. Vecchiotti en daarbij mijne benoeming door Z.H. Pius IX als Eerekamerheer van Z.H.²⁵⁴⁾ Ik vermeen verplicht te zijn UDHW. hiervan kennis te geven en tevens te verzekeren, dat ik bij niemand daarvoor gesolliciteerd heb, in tegendeel. Ook hecht ik er niet veel aan en wil geen Monseigneur genoemd worden. Wij hebben in ons bisdom maar twee eigenlijke Monseigneurs, prinses der kerk,²⁵⁵⁾ en daar zal ik mij aan houden. Het moet zeker gekomen zijn, omdat ik mij wel wat moeite heb gegeven vroeger voor de collecte en later voor de St. Pieters-

penning.²⁵⁶) Ik zal dit uit eerbied en genegenheid voor den H. Stoel blijven doen. Ook verneem ik, dat Mgr. de la Geneste benoemd is Protonotarius Apostolicus ad instar participantium. Dit is eene hooge distinctie en ik ken, noch in België noch in Holland, niemand die dit heeft dan de rector Magis te Leuven.

Kuik 25 juli 1862. Hij is van plan het Liefdegesticht te verbouwen. De kosten zijn beraamd op f 12000, maar hij ziet geen middel om deze te bestrijden. Daarom wil hij beginnen met een vleugel, waarin de scholen moeten komen, om later wanneer de middelen het toelaten, er een goed geheel van te maken en het gehele gebouw naar het primitieve plan te voltrekken. Er bestaat nog een bijzondere reden om de scholen eerst te bouwen, want pastoor Bronkhorst heeft daarvoor een kapitaal van f 3000 nagelaten, die sedert drie jaren bij een parochiaan staan uitgezet en ultimo december zullen teruggeschoten worden.

Kuik 10 oct. 1862. ... Wij zijn voornemens als het weer zoo blijft, nog vóór den winter de fundamenten te leggen voor het schoolgebouw...

Een tweede zaak van nog méér belang. Ik heb sedert geruimen tijd bij het gemeentebestuur aangedrongen om eene school en onderwijzerswoning te bouwen in onze zoo genaamde Vianen, waar ruim 500 zielen bij elkander wonen op ½ uur afstand van Cuyk. De kinderen groeijen daar plomp en verwaarloosd op etc. Nu wil de Burgemeester mij daarmee helpen (onze gemeente is zeer gegoed), indien ik van mijnen kant ook met hem medewerk om in de Vianen kerk en pastorie daar te stellen en er eene afzonderlijke parochie van te maken. Ik verlang dit met hart en ziel en wil er zelfs gaarne van mijn matig eigen vermogen bij toedragen. Wij moeten echter ook ondersteuning van het Gouvernement hebben, anders zie ik er weinig kans toe, de onderneming is groot...

Later schrijft hij nog herhaaldelijk over de oprichting ener parochie in Vianen (in de Heide). De kosten van kerk en pastorie werden begroot op f 14500 gl. Op 17 febr. 1863 zond hij Zwijzen een rekest ter goedkeuring, waarin het kerkbestuur van Kuik den Koning verzoekt om twee achtereenvolgende jaren voor het bouwen van kerk en pastorie een subsidie van f 4000 te ver-

lenen. Het verzoek werd afgewezen en zo bleef het plan onuitgevoerd. ²⁵⁷⁾

Na de bekende aanslag op het leven van de aartsbisschop ten huize Gerra in de nacht van 14 op 15 juli 1863, liet hij niet na hem een bezoek te brengen en in een dienstbrief van 31 aug. schrijft hij nog : „Ik verneem met genoegen dat UDHW. genoegzaam geheel hersteld is, en vernieuw bij deze gelegenheid nogmaals de opregte gevoelens van deelneming, welke ik UDHW. ook namens geheel het dekenaat bij monde geuit heb.” Op 24 sept. d.a.v. zond hij hem de lijst der opbrengsten van de St. Pieterspenning. Begrijpelijk dat hij er alsdan zijn teleurstelling over uitsprak, dat Mgr. hem geen bezoek had gebracht : „Het heeft mij zeer leed gedaan UDHW. bij gelegenheid van het feest te Nijmegen te Kuik niet te hebben mogen zien. Al heb ik geen manier om veel beweging te maken, noch minder „pour manier l'encensoir”, kan UHW. verzekerd zijn dat ik het toch goed meen.”

In die tijd stimuleerde bij de pastoors van zijn dekenaat om in hun parochie een R.K. Armbestuur op te richten, wat op verscheiden plaatsen nog al moeilijkheden veroorzaakte. Vooral betreurde hij het, dat pastoor Thijssen te Oeffelt zich zo weinig moeite daarvoor gaf, omdat er volgens den pastoor geen bewijzen voor handen waren, dat de daar bestaande aanzienlijke armenfondsen van kerkelijke oorsprong waren. Toch was daaraan, naar mening van de deken, niet te twijfelen. Immers 1° Oeffelt is van oudsher een katholiek dorp, nooit door de voormalige Staten-Generaal bezeten; ²⁵⁸⁾ 2° vele inkomsten komen nog jaarlijks voor op de kerkrekeningen; 3° de vorige Burgemeester heeft de fondsen als kerkelijk erkend en het tegenwoordig Gemeentebestuur schijnt ze in hun schrijven aan de Gedeputeerde Staten eveneens als zodanig te erkennen (Brief 30 oct. 1863). Ook in Kuik, schrijft hij, „heeft de Burgemeester mij de R.K. Armenfondsen van de Gilde willen ontfutselen, maar ik heb daartegen dapper gestreden en het veld behouden” (Brief 2 nov. 1863) ²⁵⁹⁾

Iets later spreekt hij over de pastoor van Beers, „zeer braaf en voor de kapellaan niet lastig”, maar deze moet zich behelpen; aan de pastoor heeft hij geen gezelligheid, daarbij geen kamer, maar veeleer een kotje onder de trap; „in de wijze van huishouden en savoir vivre is Beers een ½ eeuw ten achter” (Brief 25 nov. 1863).

In 1864 zou hij weer naar Rome gaan, toen vergezeld van de twee oudste zoons van zijn broer Hein, de 21-jarige Henricus Alphonsus Maria, student op het seminarie te Haaren,²⁶⁰) en de drie jaar jongere Egidius Bernardus Maria. Daar Mgr. hem reeds mondeling toestemming gegeven had, vraagt hij hem in zijn brief van 25 maart wie hem tijdens zijn afwezigheid moet vervangen als biechtvader der Zusters. En wil Mgr. den ouden pastoor van Haps zolang voor de dekenale zaken benoemen, of zal hij de Heren zeggen, dat zij zich direct tot Mgr. moeten wenden, als er iets voorkomt? In het postscriptum schrijft hij nog: „Sedert eenigen tijd heb ik wat jigtpijnen gehad, ik ben daarom te meer verlangend, ten einde er eens de Italiaansche zon te laten op branden.”

Kuik 16 april 1864. Alvorens op reis te gaan heb ik gemeend UDHW. eerst nog mede te deelen wegens Klein Linden en Katwijk...²⁶¹)

Ik ben voornemens maandag²⁶²) naar Helmond te vertrekken, daar nog een paar dagen te verblijven en vervolgens over Turnhout op Antwerpen, Parijs etc. Il va sans dire, dat ik als onderdaan²⁶³) audientie krijgende bij den H. Vader UDHW. homagia voor Z. Heiligheid zal neerleggen en UDHW. bij het graf der Apostelen zal gedenken. Met genoegen heb ik vernomen dat Mgr. Deppen op Gerra komt wonen.²⁶⁴) Over Tilburg retournerende, hoop ik ZHW. daar en passant in juni te bezoeken en vervolgens UDHW. te 's Bosch te vinden.

Rome Vrijdagavond 20 mei [1864]. Sedert ruim 14 dagen bevinden wij ons gezond en wel te Rome. Gisteren hebben wij het geluk gehad bij den H. Vader toegelaten te worden. Mijn neef Egidius was bij mij en ontving eene schoone camée, de jongen is wat gelukkig! Z.H. vroeg mij, of men den moordaan-

slager op UDHW. nog niet had kunnen achterhalen, gaf mij den zegen over de parochie en geheel het dekenaat en wakkerde mij aan om voor St. Pieterspenning voort te werken en daarmee vertrokken wij zeer voldaan. Z.H. is nog lijdende en scheen mij abattu; 't is niet te verwonderen. Of Z.H. met Corpus Domini de processie zal houden, is nog niet zeker, want [men?] zeide mij dat de doctor er tegen was. De vreemdelingen zijn er zeer mee teleurgesteld en sommige vertrokken zonder den H. Vader te mogen zien, o.a. Dr. Schellemans uit Nijmegen met zijne jonge bruid. De jonge Michiels van Kessenich met zijne jonge vrouw uit Maastricht zit nog ongeduldig te wachten. Ik heb de gunst voornamelijk aan de oude condiscipels Mgr. Berardi en Vecchiotti te danken, die mij veel vriendschap bewijzen.

Nog iets. Herhaaldelijk en vooral nog bij mijn vertrek hebben de pastoors van het dekenaat mij aangezocht om van die *Vigiliae* vóór de Mis ontslagen te worden, ²⁶⁵⁾ terwijl zij gaarne een paar misoffers 's jaars willen houden tot voldoening voor de gefundeerde [dienst]. Hier zijnde heb ik daarop gedagt en maakte ik eene memorie, waarmede ik naar de Propaganda ging. Ik vond juist den kardinaal Barnabo ²⁶⁶⁾ op de bureaux en kwam Z.Em. te spreken. Hij wees mij naar Mgr. Capalti. Ik zette de zaak daar uiteen en ten slotte zeide mij Mgr. Capalti, dat mijn voorstel wel zoude kunnen gelukken, indien het door UDHW. geapprecieerd wierd. Het zou dus eene aangename en goede zaak zijn voor het dekenaat van Cuyk, indien UDHW. mij iets officieels in 't latijn konde overzenden, waaruit bleikt, dat het ook UHW's verlangen is. De door mij aangehaalde motieven zijn voornamelijk: 1° Quod deficient clerici vel latinam linguam callentes ut Nocturnum decenter decantetur. 2° Quod fideles vix vel nullo modo interveniant, nec in hoc cantu devotionem manifestent. 3° Pro uniformitate dioecesana, cum in coeteris dioc. Buscoducensis districtibus ejusmodi Vigiliae sint ignotae etc. Wij denken nog 14 dagen hier te blijven; mogt UHW. goedvinden aan die zaak gevolg te geven en mij dat stuk te zenden, zouden wij welligt slagen. Mijne brieven worden geadresseerd Rev. Bogaers au Collège Belge.

Kuik 21 juni 1864. ...²⁶⁷⁾ Mijne reis is goed afgelopen en ik ben er ten uitersten van voldaan. ²⁶⁸⁾ Ik zal zoo spoedig mogelijk de eer hebben UDHW. te bezoeken en over een en ander te spreken. Ik heb de H. Vader zeer verouderd gevonden en de punten gaan er af... Het eene been doet den H. Vader gestadig lijden en gelijk Mgr. Berardi mij zeide, ²⁶⁹⁾ vreesden deskun-

digen, dat dit ook wel eens eene kwade wending zou kunnen nemen... Intusschen schijnt men te Rome op alles gedagt en voorzien te hebben en dat bij het overlijden door de aanwezige Cardinalen terstond een opvolger zal geproclameerd worden... 270)

7 dec. 1864. ... Van Overloon ben ik op Horst gereist om mijnen ouden collega den deken te bezoeken... Wij zijn te zamen naar Roermond geweest; ongelukkig troffen wij den Bisschop afwezig, ZDHW. was die week naar 's Bosch. Op het seminarie wilde men nog niet weten van de veroordeeling van eenige stellingen uit de philosophie van Ubachs. 271) De professoren zijn daar meestal elèves van Ubachs, geen wonder dat zij die leer mordicus vasthouden. Ik ben benieuwd naar den tenor der verboden stelling[en] en in welke bewoordingen zij veroordeeld zijn. Indien het zich bevestigt, is het een ware triomph voor Kersten, die er sedert 20 jaren tegen gestreden heeft, alsmede voor de Jesuiten, voor Pater de Champs 272) en voor vele anderen, die Kersten ondersteund hebben. 273)

De brieven uit 1865 en 1866 gaan over allerlei, hoofdzakelijk dekenale aangelegenheden, van te weinig belang voor ons om ze hier te memoreren.

Het jaar 1867 lokte hem wederom naar Rome, naar de feestelijkheden bij gelegenheid van de heiligverklaring der Martelaren van Gorcum op 27 juni.

25 mei 1867. Ik neem eerbiedig de vrijheid om UDHW. toestemming te verzoeken ten einde de aanstaande schoone feesten te Rome te kunnen gaan bijwonen. Verleden zomer was ik reeds voornemens eene reis naar München in Bayern te doen en daar dat beroemde beelden- en kerksieraden-atelier te gaan bezichtigen. Dan, de oorlog belette zulks. Nu zou ik de reis van Groesbeek uit per spoor op München nemen. Daar is men nagenoeg halfweg Rome en van dáár zou ik in 2 of 3 dagen te Rome kunnen zijn. Ik zou in de eerste dagen van juni vertrekken en tegen half juli weer terug zijn...

UDHW. zal mij misschien opwerpen, dat ik voor 3 jaren nog geweest ben, maar het is eene bijzondere gelegenheid en het zal welligt de laatste keer zijn van mijn leven.

12 juli 1867. Deze dient om UDHW. te berigten, dat ik

gisteren avond sain et sauf uit Rome geretourneerd ben. ²⁷⁴⁾ Ik heb de [terug]reis in 4 dagen afgemaakt; alleen zijnde had ik geen lust onderweg ergens te vertoeven. Te Rome ben ik ziek geweest en velen met mij, de warmte en cirocco was ondraaglijk. Mgr. Wilmer en Schaapman ²⁷⁵⁾ waren reeds 3 dagen voor mij vertrokken, doch gingen over land. ²⁷⁶⁾ Onze reis op zee was zeer voorspoedig en daar wierd ik aanstonds beter, de eetlust kwam terug — ik had de laatste 8 dagen te Rome niet kunnen eten —. Alles is goed afgeloopen, doch St. Pieter was op dien dag te klein. Van dien moordenaar, waarover in de couranten, heb ik te Rome niets gehoord. Te Maastricht aan het station vond ik den ouden Grave, Adam. ²⁷⁷⁾ Hij was geweest tot Rheims in Vrankrijk, daar overviel hem het pootje (had zeker te veel champagne ge-proefd) en keerde nu stilletjes naar Heyen terug.

1 dec. 1867. Voor eenige dagen is Joannes van Kempen, R.K. priester uit Vortum en Mullem [Sambeek] bij mij geweest. Hij heeft het kasteel van Rheindorf bij het afsterven der Gravin verlaten en zich bij zijn broeder te Mullem gevestigd, met het voornemen om later te Sambeek te gaan wonen en in dit diocese te verblijven... Hij heeft geen andere papieren dan zijne wijbrieven uit Munster en de licentia abeundi, door den administrator apostolicus van de Velde destijds afgegeven, ²⁷⁸⁾ met het hoogduitsch testimonium van den pastoor van Rheindorf. De man heeft met ons gegeten, heeft nooit approbatio gehad pro cura animarum, staat mij zeer wel aan en ik heb later gaan denken, dat hij hier zeer goed van dienst zou kunnen zijn bij de Zusters... Ik ben voornemens hem daarover te schrijven, te meer op mijn leeftijd begint het al lastig te worden altijd 's morgens naar de Zusters te flodderen, vooral in den winter en in het duister. ²⁷⁹⁾

9 jan. 1868. Zijn oudste kapelaan M. Zwarts is tot pastoor van Horssen benoemd. Hij is natuurlijk benieuwd wie hij in zijn plaats zal krijgen. Twee kapelaans worden al genoemd.

Geen van beide zouden hier mijns erachtens convenieren. De eerste is een hol-bol ligchaam, niet geschikt om te loopen, wat hier nog al te pas komt, en de andere heeft nog nergens voldaan. Het liefste had ik een geschikte jonge Heer uit het seminarie... Met jonge paarden is het 't beste aanboeren, UDHW. heeft dat als pastoor ook ondervonden...

Ik heb nog altijd hetzelfde leed met het schoolwezen. Onze Lieve Heer blijft nog altijd uitgesloten en het onderwijs gratis tegen-

over de bijzondere school... Het is te hoopen dat het nieuwe Ministerie die kapitale zaak in order brenge; het vorige heeft niets gedaan, Borret niet uitgezonderd, ²⁸⁰) Dokus Smits ²⁸¹) moge er nog zoo voor pleiten.

In 1869 zou Zwijsen, die het jaar tevoren als aartsbisschop van Utrecht was opgevolgd door Mgr. A. I. Schaepman en van toen af uitsluitend bisschop van 's-Hertogenbosch was gebleven, ²⁸²) naar Rome vertrekken tot bijwoning van het Vaticaans Concilie. ²⁸³)

5 sept. 1869. ... Ik ben sedert eenige dagen ongesteld geweest en nog onder doctors handen. Ik hoop dat ik deze week weer in orde kom om zondag naar de retraite te kunnen gaan. Te meer daar ik UDHW. ook moet spreken wegens de reis naar Rome. Mgr. Deppen zou mij gaarne mee hebben en ik wilde dien dienst ook gaarne bewijzen, maar heb er ook al eenige bedenking bij. In november is het op de Middellandsche Zee dikmaals zeer onstuimig en over land door Italie heeft thans ook al zijn bezwaren. ²⁸⁴) Men ziet dat ze tegen het aanstaande concilie-generaal meer en meer woedend worden en als van den duivel bezeten, zijn ze in staat om op de spoorwegen een of ander gruwel uit te voeren. Het ziet er donker uit. „Deus refugium nostrum et virtus.”

Het volgend briefje is gericht aan Jacobus Cuijten, president van het seminarie Haaren, waar de jaarlijkse priesterretraites gehouden werden.

11 sept. 1869. Ik had mij aangegeven voor de 2e retraite, maar tot mijn leedwezen moet ik UHEerw. thans in kennis leggen, dat ik niet kan compareren. Sedert ruim 14 dagen ben ik onpasselijk, en hoewel op dit oogenblik weer aan de betere hand, is het toch geraadzamer, ook volgens den doctor, mij nog eenige dagen binnen en stil te houden. In de overweek ben ik voornemens een paar dagen bij de Jesuiten onder Velp te gaan doorbrengen.

Wegens de afwezigheid van Zwijsen zijn de twee volgende dienstbrieven gericht aan de vicaris-generaal F. C. Swagemakers. Zoals gewoonlijk kon hij ook toen niet nalaten, om naast afdoening van bestuurszaken ook nog andere hem interesserende

BOSSCHE BIJDRAGEN

afzonderlijke delen en afleveringen zijn — voor
zo ver nog voorhanden — verkrijgbaar bij de
Administratie.

Te koop één

volledige serie

dl. 1 tot en met 24 (in afl.) - Prijs op aanvraag.

ADMINISTRATIE BOSSCHE BIJDRAGEN

's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2

BOSSCHE BIJDRAGEN

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS
VAN HET BISKOPDOM 's-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN

MGR. A. FRENKEN
MGR. DR. TH. GOOSSENS
H. HENS

DEEL XXV

AFLEVERING 3

DECEMBER 1961

INHOUD :

- Nieuwe gegevens over P. J. de Pauw, benoemd-bisschop van Den Bosch in 1810 door Dr. W. A. J. Munier ss.cc. blz. 145
- Brieven van Dr. Juliaan Bogaers door A. M. Frenken pr. blz. 157 (met portret) vervolg.
- Een onbekende genealogie Van Boort door Mr. Dr. J. B. W. A. Smit, Oud-Rijksarchivaris in Noord Brabant blz. 272
- Mgr. Van Velde de Melroy en de oprichting van het bisdom Den Bosch onder Napoleon door Dr. W. J. A. Munier ss.cc. blz. 277
- De aanstelling van r.k. kerkregenten in de staatse tijd door M. D. S. blz. 321

VOORWAARDEN :

De „Bossche Bijdragen” verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 10.—.

Telkens bij het verschijnen van de eerste aflevering van een deel zal over het bedrag van het gehele deel worden beschikt.

De intekening staat open bij de Administratie te 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, en bij de Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit Tijdschrift te adresseren aan de Redactie-Secretaris, Dr. TH. GOOSSENS, 's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2, Postgirorekening n. 50174.

zaken aan te roeren, zoals in casu het Vaticaans Concilie.²⁸⁵⁾

9 maart 1870. ... Wat dunkt U over de toestand van het Concilie? Ik had nooit kunnen denken, dat er nog zoo hevige gallicanen in Vrankrijk waren en de Duitschers vallen mij nog meer tegen. Daarbij begint nu het Fransch goevernement ook te meutelen. Wat zal er van komen?...

23 maart 1870. ... Ik had niet gedacht, dat er zooveel harwarderij op het Concilie zoude ontstaan zijn. De Gallicanen vallen mij tegen. Het kan nog lang duren, vooral nu Vrankrijk schijnt te willen meepraten.

Gedaan of niet gedaan, ik geloof dat onze baas²⁸⁶⁾ spoedig zal optrommen als het warm gaat worden; hij moet het nu al moede worden, geen wonder!²⁸⁷⁾

Schalk en Laartje²⁸⁸⁾ zullen dan de limina apostolorum, zoo ik hoor, ook gaan bezoeken. Zij hebben gelijk, het is altijd interessant, vooral nu.

13 jan. 1871 bericht hij Zwijsen, dat H. J. Haerkens, vicaris te Oeffelt, die morgen, voorzien van de Sacramenta exeuntium, op 74-jarige leeftijd overleden is. Hij voegt er bij: „Ik verneem dat zijn voormalig beneficie geannexeerd is; gaudeant bene nati!“²⁸⁹⁾

23 febr. 1871. ... Wat de beslissing aanbetreft wegens het niet inbeuren der pauselijke coupons, die bevalt mij in geen deele en de Card. Antonelli²⁹⁰⁾ zal ook wel niet weten, dat wij hier geautoriseerd waren aan de deelnemers in 1864 te kunnen verzekeren, dat St. Pieterspenning tot waarborg bleef. Daarop hebben hier nog velen nieuwe stukken genomen en wel a pari. De Heer J. van Son,²⁹¹⁾ waarmede ik destijds correspondeerde, zal zich dat nog herinneren. Daarenboven is Cuyk exceptioneel; reeds bij de eerste leening had ik hier op verzoek van Mgr. Vecchiotti voor meer dan 60000 fr. in de parochie geplaatst, waarvan vele kleine stukjes onder ambachtslieden, dienstmeiden, knechts etc., en ik zou niet gaarne in onmin of vredebreuk met mijne parochianen komen, waarmede ik tot hiertoe zonder UHW. of iemand lastig te vallen in rust en vrede heb kunnen leven.

Naar het schijnt, kon hij het goed vinden met zijn twee kape-laans, die met hem de pastorie bewoonden; waar hij hen in zijn

brieven vernoemt, zegt hij nooit een woord van afkeuring over hen. In zijn brief van 29 aug. 1873 had hij op zijn jongste kapelaan J. W. Smits toch een en ander aan te merken. Hij schreef: „Onze kapelaan Smits, die nu ruim 4 jaren hier is, hoewel zeer ijverig en bekwaam, is toch, zoo mij dunkt, de man niet voor onze parochie. Wij hebben hier eene joelige en speelzieke jeugd en hij heeft veel moeite om daarmede in den catechismus als elders klaar te komen; hij is wat minnekes en klein van gestalte en heeft weinig gezag; het is onder de kinderen Smitske voor en Smitske na; daarbij wat oplopend en kort aangezet, wat ook in het huishouden niet aangenaam is.” Tevens gaf hij Mgr. te kennen, dat hij de jonge priester H. de Beer uit Tilburg, die, naar hij vernam, op het seminarie zeer goed had voldaan, graag als kapelaan zou ontvangen. Mocht Mgr. de heer de Beer beter elders geschikt achten, „zoo zullen wij nog maar aanzien en voortobben.” Blijkbaar vroeg Zwijsen hem daarop, of de dienst in Kuik, vooral met het oog op de gehuchten Klein-Linden en Vianen, niet te zwaar zou zijn voor de Beer, die een zwakke gezondheid had. Het antwoord (23 dec.) was: „De Heeren [kapelaans] gaan op zondag en heiligdag (vier in het jaar uitgezonderd) beurtelings te Linden de vroegmis houden met instructie, doch altijd met een goed rijtuig. Zij blijven hoogstens ¼ uur onderweg, stappen hier aan de pastorie op, verrigten hunnen dienst, nemen daarna hun ontbijt bij den kapelmeester en worden vervolgens met hetzelfde rijtuig tot aan de pastorie terug gebracht; de distantie is te kort om er veel van te lijden.” Wat Vianen betreft, komt het soms voor dat daar op een goed half uur afstand een zieke te bedienen is, hetgeen in de winterdag wel eens wat zwaar kan vallen. Verder merkt hij op, dat zijn kapelaans bij hem „altijd in embonpoint gewonnen hebben” en dat de twee laatsten (Bovens en Zwarts) nooit meer zo zwaarlijvig waren als toen zij bij hem vertrokken. De Bisschop voldeed hierop zijn verlangen en stelde de Beer in plaats van Smits als kapelaan te Kuik aan. „De Heer de Beer heeft goeden schik” — berichtte de pastoor 19 jan. 1874 aan Mgr. — „maar schijnt inderdaad niet sterk... Wij willen hopen dat hij er doorgroeit,

peuzelt goed en dat is nog al veel.”

Zijn kapelaans behoeften dus geen gebrek te lijden. Toch bewijst zijn brief van 13 maart 1874, dat zijn pastorale inkomsten niet te ruim waren. Daarin lezen wij: „Toen ik onlangs de eer had bij UDHW. aan tafel te zijn, vroeg UHW. mij sprekende over het inkomen van Beugen, of ik te Cuyk konde rond komen. Waarop ik antwoorde: dat gaat nog al. Doch hierover nadenkende moet ik er bij voegen: Het gaat nog al, omdat ik van mijn patrimonieel nog al wat heb bij te brokken, hoewel in verre zooveel niet als ik de naam heb. Mijn geheel pastoreel inkomen, alles naauwkeurig opgesomd, bedraagt circa f 1600 's jaars. En dit is toch niet veel in dezen tijd met twee kapelaans en 2 meiden.”

16 maart 1875. Gisteren meldde zich hier zekere vrouw om te collecteren voor de nieuwe kerk te Sittard... Tot mijn verwondering toonde zij een brief, waarin UDHW. haar daartoe verlof gaf... 't Is een intrigante, altijd op de baan en zich bij nonnetjes en dergelijke indringend. Waar de collecte blijft, weet de Hemel. Haar man is gepensioneerd commies; 't is er het Evangelie van Palmzondag... ²⁹²)

14 aug. 1875. ... Sedert eenige dagen zijn hier gevestigd eenige Clarissen uit Munster, zonder mijne voorkennis of raad hebben zij het huis gehuurd van den schilder Hattink op Catwijk voor f 800 's jaars — de helft te duur — Nu kwam de Overste mij eergisteren bezoeken en verzocht mij een der kamers te komen inweiden voor kapel, terwijl eerlang een geestelijke uit Munster zoude komen als biechtvader en rector. Ik heb haar geantwoord dat noch ik de kapel konde inweiden, noch de geestelijke uit Munster iets bij haar kon uitvoeren zonder magtiging en approbatie van den Bisschop van 's Bosch. Wat nu volgen zal, weet ik niet, zij schreef nog naar Munster. Ik heb medelijden met die vervolgde slooren; ze schijnen opregte en eenvoudige Franciscus-kinderen...

4 sept. 1875. Gisteren avond kwam hier aan de Duitsche priester Busch uit het diocese Paderborn. Hij was laatstelijk in functie als kapelaan in het diocese van Augsburg in Beyeren. Ik heb zijn papier gezien en hem dezen nacht gelogeed en permissie gegeven om voorloopig mis te lezen in de kapel te Klein-Linden,

hem verder gezegd dat hij zich eerstdaags tot UDHW. moest wenden voor de jurisdictie. Ik geloof niet, dat de man het daar lang zal houden, zal zich vervelen en de menschen aldaar verstaan hem niet. Hij draagt een ronde hoed, lange broek en groote laarssen, een echte, stevige Pruis. Ik verneem ook dat de Zusters zullen gaan collecteren en daarbij nog extra f 800 's jaars voor huishuur is geene kleinigheid, vooral in eene landstreek, waar men nog al vasthoudend is. De Overste zeide mij dat de Burgemeester van Münster haar had aangeboden om het klooster aldaar te laten, indien zij het habijt wilden afleggen. Mij dunkt, zij hadden voorloopig daarin kunnen bewilligen.

18 sept. 1875. Gisteren heb ik te Katwijk het huis en kapelletje (eene afzonderlijke kamer) ingezegend, geheel privatim en stil. Er kan nu het H. Misoffer worden opgedragen en het H. Sacrament worden bewaard als er een priester is... ²⁹³)

12 oct. 1875. Sedert een paar dagen ben ik door eene zware verkoudheid aangevallen... en ik besloot van de congregatio decanorum thuis te blijven. Ik meende ook te spreken over dien Pruisischen priester op Catwijk. Sedert 14 dagen leest hij daar de Mis, maar doet verder niets. Hij draagt nog de lange broek, jas en burgerhoed. Reeds heb ik hem daarover onderhouden, doch zonder resultat. Ik geloof ook niet, dat het lang zal duren.

Postscriptum: De priester te Catwijk heet Albertus Busch, gewijd in 1866 door Mgr. Martin, bisschop van Paderborn.

Meer dan eens spreekt hij over een uiterst dominante pastorie-meid in een der parochies van zijn dekenaat. Hij noemt ze ergens „méér dan Xantippe, 't is een furia of Strega, gelijk de Italiaan zegt.” Ziehier een brieffragmentje, waarin hij het opnieuw over haar heeft :

20 dec. 1875. ... Intusschen is er weer een spectacle met die lastige meid. Zij had een fatsoenlijke boerin voor diefegge uitgescholden, dat zij te weinig boter gaf aan den Pastoor... Nu bracht de man klage bij den Burgemeester... en is daarop naar den Kantonregter gegaan en daags daarna is zij genoodzaakt geworden van af het perron van het raadhuis door den veldwachter haar woord te herroepen en de eer te herstellen. Wat al kluchten in ons landje !...

31 jan. 1876. ... Te Katwijk bij die nonnetjes uit Pruisen gaat het ook niet naar mijn zin. Zij hebben eenen Pater uit Me-

gen, die er de Mis doet. Pater van den Dries, olim Redemptorist, thans Kruisheer, gaat ze wekelijks biechten... en begint zich met alles te bemoeijen. Hij is zelfs werkende om dat huis, hoe ongeschikt ook, te koopen en er eene publieke kapel bij te bouwen voor die van Katwijk etc., alles zaken, die hem niet aangaan. Reeds heb ik dit den Generaal van St. Agatha onder het oog gebracht..., edoch dit haalt niet uit... Intusschen geeft het nu reeds rusie in dat gehucht. Die van Katwijk, kort bij het nonnenklooster wonende, zijn het eens met van den Dries, maar die van Klein Linden, digt bij de oude openbare kapel wonende, zijn er tegen uit vrees dat deze dan zoude vervallen, en willen daarom niet contribuieren...

Indien UDHW. een priester disponible had, die wat hoogduitsch kent, zou het daar veel beter zijn. Mijn neef [H. A. M. Bogaers kapelaan] te Nuland spreekt en schrijft het tamelijk goed, doch ik zou hem niet gaarne zien „damnatus ad bestias”, gelijk de ander zeide.

12 febr. 1876. ... Aangaande Katwijk, die maatregel²⁹⁴) vind ik zeer goed en de Pater uit Megen, die er sedert october is, schijnt mij een brave en voorzichtige religieus. De Munster en Rijnlanders zijn nog al te verstaan, doch er zijn 4 of 5 bij uit Schlesien en Baijern en die zijn moeilijk [te verstaan]...

19 oct. 1876. Gisteren ben ik de Zusters Clarissen van ons Katwijk gaan bezoeken. Zij klaagden bitter. Voor eenige dagen is zekere..., wien het huis te Katwijk thans toebehoort, f 800 komen halen voor het eerste jaar huur. Ofschoon de huur minstens de helft te duur is, wilde de schrok toch geen cent laten vallen en zij, de ongelukkige slooren, hebben hem het volle bedrag moeten uitbetalen. Zij zitten er nu erg in en zouden gaarne weer eene collecte houden... ²⁹⁵)

De nu nog aan te halen brieven zijn gericht aan Mgr. Adrianus Godschalk. Zwijsen stierf 16 oct. 1877. Godschalk, in 1877 diens coadjutor geworden, volgde hem in 1878 als bisschop op.

Op 71-jarige leeftijd zou hij met zijn neef Alphons, de al meer genoemde kapelaan van Nuland, nog eens de reis naar Rome ondernemen, nu echter voor de laatste keer. Had hij de dood reeds voor ogen en wilde hij eerst nog zijn dierbaar Rome zien? Of wilde hij zijn medestudent-van-olim aan het Collegium Romanum, Joachim Pecci, die 20 febr. 1878 gekozen en 3 maart gekroond was als Paus Leo XIII, gaan begroeten en huldigen?

Misschien danken, omdat hij hem 23 juli van dat jaar tot zijn buitengewoon geheim kamerheer had benoemd?

12 oct. 1878. Zoo is dan de reis bepaald op zondag of wellicht maandag 21 dezer, eerst op Kevelaar en zoo verder door Duitschland. Wij willen ook Loreto bezoeken en Pater Timmermans, le Trésorier, bij Spoleto in het hartje van Italie. Een der Heeren van St. Agatha zal mijne functien waarnemen. Alphons, die vrijdag te voren over Helmond vertrekt, zal mij hier aanroepen. Ik veronderstel, dat pastoor Pollet ²⁹⁶⁾ reeds gezorgd heeft... ²⁹⁷⁾ Hiermede neem ik afscheid en hoop U.D.H.W. in gezondheid terug te zien en een goed portret van Leo XIII mee te brengen, terwijl ik U in de Eeuwige Stad bij het graf der HH. Apostelen zal gedenken.

19 febr. 1879. ... Voor den pastoorssalaris te Katwijk is eene afwijzende beschikking uit 's Hage gekomen. Toch wil men nog instantie doen; ik vrees het zal niets geven. ²⁹⁸⁾ Toch is dat voor die lieden erg, vooral bij langdurigen hoogen waterstand, zooals thans. Sedert verscheidene weken kunnen de kinderen het christelijk onderwijs hier niet bijwonen...; voor de kapelaans [van Kuik] is het een harde toer; in het terugkomen stroomop liggen zij minstens 1¼ uur op het water in een open schuitje.

Dec. 1879. Heden heeft de kruisheer uit St. Agatha, Pater H. Hollmann, ²⁹⁹⁾ zijn examen theologicum komen afleggen en moet ik betuigen, dat hij niet alleen in de Theologia moralis en practica als in de dogmatica *zeer wel* voldaan heeft. Quapropter etc.... ³⁰⁰⁾

Vandaag schrijft mij ook de kapelaan van Valkenswaard, dat de deken afneemt en hem gisteren het H. Viaticum is toegediend. ³⁰¹⁾ Ware de winter niet zoo echt Russisch, ging ik hem morgen eens bezoeken, maar het is niet te doen, het gaat er maar op los tegenswoordig. ³⁰²⁾

3 juni 1881. Hodie Rev. P. Pius van den Heuvel Ord. Fr. Praedicatorum in Langenboom coram me suum periculum fecit in ordine ad approbationem pro cura animarum. Testor praefatum Patrem laudabiliter satisfacisse. ³⁰³⁾

Voorloopig kan ik U.H.W. melden, dat wij — Kerk — en R.K. Armbestuur — in werking zijn om in de kom der gemeente een huis met groot en geschikt terrein aan te koopen voor een Fratershuis en bijzondere school. Het zal ongeveer aan f 6000 komen,

wat wij goed kunnen rukken. In de volgende week zullen wij officieel autorisatie vragen. Mij dunkt, het zekerste is alles op naam van den R.K. Armen te laten overschrijven.

Dit schrijven is het laatste, dat wij in onze electie van zijn brieven opnemen, tevens het laatste stuk van het geheel dossier. Het is nog duidelijk, hoewel met enigszins bibberende hand, geschreven. Voorzien van de laatste H. Sacramenten stierf Bogaers te Kuik 2 dec. 1882. Zijn devies was : „In manu Dei sortes nos-trae”. 304)

*
* *

Nog enkele later gevonden Brieven

Toen het grootste gedeelte dezer bijdrage reeds was afgedrukt, kwamen in het seminarie-archief te Haaren nog een zestal brieven van Bogaers opduiken. Zij dagtekenen uit de jaren van zijn kapelaanschap en professoraat in Limburg. Eén daarvan is gericht aan Mgr. Den Dubbelden, vijf aan diens secretaris Wilmer.

Na ontvangst van Bogaers' brief van 30 nov. 1839 over het gerucht, dat Den Dubbelden aan het hoofd der kerk van Limburg zou gesteld worden (zie blz. 178), had Wilmer verzocht hem te verwittigen, als hij nog méér nieuws zou horen. In de vier hier volgende brieven aan Wilmer komt hij daarom op de zaak terug.

[Maastricht] 13 dec. 1839 : ... eenige dagen geleden las men in het *Journal du Limbourg*, dat hier gedrukt wordt : „On dit que l'administration spirituelle de la partie cédée du Limbourg vient d'être placée définitivement sous la juridiction du très Rev. et très digne Mr. H. Den Dubbelden, administrateur apostolique du cidevant diocèse de Boisleduc et vicaire general de Maastricht”. Verders geene observatie.

Intusschen vernamen wij kort daarna, dat de geestelijken van dat gedeelte petitioneerden om aan Luik te blijven, om eene afzonderlijke administratie of bisdom te hebben, of in geval zij aan 's Bosch werden aangesloten, dat aldaar een bisschop gesteld worde. Doch zoo men verneemt, weinigen hebben er zich mee willen bemoeijen en enkelden hebben onderteekend. Ik heb er

eene van kunnen lezen, ofschoon men er tot hertoe geheim mede is, en deze was zoo sterk en aanstootelijk voor het gouvernement, dat ik niet begrijp, hoe zoo iets in een gezond brein kan opkomen. Zij zijn gerigt aan hunne Exc. de Heeren Commissarissen des konings Borret en Gericke, om het nog aanstootelijker te maken in het fransch. Ziehier de substantie van die ik gelezen heb; zij zeggen o.a. „qu'ils viennent d'apprendre avec *effroi* la separation imminente du Limbourg d'avec le diocèse de Liège et que cette partie ne formerait qu'un vicariat apostolique, état incomplet qui demontre toujours plus ou moins une *attitude hostile* du pouvoir temporel envers les besoins religieux, qu'en suit il-y-a tout lieu à craindre que par cette scission *la tranquillité* de la Province ne soit troublée". Zij sluiten met te smeken „que l'état ecclésiastique de la Province ne soit nullement changé". Men zegt dat deze petitien van hooger hand uit Luik komen, hetgene ik echter om het onbezonnen opstel slecht kan gelooven.

Ik ben gisteren namiddag eens opzettelijk naar Meerssen gewandeld om iets verders te vernemen. De deken verhaalde mij, dat er inderdaad zulke petitien circuleerden, dat ook hem eene was toegezonden, doch oogenblikkelijk werd van de hand gegeven, en dat hij ook alle geestelijken van zijn kanton aanraadde om er zich niet mede te bemoeijen. Ik moet hier nog bijvoegen, dat er tot hertoe, zoo het schijnt, nog geene aan het gouvernement van Maastricht gekomen is en dat men algemeen denkt, dat dit werk zal gestaakt worden, vermits het niet genoeg bijval vindt en bijna overal wordt van de hand gewezen.

Behalve over het toekomstig kerkelijk bestuur in Limburg, gaat het in de nu volgende brief over den bekende Johan Theod. Laurent, geboren te Aken, bisschop van Chersonese i.p.i., die in 1841 apostolisch vicaris van Luxemburg zou worden (zie Schutjes II 268, 269).

Laurent was in 1839 benoemd geworden tot apostolisch vicaris van Hamburg voor de Noord-Duitse missiën, doch de Pruisische regering had hem niet willen toelaten. Zoals aanstonds nog blijken zal, werd hij in 1840 zelfs verbannen uit zijn geboortestad en was het naar aanleiding hiervan, dat hem door een dame te Maastricht een afscheidsmaal werd aangeboden. Blijkbaar in de mening, dat de bisschop publieke pontificale functies in de stad zou willen uitoefenen, had pastoor van Baer niet aan het maal

willen deelnemen, hetgeen vrij-algemene afkeuring schijnt gevonden te hebben. Het geval zal ons aanstonds door kapelaan Bogaers nader worden toegelicht.

Maastricht. 1 april [1840] : Ik moet UEW. eenige mededeeling [doen] over een entree, welke ik onlangs gehad heb. Zijn Exc. Borret heeft dan wel de goedheid gehad van mij te verzoeken om nu en dan bij ZEd. te komen causeren, waarvan ik deze dagen dan ook eens gebruik maakte. Het ging over de geestelijke zaken van Limburg. Ik was verwonderd maar tevens niet bedroefd te vernemen, dat men op het Gouvernement niet zoozeer voor sommige lieden genegen was dan zij zich wel verbeelden. Zijn Exc. zeide rond-uit (doch in vertrouwen), dat bijaldien het Gouvernement zijne meening aangaande den persoon hierin vraagde, hij zijnen keus niet zeer op onzen Eerw. commissaris [v. Baer] zoude laten vallen, die — zoo hij er bijvoegde — de achting en liefde der Maastrichtenaren niet schijnt te hebben kunnen winnen.

De WelEd. Borret sprak ook nog over Mgr. Laurent en keurde het gedrag van den commissaris geheel af. En daar wij uit UE-Waardes laatsten vernomen hebben, dat ZEW. de zaak gedenuceerd heeft, wil ik dezelve in het kort aanstippen. 1° was er geen de minste questie noch intentie om eenige publieke functies te verrigten; Mgr. kwam alleen om Mevr. Lamberts (eene der eerste en weldadigste personen onzer parochie en stad), waarmee Zijn Hoogw. zeer gelieerd was, te komen bezoeken. Eenige andere deftige personen en geestelijken uit Aken moesten zich aldaar ook vervoegen om een afscheidsmaal te houden, aangezien Mgr. uit Aken verbannen was. Op dit afscheidsmaal was de Eerw. H. commissaris met ons en meer andere geestelijken verzocht, doch in plaats van hier tout bonnement van te profiteren, kwam de Eerw. H. commissaris eenige uren vóór de aankomst des Bisschops een compliment bij Mevr. Lamberts maken, zeggende zich niet met Mgr te kunnen afgeven, maar zoo ZHoogw. ten zijnen [bij hem, commissaris v. Baer,] wilde komen, zoude hem veel eer zijn en er de rede van mededeelen. Hiermee vertrok ZEerw., die goede dame ten hoogsten verontwaardigd latende. Intusschen weet ik van den Heer Borret, dat zijn collega Gericke bij den Eerw. commissaris geweest was om te vragen, of de Bisschop publieke functiën zoude verrichten, en verder niets; doch hier was geene gedachte van... Toen ik met Mgr. op het gouvernement was, werd hij door de 2 Excellenties uitgenoodigd om nog eenige dagen in Maastricht te blijven, een bewijs dat men niet

zoozeer voor ZHoogw. bevreesd was. Du reste, Mgr. is vertrokken zonder den Eerw. H. commissaris te zien of te hooren.

Mgr. Laurent heeft onlangs eenen eigenhandigen vriendelijken brief van den Koning van Pruisen ontvangen, die ZHoogw. weer toegang geeft ; zal hij tot betere gedachten komen ?

Gisteren morgen is de oude Heer Partouns overleden, ik heb hem nog uitgelicht. ZEerw. heeft het H. Viaticum niet kunnen ontvangen, de Eerw. H. Aarts heeft hem slechts voor eenige dagen het H. Olijsel kunnen toedienen ; dit is weer een droevig geval in onze stad. Tot nu toe heeft men geen testament kunnen vinden. Zijn huis zit vol neefjes en nichtjes, die nu reeds met vuisten op de tafel slaan over het „colossal” erfdeel ; het is waarlijk een schandaal in de stad...

Verschoon mijn slechte redactie, de kinderen der 1e communie wachten om gebiecht te worden...

In die tijd gaf hij zich veel moeite om een som van 2000 ned. gl. bijeen te krijgen, die vereist was om aan de Maastrichtse seminarist Godfroy, student op Herlaar, een Luikse patrimoniële wijdingstitel te bezorgen. Persoonlijk was hij er zelfs borg voor gebleven. Meer dan eens had hij er met Wilmer over gecorrespondeerd. Ook in de hier volgende brief spreekt hij er over.

Maastricht 10 juli [1840] : Hij heeft nu 1000 gl. voor de wijdingstitel van Godfroy bijeen en vraagt omdat de wijdingsdag al meer nadert, of de wijding niet zou kunnen doorgaan „al is de titel nog niet geheel klaar, terwijl ik mij verantwoordelijk stel”. Zo niet, „dan zal ik bij hoog en laag werken om hem zo mogelijk vóór dien tijd gereed te hebben, want zoo het manneke mogt achteruit gesteld worden met de volgende ordonatie, zoude hij er de dood van sterven.”

Iets verder schrijft hij weer over het kerkelijk bestuur in Limburg :

Mgr. van Luik [Corn. v. Bommel] schijnt maar in de stellige verbeelding te zijn, dat het zoo vooralsnog zal blijven. De Eerw. H. commissaris [v. Baer] zegt ons integendeel, dat het werkelijk van Luik afgescheiden is en dat er eerlang eenen vikaris apostolijk zal benoemd worden, er bijvoegende dat ZEerw. deze waardigheid niet gaarne zoude aanvaarden. De heer Deppen is vandaag naar Ehrenstein bij de vrienden Colen en vermits Mgr.

[v. Bommel] deze dagen nog daar geweest is, zijn wij benieuwd om van avond iets te vernemen.

Overigens gaat hier alles goed... De Eerw. H. commissaris is tegenwoordig ten onzen opzigte zoo lief en aardig als ik hem nog gekend heb; of dit is om de goede hoop van door dien zwaren last niet te zullen gedrukt worden, of wat weet ik niet. Ik zeg „ten onzen opzigte”, want in het nieuwe Liefdehuis, waar ZEerw. van 's morgens tot 's avonds aan het bouwen is, is revolutie. Al de timmerlieden zijn gaan loopen en men is genoodzaakt boeren-timmerlieden een uur van hier te ontbieden...

Maastricht 27 juli 1840. Na enkele regelen over de aanstaande wijding van Godfroy komt hij weer terug op de kwestie van het kerkelijk bestuur in Limburg en schrijft :

Wij zijn hier altijd nog in verwachting. Men spreekt thans veel van den deken van Roermond. Wij hebben geestelijken van die kanten gezien en de Eerw. Heer Paredis is daar zeer bemind. Op mijne laatste vacantie over Roermonde terug komende, was ik een bezoek bij ZEerw. gaan afleggen en werd zeer vriendelijk onthaald. Het schijnt mij een deftig man. Intusschen zijn hier zekere lui, die zich tegen den deken van Roermond uitlaten als zijnde niet genoeg bemind bij de clergé, gouvernements gezind en onbekwaam, ofschoon men van anderen het tegendeel hoort en in het seminarie van Luik moet hij zich gedistingueerd hebben. Volgens den heer van der V[recken]... is ook de heer Borret, professor te Warmond, [voorgedragen], doch dit is niet door de gezamentlijke dekens gebeurd, slechts door eenige. Wonder dat nog niemand hunner in de gedachte gekomen is om den Eerw. H. commissaris voor te stellen... Vorige week is nog eene reünie der heeren dekens geweest te Roermond, waar eene nieuwe petitie aan het gouvernement is opgezonden, 1° om eenen Bisschop dioçesaan, 2° zoolang die niet kan toegestaan worden bij gebrek van geldmiddelen etc., om dan zoolang met Rome's goedvinden in statu quo te blijven, 3° om vrijheid van onderwijs en volslagen vrijheid in de uitoeffening van den godsdienst. De 2 eerste punten waren ook in de eerste petitie en zullen dus niets meer afdoen; wat het laatste aangaat, dunkt mij is het goed, ook voor ons, dat zij zich met de kerkvoogden van Noordnederland hebben aangesloten.

Nog iets transeunter. Ik weet niet of ik UEW. ooit verteld heb, dat men te Rome bemerkning had gemaakt over het uitlaten van ZHoogw. van Alphen z.g. tegen de theologie Beati Alphonsi de

Liguori.³⁰⁵) In eenen brief, die ik dezen dagen uit Rome van een mijner oude vrienden ontvang, schijnt men hier nog op neer te komen als of men daar nog zoo tegen was. Wordt in de diocese van 's Bosch het feest van den voortreffelijken H. Alph. Maria de Liguori gevierd? Ik meen van mijnheer van Schijndel, die onlangs hier was, vernomen te hebben van neen. Intusschen zal UEW. wel weten, dat het decretum pro urbi et orbe was (Kersten, Journal Hist. 1839) en wij hebben het feest ook in ons directorium en door geheel België en Vrankrijk en, zoo ik vernomen heb, zelfs in Keulen.

De laatste van Bogaers' brieven, die in het seminarie van Haaren voor den dag zijn gekomen, schreef hij als professor te Roermond aan Mgr. Den Dubbelden. Hij zond hem met een begeleidend schrijven aan Wilmer, wien hij verzocht hem aan zijn „doorluchten meester” te overhandigen.

Roermond 6 febr. 1845. Bogaers aan Den Dubbelden : Hij deelt hem mede in de kerstdagen te Rolduc ooggetuige te zijn geweest „van den goeden en godsdienstigen geest, waarmee de normaalschool aldaar bezielde is, en van den voortgang, dien er de jonge onderwijzers maken onder de directie van den verdienstelijken Eerw. Heer van Laer met twee jonge geestelijken als medehelpers”.³⁰⁶) De heer van Laer klaagde echter, dat de school bij gebrek aan kwekelingen en geldmiddelen bezwaarlijk in stand zou kunnen blijven, en verzocht hem dringend haar in Noord-Brabant te helpen bevorderen, vooral bij Zijn Hoogw. „Ik heb hem beloofd” — zo vervolgt de briefschrijver dan — „dat ofschoon dit buiten mijne attributen was, ik echter wel eens pro communi bono zou schrijven na eerst met Mgr. van Roermond [Paredis] te hebben gesproken.” Deze vond het goed, want ook volgens hem zou de school niet zonder medewerking van N. Brabant kunnen blijven bestaan en hij zou gaarne zien, dat ze „met gemeenschappelijk overleg en ondersteuning” zou worden voortgezet, te meer omdat ze door het gouvernement was erkend en de koning zich herhaaldelijk met waardering over haar had uitgelaten. Dan gaat schrijver verder :

Ware het niet te bejammeren, Monseigneur, dat een werk van zooveel nut en waarvoor reeds zoo groote opofferingen gedaan

zijn, nu nog moest gestaakt worden? Te meer daar men de gouvernementsschool van Maastricht altijd zoekt uit te breiden en die van Rolduc, zoo al niet opentlijk tracht te onderdrukken, dan toch aan haren eigen ondergang zoekt prijs te geven. Ik heb uit goede bron vernomen, dat de normaalschool van Maastricht een supplement moet worden van die van Haarlem... Behalve de subsidiën der stad, geniet de school van Maastricht f 4000 nederl. van het Gouvernement voor beurzen etc. jaarlijks... alleen wil ik opmerken, dat zij buiten alle geestelijke medewerking begonnen [is] en tot hieraan bestierd wordt en dat er alle geestelijk gezag van is uitgesloten...

In het begeleidend schrijven vroeg Bogaers ook aan Wilmer de zaak zoveel mogelijk „Ad Majorem Dei Gloriam” te ondersteunen. Op 18 febr. schreef Mgr. Den Dubbelden hem, dat de Rolducse instelling hem wel belang inboezemde, maar dat hij „niets bijzonders” ter ondersteuning zou kunnen bijdragen; nochtans zou hij de zo gewichtige zaak nog nader overwegen.

NOTEN

- 1) *Gedichten van Pieter Bogaers 1805—1833*, door Helmundanus in 1918 uitgegeven.
- 2) De genealogie der Helmondse familie Bogaers hebben wij behandeld in *Genealogieën van eenige voorname, aan elkaar verwante Meierijsche geslachten* (1918) blz. 16—19.
- 3) Aan dat Duits college studeerden ook zijn twee jaar oudere broer Pieter Henricus en nog een paar andere Helmondse jongelui in die tijd. *Gedichten van Pieter Bogaers* blz. 4.
- 4) Hij moet in zijn jeugd een forse wandelaar geweest zijn. 28 oct. 1828 schreef hij uit Rome aan zijn ouders: „Om u eens een denkbeeld te geven, hoe groot dat Rome is in den omtrek, moet gij weten, dat ik eens op een morgen vroeg op mijne eenigheid uitstapte om de muren rond te gaan, hetgeen ik niet geeindigd had voor tegen den avond, zoodat gij moet begrijpen, dat men er een uur 9 à 10 over te wandelen heeft; ik was des avonds zoo moei, dat ik naauwlijks de trappen op kon komen”. Toch tippelde hij met Nijsen op zijn reis naar Rome bij gunstig weder soms nog langer dan 10 uur per dag. Het kompas-zonneuurwerk, waarmede hij zijn grote voettochten ondernam, is nog in volkomen goede staat (thans in het bezit van prof. dr. J. E. Bogaers).
- 5) J. Roothaan S.J. reikte hem het diploma uit.
- 6) 26 febr. 1831 ontving hij in St. Jan van Lateranen de mindere orden, 28 mei het subdiakonaat, 14 sept. het diakonaat en 17 dec. 1831 de priesterwijding.
- 7) Als pastoor-deken van Kuik correspondeerde hij vaak over de St. Pieterspenning en een door de Pauselijke Staat uitgeschreven geldlening.
- 8) Drie brieven van Zwijssen aan Bogaers heeft wijlen Dr. J. Witlox nu bijna 40 jaren geleden benut in een artikel over de opvolging van Mgr.

- Grooff (zie BB IV 280—284). Ook die behoorden tot de collectie der familie Bogaers, waarin ze thans echter niet meer gevonden worden; waar ze zijn, is onbekend. Voor zo ver wij de brievencollectie der fam. Bogaers zullen benutten, zullen wij ze aanhalen als *Coll. Fam.*
- 9) Zoals hij schreef, studeerden de meeste Italianen, na de nodige 2 jaar filosofie en 4 jaar theologie, nog 2 à 3 jaar kerkelijk en burgerlijk recht. In ieder geval zou hij minstens nog 1 jaar voor theologie nodig hebben.
  - 10) In Keulen moesten beide vrienden van elkaar afscheid nemen, omdat Hafkenscheid van daar naar Wenen ging om als novice in de Congregatie der Paters Redemptoristen te treden. Welk een hoogachting Bogaers zijn vriend Hafkenscheid toedroeg, blijkt uit de mededeling van Dr. J. Witlox in BB IV 283.
  - 11) Wat de stijl zijner epistels betreft, bedenke men, dat hij er uiteraard niet zoveel zorg aan besteedde als hij gedaan zou hebben, indien hij ze ter publicatie had geschreven. Om hun particulier en vertrouwelijk-vriendschappelijk karakter behoort men er soepeler eisen aan te stellen dan aan publieke geschriften.
  - 12) Het schrift van Bogaers is tamelijk klein en fijn van letter, maar tevens mooi en duidelijk.
  - 13) Ontleend aan Archief bisd. 's Bosch AK 4—5 en AK 4—6, betreffende de geestelijke administratie van Maastricht onder de Bossche vicaris apostoliek Henr. Den Dubbelden, en aan het register van diens secretaris Ger. P. Wilmer AK 31—18 in datzelfde archief. Vermelde dossiers en registers zijn belangrijk voor de geschiedenis van de stad Maastricht in de jaren 1834—1840. Ter wille van onze Limburgse geschiedvorsers zij hierop de aandacht gevestigd.
  - 14) Archivaris H. Hens bezorgde ons navolgende genealogische gegevens, door hem uit diverse kerkregisters bijeen gebracht :
 Petrus Swijssen, geb. 1754/55 te Geet-Bets in Belgisch Brabant, overl. 15 aug. 1839 te Middelrode (Berlicum), huwt in 1783 te 's-Hertogenbosch Cornelia van Heeswijk, gedoopt te 's Bosch (par. St. Cathr.) 25 febr. 1764, begraven te Driel 1 maart 1788. Uit dit huwelijk drie dochters.
 Hij hertrouwt in 1794 te Driel met Wilhelmina van Herpen, geb. te Rossum 19 april 1766, overl. te Berlicum 12 juni 1840. Uit dit tweede huwelijk 11 kinderen: Joannes (de latere Bisschop), gedoopt 29 aug. 1794 te Driel, Eliz. Joanna, gedoopt 28 febr. 1796 te Driel, Cornelia 1 jan. 1798 te Driel, Cornelis 1 dec. 1799 te Hedel, Constantia 6 nov. 1801 te Alem, Gertrudis Helena 7 juni 1803 te Berlicum, Joannes Wilhelmus 5 dec. 1804, de tweelingen Henricus (de latere kapelaan van St. Servaas) en Helena 5 april 1807, Aldegondis 10 nov. 1809 en Petronella 18 sept. 1812, de laatste zes gedoopt te Berlicum.
  - 15) Omdat aan de drie studenten van het seminarie te Luik, afkomstig van Maastricht, Lud. Hub. Rutten, Adölf Cavelier en Jos. Germain, niet werd toegestaan hun ouders of familie in Maastricht te bezoeken, besloten zij op aanraden van Mgr. v. Bommel in het seminarie Herlaar hun studie te gaan voortzetten. Op 27 april 1834 verzocht Den Dubbelden generaal Dibbets, commandant der vesting Maastricht, hen uit Luik naar huis te laten gaan en hun „de noodige reispassen” te verlenen om naar het Bossche seminarie te vertrekken. Drie dagen daarna ontving hij gunstig antwoord. Rutten, die de Mindere Orden had, kwam 4 juni en Germain, die nog niet getonsureerd was, 30 sept. 1834 op Herlaar. Beiden werden 25 maart 1837 te Oegstgeest door Mgr. van Wycker-slooth priester gewijd en verlieten toen het seminarie. Cavelier schijnt

zijn voornemen niet uitgevoerd te hebben. Aldus de vriendelijke mededeling van pastoor Vic. Tilman, ontleend aan het Studenten-Register van Herlaar.

- ¹⁰⁾ Vgl. BB XII 168.
- ¹¹⁾ Gezien zijn drukke correspondentie met Maastricht, is er alle reden om aan te nemen, dat hij meer met Maastricht te stellen had dan met alle parochies van zijn Bosch vicariaat te zamen. De aanstelling van professor G. P. Wilmer in 1834 tot zijn secretaris moet wel hoognoozzakelijk geweest zijn. Voordien had hij geen secretaris.
- ¹⁸⁾ Na in Leuven filosofie en in Erfurt theologie gestudeerd te hebben, behaalde hij in Rome in 1803 de doctorstitel. Hij woonde te Houthem bij Maastricht. Mgr. C. van Bommel noemde hem „S. Sedi nobisque amicissimum, religioni addictissimum atque rerum nostrarum peritissimum” (v. Bommel aan Den Dubbelden 27 jan. 1834, AK 4—6 nr. 2). Over v. der Vrecken, zie N. Nederl. Biogr. Wdb. IX k. 1243—1244.
- ¹⁹⁾ Deze brieven liggen in AK 4—6. Een resumé van een 16e brief vindt men in AK 31—18 (waarin ook een copie van een der 15 oorspronkelijke brieven).
- ²⁰⁾ Alle brieven van de heer v. d. Vrecken, die nog zullen aangehaald worden, berusten in AK 4—6, nr. 9.
- ²¹⁾ Krachtens schrijven van Mgr. v. Bommel, d.d. 16 dec. 1833, benoemde Den Dubbelden hem op 5 febr. 1834 tot zijn commissaris voor Maastricht c.a. en Luiksgestel en bevestigde hij hem in alle faculteiten, die hij tot dan toe genoten had. AK 31—18 blz. 8.
- ²²⁾ Een opgave uit 1834 heeft 8000 zielen en 6000 communicanten. Deze cijfers schijnen bij vergelijking met die van 1840 overdreven hoog.
- ²³⁾ als oud-studenten van Rome.
- ²⁴⁾ Den Dubbelden had in 1833 J. A. v. Gulick van Ravenstein (later pastoor te Kadier en Keer) als kapelaan van St. Mathias aangesteld en in 1834 F. A. Pollet van Tilburg (later pastoor te Nuland), beiden oud-studenten van Herlaar. Verder stelde hij daar in 1835 nog aan de kapelaans J. v. Doorn van Veghel (later pastoor te Uden) en H. J. H. v. Dijk van 's Bosch (overl. te Maastricht 12 april 1846) en in 1837 F. Cuypers van Bostel (later pastoor te Udenhout), die allen hun studies hadden gedaan in Herlaar. *Coppens* IV 314.
- ²⁵⁾ te Houthem.
- ²⁶⁾ 10 sept. 1830 betrok hij het kasteeltje De Ruwenberg te St. Michielsgestel.
- ²⁷⁾ Als bisschoppelijk commissaris behoorde pastoor Partouns in de Maastrichtse parochies kerkvisitatie te doen.
- ²⁸⁾ AK 4—6—nr. 4.
- ²⁹⁾ Er waren ook een paar leken als onderkosters in St. Servaas.
- ³⁰⁾ Vandaar dat Bogaers hem ook „kerkmeester” noemde.
- ³¹⁾ AK 4—6—nr. 5.
- ³²⁾ Een van de voornaamste en best-katholieke burgers van Maastricht.
- ³³⁾ AK 4—6—nr. 5.
- ³⁴⁾ De tractementsregeling van hem en zijn collega Zwijsen.
- ³⁵⁾ nl. uit het R.K. weeshuis, het R.K. armenhuis voor arme wezen, het gevangenhuis en de Calvarieberg, een gasthuis voor zieken en gebrekkigen van alle gezindten; ook genoten de kapelaans enige emolumenten als aalmoezeniers van het garnizoen.
- ³⁶⁾ AK 4—6—nr. 4, AK 31—18.
- ³⁷⁾ Hoewel de Brabantse kapelaans in een goede verstandhouding leefden met de Maastrichtse geestelijkheid, werd in die tijd, toen de parochies

- St. Servaas en St. Mathias elk 4 Brabanders tot kapelaan hadden, toch wel eens onder de Limburgers gemompeld, of het Brabants element in Maastricht niet te sterk vertegenwoordigd was. Na de aanstelling van de Brabander P. A. van Baer tot pastoor van St. Servaas werd het er natuurlijk niet beter op.
- 38) Naar aanleiding van de dood van Lux verscheen te Brussel op 5 sept. 1835 nr. 2 van „Uylenspiegel”, een toen pas opgericht fel-antibericaal schimpblaadje, vol met stukjes gloeiend van haat tegen kerk en geestelijkheid, bijzonder tegen de aartsbisschop, die Lux had gesuspenderd.
- 39) Over de begrafenis van abbé Lux AK 4—6—nr. 7.
- 40) Hij vond steun bij sommige geestelijken, o.a. bij de vicaris der St. Nicolaasparochie, L. F. Lebens, die verklaarde geen reden te zien, waarom men de uitvaart zou moeten weigeren.
- 41) Al terstond na weigering van zijn assistentie had Bogaers gevraagd aan P. de Coninck, pastoor van St. Michel en Gudula, waar Lux gestorven en begraven was: „An R.D. Lux reconciliatus fuerit cum sancta matre ecclesia ante obitum”. De pastoor antwoordde op 17 oct.: „Sperare licet: affirmative. Absolutus et inunctus fuit in extremis, sed asserti non potest, quod esset adhuc sanae mentis”.
- 42) AK 4—6—nr. 7.
- 43) AK 31—18, blz. 81, 82.
- 44) AK 31—18, blz. 83, 84 en AK 4—6—nr. 7.
- 45) Hij stierf 31 maart 1840. *De Limburgse Leeuw* 1956—’57 blz. 83.
- 46) Mededeling van pastoor V. Tilman, ontleend aan *Studentenregister van Herlaar—Haaren* (arch. sem. Haaren) p. 180. Volgens ditzelfde register werd Zwijsen in juni 1836 assistent in de Jezuïetenkapel te 's Hage (vgl. BB XXIV 111—112) en was hij later achtereenvolgens werkzaam als kapelaan in IJzendijke en als pastoor in Aardenburg (in Zeeuws-Vlaanderen).
- 47) Aarts was toen assistent in Erp. In 1846 werd hij kapelaan van St. Jan in 's Bosch, in 1852 pastoor van Valkenswaard en in 1854 tevens deken.
- 48) AK 4—6—nr. 4.
- 49) Mgr. Paredis, die over de Brabantse priesters te Maastricht en bijzonder over deken Van Baer herhaaldelijk met lof spreekt, schrijft 21 febr. 1846 aan Mgr. Den Dubbelden over Bogaers' collega, kapelaan J. v. Kessel: „Het schijnt, dat hij niet best met het karakter van den deken Van Baer, die wezenlijk wat moeilijk is, kan overeenkomen”. Al vond ook Bogaers blijkens bovenstaande brief de persoon van Van Baer niet sympathiek, toch spreekt hij op 9 oct. 1846 in een brief aan Wilmer van „onzen voor Limburg zoo verdienstelijken deken te Maastricht”. Arch. bisd. 's Bosch, *Correspondentie van Mgr. Paredis met Mgr. Den Dubbelden over het terugroepen van priesters van het vicariaat 's Bosch uit Limburg, 1846*.
- 50) Met dat liefdadig gesticht is bedoeld de Congregatie der Liefdezusters van de H. Carolus Borromaeus, in de Lenculenstraat te Maastricht in 1837 door deken v. Baer gesticht met medewerking van Maria Elizabeth Gruyters, die de eerste algemene overste werd (Moeder Elizabeth). In 1840 verhuisden de zusters naar een groter pand aan het Vrijthof en toen hun huis ook daar te klein was geworden, betrokken zij in 1845 de voormalige proostdij van St. Servaas „Onder de Bogen”. Over „Moeder Elizabeth” heeft H. Kerkhoffs in 1960 een brochure uitgegeven.
- 51) In margine: „Dit verzoek ik van ook tusschen ons te blijven, ik heb dit aan niemand in de stad gezegd”.

- 52) Na zijn humaniora aan de latijnse school te Helmond en zijn filosofie op het klein seminarie te St. Michielsgestel te hebben gemaakt, kwam Hein 24 sept. 1834 op het groot seminarie Herlaar en trad drie maanden later in het noviciaat der Jezuiten te Nijvel (tegelijk met de Herlaarse seminarist L. F. H. v. Gulick, de latere provinciaal der Jezuiten, † 23 febr. 1863). Begin juni 1836 keerde hij naar huis terug en ging 30 sept. 1836 weer naar Herlaar.
- 53) Men begrijpt dat de levendige discussies in die dagen over het toekomstig kerkelijk bestuur bij vele Limburgers een meer anti-brabantse gezindheid wakker riepen en de goede verstandhouding tussen de Brabantse en Limburgse clerus in Maastricht niet juist bevorderden. Overigens bemoeiden de civiele en militaire autoriteiten tegen het einde van de status-quo zich minder met het kerkelijk bestuur in Maastricht. Tijdens een priester-retraite te Luik in september 1839 had Mgr. v. Bommel reeds aan een Maastrichts kapelaan te kennen gegeven, dat hij er wilde komen vormen.
- 54) AK 4—6—nr. 8.
- 55) Vice-superior van de Noord-Nederlandse Zending.
- 56) In een vorige brief had hij geschreven, dat de pastoor goed bij v. d. Vrecken stond aangeschreven.
- 57) Over het geval-Laurent AK 4—6—nr. 8.
- 58) Kapelaan Nijst verscheen evenmin; volgens v. Baer hield hij zich ziek. Ook was geen enkel priester uit de andere parochies bij de plechtigheid tegenwoordig.
- 59) AK 4—6—nr. 8.
- 60) Baron G. v. der Kapellen was generaal Dibbets als commandant over de vesting Maastricht opgevolgd.
- 61) H. Den Dubbelden.
- 62) AK 4—6—nr. 4.
- 63) Spoedig bleek de valsheid van de tijding.
- 64) in dat gedeelte van Limburg, dat kerkelijk nog rechtstreeks door de Bisschop van Luik werd bestuurd.
- 65) A. J. L. Borret, staatsraad en buitengewoon commissaris des Konings, bekleed (evenals ook Gericke) met het opperste burgerlijk gezag in de prov. Limburg.
- 66) AK 4—6—nr. 4.
- 67) J. A. Paredis zal bedoeld zijn.
- 68) van het politiek tractaat van 19 april 1839 over de scheiding van Nederland en België.
- 69) Bedoelde „goede heer” was L. H. Rutten, bekend als stichter (met J. A. Hoecken) van de Congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis (1840), als oud-student van Herlaar reeds vermeld in noot 15. Deppen noemde zijn werken „eenen anderen Vincent de Paul waardig” (brief aan Wilmer 22 oct. 1837 in AK u—5—nr. 3). Toen Rutten nog student op Herlaar was, had hij aan Bogaers vertrouwelijk meegedeeld, dat hij van plan was om na zijn priesterwijding zich te wijden aan het godsdienstig onderricht der jeugd onder de arme volksklas. Dit blijkt uit een brief van 22 sept. 1835, waarin Bogaers over de Herlaarse student aan secretaris Wilmer schrijft: „De Heer Rutten heeft mij zijn voornemen confidentieel te kennen gegeven, hetgene aan UEW. ook reeds bekend is. Mij dunkt, dit was eene goede zaak voor onze stad, want niets ontbreekt hier meer dan de *instructie* voor de mindere klas. Hierover heb ik reeds meer dan eens gedacht en met personen, die mij hunne beurs aanboden, gesproken; doch mij van zoo

iets aan het hoofd te stellen, zie ik om de bezigheden, toch zoo veelvuldig, geen kans. Rutten was hiertoe, zoo mij dunkt, juist de man, „habet posse et velle”. Hij zou van zichzelf veel kunnen contribuieren en eenige der voornaamste personen der stad hebben mij reeds voor een half jaar hunne hulp en middelen aangeboden. Ik wenschte dat mijn vriend Rutten priester was, dan konde men vooraan werken [m.a.w. dan zou men met het werk vooruit kunnen komen]. Ik vertrouw, dat UEW. dit eens met Hoogw. Heer [Den Dubbelden] en President [seminarie-president Ph. v. de Ven] in overweging moge nemen; wij zullen hem de hand staan”. Dit schreef Bogaers niet tevergeefs, want na zijn priesterwijding werd Rutten aangesteld tot „catechisant der arme kinderen” in de parochie van St. Servaas. Zie over Rutten *Katholiek Nederland* II 55—58.

- 70) Eerst had hij de aanvraag van pastoor M. R. Lijssen, om in de kerk van St. Mathias de missie te doen preken, aan commissaris v. Baer ter goedkeuring voorgelegd, maar deze had hem naar Den Dubbelden verwezen. Ook had v. Baer de kerk van St. Servaas, die groter was dan die van St. Mathias, hem niet voor de missie ter beschikking willen stellen.
- 71) AK 4—6—nr. 12.
- 72) Deppen zond 17 nov. een lang verslag van de missie aan Wilmer. (AK 4—6—nr. 12). 's Morgens om 4 à 5 uur was de kerk van St. Mathias al vol mensen om de instructies van half 6 bij te wonen. Bij het groot sermoo van Pater Bernard 's namiddags om half 5 was de kerk niet minder dan de helft te klein; er waren dan ongeveer 5000 mensen in, men zat tot op de trappen van het hoogaltaar en soms stonden er nog duizend buiten rondom de muren, om zo mogelijk nog iets van het sermoo op te vangen. Soms „weergalmde” de kerk van „het luidruchtig snakken” en vooral bij de sluiting werd „een vloed van tranen” gestort. Om middernacht en 1 en 2 uur stond het volk al aan de gesloten kerkdeur om in de vroege te kunnen biechten en tot 5 en 6 uur 's avonds werd de H. Communie nog uitgereikt. Zeven paters hoorden biecht tot 's avonds 11 uur en in de laatste dagen tot 12 u. Een niet minder enthousiast verslag zond pastoor Lijssen op 27 nov. aan Den Dubbelden. Volgens hem zag men de mensen 's avonds zelfs nog om 7 u. communiceren, zodat ze de gehele dag nuchter doorbrachten.
- 73) Lommel werd bij die breve aan het apostolisch vicariaat van Den Bosch onttrokken en met het bisdom Luik verenigd, terwijl Luiksgestel onder het vicariaat van Den Bosch werd gebracht.
- 74) Daar Bogaers geincardineerd bleef in het vicariaat van Den Bosch, zal Den Dubbelden in die benoeming hebben toegestemd.
- 75) Dit dossier zal verder worden aangehaald als *Doss. Bogaers*.
- 76) Uit de vier eerste jaren van zijn Roermonds professoraat zijn geen brieven in het dossier aanwezig.
- 77) P. Albers S.J. in BB VIII 274.
- 78) Ook de ouders van Juliaan Bogaers begunstigen de congregatie van Tilburg, niet alleen door er een van hun dochters aan af te staan, maar ook door materiële steun. Zwijsen was tot 1813 student aan de latijnse school te Helmond geweest, zodat hij reeds in zijn jeugd de Helmondse familie Bogaers zal hebben leren kennen, mogelijk ook het 6-jarig knaapje Juliaan. Er is nog een brief van Zwijsen aan Juliaans broer, Hein Bogaers, toen kerkmeester in Helmond, over de meisjesschool der Tilburgse zusters aldaar. *Coll. Fam.*
- 79) P. Kersten, geb. te Maastricht, leraar aan het atheneum aldaar, later wonend in Luik, schreef verscheiden filosofische en andere werken en

- stichtte in 1834 genoemd Journal. Zie dat tijdschrift jg 31, p. 511—513 en *Biogr. Nat. de Belg.* t 10, kol. 662—665.
- 80) De brief van Bogaers aan Gilson vindt men in zijn geheel afgedrukt in *Mémoires pour servir à l'histoire du Traditionalisme et de l'Ontologisme en Belgique de 1834 à 1864 — Correspondance de Gilson avec Kersten* (Alost 1894) p. 101—102.
- 81) *Journal hist. et litt.* jg. 4 (1837) blz. 416—417. Hij schrijft daar o.a. : „Si l'université de Louvain existoit encore, Schijndel aurais aussi son *Primus*”. Hij eindigt : „Il s'endormit paisiblement dans le Seigneur..., vivement regretté de ceux qui l'ont connu, surtout des seminaristes et du clergé et en particulier de celui, qui consacre ces lignes à sa chère memoire”. Boven het bericht staat : „On nous écrit de Maestricht”. De copy „à inserer dans le Journal historique de Mr. Kersten à Liège” ligt nog tussen de brieven in *Coll. Fam.* Navolgende op de copy voorkomende kanttekening werd in het Journal niet afgedrukt : „C'est aussi à Mr. van de Ven qu'on est redevable des retraites annuelles, qui se font au seminaire pour les ecclesiastiques en fonction”.
- 82) *Journal* jg. 16 blz. 544—546. Hij schreef dit In Memoriam 20 febr. 1850 en bij uitzondering ondertekende hij het met zijn naam. Coppens' geschiedkundig werk noemt hij „un monument perpétuel de ses infatigables recherches et de ses connoissances historiques”. Hij reveleert wat ons tot nog toe niet van Coppens bekend was : „il étoit occupé à compléter une histoire de l'ancien diocèse de Ruremonde comme continuation de Knippenberg *Historica ecclesiastica ducatus Geldriae* ; déjà il avoit réuni, débrouillé et arrangé une quantité de vieux manuscrits et de documents médits” ; déjà la main étoit à l'oeuvre et bientôt le vicariat apostolique du Limburg aurait été mis en possession de ce trésor, mais Dieu en disposa autrement... Verder schrijft hij o.a. nog : „M. Coppens étoit un de ces hommes qui *sans posséder grands titres ni diplômes accadémiques*, n'n étoit pas moins un véritable savant... nous avons été témoin comment il s'opposa dans toutes les occasions au système philosophique et politique de M. de Lamennais avant même qu'il fût condamné. Quant au système philosophique de M. de Bonald qu'on vantoit çà et là comme la dernière planche de salut après le naufrage des doctrines de MM. de Lamennais et Bautain, M. Coppens s'n déficoit également ; et nous possdons un écrit dans lequel il tâche de prouver avec précision, que les systèmes de M. de Bonald et de Lamennais, ayant le même point de départ et les mêmes données, doivent aussi mener aux mêmes conséquences”.
- 83) Omdat de medewerkers van het Journal hun bijdragen gewoonlijk niet met naam tekenen, is het niet mogelijk Bogaers' aandeel in de medewerking met zekerheid vast te stellen. Hoogstwaarschijnlijk zijn van hem de recensies van de negen delen der *Praelectiones Theologicae* van zijn oud-hoogleraar te Rome J. Perrone S.J. (Leuven 1838—1843), voorkomend in het Journal jg. 4 blz. 618—619, jg. 5 blz. 164—167, 599—603, jg. 6 blz. 227—231, jg. 7 blz. 75—77, jg. 8 blz. 79—81, jg. 9 blz. 25—26, 583—585 en jg. 10 blz. 556—560. Zo ook in jg. 13 (1846) blz. 397—400 de recensie van *Praelectiones Theologicae, quas in Collegio Romano habebat Joannes Perrone e Soc. Jesu, ab eodem in compendium redactae* (Lovanii 1846), ondertekend : „Ancien disc[iple] du P. Perrone” ; item in diezelfde jg. 13 blz. 609 het bericht, dat Mgr. Paredis de *Praelectiones Theologicae* van Perrone heeft aanbevolen als handboek voor het seminarie te Roermond.
- 84) Aangehaalde *Mémoires* p. 130.

- 85) *Mémoires* p. 128.
- 86) Ger. Brom, *Cornelis Broere en de Katholieke Emancipatie* blz. 547.
- 87) Beide origineel in *Doss. Bogaers*.
- 88) Zwijsen bleef persoonlijk als directeur de Tilburgse congregatie besturen.
- 89) Afschrift van zijn brief, d.d. Tilburg 1 mei 1845, in arch. bisd. 's Bosch, copieboek-Zwijsen van 1845, nr. 223.
- 90) *Doss. Bogaers*, origineel.
- 91) Toen nog pastoor-deken van Roermond, later bisschop van Roermond.
- 92) F. Boermans, secretaris van het vicariaat Limburg, later opvolger van Mgr. Paredis als bisschop van Roermond.
- 93) BB IV 280—284.
- 94) De schrijver vond deze brieven in *Coll. Fam.*; thans zijn ze onvindbaar, zie noot 8.
- 95) BB XVII 315—322; de daar afgedrukte brieven berusten in het archief der nuntiatuur te 's-Gravenhage.
- 96) BB IV 280—281.
- 97) Hij en zijn medehelpers werden door de gouverneur Rochussen 19 jan. 1846 verbannen.
- 98) BB XVII 316—317; minute in *Coll. Fam.*
- 99) BB IV 281.
- 100) H. J. Oomen, president van het seminarie te Roermond van af de oprichting in 1841. Na diens overlijden 8 nov. 1859 schreef Bogaers aan Zwijsen: „een man voor zijn vak zoals men ze zelden aantreft”. Brief 9 nov. 1859 in *Doss. Bogaers*.
- 101) Mgr. Paredis zeide hem aan Zwijsen te zullen schrijven, maar had dit al op 20 maart gedaan. Paredis schreef alsdan, dat Bogaers naar zijn mening niet zal weigeren „den post in kwestie” aan te nemen, als de Paus hem benoemt, „daarvoor is hij te braaf en te zeer aan den H. Stoel gehecht”. BB XVII 318.
- 102) BB XVII 319; minute in *Coll. Fam.*
- 103) Origineel in *Coll. Fam.*
- 104) moet zijn 22 maart.
- 105) Plaatsnaam afgescheurd, alleen de hoofdletter R. is nog zichtbaar.
- 106) BB XVII 320—321, minute in *Coll. Fam.*
- 107) BB XVII 321—322.
- 108) BB IV 281—282.
- 109) Oorspr. in *Doss. Bogaers*.
- 110) Zwijsens brief van 14 maart, die hij ontvangen zal hebben, toen hij te Oisterwijk op bezoek was bij zijn zuster Anna Maria (Zr. Humiliana).
- 111) Deze brief van 19 april schijnt verloren.
- 112) Jacobus Cuyten, president van het groot seminarie te Haaren.
- 113) In zijn brief van 14 maart had Zwijsen hem ook nog geschreven, dat de Redemptoristen waren uitgenodigd om de Missie in den Oost mede te gaan bedienen, maar dat er weinig hoop bestond, dat zij het zouden aannemen.
- 114) Op den Ruwenberg te St. Michielsgestel woonde de apost. vic. H. den Dubbelden.
- 115) Sap. 8, 1.
- 116) waar Zwijsen toen woonde als pastoor der parochie het Heike.
- 117) De gebrekkige uitdrukking zal aan een verstrooidheid zijn te wijten (met „te geven” begint een nieuwe bladzijde); wellicht moet voor „in dien keus” gelezen worden „om diens keus”.
- 118) Zijn zusters Anna Maria (Zr. Humiliana) en Maria Catharina (Zr. Alphonse).

- 119) *Doss. Bogaers.*
- 120) om als gewoon missionaris naar Indië te gaan. Mgr. Den Dubbelden schreef 17 april aan Ferrieri, dat J. B. v. Son, minister v. d. R.K. Eredienst, hem al had medegedeeld, dat Bogaers waarschijnlijk naar Batavia zou vertrekken. BB XVII 323.
- 121) G. P. Wilmer, professor aan seminarie Haaren en secretaris van H. Den Dubbelden.
- 122) Dit laatste schreef hij natuurlijk badinerend.
- 123) Origineel in *Coll. Fam.*
- 124) Waarschijnlijk in het seminarie van Breda te Hoeven.
- 125) De nu volgende brieven zijn alle ontleend aan *Doss. Bogaers* (arch. bisd. 's Bosch), *oorspronkelijk* en geschreven door Bogaers aan Mgr. Zwijsen, slechts enkele aan anderen, gelijk ter plaatse, waar deze zullen vermeld worden, nog blijken zal.
- 126) Het bericht over de benoëming van deken Vrancken.
- 127) Oomen, president van het seminarie te Roermond.
- 128) 23 mei schreef Vrancken hem, antwoord uitgesteld te hebben omdat hij van plan was geweest naar Roermond te gaan en hem dan mondeling te spreken, en ook — hij wil het maar rond-uit bekennen — „omdat ik wat kwaad was op UZEW. om rede dat gij mij dat kruis hebt thuis gezonden met mij te betrekken in eene zaak, waaruit ik, volgens de categorische wijze dat dezelve mij is voorgedragen, niet gevoelig kon geraken zonder mij ten minste eenigzins ter dispositie te stellen van Z. Heiligheid”. Hij had volstrekt niet gedacht, dat die zaak op hem „zou uitdraaijen”... „Ik schrik waarlijk met u bij die ontzettende onderneming, en of staf en mijter beter op mij zal passen dan op u, betwijfel ik zeer”. Verder houdt hij nog een beschouwing over de zware last, die hem is opgelegd. (*Coll. Fam.*).
- 129) Hij had als priester van het Bossche vicariaat nooit zijn dimissie gekregen, zodat hij daar bleef aangeschreven.
- 130) Den Dubbelden.
- 131) als missionaris naar Indië.
- 132) in de tot hem gehouden toespraken.
- 133) C. L. van Wijckersloot, bisschop van Curium i.p.i.
- 134) om hulp voor zijn Missie, vooral missionarissen, te krijgen.
- 135) Kersten hoopte, zoals hij hem 27 juli schreef, dat Bogaers de gelegenheid zou krijgen om de Paus te spreken over hun controversen met „les gens de Louvain” (Ubaghs c.s.) en dat hij daarover zijn eigen mening en ook vooral die van Mgr. Paredis vrijmoedig aan Z.H. zou zeggen... „Je ne suis nullement surpris qu'en ait voulu faire un évêque de vous, et plût à Dieu que tous les Evêques vous ressemblassent” (Oorspr. in *Coll. Fam.*).
- 136) Mgr. Vrancken werd 15 aug. 1847 geconsacreerd door Mgr. Paredis met assistentie van Mgr. van Wijckersloot en de missie-bisschop Mgr. van Dyck. Mgr. Zwijsen was er bij tegenwoordig.
- 137) Zijn zuster Joanna Catharina, religieuze bij de Liefdezusters te Tilburg.
- 138) Marianus Verhoeven, geb. te Uden, seculier priester en professor te Leuven; zijn broeder Ant. Joh. Verhoeven S.J. was daar eveneens professor. Zie over beiden *Brabantia* VII 70 v.v.
- 139) Zwijsen was in september aangesteld tot vice-superior ad interim van de Hollandse Zending en tot zaakgelastigde van de H. Stoel (in plaats van Ferrieri).
- 140) Prefect der Propaganda.
- 141) Graaf A. van Liedekerke de Beaufort.

- 142) „Corpus sanctum” = relik van een heilige.
- 143) aan de Tilburgse Liefdezusters.
- 144) In 1846 had Prins Julius Cesar de Rospigliosi, commandant der Romeinse burgerwacht, tweemaal (de eerste keer strikt incognito) een bezoek gebracht aan het klein seminarie van Rolduc. Toevallig had prof. Bogaers hem daar ontmoet en tijdens zijn verblijf te Rome ging hij bij de prins zijn opwachting maken. Deze vroeg hem bij die gelegenheid, hoe hij Rolduc van dienst zou kunnen zijn. Dat kon hij best, meende Bogaers, door het met een kostbare relik te vereren. Enkele dagen later kwam de prins persoonlijk per rijtuig hem een reliekkas bezorgen, op expres order van de Paus verkregen, inhoudende al de gebeenten en een flesje bloed van de H. Daphne, met bijbehorende bewijzen van authenticiteit. *Journal hist. et litt.* jg. 14 blz. 411.
- 145) De plechtigheden hadden plaats op 23 oct. Terwijl rondom aan alle kanten van het land de klokken luidden, trok de processie van uit de kerk van Kerkrade naar Rolduc onder groot enthousiasme der ontelbare menigten van geestelijken en leken. Een uitvoerige beschrijving van de plechtigheden vindt men in genoemd *Journal* jg. 14 blz. 411—413. Toen Bogaers vóór de aanvang der processie de reliekkas overgaf in handen van H. Peters, directeur van Rolduc, sprak hij: „Je m'estime heureux d'avoir à vous transmettre de la part de Son Exc. le prince de Rospigliosi le corps avec une partie du sang de Ste Daphné, vierge et martyre. Puisse-t-il être pour le séminaire de Rolduc le gage d'une prospérité toujours croissante et pour les fidèles de cette belle contrée un objet constant de vénération et une source de toutes sortes de bénédictions”. Waarop de directeur antwoordde: „Et moi, M. le docteur, je suis heureux de le recevoir pour notre cher Rolduc et de pouvoir vous exprimer ici des remerciements publics. Bien des dons nous ont été faits depuis que Rolduc est sous la tutelle de notre bienaimé pontife, ici présent, mais celui-ci les surpasse tous. Aussi notre reconnaissance ne connoit-elle d'autres bornes que le prix du trésor que vous nous apportez. Que si quelque chose la pouvoit rehausser, ce seroit le nom de Pie IX et du prince de Rospigliosi, comme aussi la main de celui qui nous le présente”.
- 146) Zijn zuster Joanna Catharina, religieuse der congregatie van de Tilburgse liefdezusters.
- 147) Prolytus = licentiaat.
- 148) 19 sept. 1847 ontving hij uit handen van J. Roothaan S.J. de doctorsbulle, nog aanwezig in *Coll. Fam.*
- 149) In een van zijn brieven aan zijn ouders schrijft hij, dat hij met Mezzofanti, de wereldberoemde linguïst, die meer dan 70 talen en dialecten beheerste, een gesprek voerde in het Nederlands. Hij vond het alleen maar jammer, dat Zijn Eminentie zijn verbazende talenkennis niet aan iemand kon legateren. (*Coll. Fam.*).
- 150) Verhoeven was de Jezuïeten en de regulieren in het algemeen niet al te best gezind.
- 151) Bogaers' twee genoemde reisgenoten zullen geweest zijn de Eindhovenenaar H. B. v. Oorschot, pastoor van Gestel bij Eindhoven, en Jacobus de Wit, pastoor te Eersel (zijn naamgenoot, kapelaan te Schijndel, zal wel niet bedoeld zijn).
- 152) Volgens Schutjes II 169 was Zwijssen op 15 sept. als vice-superior ad interim en zaakgelastigde van de H. Stoel aangesteld.
- 153) Die „importante missie” van Verhoeven is ons niet bekend. Misschien doelde hij op een Pauselijke Breve, door hem uit Rome meegebracht,

waarin Pius IX zijn erkentelijkheid betoonde voor de „trouw, eerbied en liefde”, namens de Leuvense universiteit door Verhoeven aan hem en de Apostolische Stoel betuigd, en bijzonder voor de publicaties der Leuvense professoren Z.H. aangeboden. De Paus verklaarde zich overtuigd, dat hun vooral ter harte ging de leer der H. Kerk intact te bewaren. *Journal hist. et litt.* jg. 14 blz. 408.

- 154) Oorspr. in *Coll. Fam.*
- 155) Vermoedelijk betekent dit: zonder relikwiehouder, rijve of schrijn.
- 156) der Liefdezusters van Tilburg, voor wie de relikwie bestemd was.
- 157) *De regularium et saecularium clericorum iuribus et officiis liber singularis.* Dit te Leuven in 1846 uitgegeven boekje van prof. M. Verhoeven veroorzaakte nog al veel opschudding. Daarin betoogde hij, dat aan regulieren geen parochies moesten toegekend worden, tenzij bij gebrek aan secularien. Naar aanleiding van een daarop verschenen kritiek (van de hand van Bogaers?) ontstond een polemiek tussen Verhoeven en *Le Journal hist. et litt.*, zie jg. 13 blz. 339—341, 448—455. Vgl. *Brabantia* VII 72.
- 158) Perrone verbleef in 1848 een jaar lang in Engeland.
- 159) P. Kersten, de redacteur van *Le Journal hist. et litt.*
- 160) Vinc. Gioberti, priester en professor aan de universiteit van Turijn, die na zijn verbanning uit Sardinië tot 1848 vele jaren in Brussel had gewoond. In 1852 werden zijn werken op den Index geplaatst.
- 161) Politiek tijdschrift, opgericht door Lacordaire, die het in 1848 had overgedragen aan abbé H. Maret.
- 162) A. Tits werd in 1833 docent der filosofie aan het seminarie te Rolduc en in 1840 theologie-professor te Leuven (*Biogr. Nat. de Belg.* t. 25 kol. 360—362); de meer bekende wijsgeer G. K. Ubaghs was eerst professor te Rolduc, later te Leuven; G. Lonay, vurig verdediger der filosofische ideeën van Tits, was eerst professor te Rolduc, later aan het seminarie te St. Truiden.
- 163) Mgr. Corn. van Bommel (door Bogaers hier „Mgr. van Luik” genoemd) nam de leer van Ubaghs en diens geestverwanten in bescherming tegen haar bestrijding door Kersten en diens medestanders. Die bestrijding was oorzaak, dat Kersten van af 1846 bij Mgr. van Bommel in ongunst geraakte en in zijn boekhandel en drukkerij de klandizie van het bisdom verloor. Toch bleef Kersten den verdienstvolle bisschop hoog respecteren; ten slotte zag hij zich tegenover zijn bisschop door Rome in het gelijk gesteld.
- 164) Over Mgr. J. G. Müller zegt de briefschrijver: „In de vacantie heb ik te Venray met dien prelaat kennis gemaakt en wel vernomen, dat hij een ferme karakter heeft en onbeschoord is.”
- 165) De congregatie der Broeders van de Onbevleete Ontvangenis, door L. H. Rutten in 1840 gesticht.
- 166) nl. op wat aan de benoeming van een bisschop-coadjutor in N.O.-Indië was voorafgegaan, hoe deken Vrancken hem op een openhartig-vertrouwelijke brief geen antwoord had willen geven en zich in die dagen van hem distantieerde.
- 167) Het artikel „De la liberté des discussions et de la presse menteuse” in *Journal hist. et litt.* jg. 16, blz. 389 v.v.
- 168) Het artikel in genoemd *Journal* jg. 16 blz. 31 v.v., gewijd aan het te Amsterdam bij C. L. v. Langenhuysen in 1849 verschenen boekje *Memoire sur la situation des Catholiques dans les Pays-Bas, depuis leur émancipation en 1798 jusqu' à nos jours, par un électeur néerlandais.*

- 169) Zie noot 82.
- 170) In 1851 schonk Pius IX aan Kersten een gouden medaille als blijk van hoge waardering van diens persoon en ijver in het verdedigen van godsdienst en kerk.
- 171) Na zijn vlucht naar Gaëta.
- 172) Nuntius bij het Nederlands hof.
- 173) het Herstel der Hiërarchie.
- 174) De Limburgers waren bang, dat zij bij de oprichting der bisdommen onder Den Bosch zouden komen, BB VIII 262 vv.
- 175) Mgr. C. van Bommel, F. van Vree, seminarie-president van Warmond, H. van Sonsbeek, minister van Buitenlandse zaken en R.K. Eredienst en anderen drongen er bij Zwijsen herhaaldelijk op aan de zaak der kerkorganisatie in Rome te gaan bepleiten. Rogier (*Katholieke Herleving* blz. 79) schrijft, dat Zwijsen die taak van zich afschoof. Deze uitdrukking is wat overdreven sterk, zoals uit Bogaers' latere brieven nog blijken zal. Wel toonde hij zich weinig scheutig om in Rome de zaak te gaan bepleiten. Besefte hij, vraagt Rogier, dat hem toen nog de relaties en de ervaring ontbraken? Een andere veronderstelling, dunkt ons, ligt méér voor de hand: Een pleidooi te Rome uit zijn mond zou arrogant kunnen schijnen, daar hij immers zelf algemeen werd aangezien als de eerste, die voor een bisschoppelijke benoeming in aanmerking kwam. Een gevoel van bescheidenheid zal hem weerhouden hebben.
- 176) Aan Zwijsen waarschijnlijk.
- 177) Mgr. Van Wijckersloot, bisschop van Curium i.p.i.
- 178) Over G. F. J. Piercot en de strijd om het onderwijs tussen hem en Mgr. v. Bommel zie *Biogr. Nat. de Belg.* t. 17 kol. 408—416.
- 179) Schutjes III 821.
- 180) Het overlijden van Quitter was hem dus nog niet bekend.
- 181) Hierover — zo schrijft hij verder — is de familie der dame te Aken, waar ook haar meeste goederen liggen, voor de rechtbank van Aken een proces begonnen, dat jaren duren zal. In alle geval dien ik nog enige weken te blijven, anders blijft de zaak wellicht ongedaan en zullen de advocaten met een groot gedeelte gaan strijken.
- 182) In een postscriptum deelt hij nog enkele nieuwtjes mede over Maastrichtenaren, die hij en Deppen nog goed kenden uit hun kapelaans-tijd in de St. Servaas. Met het oog op 22 febr., vastavond-zondag, voegt hij er bij: „Momus regeert bijna de geheele stad”.
- 183) Bij zijn brief had hij „nog een lettertje als vriend” ingesloten, waarin hij schreef: „Het zal mij zeer aangenaam zijn, indien UEW. wederom in ons diocees geplaatst wordt. Mocht UEW. later méér werk in het dekenaat van Cuijk verlangen, daartoe zal zich wel eene gelegenheid in der tijd opdoen.” Oorspr. in *Coll. Fam.*
- 184) Hierbij de kanttekening: „en vooral wanneer ik (zooals Deppen mij schrijft) de eenheid en goede verstandhouding tusschen Meijerei en Districten zou kunnen bevorderen. Het schijnt mij echter, dat UHW. daarvoor geschikter Heeren zoude kunnen vinden.”
- 185) Het geld — zo schrijft hij dan verder — zou hij ten bate der Liefde-zusters (te Roermond) willen besteden, vooreerst om de nog op het gesticht staande schulden af te lossen en vervolgens tot betere verzorging der weeskinderen en zieken in het weeshuis en het hospitaal „en zoo zou in alles aan den wil der testatrice voldaan zijn”.
- 186) Mgr. Zwijsen was nog steeds in Tilburg als pastoor van 't Heike blijven wonen.

- 187) In geval de bisschop hem wat ongeduldig mocht vinden.
- 188) Alle in dit en art. IV nog volgende brieven zijn ontleend aan het dossier-Bogaers (arch. bisd. 's Bosch) en alle werden door hem geschreven aan Mgr. Zwijsen, behalve enkele aan anderen, zoals ter plaatse nog blijken zal. Al zal men bij het lezen hier en daar stoten op een germanisme of gallicisme (te verklaren uit de veelvuldige duitse en franse conversatie van de briefschrijver, bijzonder in zijn Limburgse jaren), zal hij zich een echte Brabander blijven tonen.
- 189) H. v. der Velden was tot dan toe apostolisch vicaris ad interim van Megen en Ravenstein geweest. Breve van Gregorius XVI 2 juni 1840.
- 190) J. Kleyntjens S.J. in BB XI 152—173, XII 80—99.
- 191) De gedrukte jaarlijkse mededelingen van de Bisschop aan de priesters van het bisdom.
- 192) Sinds 1842 had Zwijsen als coadjutor van H. Den Dubbelden alleen de districten van Kuik, Megen en Ravenstein bestuurd, maar bij den dood van Den Dubbelden had hij het bestuur over het gehele Bossche vicariaat gekregen.
- 193) In zijn brief van 23 mei d.a.v. oordeelt hij wat minder gunstig over het pastoorke, want dan ondervindt hij „dat Gassel een strijkertje is”.
- 194) Henricus Timmermans, vanaf 1842 secretaris van Mgr. Zwijsen, was tot pastoor van Oss benoemd.
- 195) de latijnse school der Kruisheren.
- 196) De voorganger van pastoor Quitter, pastoor A. v. Koolwijk, had tot aan zijn dood in 1829 les gegeven aan studenten ter voorbereiding van het priesterschap.
- 197) een latijnse school te Herpen is ons onbekend: die van Huisseling zal bedoeld zijn, welke in 1823 naar Uden was overgebracht.
- 198) Devies van Zwijsen: „Mansuete et fortiter”.
- 199) Zwijsen zal toen van plan zijn geweest de reis naar Rome te aanvaarden, want blijkbaar had hij Bogaers er over aangeschreven. Toch is de reis niet doorgegaan.
- 200) H. F. Aarts, 1846—'52 kapelaan van St. Jan te 's Bosch, die als kapelaan van St. Servaas te Maastricht collega van Deppen en Bogaers was geweest en in 1852 pastoor-deken van Valkenswaard werd.
- 201) Brief 31 maart 1853.
- 202) van het eerste dienstjaar van zijn opvolger.
- 203) De consecratie had plaats op 7 november.
- 204) Hij zal geweten hebben, dat Mgr. van plan was hem nog eens hoger te promoveren.
- 205) Zijn assistent.
- 206) Blijkbaar wilde Zwijsen nog steeds de Romereis ondernemen.
- 207) Hij ondertekent. „Deken van Kuik, pastoor en koster van Linden”.
- 208) Het gouvernement verlangde een aatsbisdom Zwolle op te richten. Albers in BB VIII 227 v.v.
- 209) minister van eredienst.
- 210) Men herinnere zich zijn brief van 17 dec. 1852, waarin hij schreef, dat Deppen, die hem de aanvaarding van het pastoraat te Gr. Linden had aangeraden, geen goede kijk toonde te hebben op de al of niet begerenswaardigheid van een pastoraat.
- 211) De Tilburgse Liefdezusters.
- 212) Zijn zuster Benedicta was in 1852 overste geworden van de Liefdezusters te 's Bosch in de parochie van St. Jacob, waar Kempers, uit Leende afkomstig, pastoor was.
- 213) Zie brief 29 sept. 1852.

- 214) Vgl. S. M. Vecchiotti, *Instit. Canonicae*, vol. II, lib. IV, cap. IV § 57.
- 215) Met Borret is bedoeld de professor van het seminarie te Warmond, Th. Borret, geboren Bosschenaar. F. van Vree, de Warmondse seminariepresident, was hem ook niet gunstig gezind; 16 oct. 1852 schreef hij aan Zwijsen, dat de „deftige” Borret vast op een mijter rekende (Rogier, *Katholieke Herleving* blz. 75). Met „den deken van V.” bedoelt hij B. J. van Miert, pastoor van Veghel en deken van Helmond, zoals blijkt uit brief van 24 jan. 1854.
- 216) Bogaers was goed bevriend met den opvolger en diens familie. Vier dagen na deze brief van 21 maart schrijft hij niettemin. „Al moet ik mij dan ook met hen brouilleren, ik zou dien ongelukkigen stok-ouden priester gaarne tot inkeer brengen.” (Brief 25 maart 1853).
- 217) Bij de geestelijkheid in den omtrek vond de ex-pastoor „nog al sympathie” en verwekte zijn toestand medelijden (Brief 14 sept. 1853).
- 218) Die documenten waren: de breve „Ex qua die”, die de hiërarchie herstelde, de benoeming van Mgr. Paredis tot bisschop van Roermond en een schrijven van Kard. Frasoni betreffende de oprichting der vijf bisdommen. Zie BB VIII 267.
- 219) om Zwijsens benoeming tot Aartsbisschop van Utrecht.
- 220) met de z.g. Aprilbeweging.
- 221) tegen de wet op de kerkgenootschappen.
- 222) zijn paard noemde hij zijnen hansel.
- 223) In het postscriptum vraagt hij Mgr. (indien het „niet indiscreet” is), wanneer zijn vriend Deppen geconsacreerd zal worden. In de voorafgaande maand was Deppen tot bisschop van Samos i.p.i. en tot bisschop-adjutor van Zwijsen benoemd. Hij was voornemens om met J. v. Kessel, sinds 1851 pastoor te Besoyen, en de reeds vermelde H. F. Aarts hem „eene gouden annulus te vereeren”. Zij drieën waren tegelijk met Deppen kapelaan van St. Servaas te Maastricht geweest.
- 224) Het gouvernement had hem het landstractement van 300 gl. ingehouden (Brief 29 april 1855).
- 225) Zijn collega B. J. v. Miert, deken van Helmond en pastoor te Veghel, was 8 dec. 1853 Kamerheer van Pius IX geworden.
- 226) Brief van 14 sept. 1853.
- 227) Brief van 15 oct. 1853. Omdat hij met zijn broer en zuster in diepe armoede verkeerde, was het hem blijkbaar „niet zoo zeer om het geld te doen”, zoals de deken in deze brief opmerkt.
- 228) Brief 2 mei 1854. Op 1 mei had de aartsbisschop zijn residentie te Tilburg verlaten en verlegd naar het huis Gerra te Haaren, dat hij daar op het terrein van het seminarie had laten bouwen. Op het einde van zijn brief schrijft Bogaers: „Ik hoop dat UDHW. den eersten nacht op de eenzaamheid van Gerra gerust zal hebben overgebracht en zich vervolgens daar goed zal gewennen; in den beginne zal het vreemd zijn.”
- 229) Over de jaarlijkse f 200, waarop de ex-pastoor pretentie maakte, zou zijn opvolger nog spreken met Monseigneur (Brief 27 juli 1854). Ook die kwestie werd weldra opgelost. Dan zwijgt Bogaers voortaan over den man, totdat hij per brief van 17 dec. 1856 aan Zwijsen bericht, dat de ex-pastoor de vorige dag met volle kennis, voorzien van de HH. Sacramenten, in goede gesteltenis overleed en dat hij hem op 19 december zou gaan begraven. De ex-kapelaan was al een tijd vroeger overleden. Hun zuster bewoonde het huisje nog in 1857.
- 230) Josué Witz, de pleegzoon van Le Sage ten Broek, had na diens dood in 1847 het tijdschrift „De Godsdienstvriend” voortgezet.
- 231) Zwijsen schreef hem van uit Gerra 11 jan: „Ik ben, dank, gelukkig

- zonder tegenspoed van Rome zeer voldaan hier teruggekeerd. Jammer, dat de reis derwaarts zoo onaangenaam en lastig is, anders ging ik zeker om de 3 jaren derwaarts"... Hij bracht een visite aan Perrone, rector van het Collegium Romanum, en deed hem de groetenis van Bogaers (Oorspr. in *Coll. Fam.*).
- 232) H. A. A. de la Geneste, priester-directeur van het gesticht der Tilburgse Liefdezusters te Grave. Schutjes III 806.
- 233) Waarschijnlijk eenromeins burger, die als gids voor Romereizigers bekend was. In „den vliegende signor Mercurio" zien wij een toespeling op Mercurius uit de mythologie, de bode der goden met vleugels aan hoofd en voeten.
- 234) Gerardus Sackers was omstreeks begin 1855 door Zwijsen aangesteld tot rector der St. Hubertuskapel te Vorthum en 22 jan. door deken Bogaers ingeleid. Hij begon zich meteen in te spannen om voor de schoolmeester en de 30 à 40 schoolkinderen van Vorthum een nieuwe school te krijgen. Wel nodig, want 16 jan. schrijft de deken over de toen bestaande school: „er is bijna geen dak meer op, de regen loopt den kinderen tapsgewijze op het hoofd, daarbij is er geen licht en het lijkt beter op een kelder of catacombe dan op een schoollokaal."
- 235) Perrone, in 1853 rector van het Collegium Romanum geworden, had een werkzaam aandeel in de dogmaverklaring der Onbevleete Ontvangenis.
- 236) Had Zwijsen hem niet gevraagd om hem bij gelegenheid der dogmaverklaring naar Rome te vergezellen? Voelde de briefschrijver zich daarvoor misschien teleurgesteld en wilde hij dit in bovenstaande aantekening tussen de regels aan Mgr. te lezen geven?
- 237) S. W. Gielen, prior van St. Agatha, † 13 febr. 1855.
- 238) Henricus van den Wijmelenberg, commissaris-generaal der Kruisheren.
- 239) in het land van Kuik.
- 240) Petrus van den Brand, geb. te Uden 14 aug. 1802, lector der theologie te Boxmeer, was vanaf 1827 conrector en daarna rector der latijnse school in Uden geweest, vóórdat hij in 1842 te Boxmeer in de orde der Carmelieten trad. Hij stierf te Boxmeer 13 jan. 1880.
- 241) Paulus Antonius van Baer, deken en pastoor van St. Servaas te Maasricht, stierf aldaar 28 jan. 1855 (Schutjes V 18, 19). Mgr. Deppen en Bogaers hadden hem daar 5 jaren (tot 1841) als kapelaan gediend.
- 242) Enkele maanden vroeger had hij Zwijsen laten weten: Manders wil nu ook wel eens kapelaan worden. Toen UHW. hem verleden jaar vroeg, of hij naar Utrecht zou willen gaan, antwoordde hij terstond cordaat geheel ter dispositie van Mgr. te zijn; „mij dunkt echter nu, dat hij eene goede plaats in ons bisdom verdiend heeft" (Brief 23 sept. 1854).
- 243) J. Labrie, geb. te Gestel bij Eindhoven, rector en novicenmeester in het Jezuietencollege te Ravenstein. F. v. Hoeck, *Schets v. d. Gesch. der Jezuiten in Nederland* blz. 296.
- 244) Hierbij bij voorbaat inbegrepen een landelijk tractement van f 400, maar Mgr. Deppen liet Bogaers weten, dat Zwijsen geen kans zag om dat te verkrijgen (Brief 30 dec. 1855).
- 245) Het boek Leviticus met de voorschriften tot luister en eerbiediging van de tabernakel van het Oud Verbond.
- 246) Evenals in 1847, zou hij dus ook in 1848 een Romereis ondernomen hebben. Uit dat jaar is slechts één brief van hem in het dossier aanwezig, die van 20 jan. 1848, waarin over geen Romereis gesproken wordt. Waarschijnlijk schreef hij bij vergissing in plaats van drie „twee jaren te voren".
- 247) Zou de reis niet doorgedaan zijn? Van zijn Romereis in 1867 zegt hij dat

- hij ze maakte „voor de 4e keer”; maar waarschijnlijk werd die van 1827 daarbij door hem niet mede gerekend.
- 248) Hij was in die week naar Helmond geweest.
- 249) Een half jaar later wilde Mgr. hem verplaatsen, maar Bogaers bracht in herinnering dat Mgr. zelf hem in 1852 van Tilburg naar Groot Linden brengend onderweg een assistent had aangeraden, zeggend „Vae soli”; en verzocht om v. d. Ven nog een tijd te mogen houden. Dit werd toegestaan en ook de Heer v. d. Ven toonde zich daarmede „zeer opgemonterd” (Brief 15 juni 1857). In 1858 werd v. d. Ven assistent te Esch, in 1865 kapelaan te Deurne.
- 250) Hij noteert daarbij: „Ik weet nu, waarom het niet bij de Dooftommen (te St. Michiels-Gestel) gedrukt is.” 22 oct. 1858 schrijft Vecchiotti hem: „Je vous remercie infiniment des observations que vous avez bien voulu faire au sujet de l'ouvrage du Soglia et je vous assure, que j'en profiterai dans sa nouvelle édition.” Verder vraagt hij hem zijn mening over de geldigheid van een clandestien huwelijk tussen twee katholieken, waarvan de een tot een ketters genootschap is overgegaan. *Coll. Fam.*
- 251) Hij zou zijn assistent v. d. Ven uit Linden graag als kapelaan naar Kuik medegenomen hebben. Toen Zwijzen dit niet wilde toestaan, verklaarde hij toch „dat ik in alle opzigten van ZEW. voldaan ben en hij eene goede plaats verdient.”
- 252) Brief 24 en 26 febr. Zijn voorganger B. v. Bronkhorst liet al de boter, die de inwoners van Klein Linden en Katwijk jaarlijks oprachten aan de pastorie van Kuik voor de bediening der kapel in Klein Linden, naar het Liefdegesticht brengen tot onderhoud der Tilburgse zusters in de parochie. Zouden beide gehuchten een eigen parochie verkrijgen, dan zou Bogaers aan Mgr. in overweging willen geven om eerst te stipuleren, dat zij dat gebruik van boterlevering aan de Zusters zouden blijven onderhouden. Brief 30 april 1858.
- 253) Zeker kloosterling, die altijd ontevreden was, noemt hij in een van zijn brieven Frater Murmurator.
- 254) De benoeming geschiedde 26 oct.
- 255) Zwijzen en Deppen.
- 256) De voorgeschreven collecte voor de Paus had in maart 1860 in het dekenaat Kuik bijna f 2900 opgebracht. De inschrijving op de Romeinse Lening vond er weinig vertrouwen, zoals hij schrijft: „Hier in 't land [van Kuik] wordt van geen papieren gehouden. De boer heeft er geen vertrouwen in en offert liever 10 gl. als 500 in papier te steken.” Toch werd voor 84000 francs ingeschreven. „Alles wat van Rome komt, gaat mij nog bijzonder aan 't hart... God helpe het ongelukkig Italie”. De internuntius verzocht hem de coupons uit te betalen en het overschot aan hem over te maken. Dit gaf hem „telkens eene groote besogne en onkosten, doch uit genegenheid en eerbied voor den H. Stoel, alsmede uit achting voor Mgr. Vecchiotti” had hij dit niet kunnen weigeren. Brief juni of juli 1860 en 31 maart 1862.
- 257) De huidige parochie Vianen werd opgericht in 1930.
- 258) Van af 1441 tot in het einde der 18e eeuw had Oeffelt tot het hertogdom Kleef behoord. Schutjes V 332.
- 259) Van vóór de Reformatie bestond in Kuik een St. Antonius en Martinus-gilde, dat aanzienlijke armenfondsen beheerde en met het jaarlijks inkomen van ongeveer 1600 gl. in overleg met de pastoor de R.K. armen bedeelde. In de laatste tijd had de burgemeester het beheer gedeeltelijk aan zich getrokken. Bogaers, pastoor geworden, ontnam hem dit. In 1872 na de dood van P. A. Regouin, kapitein van het gilde, richtte hij

- een R.K. armbestuur op, voorlopig bestaande uit leden van genoemd gilde (Brief 30 nov. en 28 dec. 1872).
- 260) later kapelaan te Nuland, Kuik en Grave en rector te Schijndel, † 15 mei 1899.
- 261) Men verlangde daar toen een rector te verkrijgen, die ter plaatse zou wonen; men had zich tot de regering gewend om voor hem een jaarwedde van f 300 te bekomen. In 1865 wilde men Klein Linden en Katwijk kerkelijk met Groot Linden verenigen. De toestand bleef echter zoals hij was.
- 262) 18 april.
- 263) als ere-kamerheer van de Paus?
- 264) Zwijsen zou zich in 's-Hertogenbosch gaan vestigen.
- 265) Vóór de reformatie, toen de parochiële geestelijkheid veel talrijker was dan later, was het algemeen gebruikelijk, dat bij het vieren van de gefundeerde jaargetijden voor overledenen de Vigiliën (de Metten van het Doden-officie) gezongen werden.
- 266) Prefect der Propaganda.
- 267) Alle nu nog volgende brieven schreef hij van uit Kuik.
- 268) Graaf Duchastel had voor hem en zijn neef een audiëntie bij de Paus aangevraagd en verlof verkregen om de catacomben te bezoeken. Over Duchastel zie J. Witlox, *Een zuid-nederlander als emancipator van Nederlands Katholieken, Graaf Fortuné Duchastel* (1930).
- 269) 20 mei 1868 zond G. Berardi een dankschrijven aan Bogaers voor diens gelukwens bij gelegenheid van zijn verheffing tot kardinaal (*Coll. Fam.*). Bogaers had toen reeds vele jaren met hem in correspondentie gestaan.
- 270) Pius IX bleef nog 14 jaren in leven.
- 271) Die veroordeling geschiedde door de Congr. v. d. Index 21 sept. 1864.
- 272) De redemptorist Victor Aug. Dechamps, later kardinaal-aartsbisschop van Mechelen.
- 273) Mgr. Paredis schreef hem 7 jan. 1865: Het systeem van Ubaghs is inderdaad te Rome veroordeeld; hij is al bezig naar de voorschriften der Congregatie het te herzien; Kersten is dezer dagen overleden en het zal hem voldoening verschaft hebben „nog den uitslag der kwestie te hebben mogen vernemen.” (*Coll. Fam.*) Kersten stierf 5 jan. 1865.
- 274) Hij was 10 juni (2e Pinksterdag) uit Nijmegen vertrokken en kwam zeven dagen later in Rome, waar hij zijn intrek nam bij Mgr. Vecchiotti.
- 275) Mgr. G. P. Wilmer, bisschop van Haarlem, en Mgr. A. I. Schaepman, deken en plebaan van Utrecht en coadjutor van Mgr. Zwijsen in het bisdom Utrecht.
- 276) Ook Herman v. Beugen, pastoor v. Oisterwijk, had de heiligverklaring der martelaren (waaronder Joannes v. Oisterwijk) bijgewoond. BB. IV 16.
- 277) Adam Bernst, die van af 1839 pastoor van Grave was geweest en in 1865 wegens ziekte afstand had gedaan en was gaan wonen in Heyen (gem. Bergen in Limburg), waar zijn broer pastoor was en 29 juni 1866 overleed. Adam stierf te Heyen 17 dec. 1868. Schutjes III 791, 792.
- 278) H. v. der Velden, administr. apost. van Ravenstein en Megen.
- 279) Blijkens brief van 11 febr. 1865 was hij er reeds een tijd lang op bedacht om, in geval hij een jonge nieuwe kapelaan zou krijgen, hem een en ander op te dragen wat hij tot dan toe altijd zelf had gedaan; zo was hij op zon- en feestdagen in den vroegen morgen bij de Zusters, die nog al ver van de kerk woonden, altijd zelf de H. Communie gaan uitreiken, evenals op dagen, dat zij in haar eigen kapel geen H. Mis hadden, want in de kerk begonnen de diensten te laat, naar zijn mening, om de

- Zusters zo lang nuchter te doen blijven. Zulk werk in de vroege wintermorgens begon hem wat moeilijk te vallen.
- 280) E. J. H. Borret, in het Ministerie Van Zuylen-Heemskerk (1866—1868) minister van justitie, † 1867. Dit oordeel over Borret had wel wat gunstiger mogen zijn.
- 281) De hoofdredacteur van De Tijd.
- 282) Bogaers feliciteerde hem bij die gelegenheid en schreef 5 maart 1868: „Zoo is dan de kerkelijke Hiërarchie in Nederland geheelijk voltrokken. De edele, maar ongelukkige De Bergaigne (bisschop van 's-Hertogenbosch 1641—1647) heeft zijn opvolger. De keting der Hoogw. Bisschoppen, sinds bijna twee en een halve eeuw onderbroken, is weer aaneengeschakeld.” (Copie in *Coll. Fam.*).
- 283) De heenreis duurde van 20 tot 28 oct. Zwijsen liet zich vergezellen van zijn knecht Dorus en fr. Paulus Geene, pater van het door hem gestichte fraterhuis te Tilburg, die hij medenam met het oog op de verhoopte pauselijke goedkeuring van de regel der Tilburgse Fraters (zie BB VIII 342) en liet fungeren als zijn secretaris en van af 10 dec. tijdens het concilie als zijn theologant ad interim. Pater Geene beschreef de reis in een dagboek, berustend in het archief der Tilburgse fraters.
- 284) Op 12 nov. schreef Mgr. Wilmer, bisschop van Haarlem, aan Bogaers, dat hij op 25 nov. met Mgr. Schaepman naar Rome zou vertrekken en dat Mgr. Deppen hem had bericht van de reis af te zien. Dit speet hem (Wilmer) nog te meer, „omdat UHW. nu ook niet gaat”. Mgr. Zwijsen — zo schreef Wilmer verder nog — „heeft het er [op zijn heenreis] gelukkig afgebragt, doch zijne omgeving des te ongunstiger” (*Coll. Fam.*). Over Zwijsens bootreis van uit Marseille 25—28 oct. heeft Pater Geene in zijn dagboek aangetekend: „'s avonds [26 oct.] om 9½ begon een storm, die duurde tot 's anderendaags — schrikkelijke zeeziekte onder de passagiers — Mgr. hield zich goed — bleef maar in zijn cabine — Dorus en ik van tijd tot tijd naar beneden —”...
- 285) Tijdens het concilie ontving Zwijsen te Rome 16 dec. 1869 nog een brief van Bogaers (Dagboek Geene).
- 286) Zwijsen.
- 287) Zwijsen had te Rome veeltijds last van diarhée en verkoudheid (Dagboek Geene); 24 juni 1870 kwam hij in Den Bosch terug. Op 6 juli, bij het opzenden van een dienststuk, wenste Bogaers in een begeleidend briefje hem geluk met zijn behouden thuiskomst.
- 288) Adrianus Godschalk en Antonius van de Laar, professoren te Haaren.
- 289) De vicarie van Oeffelt was een beneficium simplex, dat in die tijd weinig opbracht. De kapelaan aldaar, F. Jansen, die een schraal inkomen had, had al in 1863 Bogaers' bemiddeling verzocht om met dat beneficie, indien het zou gesupprimeerd worden, zijn bestaan te verbeteren. In 1869 hoorde de deken echter, dat Thijssen, de pastoor van Oeffelt, het beneficie wilde annexeren, maar hij was van mening, dat deze het beste inkomen van heel het dekenaat bezat en dus „daarmede niet behoeft verrijkt te worden” (Brief 31 aug. 1863 en 11 jan. 1869).
- 290) staatssecretaris van Pius IX.
- 291) De bekende katholieke voorman Jan Baptist van Son.
- 292) Dit zal betekenen, dat in haar gezin goede sier werd gemaakt.
- 293) Aan het slot schrijft hij. „Heden avond verwacht ik Mgr. Claessens, komende van Velp”. Mgr. A. C. Claessens was in 1874 als opvolger van Mgr. Vrancken apostolisch vicaris van Batavia benoemd. Hij was student geweest van het seminarie te Roermond tijdens het professoraat van Bogaers, die dan ook werd uitgenodigd tot bijwoning van zijn bis-

- schopswijding te Sittard 2 febr. 1875 en toen de enige nog in leven zijnde was van het vroegere collegium professoratus. Om het wintertij zag hij er echter van af. Hij getuigt van hem: „Hij was een voorbeeldig seminarist en als student altijd onder de eerste” (Brief 22 jan. 1875).
- 294) Waarbij de Franciscaan uit Megen, die bij de Duitse Clarissen kwam mislezen, waarschijnlijk ook als biechtvader werd aangesteld of zou aangesteld worden.
- 295) In het Memoriale Parochiae leest men aangaande het verblijf der Zusters deze aantekening:
22 aug. 1875 waren het Hoekhuis, alsook het nevenstaand huis betrokken in huur door Zusters Clarissen, afkomstig uit Munster, door de Kulturkamph uit Duitsland verdreven. Het Hoekhuis diende tot slotklooster voor de (16) koorzusters, het nevenstaand huis werd bewoond door den Rector (een priester uit Munster). Na enkele weken werd deze Rector ziek en werd het rectoraat waargenomen door een Franciscaan uit Megen. In het rectoraat woonden ook 5 Buitenzusters. 21 nov. 1877 vertrokken de Zusters naar Roermond om de te hoge huurkosten van deze beide huizen. In Roermond bleven deze Zusters tot 1898, waarna zij terugkeerden naar Duitsland en zich vestigden in Bochholt in Westfalen.
- 296) F. A. Pollet, pastoor te Nuland, oom van zijn kapelaan Alphons Bogaers.
- 297) Hij vraagt dan dispensatie in de onthoudingswet, als op reis geen „mager eeten” voorhanden is, en oplegging van een boete daarvoor, alsook dispensatie in het brevier bidden, daar dit soms moeilijk gaat „en het gezicht is ook al wat verslapt”.
- 298) Hij vergiste zich, want in 1880 werd Katwijk en Klein Linden door Mgr. A. Godschalk verheven tot een zelfstandige parochie onder J. L. Ch. Suijs als eerste pastoor.
- 299) H. M. F. Hollmann, magister-generaal der Kruissheren 1899—1927.
- 300) Bogaers was in 1867 benoemd tot examinador synodalis. In nov. 1879 werd hij kanunnik van St. Jan.
- 301) H. F. Aarts, zijn collega tijdens zijn kapelaanschap in Maastricht; hij stierf 24 juli 1880.
- 302) Dit doelt op de toen heersende buitengewone koude.
- 303) Hij ondertekent dit testimonium als examinador synodalis.
- 304) Ps. 30 v. 16. Het devies komt voor op het wapen door hem aangenomen toen Pius IX hem als ere-kamerheer had benoemd. Het bovengedeelte van het met kwastenhoed gedekt wapen stelt voor de schrijvende hand Gods, het benedengedeelte een bogaard. Het wapen staat in een venster der St. Lambertuskerk te Helmond en is gereproduceerd bij de genealogie Bogaers in onze *Genealogieën van eenige voornamen, aan elkaar verwante Meierijsche Geslachten* blz. 16.
- 305) Zie B.B. XXIV 246, noot 5.
- 306) Over deze in 1836 gestichte school zie Dr. P. J. M. v. Gils, *Roda Docens in „Rolduc 1843—1943”* (in 1948 uitgegeven door de Administr. v. Rolduc's Jaarboek) blz. 141 v.v.

Een onbekende genealogie Van Boort.

door

Mr. Dr. J. P. W. A. SMIT, Oud-Rijksarchivaris in Noord-Brabant.

Uit een omslag, behorende tot de Collectie Handschriften van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant en bevattend genealogische gegevens betreffende de familie Van der Voort, kwam onlangs een genealogie der afstammelingen van Jordanus van Boort (ook wel geschreven Van Boert) en Cristina van Son, echtelieden te 's-Hertogenbosch, te voorschijn, die blijkbaar door ondeskundige hand daarmede vereenzelvigd was. Door vriendelijke bemiddeling van de Rijksarchivaris in Noord-Brabant werd dit stuk vervolgens in bruikleen afgestaan aan het Kantoor der beurzen en andere beneficiën ad studia voor de stad en voormalige meierij van 's-Hertogenbosch, daar het niet onwaarschijnlijk behoort tot het onder genoemd kantoor berustend archief der Beurzenstichting van juffr. Hester van Griensven.

Om de rijke nalatenschap van deze dame, die hier ter stede in 1651 ongetrouwd overleed, was aanstonds een hevig geschil tussen hare bloed- en aanverwanten en den executeur van haar testament ontstaan, dat eerst in 1671 door een resolutie der Staten-Generaal der Vereenigde Nederlanden min of meer eigenmachtig beëindigd werd. Ook de door haar opgerichte beurzenstichting was daarbij betrokken en bovendien heeft het beheer daarvan in de loop der jaren te wensen overgelaten. Men leze slechts het historisch overzicht ervan in het werk van Jhr. A. van der Does de Willebois, getiteld : Studiebeurzen.

Het bedoelde stuk, niet meer dan een notitie uit de 1ste helft der 17de eeuw, vluchtig neergeworpen en hier en daar voor mij zelfs onleesbaar, is blijkbaar gemaakt om de aanspraken op de eigendom van het familiegraf Van Boort-Van Son in de St. Janskerk in geheugen te houden, is dus niet authentiek, maar behoeft ook niet onbetrouwbaar te zijn. Wel is de genealogie niet altijd volledig, maar sommige afstammelingen kunnen door een boedelscheiding uitgevallen zijn en wel beschouwd kan dit in het bijzonder voor de tak Kievits gelden, want de gegevens verschillen met de inhoud van twee authentieke acten, afgedrukt in Studiebeurzen deel III. Toch klopt er iets niet in de laatstgenoemde bescheiden, waarbij het gaat om de moeder van Anna van Boort, de vrouw van jonker Gielis Kievits. Aan het bestaan van het echtpaar Kievits-van Boort valt niet te twijfelen. Een triptiek met aan de binnenzijde der luiken links hem met drie zoons en rechts haar met vier dochters, die met hunne wapens gesierd is (en waarvan de buitenzijden met St. Aegidius en St. Anna, die zeer oneigenlijk deze wapens houden, als waren zij heraldische schildhouders), bewijst dit voldoende. De familienaam van Anna's moeder klopt echter niet. Uit beide genealogien moet men opmaken, dat deze Emmen luidde, maar dit is blijkbaar de voornaam van haar grootvader en het patronymicum van haar vader geweest. In de architraaf immers van het drieluik zijn de vier kwartieren afgebeeld, waaruit blijkt, dat haar grootmoeder een juffrouw Van den Broeck was. De heer Van Schijndel heeft in de genealogie Kievits van den Hil (Met Ganser Trouw jl. 6 blz. 27) bewezen, dat deze grootmoeder Belia Eymberts (Emmen) heette (en dat Anna zelf op 25 febr. 1603 overleden is). Dit moet nu als Belia Emmen van den Broeck gelezen worden.

Door de nieuwe gegevens zag ik mij als ontvanger van genoemd kantoor voor de vraag gesteld, of de uitgave van het stuk verantwoord was, omdat een andere versie der genealogie in genoemd werk: Studiebeurzen deel II blz. 114 en 115, gepubliceerd is. Deze laatste is echter niet alleen onvolledig en naar een begin-19de-eeuws, lang niet onberispelijk afschrift, maar boven-

dien ten onrechte ingevoegd in het onderdeel der genealogie Van Griensven, waarin de afstammelingen van Hendrick Rutgers Van Son behandeld zijn. Jordanus, als de aangetrouwde achterkleinzoon van Hendrick van Son voorgesteld, moet, als gehuwd in 1487 (waarom is dit weggelaten?) diens tijdgenoot geweest zijn. Bovendien voerde bisschop Sonnius, die trouwens Van de Velde heette, een geheel ander wapen dan zijn gepretendeerde nicht Cristina van Son, de echtgenote van Jordanus Van Boort. De nakomelingschap van het echtpaar was dus niet, althans niet uit dien hoofde verwant aan juffrouw Van Griensven en had geen recht op het genot van haar beurzen. Men ziet dus, dat een familiewapen, vaak verwaarloosde factor ener genealogie, tweemaal de beslissing geeft.

Wat hiervan zij, heb ik de uitgave dezer genealogie verantwoord geacht, zowel om haar eigen waarde als om haar belang voor de juiste uitvoering van het testament van juffrouw Hester van Griensven, voor zover het de vergeving der beurzen van hare stichting aangaat.

- 1a. Jordan van Boort, president, sterfft 1520, getrouwt Cristina van Son, getrouwt 1487.
- 1b. Elisabeth van Boort, getrouwt met Lambert Willems van de Laerschot.
- 1c. Cristina van de Laerschot, getrouwt met Cristoffel Kemp.
- 1d. Maria Kemp, getrouwt met Jacob Goerts van Merwijck.
- 1e. Lijsbet van Merwijck, getrouwt met Reyner van der Sype.
- 2d. Lambertken Kemp, Johan Cobben uxor.
- 2e. Meester Claes Cobben, chirurgijn.
- 2c. Anna van de Laerschot.
- 3c. Willem van de Laerschot.
- 3d. Elisabeth van de Laerschot, getrouwt met Lenart van Welhuysen (met andere hand bijgevoegd).
- 4d. Ambrosius van de Laerschot.

- 3e. Deliana, met Gerit van Me... (met andere hand bijgevoegd en laatste woord onvolledig).
- 4e. Mechtelt (met andere hand bijgevoegd).
- 5e. Maria met Henric Neyts (met andere hand bijgevoegd).
- 2b. Gertruyt van Boort, huysvr. Jan Aert Naets.
- 4c. Cristina Naets, huysvr. Jans van Rijsingen.
- 5d. Henrick van Rijsingen.
- 6d. Beatrix van Rijsingen, huysvr. Jan Strick.
- 6e. Heer Jans Strick, schepen, met Marie Becc.
- 7d. Marie van Rijsingen, huysvr. Ariaen Peters van Acht.
- 7e. Heer Henrick van Acht, pastoor ter Aelst.
- 8e. Aert van Acht.
- 9e. Jan van Acht.
- 3b. Heer Lenart van Boort, canonic van (den) Bosse (?).
- 4b. Meestere Henrick van Boort, licentiaet in de rechten, getrouwt met jouffr. Lijsbet, dochter jonker Joost van Oss.
- 5b. Jan van Boort, ierst getrouwt met Lijsbet, dochter Jacob Emmen, daarna Gertruyt, dochter Derx van Wel (?).
- 5c. Anna van Boort, getrouwt met jonker Gielis Kievits.
- 8d. Belia Kievits, getrouwt met Johan van Wieringen (?).
- 10e. Mech Wier (?).
- 1f. Anna Jan de Wa... (?).
- 2f. ....
- 3f. ....(H?).
- 9d. Barbara Kievits Pauwels A.....
- 11e. Judith Ariaens.
- 4f. Cornelis Ariens van(?) de Merkt(?).
- 10d. Johanne Kievits, getrouwt met Jeroen van Kelst.
- 11e. Goert (?) van Kelst.
- 12e. Johan van Kelst.
- 13e. Catarina van Kelst, getrouwt met Herman van Dijck ex ..... (Amsterdam?).

- 6b. Anna van Boort, getrouwt met Aert de Bruyn.
 6c. Henrick de Bruyn.
     11d. Marie de Bruyn, } Clarisse in Orthen.
     12d. Elisabet de Bruyn, }
 7c. Gertruyt de Bruyn, getrouwt met Matheus van Herlaer.
     13d. Anna van Herlaer.

Jorden van Boort grafft in sint Jans kercke aen de Noortsyde in den ganck van den H. Sacrament. Is gebersten.
 Mechtele ende Gra..... als medegerechtigte.

Mgr Van Velde de Melroy en de oprichting van het bisdom Den Bosch onder Napoleon.

door

Dr. W. J. A. MUNIER^{ss.cc.}

Tijdens onderzoekingen in de Archives Nationales te Parijs vond ik een dossiertje met het opschrift: Correspondance relative à l'ancien évêché de Ruremonde. ¹⁾ Het bevat grotendeels stukken die betrekking hebben op Napoleons pogingen om Mgr Van Velde de Melroy, ²⁾ de laatste bisschop van het in 1801 opgeheven bisdom Roermond, er toe te bewegen de jurisdictie die hij na zijn demissie in 1801 had bewaard in de dekenaten Nijmegen, Druten en Cuyk, over te dragen aan Van Camp, in 1810 benoemd tot bisschop van het heropgerichte bisdom Den Bosch. Een keuze uit deze stukken volgt hierna. Zij werpen nieuw licht op de bewogen geschiedenis van de heroprichting van het Bossche bisdom, welke reeds verschillende malen in dit tijdschrift behandeld werd. ³⁾ Voor een goed begrip van de gang van zaken volgt hier een kort overzicht. Een uitvoeriger beschrijving van de gebeurtenissen kan men vinden in de bedoelde artikelen.

Voldoende bekend is dat Napoleon in het kader van zijn plannen tot reorganisatie van de kerkelijke verhoudingen na de inlijving van ons land in het keizerrijk, in 1810 er toe overging het bisdom Den Bosch te herstellen. Overeenkomstig de normen bij de uitvoering van het concordaat van 1802 toegepast, werd bepaald dat de grenzen van het bisdom zouden samenvallen met de grenzen van het departement van de Rijnmonden. Het was dus niet het bisdom in zijn oude gedaante dat hersteld werd, maar een bisdom met een nieuwe circumscriptie. Binnen de aldus

bepaalde grenzen vielen ook de restanten van het bisdom Roermond die in 1801 onder de jurisdictie van Mgr Van Velde de Melroy waren gebleven, omdat zij toen gelegen waren buiten het door Frankrijk ingelijfde deel van de Zuidelijke Nederlanden. De heroprichting van het bisdom Den Bosch had geheel buiten de paus om plaats gehad en deze was niet te bewegen er zijn goedkeuring aan te hechten. Het conflict tussen paus en keizer bereikte juist in deze jaren zijn hoogtepunt. 4) Wegens de vele antikerkelijke maatregelen van Napoleon was de paus er toe overgegaan aan de door de keizer benoemde bisschoppen de institutio canonica te weigeren. Zij konden daardoor geen enkele jurisdictie uitoefenen. Tot de steeds groter wordende groep van door Napoleon in deze situatie benoemde bisschoppen behoorde ook de Antwerpse pastoor M. F. van Camp, die tot bisschop van Den Bosch was benoemd, nadat Napoleons eerste kandidaat P. J. de Pauw kort na zijn benoeming was overleden. 5) In de gegeven omstandigheden nam de keizer, om uit de impasse te geraken, zijn toevlucht tot maatregelen die er op gericht waren de kerkelijke autoriteiten die in de verschillende gebieden van het nieuwopgerichte bisdom jurisdictie uitoefenden, te bewegen deze jurisdictie over te dragen aan Van Camp. Toen de een na de ander weigerde hiertoe zijn medewerking te verlenen, ging Napoleon, die er reeds niet voor was teruggeschrokken de paus gevangen te zetten en onder zware druk te plaatsen, over tot geweldmaatregelen. Zijn eerste slachtoffer was de vicarius apostolicus Van Alphen. Toen deze weigerde op de voorstellen in te gaan, werd hij in Frankrijk gevangen gehouden en onder strenge bewaking geplaatst met het doel hem murw te maken. Na hem waren de seminarieprofessoren Van Gils en Moser, die in het vicariaat het verzet leidden, aan de beurt. Ook zij werden gedwongen de weg van de ballingschap in te slaan. Niet anders was de procedure die gevolgd werd ten aanzien van Mgr Van Velde de Melroy.

De hier volgende stukken hebben alle daarop betrekking. Verschillende etappes kunnen in de reeks gebeurtenissen worden onderscheiden en deze vonden hun weerslag in de stukken. De serie opent met een uitvoerig verslag van Mgr Van Velde de

Melroy aan de minister van eredienst ⁶⁾ over de toestand waarin hij tengevolge van de inlijving van het koninkrijk Holland in het Franse imperium is komen te verkeren (no. 1). Het verslag biedt tevens een overzicht van de levensloop van de prelaat en kan dus gevoeglijk beschouwd worden als inleiding op de daarop volgende documenten, die betrekking hebben op de eerste phase in de keizerlijke politiek om hem tot de gewenste stap te bewegen.

In het begin van het jaar 1811 krijgt de gouverneur-generaal in de Nederlanden, de hertog van Piacenza, ⁷⁾ opdracht Mgr Van Velde de Melroy, die toentertijd te Amsterdam verbleef, bij zich te ontbieden om hem van de plannen van Napoleon betreffende zijn persoon op de hoogte te stellen (no. 2). Deze kwamen hierop neer, dat hij de volmachten die hij aan zijn vicarissen in het gebied van zijn jurisdictie had verleend, zou herroepen om ze vervolgens over te dragen aan de nieuw-benoemde bisschop van Den Bosch. Enkele dagen later geeft de gouverneur-generaal verslag van het onderhoud dat hij inmiddels met Mgr Van Velde de Melroy heeft gehad, en vat de bezwaren samen die deze tegen de voorstellen heeft ingebracht (no 3). Een tweede onderhoud leverde volgens dezelfde berichtgever geen betere resultaten op (no 4). Voor de eerste maal brengt daarop de minister van eredienst bij Napoleon verslag uit over de affaire en stelt hem op de hoogte van de bezwaren van de bisschop (no 5). Blijkens een persoonlijke aantekening van Napoleon bij dit rapport gaf deze toen het bevel dat de bisschop naar Parijs moest worden ontboden. De minister van eredienst stelt daarvan in een volgend schrijven de gouverneur-generaal op de hoogte (no 6).

De volgende stukken hebben betrekking op de tenuitvoerlegging van deze opdracht. Op 28 januari stelt de gouverneur-generaal de bisschop van het bevel van Napoleon in kennis (no. 7). Deze op zijn beurt geeft bericht van ontvangst en verklaart zich bereid zo spoedig mogelijk aan dit bevel gevolg te geven (no. 8). Enkele weken later ziet hij zich genoodzaakt zich te verontschuldigen voor het feit dat hij door omstandigheden gedwongen was zijn vertrek uit te stellen. Hij bericht echter dat hij inmiddels ver-

trokken is en te Brussel is aangekomen. Hij vond daar zijn broer ⁸⁾ stervende en vraagt in verband hiermee enkele dagen respijt (no. 9). Op 21 februari bericht hij aan de minister van eredienst dat hij te Parijs is aangekomen, en vraagt nadere instructies (no. 10).

De volgende reeks brieven heeft betrekking op het verblijf van de bisschop in Parijs dat tot het eind van het jaar 1811 voortduurde, en dat eindigde met een gedeeltelijke capitulatie.

Maandenlang werd hij onder zware psychologische druk gezet. Met geweldmaatregelen werd minstens bedreigd. Of ze ook in feite werden toegepast wordt niet duidelijk, omdat in de betreffende stukken veel onvermeld blijft. Zoveel wordt wel duidelijk dat de grijze bisschop maandenlang zich heldhaftig verzet heeft tegen de politiek van intimidatie. Hij had de moed onverschrokken in zijn weigering te volharden en zijn standpunt te verdedigen zelfs ten overstaan van de hoogste autoriteiten en ondanks de dreiging van nog zwaardere straffen dan die van zijn gedwongen verblijf te Parijs. De eerste brief waarin hij zijn weigering voor de minister van eredienst motiveert, dateert van 14 juni (no. 11). Hij verbleef toen reeds enkele maanden in de Franse hoofdstad en geen enkele maatregel had hem tot dan toe aan het wankelen kunnen brengen. Hij zet in zijn brief uiteen dat hij in de grootste moeilijkheden geraakt is om in zijn levensonderhoud te voorzien. Zijn hulpmiddelen raken uitgeput en hij heeft reeds reserves moeten aanspreken. Hij doet daarom een dringend beroep op de menslievendheid van de autoriteiten, en over hun hoofden heen op Napoleon, hem in staat te stellen naar Amsterdam terug te keren. Zijn geweten blijft hem echter verbieden te doen wat van hem verlangd wordt.

Het verzoek om naar Amsterdam te mogen terugkeren wordt herhaald in een brief aan de minister van eredienst van 9 augustus (no. 12). Hij verklaart zich bereid te voldoen aan de voorwaarden die men daaraan eventueel zal willen verbinden. Wat het wezenlijke betreft blijft zijn standpunt echter ongewijzigd. Korte tijd later brengt de minister van eredienst hierover verslag uit aan Napoleon en verzoekt nadere instructies over wat hem

te doen staat (no. 13).

Uit de persoonlijke aantekeningen van Napoleon op deze brief blijkt dat de bezwaren van Mgr Van Velde de Melroy toch wel enige indruk hadden gemaakt. Napoleon stelde namelijk nadrukkelijk de vraag of de stappen waartoe men de bisschop wil bewegen, juridisch verantwoord zijn. Wanneer dit het geval is en de bisschop in zijn weigering blijft volharden, moet hij onverwijld gevangen gezet worden. Enkele van de juridische raadgevers van Napoleon, met zorg gekozen uit het episcopaat en bij alle belangrijke aangelegenheden in deze jaren gebruikt, werden daarop ingeschakeld om de bisschop alsnog te bewegen zijn medewerking aan de doorvoering van de keizerlijke plannen te verlenen. Een uitvoerig schrijven van Mgr Van Velde de Melroy van 5 september, gericht aan een van deze raadsheren, de aartsbisschop van Turijn, ⁹⁾ maakt duidelijk dat ook deze pogingen vruchteloos bleven (no. 14). De bisschop vat in dit schrijven al zijn bezwaren in een tweetal punten samen en schrikt er niet voor terug openlijk zijn afkeuring uit te spreken over de politiek van Napoleon. Hij is slechts bereid zijn medewerking te verlenen op voorwaarde dat de paus er in gekend zal worden en er zijn goedkeuring aan zal hechten. Al de argumenten die men hem heeft voorgehouden, hebben hem niet kunnen overtuigen van de rechtmatigheid van een regeling buiten de paus om. In de onwrikbare overtuiging van de juistheid van zijn standpunt zal hij er, ondanks zijn hoge leeftijd en zijn wankele gezondheid, niet voor terugschrikken het lot waarmee hij bedreigd wordt, te ondergaan.

Wat hierop gebeurd is, is niet geheel duidelijk. Ruim een maand later was de bisschop bereid van zijn volmachten afstand te doen. De aartsbisschop van Mechelen, Mgr De Pradt, ¹⁰⁾ Napoleons voornaamste vertrouweling onder de bisschoppen van het ogenblik, was er ten slotte toch in geslaagd hem daartoe te bewegen. Geheel overeenkomstig de bedoelingen van Napoleon gebeurde dit overigens niet. In het bericht waarmee op 14 november de paus van deze demissie op de hoogte wordt gesteld, wordt uitdrukkelijk de voorwaarde gesteld dat deze daaraan zijn goedkeuring moet hechten (no 15). Dit was het uiterste dat in

de gegeven omstandigheden blijkbaar bereikt kon worden. Misschien ook nam de keizer hiermee genoegen in de veronderstelling dat ook de paus zich niet verder tegen de keizerlijke plannen betreffende het bisdom Den Bosch zou verzetten.¹¹⁾ Op 15 november richt Mgr Van Velde de Melroy zich tot de minister van eredienst met het verzoek hem een audiëntie te verlenen om de stukken betreffende de demissie te overhandigen (no 16). Deze brief ging vergezeld van het verzoek na deze demissie in aanmerking te mogen komen voor de jaarlijkse toelage die aan de demissionaire bisschoppen krachtens het concordaat was toegezegd (no 17). Enkele weken later komt hij terug op dit verzoek in een brief van 26 november (no 18), welke vergezeld gaat van een officieel tot de keizer gericht verzoekschrift (no 19). De reeks sluit met een laatste rapport van de minister van eredienst aan Napoleon, waarmee de minister dit verzoek ondersteunt (no 20). De jaarlijkse toelage werd krachtens een keizerlijke beschikking van 14 december aan Mgr Van Velde de Melroy toegekend.

De bisschop keerde daarop, overeenkomstig de wil van de machthebber, naar zijn geboorteplaats Brussel terug. Hij zou, ook na de Napoleontische tijd, het gebied van zijn jurisdictie niet meer terugzien. Zijn demissie werd door de paus niet gesanctioneerd en Mgr Van Velde de Melroy achtte zich bijgevolg niet meer gebonden aan de door hem gedane toezegging zich op geen enkele manier met het bestuur er van in te laten. In het diepste geheim bleef hij in de twee laatste jaren van het Napoleontisch bewind contact onderhouden met de door hem vóór zijn vertrek naar Parijs aangestelde vicarissen.¹²⁾ Na de val van Napoleon doet hij daarvan in een uitvoerige brief aan de paus verslag en beschrijft tegelijk omstandig zijn wederwaardigheden sinds het jaar 1810 (no. 21).¹³⁾ Voorzichtig doet hij daarin het voorstel tot de wederoprichting van de zetel van Roermond.

In een breve van 12 november 1814 prijst de paus hem om zijn trouw en standvastigheid bij de verdediging van de rechten van de H. Stoel (no 22). Naar aanleiding van de suggestie over te gaan tot het herstel van het bisdom Roermond verklaart de

paus dat hij daartoe het ogenblik nog niet gekomen acht. Hij spreekt de verwachting uit dat Mgr Van Velde de Melroy met de hem eigen ijver en energie zich zal blijven wijden aan het bestuur over de restanten van zijn bisdom. Met deze breve sluit de reeks hier gepubliceerde stukken.

Over de wijze van publicatie der stukken kan ik kort zijn. De oorspronkelijke schrijfwijze is geheel gehandhaafd. In de brieven van Mgr Van Velde de Melroy zal het gebrekkige Frans dat hij schreef opvallen. Slechts enkele malen werd er met een „sic” de aandacht op gevestigd. Zelfs aperte schrijffouten heb ik niet gecorrigeerd. Ik heb er slechts naar gestreefd de interpunctie evenals het gebruik van de hoofdletters wat te vereenvoudigen.

Valkenburg (L)

- 1) F 19, 1074.
- 2) De voornaamste data uit zijn levensloop zijn bijeengebracht in : Nw Ned. Biogr. Wb., 10, 1083-1085 ; Dict. Biogr. nat. de Belg., 26, 558-561 ; J. Habets, Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond, 2, Roermond 1890, 619-629.
- 3) Cfr F. Franssen, De troebelen in het Bossche Vicariaat tijdens de overheersing van Napoleon, in : B.B. 1(1917-1918)82-117 ; 171-213 ; 354-365 ; M. v. d. Ven, De ballingschap van Antonius van Gils, in : B.B. 13 (1935-1936)28-39 ; A. Frencken, Van Alphen tijdens de Napoleontische troebelen, in : B.B. 21(1951-1953)13-46 ; A. Frencken, Van Alphen en de kerkelijke toestand te 's-Hertogenbosch, ib. 199-250.
- 4) Cfr A. Latreille, L'Eglise catholique et la Révolution française, 2, Paris 1950, 103-244.
- 5) De voornaamste gegevens betreffende Van Camp bij : E. Lombaerts, Le sceau de M. F. van Camp, évêque-nommé de Bois-le-Duc, in : Revue belge de Numismatique 61(1905)332-351.
- 6) Bigot de Préameneu.
- 7) M. de Caumont la Force, L'architrésorier Lebrun, gouverneur de la Hollande, 1810-1813, Paris 1907.
- 8) Pierre Dominique Antoine Jean van Velde, cfr A. Gaillard, Le Conseil de Brabant, III, Bruxelles 1902, 344-345. Hij stierf korte tijd later op 24 februari.
- 9) Hyacinthe della Torre.
- 10) Dominique Dufour de Pradt (1759-1837), aartsbisschop van Mechelen van 1808-1816 ; cfr Dict. Biogr. nat. de Belg., 18, 136-151.
- 11) De Paus scheen juist in deze dagen te zullen zwichten voor de eisen van Napoleon ; cfr Latreille, o.c., 222-225.
- 12) B. Huntjens O.P. te Nijmegen (1753-1813) ; cfr voor zijn voornaamste levensdata : G. A. Meyer, Dominikaner Klooster en Statie te Nijmegen, Nijmegen 1892, 219-228 ; Habets, o.c., 3, 589-591. J. Kerstjens te Cuyk, cfr Habets-Goossens, Geschiedenis van het tegenwoordig bisdom Roermond, 4, 187.

- ¹³⁾ De nrs 21 en 22 zijn ontleend aan een bundel in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag, deel uitmakend van de collectie Van Velde de Melroy ; zij zijn te vinden in omslag 11.

BIJLAGEN

1. Mgr Van Velde de Melroy aan de minister van erediensdienst Bigot de Prémeneu, Amsterdam 10 december 1810.

Monsieur le Ministre,

Lorsque Monsieur l'Archevêque de Malines, ¹⁾ par un effet de son attention particulière pour l'ancien et dernier prévôt de cette métropole, ²⁾ a voulu par sa lettre du 18 mai s'intéresser en ma faveur près de Votre Excellence, elle a daigné répondre à ce prelat le 28 mai, enreg. no 6081, et m'a voulu accorder gracieusement de pouvoir m'adresser à elle pour réclamer la pension des évêques démissionnaires. ³⁾

Une requête, Monsieur le Ministre, que j'avois adressé à Son Exc. le Ministre Grand-Juge, ⁴⁾ et sur laquelle j'attendois une disposition, fut la cause que j'ai dû différer de profiter de la grâce que V. Exc. m'avoit accordé par l'intercession de Mons. l'Archevêque. ⁵⁾

Qu'il me soit permis, M. le Ministre, de recourir à la puissante protection de V. Exc. et de lui exposer, avec une entière confiance, l'état de ma situation afin qu'elle daigne le prendre en considération.

Employé successivement sous les règnes de l'Impératrice Marie-Thérèse, les Empereurs Joseph, Léopold et François, dans le Grand-Conseil à Malines et dans celui du gouvernement à Bruxelles, ensuite par nomination impériale prévôt de la métropole de Malines, je fus nommé au mois d'octobre 1793 à l'évêché de Ruremonde par S.M. l'Empereur d'Autriche, ⁶⁾ maintenant l'auguste beau-père de S.M. l'Empereur et Roi Napoléon. ⁷⁾

J'étois à peine consacré évêque, ⁸⁾ que les troubles qui se sont succédés, tant dans les affaires politiques que dans les spiritueles (sic), m'ont privé des revenus attachés à mon siège ; jamais j'en ai pu jouir, et j'ai dû, avec la plus grande peine, me tirer d'affaire et me procurer le nécessaire par les secours de ma famille ⁹⁾ et d'autres personnes qui m'étoient affectionnées.

L'évêché de Ruremonde étoit situé sous quatre souverains différents qui accédoient ordinairement à la nomination de l'empereur à qui appartenoit ce droit, parce que la ville épiscopale de Ruremonde étoit de sa domination, de sorte que l'évêque de

Ruremonde étoit reconnu par le Roi de Prusse, l'Electeur palatin et les Etats Généraux des Provinces-Unies, et même traité comme leur sujet.

Ce fut sous la protection du Roi de Prusse ¹⁰⁾ que j'ai rendu, pendant la persécution de notre sainte religion, tout le service de l'épiscopat à plus de mille personnes de l'empire français qui ont eu recours à mon ministère pour recevoir les saints ordres, lorsque les évêques étoient encore dispersés.

Je craindrois, Monsieur le Ministre, d'abuser de la bonté de V. Exc., si je la fatigois par un plus long détail de tout ce que j'ai fait pendant ces six ¹¹⁾ ans pour le bien spirituel de la France et de la Hollande.

A l'époque du Concordat, étant demandé par Sa Sainteté de donner ma démission pour la partie de mon diocèse située dans l'empire français, ¹²⁾ comme ce fut aussi le désir du gouvernement, je n'ai pas hésité un moment de faire ce sacrifice que le bien de la religion et de l'Etat exigeoit. ¹³⁾ Mais, comme V. Exc. le scait, conformément au droit canon et à ce qui se pratique au démembrement ou à l'érection des diocèses, je conservois toute juridiction comme ordinaire dans la partie non comprise dans ma démission, ainsi que le Saint Père me l'a fait connoître pour lors par le Cardinal Légat. ¹⁴⁾ Ainsi, aiant conservé toute ma juridiction pour la partie hollandoise, comprenant les villes de Nimmeque et de Grave, les bourgs de Cuyk et Boxmeer avec le pays de Cuyk et celui entre le Waal et la Meuse, contenant cinquante deux villages, j'ai cru de mon devoir de résider dans cette partie et, étant déjà reconnu dans ma qualité d'évêque par leurs Hautes Puissances dès le 14 juillet 1794, ¹⁵⁾ je résolu de fixer ma résidence dans la ville de Grave. Mais, avant d'exécuter ce projet, quoique j'avois déjà depuis trois ans exercé les fonctions épiscopales en Hollande, j'ai voulu m'adresser au gouvernement et ce fut avec son plein agrément, manifesté dans une dépêche du 29 juin 1802, ¹⁶⁾ que j'ai transféré ma résidence à Grave où, étant établi, j'ai eu la satisfaction d'y recevoir plusieurs généraux français et autres officiers majors auxquels successivement j'ai tâché de faire toute politesse possible; S. Exc. le Duc de Raguse ¹⁷⁾ m'a aussi fait l'honneur de mettre pied à terre chez moi et m'a bien voulu témoigner sa reconnoissance, car il a eu la bonté de s'intéresser pour moi à Paris, comme il me conste par la lettre dont il m'honore le 21 germinal an 13. ¹⁸⁾

Etant le seul évêque catholique dans la Hollande, j'y ai exercé toutes les fonctions de l'épiscopat, engagé même par Sa Sainteté lorsqu'elle étoit en 1805 à Paris; ¹⁹⁾ j'ai parcouru annuellement

une partie de la République batave pour consacrer les églises et pour donner la confirmation de sorte que, jusqu'à ce jour, j'ai dans ce temps donné ce sacrement à trois cent vingt neuf mille septante quatre personnes. ²⁰⁾

Lorsqu'en 1805 Son Altesse Impériale le Prince Louis honora de sa présence la ville de Nimmegue, ²¹⁾ aiant eu l'honneur de lui faire ma cour, Son Altesse Impériale, après avoir appris ma situation, m'informa par sa gracieuse lettre du 3 janvier 1806 qu'elle avoit écrit en ma faveur au Ministre du Culte à Paris. ²²⁾ Cependant, Monsieur le Ministre, je n'ai reçu aucun traitement, quoique tous les revenus de mon ancien diocèse étoient en France, et il ne me restoit en Hollande qu'un cens de trois florins sur le couvent de Boxmeer. ²³⁾ Le département du Brabant batave, prenant mes services en considération, m'avoit assigné en 1803 une pension de deux mille florins d'Hollande dont j'ai joui jusqu'au 1er avril de cette année, époque que ce pays fut cédé à la France. ²⁴⁾

Telle étoit, Monsieur le Ministre, ma situation en 1806, lorsque S.M. l'Empereur accorda à la Hollande son auguste frère pour roi. S.M., dès son avènement au trône, me donna de preuves de sa bienveillance et me nomma par décret, donné à Mayence ²⁵⁾ le 31 juillet 1806, son premier aumônier et évêque de sa cour. Cette charge, si honorable pour moi, m'obligeoit de résider près de la personne du roi ; cependant, je continuois de gouverner la petite partie de mon diocèse par moi-même, comme je le gouverne jusqu'à ce moment, et ce ne fut que pour les affaires pressantes que je commettois deux vicaires généraux pour la commodité de mes diocésains, un de chaque côtés de la Meuse ; ²⁶⁾ je me rendois ordinairement une partie de l'année dans ma juridiction et je continuois mes courses par tout le royaume, comme j'ai fait encore l'année passée en donnant la confirmation dans le district de Bois-le-Duc, Breda et Berg-sur-Zoom. ²⁷⁾

S.M. le Roi, connoissant qu'il étoit de toute nécessité d'avoir des évêques dans son royaume, méditoit depuis deux ans l'érection des évêchés et ce ne furent que les circonstances qui en ont retardé l'exécution ; entretemps je portois seul la charge des fonctions épiscopales pour tout le royaume.

Depuis le 1er avril le pais de l'autre côté du Rhin fut cédé à S.M. l'Empereur ; dès lors toute ma juridiction épiscopale fut incorporée à la France et je suis devenu de nouveau sujet français. ²⁸⁾

Persuadé que l'obéissance aux souverains est un des premiers

devoirs de la religion, j'ai cru que j'étois obligé de parler à S.M. le Roi pour connoître a sa volonté, et S.M. me déclara qu'elle vouloit me conserver près de sa personne afin que je continua mon ministère épiscopal pour le bien de ses sujets catholiques, mais ce fut la volonté expresse du roi que j'implora la permission de mon nouveau souverain, S.M. l'Empereur. ²⁹⁾

J'ai exécuté ces ordres en m'adressant par lettre du 30 maij à M. le Préfet de Bois-le-Duc ³⁰⁾ et à Son Exc. le Grand-Juge le 18 juin. ³¹⁾ Entretemps, M. le Ministre, de nouveaux changements sont survenus en Hollande et ont rendu ma demande sans sujet, parce que la Hollande ne fait plus qu'une partie de l'Empire français. Dès ce moment je me trouvois dans le plus grand embaras; privé de six mille florins que S.M. le Roi m'avoit accordé, privé de deux mille florins que le gouvernement d'Hollande ne paioit plus, réduit, et cela seulement jusqu'au 1er janvier prochain, à un tiers de mon traitement de premier aumônier, ³²⁾ je devois renoncer à mon habitation de Grave, laquelle avoit été occupée pendant tout l'hijver par les militaires, et qui ne fut délivrée que par une grâce que S. Exc. M. le Maréchal Duc de Reggio ³³⁾ m'avoit accordée, ne pouvant y vivre comme simple particulier où j'avois vécu comme évêque; réduit à rien, j'ai dû me tenir ici chez un curé ³⁴⁾ pour entendre la destination qu'il plaira à S.M. l'Empereur d'accorder à l'évêque premier aumônier du roi, car les changements de domicile que j'ai dû entreprendre pour avoir l'honneur de suivre le roi de Hollande dans sa résidence, ³⁵⁾ m'ont mis dans un état de détresse.

Daignez, M. le Ministre, prendre en considération ma dignité et mon âge de 68 ans, étant d'une petite santé et souvent accablé d'infirmités, les services que je n'ai cessé de rendre depuis 16 ans et que je ne cesse pas de rendre, car, même dans le mois d'octobre, j'ai donné la confirmation à quinze mille dix-sept habitants de la Hollande, dans les villes de Rotterdam, Schiedam, Delft, Gouda, Leijden et Harlem et, pendant l'été, j'avois administré ce sacrement à cinq mille personnes de cette capitale. ³⁶⁾

Pardonnez, M. le Ministre, un si long détail que j'ai cru nécessaire pour donner à V. Exc. une connoissance exacte, et daignez m'accorder encore un moment afin que je puisse lui fournir une note sur mes sentiments et mes actions. Dès ma tendre jeunesse et dans tous les emplois auxquels je fus nommé par les différents souverains sous lesquels la divine Providence m'avoit placé, j'ai tâché d'observer avec la plus grande et la plus scrupuleuse exactitude l'obéissance et soumission les plus parfaites; elles m'ont valu la protection et la bienveillance de mes souverains. Nommé

à la dignité épiscopale, j'ai tâché de les conserver pour le soutien du ministère ecclésiastique. Jamais je n'ai eu et je ne pouvois avoir d'autre but que de rendre à César ce qui appartient à César, et à Dieu ce qui appartient à Dieu ; je l'ai regardé comme l'unique moyen de parvenir à la tranquillité et au bonheur public ; toutes mes vues y ont toujours abouti et, grâces soient rendues à Dieu, j'ai été assez heureux de conserver dans les temps les plus critiques la paix et la concorde parmi mes ecclésiastiques ; la confiance entre mes différents souverains n'a jamais été altérée et en tout temps j'ai scu seconder leurs vues salutaires dans toutes les circonstances possibles. Animé des mêmes sentiments pour mon auguste souverain, S.M. l'Empereur et Roi, du premier moment qu'il m'a été officiellement connu que le département de Brabant ainsi que la ville de Nimmegue furent cédés à la France, j'ai donné mes ordres à tous mes ecclésiastiques de prêcher la soumission à S.M. l'Empereur et j'ai prescrit les prières pour S.M. l'Empereur. ³⁷⁾ V. Exc. pourra être informée par M. le Préfet des Bouches du Rhin qu'en toutes les occasions j'ai prévenu les vues de S.M. l'Empereur et Roi ; encore à l'instant que m'a été connu par les feuilles publiques l'annonce officielle de l'heureuse grossesse de S.M. l'Impératrice et Reine, j'ai ordonné les prières dans toutes les églises de ma juridiction épiscopale ³⁸⁾, ainsi que le Te Deum pour le jour anniversaire du couronnement de S.M. l'Empereur et Roi ; et le tout étoit déjà annoncé de ma part aux fidèles, lorsque mon vicaire général à Nimmegue a reçu la gracieuse dépêche dont V. Exc. l'a honoré le 13 novembre ; en un mot, M. le Ministre, rien n'a été négligé de ma part de tout ce qu'un fidel sujet doit à son souverain.

Cependant, Monsieur, permettez que j'ouvre mon coeur à V. Exc., car c'est avec la plus profonde douleur que j'observe que je n'ai pu mériter la protection ou bienveillance du gouvernement. Evêque légitime, reconnu par les différents gouvernements du pais, exerçant avec une scrupuleuse exactitude la juridiction que j'ai reçu de Dieu et de Son Eglise, devenu par la cession du pais sujet d'une autre puissance, je me trouve, sans avoir donné la moindre occasion de plainte, privé de sa confiance. La petite pension que l'ancien souverain m'avoit accordée me fut refusée, ³⁹⁾ aucune communication des désirs du souverain pour les prières publiques me fut donnée, tandis que de vicaires apostoliques, qui n'ont qu'une juridiction ordinaire secondaire comme celui de Breda, ⁴⁰⁾ sont maintenus dans le libre exercice de leur juridiction avec jouissance des pensions accordées par l'ancien gouvernement. Peut-être, M. le Ministre, qu'on m'accusera d'avoir

manqué de porter l'hommage de mes sentiments de soumission, d'obéissance et de respect aux pieds de S.M. l'Empereur et Roi, lorsque S.M. a visité son nouveau département des Bouches du Rhin ; ⁴¹⁾ rien n'auroit été plus honorable pour moi que d'y être admis pour satisfaire à ce devoir sacré, et ce fut avec le plus grand regret que je m'en suis vu privé par une maladie sérieuse qui menaçoit ma vie dans ce temps ; j'en appelle aux médecins, aux ecclésiastiques de cette ville, ainsi qu'aux employés de la cour du roi, qui attesteront la vérité. Oui, M. le Ministre, j'aurois déjà imploré depuis ce temps la permission de pouvoir m'approcher du trône, si je n'avois été retenu par l'impossibilité absolu de supporter les fraix de ce voiage.

Dès le mois d'août je me flattois avec toute la Hollande de voir ici l'auguste Empereur et Roi ; ⁴²⁾ pour ne pas manquer l'honneur d'être admis auprès de S.M., j'avois renoncé pour cette année à visiter mon petit diocèse ; j'avois contremandé l'administration de la sainte confirmation que je n'ai achevé que dans le mois d'octobre, comme il en conste à Son Altesse sérénissime, le Prince Architrésorier, lequel encore récemment a daigné m'assurer qu'il s'est intéressé en ma faveur près de V. Exc., et m'a engagé de prendre mon recours vers elle. Entretemps, l'ordre a été donné dans le département des des (sic) Bouches du Rhin de paier les pensions arriérées depuis le 1er avril, j'en suis le seul exclus ; je crois cependant, M. le Ministre, d'y avoir quelque réclame ici en Hollande, surtout après que le roi m'avoit manifesté sa volonté, le 27 may, de rester en Hollande et continuer à y exercer les fonctions épiscopales, ne me laissant le moindre doute sur la continuation de ma pension ; or, les informations que j'ai fait prendre chez le Ministre de l'Intérieur, ⁴³⁾ ont été infructueuses.

C'est pourquoi, Monsieur le Ministre, que, profitant de la permission que V. Exc. m'a daigné accorder par l'intervention de M. l'Archevêque de Malines, je la supplie très humblement de vouloir prendre en considération le détail que j'ai l'honneur de lui présenter, les services que je rends et que j'ai rendus sans interruption depuis seize ans pour toute la Hollande, et même pour la France, pendant les temps des troubles, mon âge et mes infirmités, et de m'accorder la puissante protection près de S.M. l'Empereur et Roi, afin que je puisse obtenir au moins la continuation de la pension mentionnée de deux mille florins d'Hollande ou quelqu'autre soulagement que S.M. l'Empereur et Roi trouvera dans sa haute sagesse me convenir.

Veuillez, M. le Ministre, me pardonner la longueur de ce détail

et agréez l'hommage du profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être,

Monsieur le Ministre,
de Votre Excellence le très humble serviteur,
J. B. R. des Barons van Velde de Melroy,
ancien Evêque de Ruremonde.

Amsterdam, ce 10 décembre 1810.

- 1) Domin. Dufour de Pradt, aartsb. van Mechelen.
- 2) Hij werd benoemd tot proost van het kapittel op 20 juni 1782.
- 3) Krachtens een bepaling van het concordaat van 1802 was dit jaargeld gesteld op een derde van de jaarwedde der bisschoppen, wat neerkwam op 3333.33 frs.
- 4) Fouché.
- 5) Elders geeft hij als reden aan dat hij van het aanbod geen gebruik had willen maken uit beduchtheid dat als tegenprestatie de demissie van zijn jurisdictie gevraagd zou worden; cfr de brief van 1 september 1810 aan de naar Frankrijk teruggekeerde ex-aalmoezenier van het hof van Lodewijk Napoleon, Bertrand; in omslag 11 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 6) Omdat de stad Roermond gelegen was in Oostenrijks gebied, was de benoeming voor de bisschopszetel voorbehouden aan de Oostenrijkse keizer.
- 7) Sinds het tweede huwelijk van Napoleon met Marie Louise, dochter van keizer Frans II.
- 8) Zijn consecratie had plaats op 17 augustus 1794 te Düsseldorf, cfr Habets, o.c., 2, 622.
- 9) Hij was geboortig van Brussel.
- 10) Friedrich Wilhelm III. Mgr Van Velde de Melroy vestigde zich op 3 september 1797 te Emmerik, gelegen aan de grens van het Pruisisch gebied en dicht bij het noordelijk gedeelte van zijn bisdom. Hij onderhield hartelijke relaties met de koning, cfr Habets, o.c., 2, 624,628.
- 11) Niet duidelijk welke zes jaar hij bedoelt; waarschijnlijk die van zijn verblijf in Emmerik.
- 12) Het gedeelte ten zuiden van de grote rivieren.
- 13) De acte van demissie is gedateerd: Emmerik, 24 november 1801. De tekst in omslag 5, n. 165, van de collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 14) Kardinaal Caprara, belast met de tenuitvoerlegging van het concordaat.
- 15) Het stuk is feitelijk gedateerd op 18 juli; cfr Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag, doos 1.
- 16) Ib., omslag 6, n.l.
- 17) Maarschalk Viesse de Marmont.
- 18) 11 april 1805.
- 19) Cfr de brief van de paus van 2 februari 1805 in antwoord op een brief van Mgr Van Velde de Melroy; in omslag 7, n. 94, van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 20) Het gedetailleerd register van deze vormreizen, dat berust in het archief van het bisdom Den Bosch (A.K. 31, 10), vermeldt er 600 meer.
- 21) Hij kwam in de stad Nijmegen als opperbevelhebber van het Noordleger; cfr Documens historiques et réflexions sur le gouvernement de la Hollande, par Louis Bonaparte, 1, Bruxelles 1820, 62.

- 22) Toen nog Portalis.
- 23) Waarschijnlijk het klooster der Carmelieten. Een dergelijke census had voornamelijk symbolische waarde.
- 24) Krachtens een tractaat van 16 maart 1810 werd heel het gebied tussen de Maas, de Schelde en de Noordzee, dus het gebied bezuiden de grote rivieren, afgestaan aan Frankrijk; cfr Th. Jorissen, De ondergang van het koninkrijk Holland, Arnhem 1871, 126-166.
- 25) De koning verbleef periodiek te Mainz in verband met een kuur te Wiesbaden; cfr A. Dubosq, Louis Bonaparte en Hollande, Paris 1811, 81, n.l. De tekst van het koninklijk decreet in omslag 8, n. 101, van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 26) Cfr p. 283 aant. 12.
- 27) Volgens het onder aant. 20 genoemde register duurde deze vormreis van 30 mei tot 24 juli.
- 28) Door zijn functie aan het hof van koning Lodewijk was Mgr Van Velde de Melroy Nederlands staatsburger geworden.
- 29) Cfr de stukken betreffende de liquidatie van het koninklijk huis; in omslag 10 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 30) Frémin de Beaumont. De brief bleef onbeantwoord.
- 31) Cfr p. 283 aant. 7.
- 32) Cfr de stukken hierover in omslag 10 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 33) Maarschalk Oudinot, legeraanvoerder in Nederland, belast met de militaire bezetting van het koninkrijk Holland; cfr Jorissen, o.c., 70.
- 34) Blijkens een adres voorkomend op een brief in omslag 10 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag was dit pastoor Groenen van de Kreitberg op de Singel in Amsterdam.
- 35) Koning Lodewijk resideerde achtereenvolgens te Den Haag, Utrecht en Amsterdam; cfr G.A. Evers, Utrecht als koninklijke residentie, Utrecht 1941.
- 36) Cfr het onder aant. 20 vermelde register.
- 37) Cfr de correspondentie van Mgr Van Velde de Melroy met zijn twee vicarissen over deze aangelegenheid; in portef. 53, n. 12, in het archief van het bisdom Roermond.
- 38) Desbetreffende stukken zijn mij onbekend.
- 39) Volgens een instructie op 17 juli 1810 van Napoleon aan Lebrun zou alleen aan de niet-geplaatste hofkapelaans een derde van hun tractement tot het eind van het jaar worden doorbetaald; cfr Gaumont la Force, o.c., 102. Later werd deze gunst ook verleend aan de hogere leden van het koninklijk huis; cfr de stukken hierover in omslag 11 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 40) A. van Dongen.
- 41) Cfr hiervoor Dubosq, o.c., 23, n. 12.
- 42) Dit bezoek van Napoleon werd tot het volgend jaar uitgesteld.
- 43) De Montalivet.

2. **De minister van eredienst aan de aartstresaurier Lebrun, gouverneur-generaal van de Nederlandse departementen, 11 januari 1811.**

(opschrift :) S.A. le Gouverneur général des Départements de la Hollande.

Monseigneur,

Monsieur l'Evêque de Bois-le-Duc doit être en ce moment rentré ¹⁾ dans son diocèse dont une partie (le pays entre Meuse et Whaal et celui de Grave) dépendoit autrefois de l'évêché de Ruremonde et est restée sous la juridiction de l'ancien évêque.

Monsieur l'ancien Evêque de Ruremonde étant en ce moment à Amsterdam, je prie V.A. de vouloir bien le faire appeller et lui faire connoître que l'intention de S.M. est qu'il révoque de suite les pouvoirs qu'il ait donné à un ou plusieurs vicaires généraux et qu'il les transmette à M. l'Ev. de Bois-le-Duc.

Je serai obligé à V.A. de me faire connoître les sentiments dans lesquels elle aura trouvé ce prélat.

(aantekening kanselarij :)

11 janvier 1811.

Expédié le dit jour.

S. Alt. le Prince Architrésorier. ²⁾

¹⁾ Van Camp kwam 15 januari 1811 voor de tweede maal in zijn bisschopsstad om bezit te nemen van zijn zetel ; cfr H. J. Allard, Antonius van Gils en de kerkelijke gebeurtenissen van zijn tijd, Den Bosch 1875, 191 ; B.B. 1(1917-1918)193-195.

²⁾ Lebrun ; cfr Caumont la Force, o.c.

3. De gouverneur-generaal aan de minister van erediensst, Amsterdam 15 januari 1811.

Monsieur le Comte,

J'ai fait appeler M. l'Evêque de Ruremonde. Vous vous rappelez ce que je vous en ai dit : „Bon homme, mais vieux théologien et tête baissée”. ¹⁾

Je lui ai déclaré les intentions de S.M. ; il m'a protesté de soumission et de dévouement, mais qu'il fait tout par lui-même, qu'il n'a donné de pouvoir que pour des cas soudains qui ne laissent pas le tems de recourir à lui. ²⁾ J'ai insisté. Il m'a demandé quelque tems pour y penser, qu'il avoit à consulter sa conscience sur un devoir qu'il avoit le pouvoir et le moyen de remplir ; il a *laissé échapper un mot du Pape*. Je n'ai pas pu lui refuser le tems de la réflexion, mais je crains le résultat.

Indépendamment de ce qu'il appelle sa conscience il y a un fonds d'intérêt qui l'affecte.

Il avoit des Etats de Hollande une pension pour la partie de son diocèse qui étoit sur leur territoire. ³⁾ Cette pension lui étoit exactement payée ; elle étoit payée sous le roi, qui d'ailleurs le

traitoit avec considération et l'avoit fait son premier aumônier.

Il y a dix-huit mois qu'il n'a rien touché de sa pension et il ne paroît pas que S.M. ait rien fait pour le consoler de la perte de sa place. Il est dans la nature qu'il soit sensible à cette double circonstance, ce que l'intérêt de l'argent se mêle à l'intérêt de la conscience.

Je lui ai bien laissé entrevoir que S.M. s'occupoit de son sort, mais je n'ai pu lui dire rien de positif et ce n'étoit pas le moment de m'étendre sur cet objet.

Cet homme aime à faire son métier; il visite des églises et fait des ordinations, et pour lui et pour d'autres.

Il me semble que le meilleur parti est de l'attirer dans l'intérieur, de l'y fixer par quelque chose qu'il puisse regarder comme une grace. ⁴⁾

Il a la manie des cérémonies et est toujours prêt à en faire. ⁵⁾

Je laisse à votre sagesse à proposer à S.M. ce qui peut lui convenir, mais toute rigueur seroit dangereuse.

Quand il ne sera plus ici, on n'aura rien à craindre de son influence.

Recevez, Monsieur le Comte, les nouvelles assurances de mon inviolable attachement,

le Prince-archi-trésorier etc.,
le Duc de Plaisance.

Amsterdam, ce 15 janvier 1811.

- 1) Er had dus reeds eerder overleg plaats gehad over Van Velde de Melroy. Het is mij onbekend bij welke gelegenheid dit was.
- 2) Mgr Van Velde de Melroy had inderdaad de gewoonte slechts beperkte volmachten te verlenen aan zijn vicarissen-generaal, telkens voor de duur van zijn afwezigheid. Het is waarschijnlijk naar aanleiding van dit onderhoud met de gouverneur-generaal dat hij dit in een brief van 24 januari 1811 aan Huntjens nog eens nadrukkelijk omschrijft, klaarblijkelijk om eventuele misvattingen te voorkomen; cfr A.K. 4, 1 in het archief van het bisdom Den Bosch.
- 3) Deze mededeling en de hier volgende zijn ontleend aan een rapport door Mgr Van Velde de Melroy op 14 december 1810 bij de gouverneur-generaal ingediend. Dit rapport is een samenvatting van het hier onder no 1 gepubliceerde stuk; cfr omslag 11 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.
- 4) De door Napoleon in 1802 benoemde bisschop van Luik, Mgr Zaepffel, wiens diocese een groot deel van Nederlands Limburg omvatte, had enkele jaren tevoren hierop bij de minister van eredienst aangedrongen om onaangenaamheden met de demissionaire bisschop van Roermond te voorkomen. Misschien heeft men zich in deze omstandigheden die raad herinnerd. Dit zou de verklaring kunnen vormen voor het feit dat de brief van Mgr Zaepffel in het Parijse dossier betreffende Mgr Van Velde de Melroy is terechtgekomen.
- 5) Mgr van Velde de Melroy was jarenlang de enige bisschop in de Neder-

landen, tot wie men zich kon wenden voor de toediening van wijdingen en het verrichten van andere pontificalia. In de correspondentie van de bisschop vindt men dikwijls opsommingen van de indrukwekkende getallen van wijdingen en vormsels door hem toegediend en niet zelden klinkt daarin een zekere naïeve trots over deze prestaties door.

4. **Dezelfde aan dezelfde, Amsterdam 21 januari 1811.**

Monsieur le Comte,

J'ai fait encore appèler (sic) l'évêque de Ruremonde; il m'a déclaré toujours avec des grandes protestations de soumission et de dévouement (sic) que sa conscience ne lui permettoit pas de se dépouiller de sa juridiction, que, quoique dans l'état actuel il donne des pouvoirs momentanés, ces pouvoirs cessent des qu'il rentre sur son territoire, que les parties qui lui restent de son évêché sont séparées de celui de Bois-le-Duc par des parties de l'évêché de Liège, ¹⁾ que ses curés et ses vicaires (il en compte 60 des uns et des autres) ²⁾ le regarderoient comme un déserteur de son troupeau. Il m'a prié de mettre ces raisons aux pieds de S.M. et de les lui faire agréer. Je lui ai promis de les rendre avec fidélité.

Vous voulez, Monsieur le Comte, qu'il n'y a rien à attendre de cet homme-là par la voye que j'ai tenté. Il est justement dans l'état où il faut être pour être au moins *confesseur*. J'espère que vous en viendrez à celle que je vous ai indiquée.

Recevez, Monsieur le Comte, etc.

Amsterdam, ce 21 janvier 1811.

- 1) De districten Ravestein en Megen die namens de demissionaire bisschop van Luik, Mgr De Méan, bestuurd werden door de commissaris A. E. Borret.
- 2) Volgens verslagen over de toestand in de door Mgr Van Velde de Melroy bestuurde districten waren er in 1807 53 pastoors en 21 kape-laans; Habets-Goossens, o.c., 4, 196; in 1810 waren het er resp. 55 en 16; Archives nationales te Parijs, AF IV, 1814—1815.

5. **Rapport van de minister van eredienst aan Napoleon, 23 januari 1811.**

Compte rendu et demande d'ordres concernant l'ancien Evêque de Ruremonde (aantekening van de kanselarij op het stuk).

Sire,

En l'an 10, à l'époque du concordat, l'ancien évêque de Ruremonde, le Baron Van Velde de Melroy, donna sa démission de la partie de son diocèse située dans l'Empire. ¹⁾

Celle composée de 35²⁾ paroisses qui s'étendoit en Hollande et se trouve maintenant dans le diocèse de Bois-le-Duc, est restée sous sa juridiction.

Le roi de Hollande l'avait nommé son premier Amônier.

Il avait à ce titre un traitement de 6000 florins — environ 12000 francs — et jouissait en outre depuis 1803 d'une pension de 2000 florins — environ 4000 francs — sur le département du Brabant.

Il m'a écrit pour demander que V.M. daigne lui continuer le paiement de cette pension.

Il s'est présenté comme dénué de ressources et rempli de dévouement.

Ce prélat ne pouvait ignorer que la transmission de ses pouvoirs à l'Evêque de Bois-le-Duc est nécessaire à ce dernier pour gouverner une partie de son diocèse, et il m'a semblé que j'avais ce moyen d'éprouver non pas son dévouement, mais un simple acte de soumission. J'ai en conséquence écrit à Mr l'Architrésorier³⁾ auquel je n'ai parlé d'autre chose que du devoir à remplir par cet Evêque relativement à celui de Bois-le-Duc.

Le résumé de la réponse de Mr le Gouverneur général, dont je joins ici copie, ⁴⁾ est qu'il a demandé quelque tems pour y penser, que le nom du Pape lui est échappé, que le résultat de ses réflexions est douteuse et qu'indépendamment de ce qu'il appelle sa conscience il y a un fonds d'intérêt qui l'affecte.

Mr le Gouverneur général lui a laissé entrevoir que V.M. daignerait s'occuper de son sort.

L'opinion de Mr l'Architrésorier serait de l'appeler dans l'intérieur en lui accordant quelque grace.

J'ignore si sa pension de 4000 francs est dans le cas d'être liquidée, mais indépendamment de cette pension je propose à V.M., au moyen de la démission qu'il a donnée en l'an 10 et de l'effet entier que devrait avoir cette démission dans l'ordre actuel, de le traiter comme évêque démissionnaire en lui accordant la pension de 3333 f. 33c. et en le laissant maître du lieu de son domicile, pourvu que ce soit à 15 lieues au moins du territoire de son diocèse; ⁵⁾ il y resterait sous la surveillance des autorités constituées.

Je suis etc.

23 janvier 1811.

(aantekening van Napoleon :)

Le faire venir à Paris.

Paris, le 24 janvier 1811.

N(apoléon).

- 1) Cfr p. 290, aant. 12.
- 2) Verschrijving voor 53 die hierna nog enkele malen voorkomt.
- 3) Bedoeld is de brief van 11 januari; cfr no 2.
- 4) Cfr no 3.
- 5) Duidelijk zat daarbij de bedoeling voor, hem iedere verdere bemoeienis met het gebied van zijn jurisdictie onmogelijk te maken.

6. De minister van eredienst aan de gouverneur-generaal
(ongedateerd).
(opschrift :) S.A. le Prince Architrésorier à Amsterdam.

Monseigneur,

J'ai rendu compte à S.M. de ce que vous me mandiez par votre Ire lettre relativement aux dispositions de l'ancien évêque de Ruremonde. ¹⁾ Elle vient de me donner l'ordre de *le faire venir à Paris*. ²⁾ Je prie V.A. de vouloir l'en faire remettre la lettre ci-jointe à ce prélat. ³⁾

Les nouvelles allégations de l'ancien évêque de Ruremonde ⁴⁾ semblent prouver de plus en plus ses mauvaises intentions. Il sait fort bien que la partie de l'ancien évêché de Liège, dont il parle, ne sépare point son territoire du diocèse de Bois-le-Duc, puisqu'elle fait également partie de ce diocèse. Sa crainte de paraître aux yeux de ses curés déserteur de son troupeau est encore plus ridicule. Il prend exemple de la démarche qu'il doit faire des évêques les plus distingués de l'empire par leurs vertus et leur attachement à la religion, M.Mrs les Evêques de Nancy et de Metz. ⁵⁾ Ils se sont empressés de déléguer tous les pouvoirs aux ecclésiastiques que S.M. a nommé à leurs sièges respectifs.

Je suis etc.

- 1) Cfr de brief onder no 5.
- 2) Cfr aantekening op vorige brief.
- 3) Niet aanwezig in dit dossier en ook elders niet te achterhalen.
- 4) Waarover verslag in brief van 21 januari; cfr no 4.
- 5) Resp. Mgr A. E. d'Osmond en Mgr C. J. A. J. Jauffret. De eerste werd in 1810 verplaatst van de zetel van Nancy naar die van Florence, de tweede van de zetel van Metz naar die van Aix, eveneens in 1810. Beiden verleenden hun medewerking aan de eigenmachtige beschikkingen van Napoleon en worden daarom hier aan Mgr Van Velde de Melroy ten voorbeeld gesteld. Hun „geval” wordt beschreven bij Latreille, o.c., 2, 196—200; uitvoeriger door P. Marmottan, L'institution canonique et Napoléon Ier; l'archevêque d'Osmond à Florence, in: Revue historique 49(1904)58—76; R. Reboul, Un archevêque nommé d'Aix, Aix-en-Provence 1896.

7. De gouverneur-generaal aan Mgr Van Velde de Melroy, 28 januari 1811.

Monsieur l'Evêque,

Je suis chargé par S.M. de vous écrire pour que vous veniez à Paris. Vous voudrez bien m'accuser réception de cette lettre et me prévenir de votre départ.

Agréés etc.

28 janvier 1811.

8. Mgr Van Velde de Melroy aan de gouverneur-generaal, Amsterdam 29 januari 1811.

Monsieur le Ministre,

J'ai reçu ce matin la lettre dont Votre Excellence m'a honorée le 21 de ce mois. 1) Pénétré de la plus grande vénération pour les ordres de Sa Majesté, je m'empresserai d'y satisfaire promptement.

J'ose cependant exposer à Votre Excellence qu'étant d'une très petite santé et très sujet aux attaques de nerfs, il m'est de toute impossibilité de faire ce voyage en cette saison avec la célérité que je désire, et je la supplie de me permettre qu'étant arrivé à Bruxelles, je puisse en informer Votre Excellence. 2)

J'ai l'honneur d'être avec un vrai respect, Monsieur le Ministre,

de Votre Excellence,

le très humble et très obéissant serviteur,
J. B. R., Evêque de Ruremonde.

Amsterdam, ce 29 janvier 1811.

1) Bedoeld is voorgaand schrijven van 28 januari. Het gevraagde attest bevindt zich eveneens in het Parijse dossier.

2) Naar aanleiding van dit voornemen de reis naar Brussel te ondernemen, schreef de minister van eredienst aan de prefect van het departement van de Dyle dat hij de bisschop, eenmaal te Brussel aangekomen, tot spoedige voortzetting van zijn reis moest aansporen. De brief is gedaateerd 4 februari en bevindt zich eveneens in genoemd dossier.

9. Mgr Van Velde de Melroy aan de minister van eredienst, Brussel 16 februari 1811.

Monsieur le Ministre,

La mauvaise saison, ainsi que la difficulté des chemins en Hollande, m'ayant empêché d'entreprendre plus tôt le voyage, je

n'ai pu arriver en cette ville que hier soir. J'y ai trouvé mon frère, le ci-devant chancelier de Brabant, ¹⁾ dangereusement malade et administré des saints sacrements; ce qui m'a fait espérer que Votre Excellence m'accorderoit deux jours à passer avec lui. Je me mettrai en route lundi, le 18 du mois, pour la capitale.

Entretiens que j'aurai le bonheur d'être admis pour faire mon cour à Votre Excellence, je la prie de vouloir agréer l'hommage du profond respect avec lequel j'ai l'honneur d'être etc.
Bruxelles, ce 16 fevrier 1811.

¹⁾ Cfr p. 283 aant. 8.

10. Mgr Van Velde de Melroy aan de minister van eredienst, Parijs 21 februari 1811.

Monseigneur,

Etant arrivé vers le midi, je crois de mon devoir d'en donner part à Votre Excellence, la priant très humblement de pouvoir scavoir le jour qu'il me sera permis de me présenter chez elle. ¹⁾

En attendant ce moment j'ai l'honneur d'être avec un profond respect etc.

Paris, ce 21 février 1811.

Rue du Helder à l'hôtel du Helder n° 6.

(aantekening van ministerie :)

accordé pour le 23 févr. de midi à 4 heures.

¹⁾ In het dossier te Parijs bevindt zich een hierbij behorende aanbeveling van de Nederlander, G. A. J. L. de Stuërs, die te Parijs verbleef. Hij behoorde als secrétaire du cabinet tot het hof van Lodewijk Napoleon en was door Lebrun naar Parijs afgevaardigd om het transport van het koninklijk archief te vergezellen. Een rapport van Mgr Van Velde de Melroy werd aan hem toevertrouwd om het aan een vertrouweling van de minister van eredienst ter hand te stellen.

11. Mgr Van Velde de Melroy aan de minister van eredienst, Parijs 14 juni 1811.

Monseigneur,

Craignant d'importuner Votre Excellence dans les occupations majeures dont elle est surchargée en ce moment, et ne pouvant plus contenir la douleur de ma situation, je prends la respectueuse confiance de la déposer dans son sein par la présente,

et d'y chercher le soulagement que j'ai droit d'attendre de la bonté et de la justice.

Je ne rappellerai pas ici, Monseigneur, ce que vous connoissez tant par ma correspondance que parce que j'ai eu l'honneur de dire à V. Exc. : la soumission, l'obéissance, l'amour et la profonde vénération dont j'ai toujours été pénétré pour Sa Majesté Impériale et Royale, notre auguste souverain. Qu'on mette ma fidélité et mon dévouement à l'épreuve pour tout ce que je dois à César, tous les sacrifices ne me coûteront ni peines ni regrets. Je puis l'assurer et m'en glorifier, Monseigneur, après que ma conduite envers Sa Majesté a constamment répondu à ces dispositions.

Ce n'est donc point par défaut d'égard à ses désirs, beaucoup moins par entêtement et par opiniâtreté, ainsi qu'on a voulu le persuader à V. Exc. ; ce n'est point, dis-je, par de pareils motifs que je me suis vu forcé de ne pas acquiescer à la demande que V. Exc. m'a faite au nom de S.M., c'est-à-dire d'abdiquer en faveur de Monsieur Van Camp, nommé à l'évêché de Bois-le-Duc, la juridiction que j'ai conservé dans la partie de mon diocèse qui ne fut point comprise dans sa suppression, puisque cette partie existoit alors hors de la France, et qu'elle me fut expressément réservée et garantie dans le bref même de suppression, 1) auquel nulle dérogation canonique n'a été faite jusqu'aujourd'hui.

Outre que cette partie de l'ancien diocèse de Ruremonde est étrangère à l'ancien diocèse de Bois-le-Duc, et conséquemment qu'il n'entre point dans mes vues de contester les droits que Sa Majesté croiroit avoir de nommer à ce dernier évêché comme souverain actuel du país, il est certain que, restant canoniquement institué évêque de la ditte partie de l'ancien diocèse de Ruremonde, je suis comptable et personnellement responsable à Dieu et à l'Eglise de son administration spirituelle, et que je ne puis, sans prévariquer, m'en dépouiller en faveur d'un autre de mon autorité particulière.

Que diroit-on d'un ambassadeur, d'un juge, ou de tout autre magistrat qui, sans l'autorisation préalable du gouvernement qui les auroit placés, sans même l'avoir consulté, abandonneroit leur poste ou se désaisiroient de leur administration pour en investir d'autres ? Ce gouvernement ne seroit-il pas justement indigné d'une pareille conduite ; ne provoqueroit-il pas toute la rigueur des lois contre ces fonctionnaires infidèles ?

Pourquoi ? Parce qu'il entre dans l'essence de toute société que les emplois publics y soient maintenus par de règles sûres,

et que l'arbitraire dans cette partie conduit inévitablement à l'anarchie. Cet ordre est aussi essentiel au gouvernement de l'Eglise qu'à celui de l'Etat ; l'Eglise catholique ne s'en est jamais départie.

Et c'est pour avoir suivi religieusement cet ordre, c'est pour avoir suivi et rempli ce devoir capital de l'épiscopat qu'on veut me traduire au gouvernement comme un homme entêté et revêche aux volontés du Prince ; qu'on veut l'éloigner du concile national²⁾ ou mon caractère épiscopal me garantit le droit de siéger ; qu'on veut me priver de la consolation d'exprimer dans cette assemblée auguste les sentimens de fidélité et d'attachement dont je suis animé pour S.M. Imp. et Royale ; qu'on veut me retenir à Paris, à cent lieues de mon domicile, courbé sous le poid de l'âge, accablé d'infirmités, ayant consommé depuis quatre mois toutes mes ressources, étant réduit enfin pour subsister à contracter des detes (sic) qu'il me sera impossible d'acquitter, si mon séjour à Paris est plus longtems prolongé.

J'en appelle à l'équité et au coeur compatissant de V. Exc. sur la dureté de cette déplorable situation. Ah, si elle trouvoit dans sa sagesse un moyen de me prêter à ce qu'on demande de moi sans déshonorer mes cheveux blancs, je la supplie instamment de me l'indiquer, et elle verra par mon empressement à le saisir, combien la tergiversation et l'entêtement sont éloignés de mon caractère.

Mais aussi, s'il n'existe pas ce moyen conciliateur, V. Exc. pourroit-elle se refuser à mettre sous les yeux de S.M. le tableau affligeant de ma situation ; et pourroit-elle douter du succès de cette démarche vis-à-vis d'un Prince qui s'est toujours piqué d'honorer la droiture et la fidélité au devoir ?

Je demande, Monseigneur, que, si je ne puis être admis au concile national et jouir comme les autres évêques de l'empire de l'indemnité au moyen de laquelle je pourrois tenir encore quelque tems à Paris, il me soit dumoins permis de retourner à Amsterdam où j'ai un ménage peu coûteux³⁾ à vingt-quatre lieues de la partie de mon ancien diocèse, qui est la cause de mes souffrances, pour attendre la mort en paix dans cet humble réduit, m'y préparer à l'autre vie, et prier le Seigneur jusqu'à mon dernier soupir pour le repos de l'Eglise et de l'Etat, la prospérité de l'empire et la prolongation des précieux jours de S.M. Imp. et Royale. Je l'obtiendrai cette demande par la haute protection de V. Exc. ; je la supplie entretens de m'honorer d'un mot de réponce, et d'agréer cet hommage de ma confiance et de mon profond respect etc.

Paris, ce 14 juin 1811.

- 1) De tekst van deze breve is mij onbekend. Er wordt melding van gemaakt in een schrijven van kardinaal Caprara aan Mgr Van Velde de Melroy van 3 februari 1803, voorkomend in omslag 5 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag onder no 181. Een decreet van de Congregatie De Propaganda Fide van 31 januari 1803 omljnde zijn bevoegdheden als administrator ; cfr ib. no 185.
- 2) Cfr over dit nationaal concilie Latreille, o.c., 2, 202—225, en de daar aangegeven literatuur.
- 3) Waarschijnlijk bedoeld het logies bij pastoor Groenen; cfr p. 291 aant. 34.

12. Mgr Van Velde de Melroy aan de minister van erediensd, Parijs 9 augustus 1811.

Monseigneur,

Depuis six mois que je me trouve à Paris continuellement incommodé et surtout pendant ces six semaines obligé de garder ma chambre, ma petite santé étant menacée d'un déperissement total, privé de toute ressource, obligé de vendre jusqu'à mes effets pour pouvoir subsister, et ne pouvant plus longtems soutenir une pareille situation sans voir mes jours dans le plus grand danger, j'ose avec une respectueuse confiance recourir à l'humanité de Votre Excellence et je la prie très humblement de vouloir m'autoriser à retourner; afin de prendre l'air de la campagne et d'y rétablir ma santé, s'il est possible.

La promptitude que j'ai mis, étant à peine convalescent d'une maladie dangereuse, pour satisfaire au désir de Votre Excellence et aux ordres de Sa Majesté Impériale et Royale de me rendre à Paris au milieu de l'hiver, me fait espérer que la justice de Votre Excellence ne se refusera point d'accorder cette grace à un homme courbé sous le poid de l'âge, caduc et infirme.

Je n'importunerai pas Votre Excellence par un plus long détail de ma triste situation; elle la connoit. Je n'observerai pas non plus que, quoiqu'évêque légitime, je n'insiste pas d'habiter mon diocèse et de résider au milieu de mes ouailles, quelque pénible soit ce sacrifice; ¹⁾ je me soumets à la volonté de Votre Excellence. Elle scait qu'à Amsterdam j'en suis éloigné de 24 lieues. Je passerai aussi, Monseigneur, que, n'ayant le moindre reproche à me faire, j'ose me flatter qu'aucune plainte de ma conduite envers le gouvernement n'a jamais été portée.

Votre Excellence connoit par l'exposition détaillée, que j'ai eu l'honneur de lui faire remettre le 14 décembre, ²⁾ que j'ai en tout tems satisfait avec la plus scrupuleuse exactitude aux intentions du gouvernement, et que le grand principe de donner

à Dieu ce que nous Lui devons, et à César ce qu'il a le droit d'attendre de tout fidèle sujet, fut en tout tems la règle de mes actions.

Si entretems je suis ruiné par un voiage si difficile et fraieux, et par un si long séjour à Paris; si je suis privé de la pension que le gouvernement batave m'avoit accordée en considération des services que je rendois aux Catholiques, qui depuis 250 ans n'avoient joui du ministère épiscopal; si je me trouve dans l'humble réduit à implorer la générosité de ces mêmes Catholiques pour ma subsistance, qu'il me soit dumoins accordé, Monseigneur, de pouvoir récupérer ma santé menacée d'un déperissement inévitable, si je dois plus longtems continuer dans cette situation douloureuse.

C'est à la bonté de Votre Excellence, Monseigneur, de pouvoir y remédier et de prolonger mes jours; et son coeur compatissant pourroit-il s'y refuser?

En espérant cette grace, j'ose assurer Votre Excellence que, quelles que soient les modifications et conditions qu'elle voudroit y mettre en me l'accordant, elle me trouvera toujours empressé d'y satisfaire.

Daignez, Monseigneur, me faire expédier un mot de réponce, et d'agréer l'hommage de cette confiance et respect avec lequel etc. Paris, ce 9 août 1811. ³⁾)

- 1) Dit overeenkomstig de eis die van het begin af gesteld werd, zonder dat hij het wezenlijke aanvaardde.
- 2) Bedoeld is het stuk van 10 december, hier gepubliceerd onder no 1.
- 3) Op 28 augustus d.a.v. richtte hij zich opnieuw tot de minister van erediens met een brief van nagenoeg dezelfde inhoud. Deze brief wordt daarom hier niet opgenomen.

13. Rapport van de minister van erediens aan Napoleon, Parijs 14 augustus 1811.

(opschrift :) Rapport à S.M. l'Empereur et Roi etc. Paris, le 14 août 1811.

Sire,

Dans le diocèse de Bois-le-Duc, qui comprend le département des Bouches-du-Rhin, se trouvent 35 ¹⁾) paroisses qui dépendaient de l'évêché de Ruremonde dont le siège a été supprimé par la circonscription des diocèses de l'empire.

Le Pape n'ayant pas concouru à l'érection de l'évêché de Bois-le-Duc, l'ancien évêque de Ruremonde se trouve encore revêtu des pouvoirs spirituels pour ces 35 ¹⁾) paroisses.

Il était convenable et sans la moindre difficulté que cet évêque donnât des pouvoirs à l'évêque-nommé de Bois-le-Duc.

Je pensais qu'il le ferait d'autant plus volontiers qu'ayant été premier aumônier du roi de Hollande, il réclamait à ce titre avec instance une pension de retraite.

Cependant, Monsieur l'Architrésorier, qui lui a d'abord parlé, n'a éprouvé que des refus. J'en ai rendu compte à V.M. qui m'a donné l'ordre de le faire venir à Paris. 2) Il y est depuis la fin de février dernier.

En vain je lui ai fait parler par des théologiens, en vain je l'ai renvoyé vers M. Mrs l'Archevêque de Tours et l'Evêque de Nantes. 3) Rien n'a pu vaincre son obstination, dont il a toujours donné pour prétexte sa conscience, sans pouvoir l'appuyer sur aucun motif raisonnable.

D'un autre côté, c'est un vieillard de plus de 69 ans, extrêmement borné, infirme, n'ayant plus de ressource depuis qu'il ne jouit plus de traitement de 12000 francs comme premier aumônier du roi de Hollande, et d'une pension de 4000 francs qu'il avait sur la province hollandaise de Brabant.

Il paraît même que son séjour à Paris l'a mis dans un tel état de détresse qu'il est réduit à contracter des dettes et même à vendre ses effets. 4)

Il demande d'être autorisé à retourner à Amsterdam où, à raison de ses anciennes relations, il espère trouver des secours.

Je supplie V.M. de me donner ses ordres.

Je suis avec un profond respect, Sire, de V.M.,
le très obéissant, très dévoué, très fidèle serviteur et sujet,
Le Comte Bigot de Prémeneu.

(aantekening van de kanselarij :)
demande d'ordres concernant l'ancien évêque de Ruremonde.

(aantekening van Napoleon :)
me faire connaître s'il peut faire ce que le Ministre lui a demandé ; dans le cas où il pourrait le faire et où il ne le ferait pas, il faudrait le faire arrêter.
St Cloud, le 16 août 1811.

(was getekend :) N(apoléon).

1) Cfr p. 296 aant. 2.

2) Cfr onder no 5.

3) Resp. Mgr L. M. J. Barral en Mgr J. B. Duvoisin, beiden behorend tot de groep kerkelijke raadslieden en vertrouwelingen van Napoleon ; cfr Latreille, o.c., 2, 172 ; Notice sur Mgr de Barral, in : Défense des libertés

de l'Eglise gallicane etc., Paris 1817 ; E. Gabory, Mgr Duvoisin, Nantes 1947.

4) Cfr hiervóór onder no 11.

14. Mgr Van Velde de Melroy aan de aartsbisschop van Turijn, Parijs 5 september 1811.

(opschrift :) à Mons. l'Archevêque de Turin, Sénateur etc. etc.

Monseigneur,

Pénétré de la plus grande reconnoissance pour la bonté que V. Exc. a daigné manifester à mon égard, je la prie de vouloir recevoir l'assurance de mes remercimens les plus sincères.

Je scai, Monseigneur, que votre humanité envers un confrère caduc et infirme ne connoit de bornes, et que votre désir pour l'aider dans les circonstances fâcheuses où il se trouve, est au-delà de toute expression. N'ayant pu à l'entrevue que j'ai eu avant-hier avec Votre Excellence m'expliquer entièrement, et craignant d'être de nouveau empêché par des attaques des nerfs et vertiges qui se sont redoublées depuis lors, j'ose prendre la liberté d'écrire cette lettre à Votre Excellence avec toute la reconnoissance qu'elle m'a inspiré.

Les deux principaux points, Monseigneur, qui m'empêchent d'acquiescer à la demande de Son Excellence le Ministre des Cultes sont : 1° que je croi (sic) ne pouvoir me démettre de ma juridiction épiscopal ordinaire qu'en due forme et selon qu'il est prescrit par les sacrés canons. Tous les canonistes sont d'accord, et Thomassin, vol. 2 : De resignatione etc. 1) le montre clairement, qu'on ne peut abdiquer ses pouvoirs qu'entre les mains de Dieu et de l'Eglise ; je les ai reçus par l'organe du Souverain Pontife, je ne peu donc m'en défaire canoniquement qu'entre les mains de Sa Sainteté. Ce même principe ancien, constant et universel fût reconnu et observé au tems du Concordat, et ce fut le gouvernement qui a désiré que les évêques résignassent leur juridiction entre les mains du Pape.

Je me suis présenté dès le commencement à faire le même sacrifice de résignation canonique ; je m'offre encore dans ce moment. Je conviens, Monseigneur, que pour un particulier il n'y a pas d'accès chez notre Saint Père, mais il est certain que le gouvernement, qui demande la démission, a cet accès libre à tout instant.

Toutesfois, Monseigneur, cet empêchement d'accès près le Chef

de l'Eglise ne me paroît point une raison légitime pour agir contre les règles et les canons ecclésiastiques, et la conscience ne doit pas être troublée, considérant de quelle manière le Pape Pie VI de glorieuse mémoire s'est expliqué dans son bref du 2 avril 1791 au chapitre d'Autun :²⁾ „*Renuntiatio*”, y disoit S.S., „*apud Regem facta irrita est et vana apud Ecclesiam propter quod caret auctoritate Pontificis*”; et dans un autre bref aux Cardinaux, Archevêques et Evêques de France le 13 avril 1791 : „*Augustodunensis Episcopus jam perjurii crimen infectus et reus defec-tionis ob dimissam propria auctoritate et coram laicis Eccle-siam*”;³⁾ et l'intention de S.M. n'étant point que les pouvoirs que j'aurois conféré soient nuls, ils les seroient cependant par les deux exemples cités.

Il est vrai, Monseigneur, que S. Exc. le Ministre m'a observé que le gouvernement ne demande pas une démission stricte, mais en même tems S. Exc. ajouta que, transmettant ma juridiction à l'évêque-nommé de Bois-le-Duc, je ne pouvois plus l'exercer ensuite par moi-même ; n'est-ce pas là une démission virtuelle, Monseigneur ?

Pour m'éclaircir sur ce point délicat et afin de connoître léga-lement les intentions du gouvernement, j'ai pris la liberté de remettre à S. Exc. le Ministre la lettre dont je joins ici la copie ;⁴⁾ V. Exc. y verra la bonne volonté de me prêter à tout ce que j'aurois pu faire sans déshonorer mes cheveux gris ; elle verra que je ne mérite pas le nom d'entêté ou d'obstiné sans exemple.

Je n'ai pu obtenir un mot d'explication par le Ministre, excepté que Monseigneur l'Evêque de Nantes⁵⁾ m'a informé de la part de S. Exc. que l'intention du gouvernement n'étoit pas pour ma démission, mais pour un vicaire général dans la per-sonne de l'évêque-nommé de Bois-le-Duc, tel, come je l'ai prouvé plus haut, que je ne peu (sic) dans aucune manière nommer. J'ai donc dû conclure que le ministre insistoit sur ce qu'il m'avoit dit : *de transmettre toute ma juridiction en m'abstinant ensuite de l'exercer par moi-même*, et que ce seroit l'évêque-nommé *qui en cette qualité*, quoique ce diocèse de Bois-le-Duc n'est pas encore érigé canoniquement, l'exerceroit seul.

Ici il se doit naturellement présenter une seconde difficulté pas moins épineuse que la première.

2° En reconnoissant ou simulant de reconnoître une érection qui n'est pas encore approuvée par le Pape, ne manquerois-je pas, Monseigneur, au serment prêté dans mon sacre de conserver, deffendre et promouvoir les droits, honneurs et privilèges de la Sainte Eglise Romaine ?

Votre Exc. connoit que le sentiment universel de l'Eglise a été, dans tous les tems et lieux, que l'érection, démembrement ou addition des diocèses dépend du Chef de l'Eglise; s'il est conforme à l'esprit de l'Eglise de se conformer au voeu des peuples pour déterminer les limites des diocèses, il est sans exemple que leur détermination ait été définitivement réglée dans l'Eglise catholique sans le concours et l'autorité de l'Eglise...; c'est dans les établissemens de Pépin, Carloman et de Charlemagne, c'est dans leurs Capitulaires, dont tous les articles concernans les intérêts de la religion étoient délibérés dans de conciles et selon le voeu de l'Eglise, que nous trouvons les plus insignes monumens du pouvoir de l'Eglise sur l'érection des évêchés; c'est dans les quatre grands conciles de Nicée, de Constantinople, d'Ephèse et de Calcédoine que furent consacrés et exercés les droits de l'Eglise sur la confirmation, l'étendue et la division des provinces ecclésiastiques; c'est ainsi que le vénérable corps des évêques de France explique dans sa lettre du 3 mai 1(...) 6) au Souverain Pontife, et au tems du Concordat le gouvernement même n'a-t-il pas laissé la circonscription des nouveaux diocèses au Saint Père? 7)

De pareilles explications et exemples ne doivent-ils pas troubler la conscience, en acquiescant à la demande en question?

Il est hors de tout doute que l'évêque-nommé a reconnu les mêmes principes, car non seulement il a déclaré à son arrivée à Bois-le-Duc, 8) mais il a répété souvent que, tant qu'il ne sera pas pourvu d'une institution canonique, il n'exerceroit aucune juridiction, et qu'il ne le vouloit pas et ne pouvoit pas l'exercer, et que jusqu'à cet époque le vicariat seroit administré par les anciens vicaires. 9) Ce fut par cette déclaration réitérée qu'il a calmé et apaisé les Catholiques vivement allarmés par l'apparition d'un évêque-nommé à un diocèse qui jusqu'alors n'étoit pas encore canoniquement érigé. Or, Monseigneur, ne suis-je pas évêque légitime? S.M., dans sa lettre de convocation pour le concile, 10) n'a-t-elle pas manifesté son mécontentement de ce que les vicaires soient substitués à la place des évêques? De plus, l'évêque-nommé vient de me dire 11) qu'il tient de la bouche de S.M. Impériale qu'elle ne veut pas de vicaires apostoliques, mais de évêques; l'intention de S.M. pourroit-elle donc être de destituer un évêque canoniquement institué, et contre qui aucune plainte n'a été portée, et qui n'a commis aucun crime, qui gouverne paisiblement son diocèse, contre un évêque qui a été reconnu légalement par l'ancien gouvernement des pays cédés par le roi de Hollande? Si le titre fut éteint par le Concordat,

aucun changement a été fait dans cette partie de dix lieues d'étendue sur le territoire d'Hollande à la juridiction épiscopale et ordinaire qui me fut conservée par le même bref. ¹²⁾

Une petite partie de l'ancien diocèse de Liège, ainsi que de Cologne, est paisiblement administrée par de commissaires ¹³⁾ de leur principal, tout cela dans l'arrondissement du nouveau diocèse de Bois-le-Duc.

Le vicariat de Breda a été uni par S.M. à l'archevêché de Malines ; ¹⁴⁾ cependant l'archevêque n'en a pas pris l'administration, mais il a laissé au vicaire actuel ¹⁵⁾ la faculté de régir cette partie jusqu'à ce qu'elle sera légalement unie à son diocèse ; le gouvernement même a reconnu ce vicaire apostolique aiant adressé ses ordres pour les prières publiques à cause de la grossesse de S.M. l'Impératrice.

Le département des Bouches de l'Escaut, la ci-devant Zélande, qui doit faire partie du diocèse de Gand, ¹⁶⁾ continue d'être administré par le Vice-Supérieur de la Mission d'Hollande résidant à Munster. ¹⁷⁾

Après les protestations mentionnées de l'évêque-nommé, après les exemples ci-allégués, quelles difficultés, quelles dissensions ne doit-on pas craindre tant parmi le clergé que parmi le peuple ! L'évêque-nommé, aiant manqué à sa promesse, ne seroit-il pas méconnu et exposé à ne pouvoir pas retirer dans ce diocèse les fruits désirés, même après qu'il aura été canoniquement institué ? Et moi, ne serois-je pas regardé comme un prévaricateur qui, surpassant les bornes de mes pouvoirs, paroîtroit, après dix-huit ans d'épiscopat les plus pénibles, d'avoir changé de doctrine, en simulant de mettre un vicaire, ou je me démettrois virtuellement de ma juridiction ; quelle tache pour mon âge avancé ! Ne perdrois-je pas toute la confiance et l'estime de mes diocésains, ainsi que de tous les fidèles de la Hollande qui, mêlés parmi les protestans et plusieurs autres sectes, y sont plus qu'ailleurs attachés au Chef de l'Eglise ?

Je connois, Monseigneur, les Catholiques ainsi que leur manière d'envisager cette affaire, et je tremble, craignant que la concorde, l'union et la soumission la plus parfaite que, par mon exemple, j'ai été assez heureux de conserver jusqu'à ce jour, pourroit être troublée, même d'une manière à ne renaitre que très difficilement ; quelle angoisse pour une conscience timorée qui se croiroit coupable des maux qui en suiveroient !

Il me reste encore, Monseigneur, à répondre à ce que vous avez eu la bonté de me communiquer, comme si j'aurois refusé de m'aboucher avec Messeigneurs les Archevêques de Tours, ¹⁸⁾

les Evêques de Nantes¹⁹⁾ et de Trèves;²⁰⁾ j'ai l'honneur de vous observer que, peu de jours après leur retour de l'Italie, je me suis présenté à leur hôtel; j'ai été assez malheureux à ne pas les trouver. J'y ai laissé une carte, mais aucun de ces seigneurs m'a honoré d'une visite ni en personne ni en billet; c'est donc abusivement qu'on me fait cette inculpation. Si, après tout cela et malgré la bonté de ma cause, la force de mes raisons, la pureté des motifs dictés par mon propre coeur, et sans que personne, *qui que ce soit, y eut la moindre part*; si, dis-je, malgré tout cela, Monseigneur, j'étois jugé contre toute justice, alors, courbé comme un Eléazar sous le poid de l'âge et des infirmités graves et accroissantes, je suis prêt au sacrifice; comme le Chef des Apôtres, au milieu de mes fers, je bénirai toujours le Dieu qui l'aura permis, et l'Empereur qui l'aura voulu.

Veuillez, Monseigneur, ajouter à ceci ce que j'ai eu l'honneur de vous dire de vive voix; je remets ma cause entre vos mains et j'espère qu'avec tous ces moiens de deffence, vous ferez renaître la paix dans mon esprit et dans mon coeur.

J'ai l'honneur d'être avec un profond respect,
 Monseigneur l'Archevêque,
 votre très humble et très obéissant serviteur,
 J. B. R., Evêque ci-devant de Ruremonde.

Paris, ce 5 septembre 1811.

- 1) L. Thomassinus, *Vetus et nova Ecclesiae disciplina circa beneficia et beneficiarios in tres partes distributa*, Parisiis 1688; later nog vele malen opnieuw uitgegeven en bijgewerkt. Mgr Van Velde de Melroy blijkt in het hier volgende een bekwaam canonist te zijn.
- 2) N.a.v. de demissie van Talleyrand. De tekst van de breve waaraan deze passage ontleend is, heb ik niet kunnen achterhalen.
- 3) De volledige tekst van deze breve bij: A. Theiner, *Documents inédits relatifs aux affaires religieuses de la France, 1790—1800*, I, Paris 1857, 75—88. De hier geciteerde passage op p. 80.
- 4) Waarschijnlijk de brief van 14 juni onder no 11, waarin de hier volgende uitdrukkingen voorkomen.
- 5) J. B. Duvoisin.
- 6) Beschadigd gedeelte van de tekst, waardoor het jaartal onleesbaar is. Waarschijnlijk is hiermee bedoeld een brief van het Frans episcopaat uit de jaren van de polemiek over de Constitution Civile du Clergé.
- 7) Deze taak werd toevertrouwd aan kardinaal Caprara.
- 8) Cfr de briefwisseling met Van Gils in: B.B. 1(1917—1918)181—184.
- 9) Cfr ib.
- 10) Tekst bij A. Ricard, *Le concile de 1811*, Paris 1894, 96—98. Het hier volgende komt er niet tel quel in voor, maar geeft de strekking weer van uitlatingen van Napoleon.
- 11) Van Camp was naar Parijs gekomen voor het nationaal concilie. Mgr Van Velde de Melroy heeft blijkens deze passage contact met hem opgenomen.

- ¹²⁾ Cfr p. 301 aant. 1.
- ¹³⁾ Cfr voor het hier bedoelde Luikse gedeelte van het Bossche diocees : hiervóór p. ... Tot het territorium van het nieuw-opgerichte bisdom behoorde ook een enclave van het oude aartsbisdom Keulen. De naam van de hier bedoelde commissaris is mij onbekend.
- ¹⁴⁾ Krachtens een decreet van 26 april 1810; cfr J. A. Coppens, Nieuwe beschrijving van het bisdom 's-Hertogenbosch, 's-Hertogenbosch 1840, 202.
- ¹⁵⁾ A. van Dongen. De reden moet wel gezocht worden in de grotere bereidheid van Van Dongen zijn medewerking te verlenen aan de politiek van Napoleon; cfr B.B. 1(1917—1918)112 en passim; J. B. Krüger, Kerkelijke geschiedenis van het bisdom Breda, 2, Roosendaal 1874, 430—435.
- ¹⁶⁾ De Zeeuwse eilanden vormden het departement van de Scheldemond. Met het departement van de Schelde vormden zij het territorium van het bisdom Gent; Krüger, o.c., 4, Roosendaal 1878, 361.
- ¹⁷⁾ Ciamberlani. Ook deze werd onder druk gezet om zijn bevoegdheden over de Hollandse Missie ter beschikking te stellen van Napoleon. Volgens diens plannen zou de aartsbisschop van Mechelen deze bevoegdheden moeten overnemen.
- ¹⁸⁾ L. M. J. Barral.
- ¹⁹⁾ J. B. Duvoisin.
- ²⁰⁾ Mgr C. Mannay; cfr Latreille, o.c., 2, 172.

15. Mgr Van Velde de Melroy aan paus Pius VII, Parijs
14 nov. 1811.

Beatissime Pater,

Post datam mense Novembri 1801, ad Sanctitatis vestrae vocem, dimissionem Dioecesis Ruraemundensis quoad partem tunc temporis Gubernio Gallico subjacentem, in altera istius Dioecesis parte infra fines Reipublicae Batavae sita, annuentibus ejusdem moderatoribus, meque ut legitimum Episcopum legaliter agnoscentibus, residentiam meam, quod a 250 annis nulli Episcoporum concessum fuerat, Graviae posui.

Quanto cum fructu, non in catholicorum tantum sed et aatholicorum ¹⁾ aedificationem ibidem per annos decem, varias inter circumstantiarum vicissitudines, pusillum gregem, quem amore vere paterno diligo, regerim et gubernarim, quantam curam et sollicitudinem in alendo Sacrae Doctrinae pabulo adhibuerim, noscit Sanctitas Vestra.

Et profecto, Beatissime Pater, in votis quidem haberem gregis istius, licet pauperrimi, administrationem spiritualem ad ultimum vitae halitum retinere, ast omni spe successoris in dignitate Episcopali frustratus, propectae jam aetatis utpote septuagesimum attingens annum, valetudine tenuissima, quae ab octo mensibus

accessentibus adversis ita decrevit, ut non exiguus me metus teneat ne umquam restituatur in pristinum.

Quapropter de salute animarum circiter quinquaginta duorum millium diu noctuque sollicitus, omni prece et obsecratione a Sanctitate Vestra contendo ut etiam istius partis, quam tempore concordati Breve suo Pontificio ²⁾ conservatam mihi voluit, dimissionem puram et simplicem sponte oblatam, acceptare et approbare, meque ab omni vinculo juramenti quo hucusque ratione administrationis meae Episcopalis erga Fideles et Sedem Apostolicam me ligatum sentio, solvere et liberare velit ac dignetur.

Si non eadem, Beatissime Pater, quae tempore concordati, similes tamen rationes militari videntur ut gratiam petitam a Sanctitate Vestra expectare mihi liceat; vehementer enim desiderat Augustissimus et Praepotentissimus Imperator noster et Rex, ut pars antedicta Dioecesis olim Ruraemundensis Dioecesi Buscoducensi incorporaretur nec par est, Beatissime Pater, ut salutaribus Caesareae et Regiae Majestatis votis pro parte mea mora aut difficultas afferatur.

De caetero ut filius obediens in omnibus Sanctitatis Vestrae vocem pro lege habiturus, debitum erga Sanctitatem Vestram Sedemque Apostolicam studium, veram et ex animo observantiam, quoad spiritum ducam observaturus, Deum Optimum Maximum assiduis precibus orare non intermitto ut Sanctitatem Vestram diu publico Ecclesiae bono servet incolumem.

Et ad Beatissimi Patris pedes provolutus Benedictionem Apostolicam pro me et pusillo grege meo humiliter peto,

Beatissime Pater,

S.V. humillimus famulus et filius obedientissimus,

J. B. R., Episcopus, antehac, Ruraemundensis.

Lutetiae Parisiorum
die 14 novembris 1811.

1) Mgr Van Velde de Melroy beschouwde het als een van zijn gloriëtitels dat hij in goede relatie stond met protestanten. In zijn correspondentie spreekt hij daar dikwijls over.

2) Cfr p. 301 aant. 1.

16. Mgr Van Velde de Melroy aan de minister van erediens, Parijs 15 november 1811.

Monseigneur,

Désirant de remettre entre les mains de Votre Excellence les papiers dont nous sommes convenus, l'archevêque de Malines ¹⁾

et moi, je supplie Votre Excellence de vouloir me marquer le tems que je pourois me présenter chez elle à cet effet.

J'ai l'honneur d'être etc.

Paris, ce 15 novembre 1811.

¹⁾ De Pradt.

17. Dezelfde aan dezelfde, Parijs 15 november 1811.

Monseigneur,

En remettant entre les mains de Votre Exc. ma démission de la portion du diocèse de Ruremonde que j'avois conservée dans la Hollande, j'espère que V. Exc. voudra bien porter aux pieds du trône ma juste réclamation, et pour indemniser des fraix considérables que m'ont causé mon arrivée et mon séjour à Paris, ce que j'ai fait sans délai comme sans murmure pour obéir aux ordres de S.M. l'Empereur et Roi, et aussi pour obtenir quelque sort soit le traitement des évêques démissionnaires ou tout autre, comme S.M. trouvera dans sa sagesse me convenir ; ne me restant plus aucun moyen d'existence que les bontés de S.M.

Ma cause étant celle de la religion et de l'humanité, je me suis flatté du succès, si V. Exc. vouloit présenter ma requête à S.M. l'Empereur dont le coeur est si bon et si juste.

J'ai l'honneur d'être etc.

Paris, ce 15 novembre 1811.

18. Dezelfde aan dezelfde, Parijs 26 november 1811.

Monseigneur,

Une indisposition m'a fait retarder de présenter à V. Exc. la requête pour S.M. l'Empereur et Roi. J'ai l'honneur de la joindre ici ¹⁾ et, persuadé des intentions bienfaisantes de V. Exc. à mon égard, j'ose, avec toute la confiance que son humanité m'inspire, espérer un résultat favorable, afin qu'avant mon départ d'ici je puisse satisfaire aux dettes que j'ai été obligé d'y contracter.

J'ose aussi, Monseigneur, solliciter V. Exc. la grâce de vouloir me présenter à S.M.

Recevez, je vous prie, Monseigneur, l'assurance de toute ma reconnaissance ainsi que du respect avec le quel j'ai l'honneur d'être etc.

Paris, ce 26 novembre 1811.

¹⁾ Cfr het volgende stuk.

19. Mgr Van Velde de Melroy aan Napoleon, Parijs 26 november 1811.

Sire,

Après avoir consommé le sacrifice de la démission de mon diocèse, j'ose implorer la justice de V. Majesté Impériale et Roiale en lui exposant les pertes que j'ai faites par les différentes circonstances où mon diocèse a été placé depuis le Concordat.

Les revenus de l'évêché de Ruremonde s'élevoient à 30.000 francs ; il a été supprimé en grande partie par le Concordat.

Le gouvernement batave aiant attaché à la partie restante de ce diocèse un revenu de 4000 francs sur le département de Brabant, ce revenu a cessé de m'être païé depuis que ce département fut cédé à V.M.

Sa Majesté le Roi de Hollande, aiant daigné me nommer son premier aumônier et l'évêque de sa Cour, de même que Commandeur de l'Ordre de l'Union, m'avoit assigné un traitement de 12000 francs ; les circonstances survenues en Hollande et la suppression de la maison du roi m'en ont entièrement privé.

Appellé par V.M. je n'ai différé d'un moment d'entreprendre le voiage pénible et fraieuse d'Amsterdam à Paris au milieu de l'hiver et au danger de ma vie ; ce voiage ainsi que le séjour dans la capitale, me trouvant presque toujours incommodé, m'ont coûté plus de 13400 francs, et m'ont obligé de vendre plusieurs de mes effets et d'augmenter les dettes dont je suis surchargé du commencement de mon épiscopat, n'ayant plus d'autre ressource que la bonté de V.M.

Je la supplie de daigner prendre en considération les services essentiels que depuis dix-neuf ans je n'ai cessé de rendre pour le bien de la religion, et particulièrement pour toute la Hollande, où, depuis 250 ans, aucun évêque avoit eu la permission de pouvoir s'y établir, ainsi que les secours spirituels, si chers au dernier moment de la vie, que les soldats français ont reçus dans mon diocèse par les exhortations que j'ai adressées à mon clergé, ¹⁾ lors qu'après le retour de l'Allemagne une maladie épidémique regnoit dans les hôpitaux de Nimègue.

Permette, Sire, qu'en ma qualité de ci-devant premier aumônier du roi de Hollande, j'implore pareillement la bonté de V.M. pour le Sieur Consgen, ²⁾ mon secrétaire, qui, par les mêmes circonstances en Hollande, se trouve privé d'un appointement de 1200 francs que la place de chapelain ordinaire du roi lui apportoit.

Daignez, Sire, accueillir une prière que la justice de V.M.,

mes services et mon âge, m'inspirent la confiance de lui adresser.

Je suis avec le plus profond respect etc.

Paris, ce 26 novembre 1811.

1) Ik heb de aard hiervan niet nader kunnen determineren.

2) Cfr Habets, o.c., 2, 632.

20. Rapport van de minister van erediensst aan Napoleon,
11 december 1811.

(opschrift :) Compte rendu de la démission et demande de pension pour l'ancien Evêque de Ruremonde.

Sire,

J'ai déjà été plusieurs fois dans le cas d'occuper V.M. du ci-devant évêque de Ruremonde.

Dans le diocèse de Bois-le-Duc, qui comprend le département des Bouches du Rhin, se trouvent 35 ¹⁾ paroisses qui dépendoient de l'évêché de Ruremonde dont le siège a été supprimé par la circonscription des diocèses de l'empire.

Le Pape n'ayant pas concouru à l'érection de l'évêché de Bois-le-Duc, l'ancien évêque de Ruremonde se trouvoit encore revêtu des pouvoirs spirituelles pour les 35 paroisses.

J'avois demandé à cet ancien évêque de Ruremonde de communiquer ces pouvoirs à l'évêque-nommé de Bois-le-Duc; sur un 1er compte-rendu à V.M. ²⁾ que l'ancien évêque de Ruremonde s'y refusoit, malgré toutes les instances de M. l'Architrésorier, elle me donna l'ordre de le faire venir à Paris où il est depuis le mois de février dernier.

En vain je lui avois fait parler par des théologiens; en vain je l'avois renvoyé à MM l'Arch. de Tours et l'Ev. de Nantes; rien n'avoit encore pu vaincre son obstination.

Sur un 2d compte-rendu à V.M. ³⁾ elle donna l'ordre de lui faire connoître s'il pouvoit faire ce qu'on lui demandoit et, dans le cas où il le pourroit et ne le voudroit pas, de le faire arrêter.

M. l'Archev. de Turin et plusieurs autres évêques, également convaincus qu'il pouvoit faire ce qu'on lui demandoit, ont renouvelé leurs démarches et n'avoient pu encore vaincre son indécision.

Enfin M. l'Archevêque de Malines l'a déterminé à donner sa démission pur et simple de tous pouvoirs, ⁴⁾ soit au temporel, soit même au spirituel, sur les 35 paroisses. Je joins ici copie de cette démission. ⁵⁾

Cet ancien évêque est un vieillard de plus de 69 ans, extrême-

ment borné, infirme, n'ayant plus de ressource depuis qu'il ne jouit plus d'un traitement de 12000 f. comme premier aumônier du roi Louis et d'une pension de 4000 f. qu'il avoit sur la province hollandaise du Brabant ; il paroît même que son séjour à Paris l'a mis dans un tel état de détresse qu'il est réduit à contracter des dettes et même à vendre ses effets.

Je joins le mémoire qu'il m'a prié de mettre sous les yeux de V.M. 6)

D'après ce que m'ont attesté ceux qui connoissent l'ancien évêque de Ruremonde, et notamment M. l'Arch. de Malines, cet évêque, après avoir joui d'une assez grande fortune et ayant eu l'honneur d'être 1er aumônier du Roi Louis, se trouveroit dans le dernier état d'indigence, si Votre M. ne daignoit venir à son secours.

J'ai l'honneur de proposer à V.M. de lui accorder la pension des évêques démis, qui est du tiers de 10000 f., en lui ordonnant de fixer son séjour ailleurs que dans son ancien diocèse. 7)

J'observe même à V.M. qu'à l'époque du Concordat il ne fit aucune difficulté de donner sa démission de la partie du diocèse située dans l'empire, et qu'il eût eu alors droit à la pension des évêques démissionnaires, s'il n'eût préféré demeurer en Hollande 8) et y régir la partie de son diocèse alors dépendante de ce gouvernement.

Au surplus, M. l'Arch. de Malines le regarde comme tellement nul et sans influence qu'il prie V.M. de permettre qu'en passant par Malines il donne l'ordination aux ecclésiastiques de ce diocèse. 9) Je n'y vois pas d'inconvénient, parce qu'il ne séjourneroit à Malines que 2 ou 3 fois 24 heures.

Je supplie V.M. de me donner à cet égard ses ordres et j'ai l'honneur de lui soumettre le projet de décret pour la pension.

1) Cfr p. 296 aant. 2.

2) Cfr no 5.

3) Cfr no 13.

4) Een interpretatie die niet geheel overeenkomt met de inhoud van de acte van afstand die Mgr Van Velde de Melroy aan de paus had overgelegd. Daarin wordt alles afhankelijk gesteld van de pauselijke goedkeuring.

5) Cfr no 15.

6) Cfr no 19.

7) Dit jaargeld werd hem inderdaad toegekend ; cfr Archives nationales te Parijs : AF IV, 608, pl. 4811 : een keizerlijk decreet van 14 december 1811.

8) Cfr de stukken hierover in omslag 6 van de Collectie Van Velde de Melroy te Den Haag.

9) In de eerste helft van het jaar 1812 heeft Mgr Van Velde de Melroy

inderdaad tot twee maal toe wijdingen toegediend in de kapel van het seminarie te Mechelen, t.w. op 13 en 14 maart en op 22 en 23 maart; cfr het register van wijdingen in het archief van het bisdom Den Bosch, A.K. 31, 11.

21. **Mgr Van Velde de Melroy aan paus Pius VII, Brussel**
12 augustus 1814.

(aantekening op de omslag :) verzoek aan de geadresseerde: Monsieur jaque (sic) De Marchis, Rue de Prefetti no 22 à Rome om voor deze brief zorg te dragen en verdere stappen te doen.

Beatissime Pater,

Benedictus Deus, Pater misericordiarum, qui Sanctitatem Vestram de omnibus malis eripuit et tandem post tot exantlatos labores, perpressos carceres, afflictationes et cujusvis generis argustias Urbi Sanctaeque Sedi Suae restituit, ¹⁾ de quo beneficio nobis, Ecclesiae et orbi praestito Deum omnium bonorum Largitori gratias ago, Sanctitati Tuae ex intimo cordis affectu pro munero meo congratulor.

Hisce debitum justissimum persolvens, eodem tempore Sanctitati Vestrae exponenda judicavi ea, quae tum circa me, tum circa Dioecesim Ruraemundensem, cujus ad Sanctitatis Vestrae manus demissionem, conformiter ad Sanctitatis Vestrae voluntatem, cui in omnibus me deferre fixum habeo semperque habebam, dedi, ab anno 1810 peracta sunt praecipua hisce subiecto.

1° Abdicato per Ludovicum Napoleonem Regno Hollandico, Galliarum imperio illud aggregavit imperator Napoleon, inconsulta Sede Apostolica ad Episcopatum Buscoducensem, ad quem a tempore pacis Westphalicae omnis cessavit provisio, nominavit Rev. Dnum Van Camp, pastorem Sancti Jacobi Antwerpiae.

In Buscoducensem hanc Dioecesim coëgit Napoleon partem antiquae Dioecesis Ruraemundensis in Republica Batava sitam, et in Episcopatus Ruraemundensis demissione non comprehensum.

2° Hisce, irrito licet conatu, attentatis, nihil intactum reliquit Napoleon, quo me non tantum induceret, sed et cogeret ut dictum nominatum R. D. Van Camp meum pro parte antiquae Dioecesis Ruraemundensis Vicarium Generalem constituerem ut sic in aliqua parte Dioecesis, per imperatorem erectae, aliquam jurisdictionem exercere posset.

Primo id peregit Amstelodami per Principem placentinum Le

Brun. Instantiis hic suis adjunxit sepem et promissionem altioris pro me promotionis; verum haec omnia in irritum ceciderunt neque me inducere nata fuerunt in ordine ut contra Sacros Canones, Ecclesiasticasque Sanctiones, cum Apostolicae Sedis injuria, injustae imperatoris exactioni cederem.

Non hic stetit imperator: ejus jussu 1a Februarii 1811²⁾ advocor Parisios, quo, e gravi morbo vix convalescens (sic), renitentibus medicis, et non obstante hiemalis temporis injuria, illico me contuli, veritus ne, si longiores moras traherem, armata manu deducerer.

Parisios cum advenissem, cum Apostolo dicere poteram: „*Nullam requiem habuit caro nostra*”. Vehementius enim me ibidem insecutus est Minister Cultuum primum blanditiis alliciendo, dein acerbissimis diceriis minisque lacessendo ut jurisdictionem in favorem nominati Episcopi Buscoducensis a me extorqueret. Nec id satis, apud imperatorem me tamquam pertinacem et fanaticum Belgii Episcopum voluntati Majestatis Suae obnitentem traduxit indignumque judicavit qui imperatoris faciem viderem. Plures etiam ex Episcopis causa praetensi concilii (a quo ob sententias dignitati episcopali indignas exclusum me voluit) Parisiis adunatis, ut me ab opinione dimoverent, ad me direxit; qui omnes, tamquam ad nutum gubernii omni vento doctrinae moti, unanimi ore me instantissime inducere satagerunt ut imperatoris exactioni deferrem.

Tandem, Beatissime Pater, quod in amarissima animae meae amaritudine commemoro, decreto carceris, nisi infra 24 horas imperatoris voluntati obtemperarem, percussus, decem mensium tempore Parisiis et quinque mensium in cubiculo meo infirmitate detentus, instansque ut ad meos remeare mihi concederetur, a Ministro Cultuum per nominatum ad Archiepiscopatum Mechliniensem Illmum Dnum De Pradt iterato coactus,³⁾ cessi, non ut R.D. Van Camp jurisdictionem meam subdelegarem, sed dimissionem meam istius partis Dioecesis olim Ruraemundensis dedi idque *in ordine ut per Sanctitatem Vestram Dioecesi Buscoducensi posset canonice uniri*.

De iteratis vicibus extorta hac demissione mea Sanctitatem Vestram certio rem pro muneris mei debito reddidi⁴⁾ protestatusque sum quod in omnibus Sanctitatis Vestrae voluntatem pro lege habiturus essem, quodque ab Ea nec ad dexteram nec ad sinistram declinarem.

Litterae dimissionis istius ad manus Sanctitatis Vestrae factae, lingua latina exaratae, in manibus Ministri Cultuum depositae fuere.

Cum praefata haec dimissio utpote per vim, saltem moralem, in ordine ad eam extorquendum injuste concussum extorta, tum jure canonico, tum jure naturae nulla esset, neque a Sanctitate Vestra esset acceptata neque, prout, ponderatis omnibus, poteram et debebam judicare, esset acceptanda, recto Dioecesis meae regimini providere perrexi. ⁵⁾ Summis tamen prudentia et discretioni opus fuit mihi, cui sub poena capitis omnis jurisdictionis usus omneque prorsus cum Dioecesis meo clero litterarum commercium per Ministrum erant interdicta; attamen, favente Illo qui novit impiorum conamina eludere et destruere, in omni casu jurisdictioni spirituali adversus intrusum vicarium (nominatum Episcopum) providi candideque Illmo Dno De Pradt declaravi ⁶⁾ illicitum mihi prorsus esse Dioecesis regimini supersedere donec et usque demissionis meae acceptatio pro parte Sanctae Sedis mihi esset intimata. Unde, a meis avulsus et Bruxellis apud fratrem meum ⁷⁾ hospitio utens, per vicarios meos ⁸⁾ aut secretarium meum ⁹⁾ Dioecesis necessitati et exigentiae semper fuit consultum.

Omnia haec mense septembri praeteriti anni ex relatione presbyteri Belgae per Emum Dnum Cardinalem Gabrieli Sanctitati Vestrae communicari curavi. ¹⁰⁾

Post haec, me gestaque mea in re, de qua actum est, concernentia fideliter exposita, non abs re judicavi Dioecesis Ruraemundensis statum, talem nempe qualis erat ante Concordatum Sanctitatem Vestram inter et Primum Reipublicae Consulem initum, breviter hic subjicere.

Dioecesis Ruraemundensis in temporalibus quatuor subjicebatur principibus videlicet: imperatori Austriaco, qui ad sedem vacantem nominabat, Regi Borussiae, Reipublicae Batavae et Principi Palatino. Pars maxima unita fuit Dioecesi Leodiensi, altera Dioecesi Aquisgranensi et tertia manet sub jurisdictione mea estque Hollandica.

Dioecesium Leodiensis et Aquisgranensis status vere miserimus est, ex eo quod vicariis capitularibus, ad sedium vacationem legitime electis, nominati per Napoleonem Episcopi etiam qua vicarii capitulares fuerunt contra canonicas sanctiones adjuncti; ¹¹⁾ ex quo evenit ut clerus, cujus pars aliqua communicare in divinis cum vicariatibus recusat, diro dilaceretur schismate. ¹²⁾

Ubi, Beatissime Pater, Dioecesis Ruraemundensis statum, religionis bonum, oviumque utilitatem spiritualem considero, ardentissimo accendor desiderio ut antiquus Episcopatus Ruraemundensis restituatur. Praeterquam enim quod pro praesenti nimia

Dioecesium extensio sollicitudinem episcopalem gregi suo admodum reddat difficilem, efficiatque ut Episcopus in plurimis quae majori Dei gloriae, oviumque saluti procurandis quam maxime conducerent nimis expeditus utpote nimis districtus esse possit, specialis militat pro Episcopatus Ruraemundensis restitutione ratio, videlicet; varia capituli et forsitan Episcopatus bona in partibus Hollandicis sita recuperanda esse, si legitimus qui jure reclamandi gauderet extaret Episcopus, et talis qui Regi Borussiae (qui singulari benevolentia antehac episcopos Ruraemundenses persecutus fuit) et Principi Hollandiae non esset ingratus.

Finaliter, Beatissime Pater, ad Sanctitatis Vestrae pedes ad-volutus, enixissime oro ut, quod in casu extortae dimissionis meae ex humana fragilitate et metu contra canonicas sanctiones dignumque Episcopo fortitudinis spiritum commisi, mihi benignissime ex plenitudine potestatis pontificiae condonare dignetur Sanctitas Vestra cui omnem oboedientiam promitto cujusque agnitae voluntati promptissimo animo in omnibus obtemperare pro regula et in deliciis, quoad vixero, habebō.

Deum Optimum Maximum indesinenter deprecor ut Sanctitatem Vestram nobis et Ecclesiae Suae diutissime servet incolumem, apostolicamque suam benedictionem tum pro me, tum pro portione gregis mihi adhuc commissi humillime implorans filiali submissione perenno.

Beatissime Pater,
Humillimus ac obsequentissimus famulus et filius,
J. B. R., Episcopus, olim, Ruraemundensis.

Bruxellis, 12 augusti 1814.

- 1) Pius VII was op 24 mei 1814 teruggekeerd te Rome; cfr Latreille, o.c., 2, 243.
- 2) Hij werd van het bevel in kennis gesteld op 28 januari; cfr no 7.
- 3) De capitulatie van Mgr Van Velde de Melroy zou volgens deze voorstelling van zaken ten slotte bereikt zijn door het dreigement van onmiddellijke gevangenneming.
- 4) Cfr no 15.
- 5) De registers van vicaris-generaal Huntjens bevatten hier en daar aanduidingen van contacten met Mgr Van Velde de Melroy.
- 6) Van deze verklaring heb ik geen sporen kunnen vinden.
- 7) Baron Emmanuel Van Velde de Melroy.
- 8) Huntjens en Kerstjens.
- 9) Consgen.
- 10) Dit verslag is mij verder niet bekend.
- 11) Voor het bisdom Aken waren dit M. W. Fonck en M. Klinkenberg; cfr Habets-Goossens, o.c., 4, 314 en 319vv. Voor het bisdom Luik werd het bestuur na het vertrek der Fransen waargenomen door J. A. Barrett; cfr o.c. 251vv.
- 12) Vooral in Luik was de verdeeldheid van de clerus zeer ernstig.

22. *Breve van paus Pius VII aan Mgr Van Velde de Melroy, Rome 12 november 1814.*

Pius Pp VII. Venerabilis Frater, salutem et apostolicam benedictionem.

Pergratae Nobis fuerunt litterae tuae ¹⁾ quibus et de Nostro ad hanc Sanctam Sedem reditu magni animi effusione gratulatus es, et quae, superioribus temporibus, tibi tuaeque Dioecesi evenerunt diligenter exposuisti. Quod utrumque officium tuum minime Nobis novum accidit neque inexpectatum. Perspecta quippe jamdiu est Nobis singularis tua et in Nos et in Apostolicam Sedem reverentia atque devotio, et pastoralis sollicitudo gregis tuae curae concrediti. Quare paterna Nos te semper charitate et praecipua benevolentia prosecuti sumus. Ac praeclara quidem et sacerdotali animi tui fortitudine ac prudentia dignissima Nobis visa est ea agendi ratio quam tu iniisti cum Napoleon, Sede Apostolica inconsulta, Episcopatum Buscoducensem restituere, ad eumque presbyterum quemdam anversanum nominare, et partem aliquam Dioecesis Ruremundensis in tua dimissione non comprehensam aggregare attentavit. Quod autem postea ob itinerum incommoda, ob incussum injuste metum, ob multas gravesque molestias illatas, nonnihil de tua illa prima constantia remisisti, id sane fuit infirmitatis humanae, in ista praesertim tua aetate proventa et corporis valetudine. Non debes tamen despondere animo; quinimo novae majoresque inde sumendae tibi sunt vires, ut indefessa vigilantiae cura qua soles eam Dioecesis partem, quae tibi adhuc superest, pergas gubernare, et satagere, ut doctrinae opportunitate et veritate infirma confirmes, derupta consolides, et depravata convertas. Neque vero improbamus aut reiicimus, quod, pro populorum salute et Ecclesiae utilitate, te optare vehementer declaras, ut Dioecesis scilicet Ruraemundensis in pristinum statum restituatur; quin etiam id valde probamus et una tecum exoptamus. Sed facile tumet intelliges, pro eximia prudentia tua, hoc unum esse ex iis negotiis profecto gravissimis quae Nobis cordi sunt maxime, sed quibus rite peragendis et feliciter conficiendis opperientiae sunt opportunitates. Confidere interim debes a Nobis mature, ut par est, expensum iri, quod expedire magis in Domino, pro temporum ratione, videatur et una Nobiscum omnium bonorum Largitorem Deum fuis precibus rogare, ut cito anticipent Nos misericordiae Suae, quia pauperes facti sumus nimis. Nos certe pro Nobis caelitus injuncto, licet immeritis, Pastoris Universalis officio, curam omnem impendimus et impendere non desistemus, ut quae turbulentissimis

superioribus temporibus in campo Evangelico inimicus homo superseminavit zizania eradicentur, et quae fidelium conscientiis laethalia infligit vulnera sanentur. In quo, dum venerabilium Fratrum Nostrorum, imprimisque tuaam cooperationem postulamus et speramus, Apostolicam tibi benedictionem peramanter impertimur.

Datum Romae apud S. Mariam Majorem sub annulo piscatoris, die XII novembris MDCCCXIV Pontificatus Nostri Anno Decimoquinto.

1) Cfr voorgaande brief.

De aanstelling van r.k. kerkregenten te Tilburg in de Staatse tijd.

door

M.D.S.

In de jaren dat men in Tilburg op het Goirke bezig was met de oprichting der eerste schuurkerk, 1711-1715, zijn er moeilijkheden ontstaan over de uitkeringen van de onderhoudskosten der Witheren-kapelaans. De Vicarius Apostolicus Petrus Govaerts heeft zich ook met deze zaak beziggehouden en aan de heren kerkmeesters en/of collectanten uitdrukkelijk verboden voor dat onderhoud iets uit de kerkschalen te gebruiken of te laten gebruiken.

Zijne Hoogw. deed dit o.a. mondeling op 25-7-1714 (1) en op 19-8-1715 mondeling en schriftelijk in de herberg De Drie Zwaantjes bij Geraerd Hoecx op den Heuvel te Tilburg. (2)

Op 24 juli 1718 herhaalde hij dit verbod van uit Oisterwijk in een schrijven Aen de heeren Regenten van de Catolique Kercken tot Tilburgh. (3)

Of men in de jaren volgend op 1718 in Tilburg volgens de orders van de Vicarius heeft gehandeld, is minstens twijfelachtig. In 1739 is de zaak opnieuw aan de orde gekomen : Adriaen van Spaendonck is toen beschuldigd zich niet aan de instructies te hebben gehouden. Met een serie notariële insinuaties werden pastoor Comans en zijn kapelaans Sprongh, De Graeff en Staekenborgh en de kerkregenten Adriaen van Spaendonck, Peter Wijtens Waltherus Mutsaerts en Michiel van Bommel namens hun mederegenten of collectanten Adriaen Colen en Cornelis Verbunt - deze laatsten behoorden in 1715 reeds bij het kerkbestuur -

opnieuw gesommeerd zich te houden aan de „ordonnantie” dd 24-7-1718, van Vic. Govaerts.

Zoals bekend is, verschilde de positie van de roomse kerkregenten in de Staatse tijd nog al wat van de moderne regeling. Dat is deels te verklaren door het middeleeuwse benoemingsrecht en deels door de eigenaardige omstandigheden waaronder de r.k. priesters hun werk hadden te verrichten. Vóór 19 juli 1730 werd zielzorg in de Meierij van Den Bosch slechts oogluikend toegestaan. En b.v. de Tilburgse rekestten aan HH HoMo werden in de aanvang van de 18e eeuw door de procureurs te Den Haag slechts ingediend namens de ingezetenen van het dorp of in naam van de kerkregenten. Eerst in latere verzoeken werd daarin ook van de pastoor gesproken.

Wellicht om zich te kunnen beroepen op het gezag van hun positie, hebben Colen en Verbunt, alvorens de insinuaties te doen uitvoeren, in een eerste notariële acte laten vastleggen, op welke wijze de kerkregenten in de parochie Tilburg van ouds werden aangesteld en dus hoeveel autoriteit zij als vertegenwoordigers der parochianen hadden, als het de finantie der r.k. gemeente aanging.

Als dit vermoeden juist is, danken we daaraan de volgende acte opgemaakt door notaris Andries van der Burght te Tilburg (4), die ons inlichtingen verschaft over de aanstelling der leken in het katholieke kerkbestuur te Tilburg in de Staatse tijd.

Op huyn den sestiende junii seventienhondert negen en dertigh hebbe ick ondergeteeckende notaris - ter presentie van Hendrick Lemmers en Cornelis Kievits als getuygen - mij vervoegt ten woonhuysen en bij de persoonen van Goyaert Jan Mutsaerts, out soo hij seyde ontrent een en seventigh jaeren, Cornelis Jan Beris, out soo hij seyde tusschen de ses en seven en seventigh jaeren, en Adriaen Adriaen Eeltjes out soo hij seyde seventigh jaeren, woonende alhier binnen Tilburgh en deselve ter requisitie van D'heer Adriaen Jan Colen affgevraeght op wat wijze de regenten van het roomse kerckenhuys alhier van outs sijn aangestelt geworden,

waerop Goyaert Jan Mutsaerts heeft geantwoort dat Cornelis Hendrick de Roy is vercooren tot kerckenregent van het roomse kerckenhuys alhier ten tijde van den roomsen pastoor Habets door verscheyde ingesetenen van Tilburgh, als bij gemelde heer Habets versocht sijnde om een glas wijn te drincken, en deselve de Roy dan alsoo is verkooren, dat bij die verkiesinge oock present waren Paulus Cauwenbergh, Jan Pulles, Cornelis Hendrick de Roy en voorn. Goyaert Jan Mutsaerts met eenige andere personen, die hij Mutsaerts niet alle weet te noemen, en den voornoemde Cornelis Jan Beris heeft daer op geantwoort, dat Tielman Ermers is aengesteld tot kerckregent van het kerckenhuys der roomse alhier door verscheyde ingesetenen en geerffdens van verscheyde hertgangen alhier, als nevens den voorn. Beris daertoe geroepen off versocht sijnde door D'heer Habets en dat het een out gebruyck is dat soo een regent als voorn. wort aengesteld, daer toe geroepen off versocht sijn geworden de fatsoenlijkste roomse ingesetenen, doorgaens van iederen hertganck, en den voorn. Adriaen Eeltjes heeft op de voorz. affvraginge mede geantwoort, dat hij is geweest bij het aenstellen der regenten van het kerckenhuys der roomse alhier, van Cornelis Verbunt en Adriaen Mutsaerts, ten tijde van D'heer Becanus en bij het aenstellen off verkiesen mede tot regenten van Cornelis Hendrick de Roy en Tieleman Ermers, ten tijde van den Heer Habets, dat tot de voorschreven vier aenstellingen, nevens hem Eeltjes, waren geroepen off versocht de fatsoenlijkste roomse ingesetenen, van iederen hertganck twee personen, ⁵⁾ die dan ieder reys in groote getalle vergadert waren.

Actum Tilburgh op datum als boven.
w.g. Hendrick Lemmers
Cornelis Kivits.

Mij present
A. v. d. Burght nots. pubs.

- 1) Abdij-archief van Tongerlo. Vier portefeuilles Tilburg—Enschot. Dit stuk is ongenummerd.
- 2) id. nr 63.
- 3) id. ongenummerd.
- 4) Gem. Archief van Tilburg. Notarieel archief nr 72, acte 98. De teksten der insinuaties enz. volgen daar als de nrs 99, 100, 101, 102, 103, 104.
- 5) Omdat Tilburg volgens de commerboecken in deze tijd dertien hertgangen of gehuchten telde, moeten er ongeveer 25 personen ter vergadering aanwezig zijn geweest.

REGISTER VAN PERSONEN

- Aarts, H. F.**, kap. 171, 175, 210,
 250, 256, 265—266, 271
Acht, Adr. P. v., 275
 —, Aert v., 275
 —, Henr. v., past., 275
 —, Jan v., 275
Afferden, mevr. v., 184
Alberdingk Thijm, prof. Paul. 3
Alblas, Mart. Nic.ab, mag., 33
Alexia, Zr., relig., 231
Alphen, Antonius v., apost. vic.,
 251, 278
Alva, hertog v., 12, 25—27, 29,
 32, 38, 41, 43, 57, 69, 74, 84—
 85, 87, 109, 116, 128—129, 136,
 138—139
Amelrici, Joh., notaris, 53
Amyden, Nic. v. d., kapitteldeken,
 85
Andel, Franc. E. v., past., 34
Antonelli, Giacomo, kard., 241
Antonucci, Antonius, 173, (257,
 noot 55)
Aqua, Petrus de, kanunnik, 29—
 30, 38—39, 43, 64, 72—73, 82
Ariaens, Judith, 175

Baer, Paulus v., past.deken, 171,
 173—179, 225, 248—251, 256—
 258, 267
Bakhuizen v. d. Brink, R. C., 8
Bammelroy, Jac., kanunnik, 44
Baneldus, benef., 46, 49
Bardoul, Mart., 30, 82, 86
Barlaymont, 109
Barnabo, kardinaal, 237
Barral, L. M. J., aartsbiss., 303,
 309
Barrett, J. A., 318
Barten, Henr., kap., 232
Bautain, L. E. M., 259
Bax, Ds. W., 5—6
Beaumont, mgr. de, biss., 150
Becanus, Fred., past., 323
Becx, Maria, 275
Beek, Petrus v., 82
Beelaerts v. Blokland, F., 119

Beelen, prof. J. Th., 159
Beer, H. de, kap., 242
Belgrado, C., nuntius, 200, (264)
Berardi, G., kard., 237, 269
Berchem, Sebertus J. de, 33
Berg, graaf v. d., 32
Bergaigne, Joseph, biss., 270
Berghe O.Praem., Jan Sterck v. d.
 abt, 117
Berck, G., koster, 72
Beris, Corn. J., 322—323
Berlicum, Matth., benef., 70
Bernst, Adam, past., 229, 239, 269
Bertrand, aalmoezener, 290
Beugen, Herm. v., past., 269
Bigot de Prémeneu, F. J. J., mi-
 nister, 145, 149-154, (279 vlg.),
 283 vlg., 303
Bleyenberch, Natalis, (33), 85
Blickman, Godefr., kanunnik, 30,
 61, 87
Bloys, Joh. de, notaris, 110, 113
Boermans, F., biss., 184, 260
Boetzelaer O.Praem., Otto v., abt,
 92—95, 98, 109
Bogaers, Anna Maria, relig. (= **Zr. Humiliana**), 157, 188, 260
 —, **Eg. B. M.**, 236
 —, **H. Alph. M.**, kap., 236, 245—
 246, 271
 —, **Hein C.**, 157, 172, 190, 236,
 257—258
 —, **Henr. P.**, 157
 —, **prof. dr. J. E.**, 159, 253
 —, **Joanna Cath.**, relig. (= **Zr. Benedicta**), 157, 192, 194, 200,
 261—262, 265—266
 —, **mgr. dr. Juliaan Eg.**, 157—271
 passim
 — **Maria Cath.**, relig., (= **Zr. Alphonse**), 157, 188, 260
 —, **Pieter H.**, 157, 253
Boirt, Leonardus, kanunnik, 56, 87
Bommel, Cornelis v., biss., 162—
 165, 169—170, (179, 197), 202,
 250—251, 254—255, 257, 263—
 264

- , Michiel v., 321
 Bonald, L. G. A. vicomte de, 182, 259
 Boort, Anna v., 273, 275—276
 —, Elisabeth v., 274
 —, Gertrudis v., 275
 —, mr. Henr. v., 275
 —, Jan v., 275
 —, Jordanus v., 272, 274, 276
 —, Lenart v., kanunnik, 275
 Borchgreve Th., deken, 65, 82
 Borcht, Augustinus v. d., 106
 Borgias S.J., Franciscus, 134
 Borret, mgr. A. E. A. H., 294
 —, A. J. L., gouv., 179—180, 248—249, 257
 —, E. J. H., minister, 240, 270
 —, Th., prof., 217, 251, 266
 Borromeo, Carlo, kard., 101
 Bovens, C. A. L. J. H., kap., 232, 242
 Brand O.Carm., Petrus v. d., 225, 267
 Broeck, Belia Eymberts v. d., 273
 Broglie, Maurice J. M. de, biss., 150
 Brom, prof. dr. Gerard, 182
 Bronkhorst, Bernard v., past., 232, 234, 268
 Bruyn, Aert de, 276
 —, Elisabeth de, 276
 —, Gertrudis de, 276
 —, Henr. de, 276
 —, Marie de, 276
 Bruyninx, A., kanunnik, 82, 87
 Burght, Andries v. d., notaris, 322—323
 — Nicolaas v. d., biss., 101
 Busch, Albert, pr., 243—244

 Caimo, J. B. R., biss., 155
 Camp, M. F. v., biss., 277—278, 283, 292, 299, 308, 315—316
 Campo, Corn. de, 32, 82, 85
 —, Lazarus de, kanunnik, 33, 82, 85
 —, fam. de, 3—4
 Canisius S.J., Petrus, 8
 Capalti, mgr., 237
 Caprara, Joh. Bapt., kard., (285). 290, 301, 308
 Carli O.Cap., mgr., 232
 Carolus Borromeus, 256
 Castro, Nic. de, 132
 Cavelier, Adolf, 254
 Ciamberlani, Luigi, internuntius, (307), 309
 Claessens, A. C., apost. vic., 270—271
 —, P., 3—4
 Clemens V, paus, 45
 Clemens Crabeels, biss., 35, 139
 Cleysens, rector, 233
 Cobben, mr. Claes, 274
 —, Johan, 274
 Coeverinx, Gijsbert, aartsdiaken, 24—25, 34, 83, 87
 Colen, Adr., 321—322
 —, fam., 250
 Comans, Athan., past., 321
 Coninck, P. de, past., 256
 Consgen, F. A., secr., 312, 318
 Coolen, Petrus, kanunnik, 30, 45, 48, 52, 82, 87
 Coppens, J. A., rector, 2, 182, 198, 259
 Cornelis v. Bommel, biss., 162
 Couwenbergh, Paulus, 323
 Crabeels, Clemens, biss., 35, 139
 Craene, Jaspas, kanunnik, 30, 38, 61, 82
 Croy, Charles de, biss., 4
 Curtius, Petrus, plebaan, 19
 Cuijck O.Praem., G., proost, 95, 108
 —, Jan v., 109
 —, Petrus v., officiaal, 87
 Cuijpers, F., kap., 255
 —, P. J. H., architect, 207
 Cuijten, Jac., president seminarie, 163, 188, 240, 260
 Czovitkoviez C.ss.R., superior, 173

 Dechamps C.ss.R., Victor A., 238, 269
 Deghens, Joh., penit., 87
 Delrio, Louis, 29
 Denies, J., officiaal, 34
 Deppen, J. Ph., 168—170, 174—177, 179, 187, 192, 202, 204, 209—210, 213, 216, 220, 225, 236, 240, 250, 257—258, 264—268, 270
 Despruets O.Praem., Jean, 98, 104
 Dibbets, generaal, 254, 257
 Dielen, Lucas, kapitteldeken, 25—27, 30, 39, 44

- Diemen, G., notaris, 32—33, 42,
 44, 73, 82—83, 88
 Dierickx S.J., M., 3, 8—9, 11—12,
 15—18, 121
 Diest, Aert v., 117
 Dongen, A. v., apost.vic., 291,
 309
 Doorn, J. v., kap., 255
 Dorne, Godefr. v.; kanunnik, 30,
 45, 47, 83
 Driedo, Johan, 131
 Driel, Conrardus v., 44, 87
 Dries O.Cap., Benedictus v. d.,
 gardiaan, 232
 —, O.S.C., pater v. d., 245
 Driutius, deken, 19
 Dubbelden, Henricus den, 161—
 171, 173, 175—176, 178—180,
 192, 201, 206, 247, 252—258,
 260—261, 265
 Duchastel, graaf Fortuné, 269
 Dufour de Pradt, zie: de Pradt
 Dughen, Henricus Z. v. d., 15,
 142
 Duvoisin, J. B., biss., 303, 305,
 308—309
 Dijck, Herman v., 275
 —, H. J. H. v., kap., 255
 —, mgr. v., missiebiss., 261
 Beckhout, Petrus, kanunnik, 30,
 49
 Eeltjes, Adr. Adr., 322—323
 Elsen, G. v. d., 118
 Elstius, Walt., kap., 29, 51, 70—
 71
 Emberti, Corn., kanunnik, 30, 43,
 45, 62, 82
 Emmen, Elisabeth J., 275
 —, Jacob, 275
 Erens O.Praem., Ambr., 3, 11,
 13—14, 17, 22, 86, 117, 141
 Ermers, Tieleman, 323
 Este, Hippolytus v., kard., 97, 104,
 114
 Eugenius IV, paus, 69
 Eymberts, Belia, 273
 Farnese, Alexander, hertog v. Par-
 ma, 35, 86, 109
 Ferdinand I, keizer, 13—14, 135
 Ferrara, Hippolytus v., kard., 97,
 104
 Ferrieri, Innoc., internuntius, 185-
 189, 191, 261
 Fonck, M. W., 318
 Fouché, Joseph, (284, 287), 290
 Franciscus van Sales, 222
 Franciscus Sonnius, biss., 1—144
 passim, 274
 Frankenberg, J. H. F. graaf de,
 kard., 150
 Frans II, keizer, 284, 290
 Fransoni, kardinaal, 193, 198, 266
 Frederik Schenk v. Toutenburg,
 aartsbiss., 103—104
 Fremery, James de, 117
 Frémin de Beaumont, prefect,
 (287—288), 291
 Friedrich Wilhelm III, koning,
 (285), 290
 Geene, fr. Paulus, 270
 Geffen, Eymbert v., 132, 139
 —, Jan v., 132—133
 —, Petrus v., kanunnik (alias Pe-
 ter v. Grinsven; zie ald.), 30,
 38, 41, 43—44, 50, 82—83, 87,
 131—144
 Geldorpius, Henricus, 126
 Geneste, H. A. A. de la, rector en
 protonot. apost., 224, 229, 232,
 234, 267
 Gerardus v. Groesbeek, biss., 103
 Gericke v. Herwijnen, Joh. E. P.
 E., gouv., 180, 248—249, 257
 Germain, Jos., 254
 Gestel, Henr. Chr. v., landdeken,
 34
 Gielen O.S.C., S. W., prior
 (225), 267
 Gils, Antonius v., president semi-
 narie, 2, 145, 278, 308
 Gilson, B., past. deken, 182, 259
 Gioberti, Vinc., prof., 197, 263
 Gislerius, Michael, kard., 18
 Giuliani, moeder, relig., 200
 Glasius, B., 8
 Godfroy, pr., 250—251
 Godschalk, Adr., prof., 241, 245,
 270—271
 Goossens, mgr. prof. dr. Th. J. A.
 J., 24, 85, 100
 Govaerts, Petrus, apost.vic., 321—
 322
 Graaf, mgr. J., 132
 Graeff, Rein. de, kap., 321
 Granvelle, kardinaal, 8, 12, 15, 19,

- 101, 121, 135
 Gregorius XIII, paus, 134
 — XVI, paus, 162, 180, 194,
 206, 265
 Grinsven, Eymbert v., (132), 139
 —, Hester v., 272, 274
 —, Peter v., kap. (alias Petrus v.
 Geffen; zie ald.), 16, 24, 33—
 34, 83, 131—144
 —, Rutger Claesz. v., 5, 140
 Groenen, past., 291, 301
 Groesbeek, Gerard v., biss., 103
 Grooff, Jac., apost.vic., 183—185,
 253—254, 260
 Gropper, Johannes, kanunnik, 18—
 19
 Gruyters, Maria Elisabeth, 256
 Gulick, J. A. v., kap., 164, 255
 — S.J., L. F. H. v., prov., 257
 Gijsbertus Masius, biss., 35, 37,
 84—85
- Habets, Wenc., past., 323
 Haerkens, H. J., vic., 241
 Hafkenscheid C.ss.R., Bernard,
 159—160, 173, 175, 177—180,
 254, 258
 Hall, mr. F. A. baron v., minister,
 221
 Haly, 114—115
 Ham O.Praem., Thomas de, 98,
 104, 106—108, 110, 113
 Hankar, M. N., kap., 163, 166, 168
 Hapart, Joh., benef., 46, 49
 Hasselt, Joh. v., 132, 139
 Hattink, 243
 Havenberch O.Praem., Matthias,
 abt, 101
 Heemskerck Az., mr. J., minister,
 270
 Heeswijk, Cornelia v., 254
 Hels(ius), Joannes, plebaan, 30,
 44, 66, 87, 136
 Hemert, Ant. v., pr., 99—100
 Hens, H., archivaris bisdom, 254
 Herlaer, Anna v., 276
 —, Mattheus v., 276
 Hermans, Anna Th., 233
 Herpen, Wilhelmina v., 254
 Heuvel O.P., Pius v. d., 246
 Heuvels, W., past., 185
 Heijden, ass. v. d., 225—226
 Hoecken, J. A., 257
 Hoecx, G., 321
- Hoevenaars, W., 117
 Hollmann O.S.C., H. M. F., mag.
 gen., 246, 271
 Hoogaerts, J., deken, 156
 Hosius, Stanislaus, biss., 18—19
 Hove, Johan v. d., 107, 110
 Huesch, Michael de, 52
 Huntjens O.P., B., vic.gen., 283,
 293, 318
- Ingenhouz, prof., 192
- Jansen, F., kap., 270
 Janssen S.J., pater, 198
 Jantze, commissaris, 156
 Jaspers, H. P., kap., 233
 Jauffret, C. J. A. J., biss., 296
 Johannes XXIII, tegenpaus, 69
 Joris v. Oostenrijk, biss., 100
 Jozef II, keizer, 284
 Juan v. Oostenrijk, landvoogd
 Don, 86
 Jueмонт, Natalis de, 33
 (zie: Bleyenberch)
 Julius II, paus, 69—70
 — III, paus, 106, 118
- Kapellen, baron G. v. d., generaal,
 177—178, 257
 Karel V, keizer, 12, 15, 90, 100,
 106, 118
 — de Grote, 306
 Karloman, 306
 Kelst, Cath. v., 275
 —, G. v., 275
 —, Jeroen v., 275
 —, Joh. v., 275
 Kemp, Christoffel, 274
 —, Lambertken, 274
 —, Maria, 274
 Kempen, Joannes v., pr., 239
 Kemps, Petrus, past., 213, 216,
 221, 266
 Kerkhoffs, H., 256
 Kersten, P., 181, 197—199, 201,
 212, 238, 252, 258—259, 261,
 263—264, 269
 Kerstens, J. F. E., kap., 233
 Kerstjens, J., vic., 283, 318
 Kessel, J. v., kap., 168, 175, 256,
 266
 Kievits, Barbara, 275
 —, Belia, 275
 —, Corn., 322—323

- , Gielis, 273, 275
 —, Johanna, 275
 Kleyntjens S.J., J., 92, 185, 265
 Klinkenberg, M., 318
 Knippenberg, J., pr., 259
 Koolen, kap., 167
 Koolwijk, A. v., past., 265
- Laar, prof. Ant. v. d., 241, 270
 Labrie S.J., J., 225, 267
 Lacordaire, J. H. D., 263
 Laer, v., directeur Rolduc, 252
 Laerschot, Ambr. v. d., 274
 —, Anna v. d., 274
 —, Christina v. d., 274
 —, Elisabeth v. d., 274
 —, Lambert Wzn. v. d., 274
 —, Willem v. d., 274
 Lamberts, Arnold, koster, 72
 —, mevr., 249
 Lambruscini, kardinaal, 198
 Lamennais, H. F. R. de, 182, 259
 Langenhuysen, C. L. v., 263
 Laurent, Joh. Th., biss., 248—250
 —, 174, 257
 Laurentius Metsius, biss., 33—37,
 85—88, 103, 128—130, 133, 139,
 156
 Lebens, L. F., vic., 256
 Lebrun, Charles Franc., gouv.gen.,
 279, 283, 291—298, 315—316
 Lemmers, Hendr., 322—323
 Leo X, paus, 90—91
 — XIII, paus, 24, 245—246
 Leopold II, keizer, 150, 284
 Liedekerke de Beaufort, graaf A.
 v., 193, 261
 Lindanus, Wilhelmus, biss., 86,
 103, 108
 Linden, past. v. d., 185—186
 Lippoman, Aloysius, aartsbiss., 15
 Lodewijk Napoleon, koning, 286,
 290—291, (295), 298, (312),
 314—315
 Loeff S.J., Adrianus, 105—106,
 108, 113, 116
 Lommel S.J., A. v., 91
 Lonay, prof. G., 197, 263
 Lumey, Willem v. d. Marck, heer
 v., 109
 Luther, Maarten, 71
 Lux, abbé M., 168—170, 174, 256
 Lijssen, M. R., past., 164, 258
- Maas, Joanna Cath., 157
 Maeseyck, Jan, pr., 34
 Magrini, Mercurio, 224, 267
 Mallants, Egidius, kanunnik, 30,
 38, 42—43, 60, 82
 Malou, J. B., biss., 196—198
 Manders, pr., 210, 214, 221—222,
 225, 267
 Mannay, C., biss., 309
 Maret, abbé H., 263
 Margaretha v. Parma, landvoog-
 des, 101, 106—107, 121 vlg.
 Maria v. Hongarije, 97, 99, 117
 Marie Louise, keizerin, 146, 153,
 290
 Maria Theresia, keizerin, 150, 284
 Marschart, Adrianus, kanunnik,
 30, 55, 82, 84, 87
 Martin, mgr., biss., 244
 Martini O.P., Maximilianus, 83
 Masius, Gijsbertus, biss., 35, 37,
 84—85
 Méan, F. A. M. C. graaf de, aarts-
 biss., 294
 Meer, Th. v. d., kanunnik, 39—
 40, 63
 Melanchton, Ph., 8
 Mera, Th. de, kanunnik, 63
 Merwijck, Elisabeth v., 274
 —, Jacob G. v., 274
 Metsius, Laurentius, biss., 33—37,
 85—88, 103, 128—130, 133, 139,
 156
 Meuwen, Joannes de, benef., 43,
 70
 Mezzofanti, Giuseppe, kard., 194,
 262
 Michael Ophovius, biss., 83
 Michiels, fam., 184
 Michiels van Kessenich, 237
 Miert, B. J. v., past., 266
 — S.J., L. v., 105
 Minkeliers, J., past. deken, 165
 Molener, Guilielmus, kanunnik, 44,
 46
 Montalembert, 196
 Montalivet, minister de, 291
 Montenaken, Joannes, benef., 70
 Montpellier, mgr. de, biss., 212
 Moonen, past. deken, 183
 Moreau S.J., E. de, 9
 Moser, prof. G., 278
 Müller, J. G., biss., 197, 263
 Mutsaerts, Goyaert J., 322—323

- , Walth., 321
- Naets, Christina, 275
- , Jan Aert, 275
- Napoleon I, keizer, 145—148
(vlg.), 153—156, 205, 277—291,
293—296, 302—303, 308—309,
311—315, 317, 319
- Negri, baron de, 184
- Neyts, Henr., 275
- Nicolaas V, paus, 69
- Nicolaas v. d. Burcht, biss., 101
- Nigri, Philips, 15, 19
- Noodt, mr. Willem v. d., 106
- Nijssen, H., 158, 253
- Nijst, P. D., kap., 163, 165—167,
169—170, 174, 179, 257
- Oosterwijk, Joannes v., 269
- Oomen, H. J., 260—261
- Oorschot, H. B. v., past., (195)
262
- Oostenrijk, Joris v., biss., 100
- , Don Juan v., 86, 114—115
- Ophovius, Michael, biss., 83
- Osmond, A. E. d', biss., 296
- Oss, Elisabeth v., 275
- , Joost v., 275
- Ottonis, Conrardus, past., 87
- Oudinot, Nic. Ch., maarschalk,
291
- Oultremont, graaf d', 198—199
- Ovidius, 215
- Pacheco, kardinaal, 19
- Pacini, Salvatore, biss., 19
- Paredis, J. A., biss., 173, 179—180,
183—186, 188—189, 191—195,
197, 200—201, 203—205, 214,
218—221, 251—252, 256—257,
259—261, 266, 269
- Parma, Alex. Farnese, hertog v.,
35, 86, 109
- , Margaretha v., landvoogdes,
101, 106—107, 121 vlg.
- Partouns, Henr. L., past., 163—
165, 167, 169—171, 250, 255
- Patrizi, P., 198—199
- , prins-kardinaal, 198—199
- Paulus IV, paus, 18
- Pauw, P. J. de, biss., 145—156,
278
- Pecci, Joachim, 245
- Pepijn, 306
- Peregrini, Wilhelmus, kanunnik,
30, 38, 43, 46, 68, 82
- Perrone S.J., J., 160, 196, 198, 200,
225, 263, 267
- Peters, prof. H., 195, 262
- Philips II, koning, 7, 10, 12, 14—
15, 18—19, (85), 100—101, 115,
121—126, 134
- Piercot, G. F. J., 264
- Pirenne, dr. L. P. L., 86
- Pisa, Franciscus v., kard., 97—99
- Pius IV, paus, 47, 49, 52, 83, 122,
136
- V, paus, 18, 81, 83, 103—104,
138—139
- VI, paus, 305
- VII, paus, 205, 309, 315, 318—
320
- IX, paus, 192—193, 196, 199,
214, 233, (236—237), 262—264,
266, 269—271
- Platea, Joannes de, kanunnik, 46,
49, 64
- Poitiers, Willem v., aartsdiaken,
83
- Pollart, de, 203, 209
- Pollet, F. A., past., 246, 255, 271
- Portalis, J. E. M., minister, 150,
291
- Post, prof. R. R., 92
- Pourbus de oudere, F., 5—6
- Pradt, Dominique Dufour de,
aartsbiss., 281, 283—284, 290,
310—311, 316—317
- Priems, Lambertus, mag., 96, 117
- Pulles, Jan, 323
- Pijnappel, Simon, rector, 49
- Quitter, Joannes, past. deken, 202,
209, 211—212, 216, 264—265
- Raguse, hertog v., 285, (290)
- Ram, P. de, 6, 9—10, 131
- Regouin, P. A., 269
- Renne, fam. v. d., 184
- Requesens, Don Louis de, land-
voogd, 34
- Rochussen, J. Jac., gouv.gen., 197,
260
- Rodanus, Joh., 51
- Roelofs, 194
- Roersch, A., 9
- Rogier, prof. L. J., 86, 102, 264
- Roothaan S.J., J. Ph., 214, 253,

- 262
 Rosendael O.Praem., Corn., prior, 101
 Rospigliosi, prins Julius C. de, 193, 262
 Roy, Corn. Hendr. de, 323
 Rutten, Lud. Hub., 179, 197, 214, 254, 257—258, 263
 Ruijter, P. de, kanunnik, 27, 30, 40, 43—45, 48, 57, 69, 82, 86—87
 Rijken O.Carm., pater, 208
 Rijsingen, Beatrix v., 275
 —, Henr. v., 275
 —, Jan v., 275
 —, Maria v., 275
 Rythovius, 139
- Sackers, G., rector, 267
 Sage ten Broek, J. G. le, 267
 Sanders, Maria Cath., 157
 Schaepman, A. I., aartsbiss., 239—240, 269—270
 Schellemans, dr., 237
 Schenk v. Toutenburg, Frederik, aartsbiss., 103—104
 Schilman O.Praem., Lambert, provisor, 94—95
 Schrevel, A. C. de, 3
 Schutjes, L. H. C., past., 2—3, 23, 25, 136
 Schijndel, Christiaan v., pr., 25, 44, 70
 —, v., 252
 Selim, sultan, 114
 Simons, J. A., kap., 163, 166—168
 Sixtus IV, paus, 91
 Smeyers O.P., Ludovicus, 83
 Smits, Judocus, 198, 240
 —, J. W., kap., 242
 Son, Christina v., 272, 274
 —, Hendr. Rutg. v., 274
 —, mr. J. B. v., minister, 189—190, 241, 261, 270
 Sonnius, Franciscus, biss., 1—144 passim, 274
 —, Heimericus, 3
 Sonsbeek, H. v., minister, 264
 Spaendonck, Adr. v., 321
 Spierinck v. Well O.Praem., Th., abt, 90—120 passim, 126
 Spiering, fam., 119
 Spina, Petrus, kanunnik, 66
 Sprongh, Ign., kap., 321
- Staekenborgh, Fred., kap., 321
 Steensel, Hubertus, benef., 70
 Sterck v. d. Berghe O.Praem., Jan, abt, 117
 Sterckx, Engelbert, aartsbiss., 169
 Straatmans, J. Ph., kap., 163, 166, 171
 Strens, 215
 Streyters O.Praem., Arend, abt, 92—93, 95—99, 117
 Strick, Jan, 275
 Stuërs, G. A. J. L. de, 298
 Suleiman, sultan, 114
 Suys, mr. Corn., 92, 95
 —, J. L. Ch., past., 271
 Sijpe, Reyner v. d., 274
 Swagemakers, F. C., vic.gen., 240
- Talleyrand, Ch. M. de, 308
 Tapper, prof. Ruard, 15—17
 Tertullianus, 14
 Thomassinus, L., 304, 308
 Thijssen, P. Ph., past., 235, 270
 Tilman, Vic., past., 255—256
 Timmermans, Henr., past., 209, 265
 —, pater, 246
 Tits, prof. A., 197, 263
 Torre, Hyacinthe della, aartsbiss., 281, 283
 Turnhout, Johan v., 31, 82
 Typoets, Jan, officiaal, 32, 82
 —, Mathias, mag., 33
- Ubaghs, G. K., prof., 181, 197, 238, 261, 263, 269
 Uden, Franciscus v., 48
 Ursinis, Reinaldus de, kanunnik, 87
- Valvekens O.Praem., Emiel, 92, 97
 Vecchiotti, mgr., internuntius, 160, 232—233, 237, 241, 268—269
 Velde, Aleydis v. d., 4—5, 140
 —, Cornelis v. d., kanunnik, 32, 82, 85
 —, J. F. v. d., 3
 —, Pierre D. A. J. v., 283
 —, fam. v. d., 3, 100
 Velde de Melroy, baron Emmanuel Van, 318
 —, J. B. R. baron v., biss., 206, 277—320 passim

- Velden, H. v. d., apost.vic., 206, 239, 269
 Veltacker O.Praem., Jacobus, abt, 128—130
 Ven, Mart. A. v. d., ass., 229, 268
 —, Philippus v. d., 182, 258—259
 Verbunt, Corn., 321—323
 Vergas, Jan, 29
 Verhoeven S.J., Ant. J., prof., 261
 —, Marianus, prof., 193, 195—196, 261—263
 Vermeer, Th., kanunnik, 63
 Verreep, Henricus, kapitteldeken, 31, 82, 84, 87
 Vervoirt, Godefridus, kanunnik, 30, 46, 67, 82
 Vichet O.Praem., Reinier, 127—130
 Viessé de Marmont, maarschalk, (285), 290
 Viglius v. Aytta, 7, 10—11, 13—15, 19—20, 99, 121, 131, 134, 141, 143
 Vincentius à Paulo, 257
 Virgilius, 158—159
 Viry, senator de, 150
 Vogelsanck, Jan, 84
 Voocht, mr. Heyman, adv.fiscaal, 31, 82
 Voort, fam. v. d., 272
 Vrancken, P. M., deken, 183, 185—189, 191—192, 194—195, 197, 201, 261, 263, 271
 Vrecken, dr. P. M. v. d., 162—167, 169—170, 173, 178—179, 251, 255, 257
 Vree, F. v., 264, 266
 Vroedius, Ghislain, past., 139
 Water, Petrus v. d., kanunnik, 29—30, 38—39, 43, 64, 72—73, 82
 Weert, Joh. de, benef., 46, 49
 Wel, Dirc v., 275
 —, Gertrudis D. v., 275
 —, Igramus de, benef., 70
 Welhuysen, Deliana v., 275
 —, Lenart v., 274
 —, Maria v., 275
 —, Mechtelt v., 275
 Well, v., zie: Spierinck v. Well
 Westelaken, Henricus Zeben v. d., (15), 142
 Wielen, G. A. v. d., past., 213
 Wieringen, Joh. v., 275
 Wilhelmus Lindanus, biss., 86, 103, 108
 Willem v. Oranje, 32
 Wilmer, Gerardus P., 162—163, 166, 170—175, 178—179, 189, 239, 247, 250, 252—258, 261, 269—270
 Wit, Jacobus de, kap. te Schijndel, 262
 —, Jacobus de, past. te Eersel, 195, 262
 Witloex, dr. J., 184—185, 253—254
 Witz, Josué, 224
 Wijckerslooth, C. L. v., biss., 173, (191, 201, 214), 254, 261, 264
 Wyflet, Godefridus, kanunnik, 43—44, 46, 56, 82
 Wijk O.Praem., Arnold v., abt, 91
 Wijmelenberg, Henr. v. d., comm.gen., (225), 267
 Wijtens, Peter, 321
 Zaepffel, mgr., biss., 293
 Zeben, Henricus, 15, 142
 Zonnius, Gerardus, kap., 21
 Zurla, kardinaal, 159
 Zuylen v. Nijvelt, mr. J. P. J. A. graaf v., minister, 270
 Zuyren O.Praem., Peter v., abt, 92—93, 96
 Zwarts, M., kap., 239, 242
 Zwijsen, Aldegondis, 254
 —, Constantia, 254
 —, Cornelia, 254
 —, Cornelis, 254
 —, Elisabeth J., 254
 —, Gertrudis Helena, 254
 —, Helena, 254
 —, Henricus, kap., 161—168, 171, 254—256
 —, mgr. Joannes, aartsbiss., 2, 143, 157, 160—162, 168, 180—181, 183—189, 191, 193, 195, 199, 201—202, 204—208, 211—213, 218, 225—228, 230, 232—236, 240—242, 245, 253—254, 258, 260—262, 264—270
 —, Joannes Wilh., 254
 —, Petronella, 254
 —, Petrus, 254

REGISTER VAN PLAATSNAMEN

- Aalst, 275
 Aardenburg, 256
 Aagatha, Sint-, 225, 245—246, 267
 Aix-en-Provence, 296
 Aken, 204—205, 220, 248—249,
 264, 317—318
 Alem, 254
 Alençon, 114
 Alexandrië, 18
 Altena, 85—86, 106, 124
 Altforst, 93, 102—103, 118
 Amsterdam, 100, 159, 195, 263,
 275, 279—280, 284, 290—294,
 296—297, 300—301, 303, 312,
 315
 Anjou, 114
 Anthonis, Sint-, 233
 Antwerpen, 3, 5—6, 12, 33, 85,
 103, 108, 128—130, 138, 142,
 148, 153—155, 199, 236, 278,
 315
 Appeltorn, 102, 119
 Augsburg, 70, 88, 243
 Autun, 305
 Averbode, 97

Bacano, 159
 Batavia, 184, 189, 197, 261, 271
 Beers, 206, 213—215, 218, 227,
 236
 Beesd, 91
 Bergen (L.), 269
 Bergen-op-Zoom, 286
 Bergeyk, 171
 Berlicum, 161—162, 171, 254
 Berne (abdij), 90—119 passim,
 126
 Besoyen, 168, 266
 Beugen, 243
 Bocholt, 271
 Bokhoven, 93, 95, 109
 Bouillon, 182
 Boxmeer, 207—208, 215, 225, 267,
 285—286
 Boxtel, 32—33, 84—85, 255
 Breda, 84, 93, 192, 261, 286, 288,
 307
 Brielle, 109

 Brugge, 146, 148—152, 155—156,
 196, 199
 Brussel, 11, 17, 34, 40, 90—91,
 93, 97—98, 105, 107, 123—125,
 127, 129, 135, 169—170, 256,
 263, 279, 282, 284, 290, 297—
 298, 315, 317—318

 Cadier en Keer, 255
 Castel Gandolfo, 201
 Chalcedon, 306
 Chersonese, 248
 Chiusi, 19
 Cloud, Saint-, 303
 Como, 159
 Constantinopel, 113, 228, 306
 Cuijk, 160, 181, 202, 204—206,
 209, 220, 224, 226, 231—237,
 241—243, 246—247, 253, 264—
 265, 267—269, 277, 283, 285

Damascus, 115
 Delft, 287
 Deurne, 268
 Diest, 93, 117
 Dinther, 69, 88
 Doornik, 4
 Driel, 165, 254
 Drunen, 168, 225
 Druten, 277
 Dungen, den-, 138, 140, 142
 Düsseldorf, 290

Eben-Emal, 173
 Eersel, 262
 Eethen, 34
 Ehrenstein, 250
 Eindhoven, 32—34, 36, 84—86,
 100, 106, 171, 195, 262, 267
 Emmerik, 290
 Enschoot, 323
 Ephese, 306
 Erfurt, 255
 Ermeland, 18
 Erp, 256
 Esch, 268

Floreffe, 110
 Florence, 296

- Gaëta, 85, 264
 Gassel, 207, 215, 265
 Geertruidenberg, 24, 33—34, 84
 Geet-Betz (B.), 254
 Geffen, 49, 88, 131—133, 139—141
 Gemert, 164
 Genderen, 34
 Gent (B.), 146, 150, 155, 307, 309
 Gestel, 262, 267
 Gheel, 25, 233
 Goch, 197
 Gouda, 99, 287
 Grave, 203, 206—207, 215, 218, 220, 229, 239, 267, 269, 285, 287, 292
 Gravenhage, 's-, 185, 189, 214, 246, 256, 260, 283, 290—291, 293, 301, 314, 322
 Grimbergen, 102, 117
 Groeningen, 230
 Groesbeek, 238
 Groot-Linden, 202—231 *passim*, 265, 268—269

 Haaren, 188, 202, 223, 236, 240, 247, 256, 260—261, 266, 270
 Haarlem, 11, 253, 269—270, 287
 Hamburg, 248
 Handel, 182
 Haps, 236
 Hedel, 32, 254
 Hedikhuizen, 96
 Heesch, 69, 88
 Heeswijk, 101, 109, 113
 Helmond, 32, 83, 157—160, 187, 191, 207, 209—210, 218, 220, 224, 226, 228, 231, 236, 246, 253, 257—258, 266, 268, 271
 Hemert, 65
 Herlaar, 160—163, 168, 171—172, 182, 250, 254—257
 Herpen, 210, 265
 Hertogenbosch, 's-, (bisdom en vicariaat), *passim*
 —, (stad), 6, 8, 24—26, 28—29, 32—39, 41, 43, 48—50, 69, 73—75, 81, 83—87, 96, 99, 104—105, 109, 119, 122—123, 126, 129, 135, 137—141, 154, 156, 184, 189, 210, 213, 217, 220, 236, 238, 254—256, 265—266, 269—270, 272, 275, 286—287, 306, 322

 Heumen, 214
 Heusden, 24, 33—34, 36, 85, 95—96, 105—107, 110, 124
 Heyen, 239, 269
 Heythuizen, 183
 Hilvarenbeek, 31, 33, 41, 83—85, 87
 Hoeven, 189, 261
 Holthees, 229—231
 Honswijk, 93, 95, 108
 Horssen, 239
 Horst, 238
 Houthem, 255
 Huisseling, 265

 Just-en-Chaussée, Saint-, 98

 Kamerijk, 124
 Kassel (B.), 131
 Katwijk (N.Br.), 226—227, 232, 236, 243—246, 268—269, 271
 Kempen, 158
 Kerkrade, 194, 262
 Keulen, 18, 105, 124, 180, 191, 252, 254, 307, 309
 Kevelaer, 246
 Kleef, 268
 Klein-Linden, 226—227, 232, 236, 242—243, 245, 268—269, 271
 Koudewater, 86
 Kuilenburg, 109

 Langenboom, 246
 La-Val-Dieu, 106, 110
 Leende, 157, 216, 266
 Leiden, 12, 287
 Leuven, 3—4, 8—9, 13—17, 19, 21, 26, 39—41, 95, 97, 100, 109, 117, 129—134, 141—142, 158—159, 183, 191, 196—198, 234, 255, 259, 261, 263
 Lidlum, 107
 Linden, 202—232 *passim*, 242, 265, 268
 Lommel, 258
 Loon-op-Zand, 34
 Loreto, 246
 Luik, 7, 36, 70, 83, 87, 99—100, 103, 122, 124, 162, 179—181, 197, 201—202, 212, 247—248, 250—251, 254, 257—259, 263, 293—294, 296, 307, 309, 317—318
 Luiksgestel, 162, 255, 258

- Luxemburg, 116, 248
- Maarsbergen, 93, 95, 108—109
- Maashees, 215, 218, 229—230
- Maastricht, 21, 161—180 *passim*,
182, 184—185, 191—192, 200,
237, 239, 247—251, 253—259,
264—267, 271
- Madrid, 113, 228
- Mainz, 286, 291
- Malden, 227
- Margraten, 185
- Marseille, 270
- Mechelen (B.), 12, 33, 150, 169,
200, 269, 281, 283—284, 289—
290, 307, 309—310, 313—316
- Meerssen, 178, 248
- Megen, 36, 206, 244—245, 265,
269, 271, 294
- Metz, 296
- Michielsgestel, Sint-, 5, 140, 160,
255, 257, 260, 268
- Middelburg, 101
- Middelrode, 171, 254
- Mill, 233
- Mook, 220
- Mullem, 239
- München, 238
- Munster, 197, 239, 243—245, 271,
307
- Nancy, 296
- Nantes, 303, 305, 308, 313
- Napels, 18, 115
- Nederhemert, 65
- Nicea, 306
- Niklaas, Sint-, 157
- Nuinen, 5
- Nuland, 88, 245, 255, 269, 271
- Nijmegen, 206, 210, 215, 235, 237,
269, 277, 285—286, 288, 290,
312
- Nijvel, 257
- Oedenrode, Sint-, 3, 33, 84—85
- Oeffelt, 207, 235, 241, 268, 270
- Oegstgeest, 254
- Oirschot, 32—33, 61, 84—85, 157,
196, 218
- Oisterwijk, 70, 157, 187—188, 260,
269, 321
- Oosterhout, 93
- Orleans, 95
- Orthen, 69, 276
- Oss, 131, 265
- Oudheusden, 31, 94, 96
- Overloon, 238
- Paderborn, 243—244
- Parijs, 98, 104, 106, 110, 145, 148,
153—156, 196—197, 236, 277,
279—280, 282, 285—286, 293,
295—298, 300—304, 308—314,
316
- Pisa, 97—99
- Ponte-Chiasso, 158
- Prémontré, 97—99, 104, 106, 119
- Ravenstein, 36, 206, 226, 255, 265,
267, 269, 294
- Reims, 239
- Rheindorf, 239
- Roermond, 102—104, 109, 173,
179—184, 187—207 *passim*, 209,
213—214, 218—221, 231, 238,
251—252, 258—261, 264, 266,
271, 277—278, 282, 284—285,
290—294, 296—297, 299, 302—
303, 308—319
- Rolduc, 193—195, 202, 252—253,
262—263, 271
- Rome, 1, 10—11, 13—16, 18—19,
91, 97, 100—101, 103—104, 113,
115, 133—135, 142, 158—160,
162, 178, 183, 186, 189, 191—
196, 198—201, 203, 209—210,
214, 221—222, 224—225, 228,
236, 238—240, 245—246, 251—
253, 255, 259, 262—265, 267—
270, 315, 318—320
- Rosmalen, 69, 88
- Rossum, 254
- Rotterdam, 287
- Rijsenburg, 232
- Sambeek, 230, 239
- Samos, 168, 266
- Schiedam, 287
- Schijndel, 87, 182, 259, 262, 269
- Simancas, 121
- Sittard, 178, 183, 185, 188—192,
195, 201, 203, 243, 271
- Smakt, 231
- Son, 3—5, 8, 100
- Spoletto, 246
- Sprang, 34
- Steinfeld, 107

- Tilburg, 157, 162, 181, 183—184,
 186, 188—189, 193—194, 198—
 199, 205, 212, 219—220, 236,
 242, 255, 258, 260—263, 265—
 268, 270, 321—323
 Tongerlo, 11—12, 17, 86, 92—93,
 95—96, 98—99, 103, 123—124,
 126—130, 323
 Tours, 303, 307, 313
 Trente, 7, 14, 17, 26—27, 29, 32,
 35—37, 39—41, 43, 45, 47—50,
 52—68, 74, 77—82, 85, 87—88,
 97—98, 100, 105, 123, 132—134,
 141—142
 Trier, 113, 116, 308
 Truiden, Sint-, 263
 Turnhout, 236
 Turijn, 263, 281, 304, 313
 Uden, 210, 225, 255, 261, 265, 267
 Udenhout, 255
 Utrecht, 3, 8, 10—12, 14, 17, 33,
 85—86, 92, 103—104, 121—122,
 124, 131—132, 134, 141, 217—
 218, 240, 266—267, 269, 291
 Valkenburg, 283
 Valkenswaard, 246, 256, 265
 Veghel, 255, 266
 Velp (N.Br.), 232, 240, 270
 Venray, 231, 263
 Verona, 15
 Vianen (N.Br.), 242, 268
 Vierlingsbeek, 215, 229—230
 Vlijmen, 95
 Vortum, 225, 239, 267
 Vught, 135
 Waalwijk, 171, 225
 Wanroy, 233
 Warmond, 264, 266
 Weenen, 45, 254
 Wiesbaden, 291
 Windesheim, 100
 Wittem, 173, 178
 Woensel, 83
 Worms, 7, 14—15, 135
 Woudrichem, 93, 108
 IJzendijke, 256
 Zaltbommel, 32—33, 36, 84, 86
 Zutfen, 92
 Zwolle, 265

REGISTER VAN ZAKEN

- Abdijen,**
 — Berne, 90—120
 — La-Val-Dieu, 106, 110
 — Mariënweerd, 91—93, 98, 102, 107, 117
   Middelburg, 101
 — Park (Leuven), 109
 — Prémontré, 97—99, 104, 106, 119
 — Saint Just-en Chaussée, 98
 — Tongerlo, 11—12, 17, 86, 92—93, 95—96, 99, 103, 123—124, 126—130
Abtskeuze, 90 vlg., 117
Archief
 — v. Koning Lodewijk Napoleon, 298
 — v. Seminarie te Haaren, 247
 — v. Simancas, 121
 — v. Tongerlo, 127 vlg., 323
Archives Nationales te Parijs, 145, 156, 277
Armbestuur, 235, 269
Athenaeum te Maastricht, 163, 258
Augsburgse Confessie, 71, 88
Ballingschap v. geestelijken, 278 vlg., 283
Beeldenstorm, 51, 87, 137
Beneficium simplex, 241, 270
Beurzenstichting v. Grinsven, 132—133, 139, 141, 272—276
Bisdom 's-Hertogenbosch, (heroprichting onder Napoleon), 277—320
Bisdommen,
 — dotatie, 11—12, 17
 — nieuwe indeling, 1, 7—8, 10, 13—20, 100, 122, 135, 139, 205—206
Bisschoppelijk paleis te 's-Hertogenbosch, 154, 156
Bisschopsbenoeming,
 — F. M. v. Camp, 277—279, 283, 292, 299, 315
 — P. J. de Pauw, 145—156, 278
 — Franc. Sonnius, 121, 135, 139
 — J. B. R. baron v. Velde de Melroy, 284, 290
 — Joannes Zwijsen, 217—218
Bonifanten, 52
Breven,
 — v. Gregorius XVI, 180
 — v. Julius III, 106—107
 — v. Pius IV, 27, 83
 — v. Pius V, 27, 83
 — v. Pius VI, 305, 308
 — v. Pius VII, 282—283, 319
 — v. Pius IX, 262—263, 266
Briefwisseling,
 — v. Bigot de Préameneu, minister v. erediens, 291—303, 313—315
 — v. dr. Juliaan E. Bogaers, 157—271
 — v. Ch. F. Lebrun, gouv.gen., 291—294, 296—297
 — v. P. J. de Pauw, 145—156
 — v. J. B. R. baron v. Velde de Melroy, 284—291, 297—302, 304—313, 315—320
Brieven,
 — v. Franc. Sonnius, 10
 — v. Joannes Zwijsen, 160, 181, 183, 185—187, 189
Broeders Onbevl. Ontvangenis, 257, 263
Bul,
 — v. Leo X, 91
 — v. Pius IV, 104, 119, 122, 136
 — v. Pius V, 33, 139
Bulla limitum, 25
Capucijnen, 232
Carmelieten, 207—208, 215, 225, 267, 291
Celibaat, 37
Collectie Ertborn, 5
Collège Belge, 214
Collegium
 — Germanicum, 134
 — Philosophicum, 158
 — Romanum, 134, 159—160,

- 194—195, 198, 245, 267
 — Theologicum, 192
- Concilie
 — v. Mechelen, 33
 — v. Trente, 7, 14, 17, 26—27, 29, 32, 35—37, 39—41, 43, 45, 47—50, 52—68, 74, 77—82, 85, 87—88, 97—98, 100, 105, 123, 132—134, 141—142
 — Vaticaans -, 240—241
- Concordaat v. 1801—1802, 148, 205, 277, 282, 285, 290, 306
- Convivium reconciliationis, 37, 84
- Dekenij St. Pancratius te Leiden, 12
- Doden-officie, 269
- Dogma Maria Onbevl. Ontvangenis, 224, 267
- Dominicanen, 7
- Domkapittel (Utrecht), 10—12, 14, 121, 131, 134
- Dotatie bisdommen, 11—12, 17
- Eed van trouw, 148
- Evangelische Peerle, 100
- Feest v. St. Alphonsus de Liguori, 252
- Festa composita, 79, 89
- Filiatie-beginsel, 91
- Franciscanessen, 183
- Frères chrétiens, 197
- Geboortejaar Fr. Sonnius, 3
- Genealogie
 — Bogaers, 157, 253, 271
 — v. Boort, 272—276
 — v. Grinsven, 139—140, 274
 — Kievits, 273
 — Zwijsen, 254
- Gerra, huize, 266—267
- Geschiedwerk
 — v. rector Coppens, 259
 — v. past. Schutjes, 2, 23
- Geusianisme, 51, 137
- Gilden te Cuijk, 235, 268—269
- Glossarium Du Cange, 134
- Godsdienstvriend, 267
- Gregoriana, 134
- Heiligverklaringen, 238, 269
- Hiërarchie, kerkelijke, 1, 7—8, 10, 13—20, 100, 122, 135, 139, 205—206, 264, 266, 270
- Historia ecclesiastica ducatus Gelriae, 259
- Humanisme, 9
- Inquisitie, 18, 131
- Institutio canonica, 278
- Jezuïeten, 119, 134, 163, 173, 192, 198, 200, 214, 226, 238, 240, 257, 267
- Journal historique et littéraire, 181—182, 252, 259, 262—263
- Journal v. Limburg, 189, 247
- Jus Canonicum, 232
- Kanunniken, Bossche, 30, 87
- Kanunnikdij Kassel (Vlaanderen), 131
- Kanselarij, bisschoppelijke, 135
- Kapel
 — te Holthees, 230
 — te Vortum (St. Hubertus), 267
- Kapelaan v. Sonnius, 131—144
- Kapelaansfunctie, 134—135
- Kapelaansinkomen, 291, 321
- Kapittel
 — te Diest, 93
 — St. Donatianus, 155
 — St. Jan ('s-Bosch), 25—33, 38 vlg., 73—82, 86, 136 vlg.
 — Utrecht, zie: Domkapittel
- Kapittels, Brabantse, 32—33, 84—85
- Kapittelverbond, 31, 80, 84, 89
- Kapittelvisitaties, 23—89, 136—137
- Karthuizers, 135
- Kathedraal St. Jan, 149, 156, 273, 276
- Kerkelijk bestuur Limburg, 247—248, 257
- Kerkregenten te Tilburg, 321—323
- Kloosters,
 — St. Catharinadal, 93
 — Mariënhage, 100
 — Onder de Bogen, 179
 N.B. Zie ook: abdijen
- Kloostervisitatie, 106 vlg.
- Koorgebed, 55, 88, 136—137
- Kroniek v. Tongerlo, 127 vlg.
- Kruisheren, 99, 225, 265, 267, 271

- Laetare-maal, 31, 84
 Latijn voertaal, 9
 Latijnse school
 — Helmond, 257—258
 — Huisseling, 265
 — Uden, 210, 265, 267
 Lectio theologica, 45, 87
 Liefdegesticht
 — Cuijk, 233—234
 — Helmond, 226
 — Roermond, 183, 199—200, 264
- Memoriale v. Tongerlo, 127
 Mensa episcopalis, 11, 126
 Missie pater Bernard C.ss.R., 179—180, 258
 Missie in Noord-Duitsland, 248
 Missionering O. Indië 185 vlg., 192, 197, 201, 260—261, 263
 Monnikenwoerd, 102—103, 108, 119
- Necrologium v. Tongerlo, 127
 Negocium penoris, 53, 87—88
 Norbertijnen, 90—120, 321
 Normalschool Maastricht, 253
- O.L. Vrouwekerk Antwerpen, 6, 142
 Onderwijs, 184, 197, 199
- Pamfletten Henr. Geldorpius, 126
 Parochies
 — Cuijk, 232—247, 268
 — Groot-Linden, 205—232
 — 's-Hertogenbosch: St. Jacob, 213, 266
 — Katwijk, 271
 — Leuven: St. Jacob, 131
 — Maastricht
 a. St. Matthias, 164, 168, 180, 185, 255—256, 258
 b. St. Nicolaas, 163—256
 c. St. Servaas, 161—180, 200, 255—256, 258, 264—267
 — Vianen (N.Br.), 268
 Parochies te 's-Hertogenbosch, (oprichting v. nieuwe -), 138
 Patoorsinkomen, 222, 243, 246, 266—267, 269
 Patoorsvergadering, 25, 83
 Penitencier, 15, 141—142
- Penning paus Gregorius XVI, 194
 Philosophie v. Ubaghs, 181, 197, 238, 261, 263, 269
 Pieterspenning, Sint-, 241, 253, 268
 Placet, recht v., 196
 Plumbeten, 30, 88
 Poortersboek 's-Hertogenbosch, 109
 Portret deken P. M. Vrancken, 195
 Portretten bisschop Sonnius, 5—6
 Praelectiones Theologicae, 259
 Prebenden, 47, 87
 Priester-retraites, 240
 Processieverbod, 196
 Proostdijen, 102—103, 106, 108, 118—119
 Protestantisme, 35—36, 100—101, 168
 Protonotarius Curiae Romanae, 13
- Redemptoristen, 173, 178—179, 188, 192, 254, 260
 Reformatie, Katholieke, 35—37, 87
 Refugiehuizen 35, 109
 Reis naar Rome, 158—160, 191—192, 209, 228, 236, 245—246, 265, 267—270
 Reliquieën
 —v. d. H. Daphne, 193—194, 262
 v. d. H. Perpetua, 196, 263
 Residentieplicht, 87
 Ruwenberg, 171, 176—177, 188—190, 201, 255, 260
- Schepenakten 's-Hertogenbosch, 139
 Seminarie
 — Haaren, 188, 202, 236, 240, 261
 — Herlaar, 160 vlg., 168, 171—172, 182, 254, 257
 — Hoeven, 261
 — Luik, 197, 254
 — Roermond, 179, 187, 205, 259, 261, 271
 — Rolduc, 202, 252, 262—263, 271
 — Warmond, 266
 Seminariestichting in 1571, 37, 86
 Sigillifer, 24, 33, 135—136, 139, 143

Spaanse Furie, 108
 Standonck-college, 4
 Statuta diocesana, 227, 231
 Statuten der kapitfels (= Statuta
 Reformationis), 30—33, 84—85,
 137 vlg.
 Synode, eerste Bossche, 37

Te Deum, zingen van het -, 288
 Theologie-studie, 197
 Tractaat met Frankrijk v. 16
 maart 1810, 291
 Turken, 113—115
 Tijd, dagblad de -, 198—199, 218,
 221, 270

Uithoven, 103, 106, 108
 Uitvaartplechtigheden, 169 vlg.,
 174 vlg.
 Ursulinen, 20
 Uylenspiegel (schimpblaadje), 256

 Veertigungebed, 215, 232
 Vicariaat 's-Hertogenbosch, 161—
 162, 200—201, 203, 206—207,
 255, 258, 261, 265

— Breda, 288, 307, 309
 Vicarie te Oeffelt, 241, 270
 Vigiliae, 237, 269
 Vincentiusvereniging, 200

Wapen dr. Juliaan E. Bogaers,
 271
 — biss. Franc. Sonnius, 274
Wapenspreuk
 — v. dr. Juliaan E. Bogaers,
 247, 271
 — v. biss. Franc. Sonnius, 19
 v. biss. Joannes Zwijsen, 265
 Watersnood, 215, 218, 226—227,
 246
 Wijdingstiel, patrimoniële, 250

Zusters
 — v. St. Carolus Borromeus
 (onder de Bogen), 179, 256
 — Clarissen, 243, 271
 — Franciscanessen, 183
 — v. Liefde (Tilburg), 157, 181,
 183—184, 192, 197—199,
 215, 258, 260—263, 267
 — Ursulinen, 20

Drs. H. J. A. M. SCHURINK

BOSSCHE BIJDRAGEN

afzonderlijke delen en afleveringen zijn — voor
zo ver nog voorhanden — verkrijgbaar bij de
Administratie.

Te koop één

volledige serie

dl. 1 tot en met 24 (in afl.) - Prijs op aanvraag.

ADMINISTRATIE BOSSCHE BIJDRAGEN

's-Hertogenbosch, Gheert van Woustraat 2